

Türk Dil Kurumu Yayınları

TÜRK DİLİ ARAŞTIRMALARI YILLIĞI
BELLETEN

76. SAYI (ARALIK) 2023

Ankara, 2023

TÜRK DİLİ ARAŞTIRMALARI YILLIĞI-BELLETEN

ISSN: 0564-5050 / e-ISSN: 2651-5113

Yıl/Year: 2023, Sayı/Issue: 76 (Aralık)

Sahibi

Owner

Türk Dil Kurumu adına
On behalf of Turkish Language Institution
Prof. Dr. Osman MERT

Yayın Yönetmeni

Editor in Chief

Prof. Dr. Feyzi ERSOY

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Managing Editor

Uzm. Dr. Serdar KARACA

İngilizce Danışman

English Language Consultant
Uzm. Gülzemin ÖZRENK AYDIN

Metin Denetimi

Proof Reading

Tuğçe ERKURT

Tasarım

Designed by Fayik YANGIR

Yönetim Merkezi Managing Office

Türk Dil Kurumu Başkanlığı
Atatürk Bulvarı No.: 217, 06680 Kavaklıdere, Ankara

Telefon/Phone: +90 (0312) 457 52 12

Belgegeçer/Fax: +90 (0312) 428 52 88

Genel ağ sayfası/Web page: <http://tdkbelleten.gov.tr>

E-posta/E-mail: belleten@tdk.gov.tr

Türk Dil Kurumu Yayınları

Turkish Language Institution Publications

2023 / 2: 1516

Bu yayının baskı işlemleri Aralık 2023 tarihinde
tamamlanmıştır.

Yayın Türü Publication Type

6 aylık süreli / Biannually

Uluslararası hakemli dergi özelliğine sahip olan *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı BELLETEN*, yılda iki sayı olarak haziran ve aralık aylarında yayımlanmaktadır. İlk sayı 1953'te yayımlanmıştır.

Belleten MLA, ERIH PLUS, MIAR, Brill Online, SOBIAD, CiteFactor, ULAKBİM TRDizin ve Scopus tarafından dizinlenmektedir.

Yazı Kurulu

Editorial Board

Prof. Dr. Feyzi ERSOY (Başkan)
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Abdullah Azmi BİLGİN
Haliç Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN
Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Hayati DEVELİ
İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Hülya ARSLAN EROL
Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Sadettin ÖZÇELİK
Dicle Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ
Ege Üniversitesi

Bu sayının hakemleri

Referees of this issue

Prof. Dr. Ali AKAR
Prof. Dr. Ayhan ÇELİKBAŞ
Prof. Dr. Aynur ÖZ ÖZCAN
Prof. Dr. Ayşe İLKER
Prof. Dr. Ayşe Melek ÖZYETGİN
Prof. Dr. Caner KERİMOĞLU
Prof. Dr. Erdoğan BOZ
Prof. Dr. Fatma AÇIK
Prof. Dr. Hacer TOKYÜREK
Prof. Dr. Hacı İbrahim DELİCE
Prof. Dr. Hatice ŞAHİN
Prof. Dr. Leyla KARAHAN
Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH
Prof. Dr. Selma GÜLSEVİN
Prof. Dr. Vahit TÜRK
Doç. Dr. Hülya UZUNTAŞ
Dr. Öğr. Üyesi Rıdvan ÖZTÜRK

Yayın Danışma Kurulu

Board of Editorial Advisor

Ord. Prof. Dr. Muratgeldi SÖYEGOV (Türkmenistan)
Prof. Dr. Aleksandr TSOI (Polonya)
Prof. Dr. Ali AKAR (Muğla Sıtkı Koçman Ü)
Prof. Dr. Ceval KAYA (Ardahan Ü)
Prof. Dr. Çetin PEKACAR (Ankara Hacı Bayram Veli Ü)
Prof. Dr. Faruk YILDIRIM (Çukurova Ü)
Prof. Dr. Gülden SAĞOL YÜKSEKKAYA (Marmara Ü)
Prof. Dr. Hacı İbrahim DELİCE (Sivas Cumhuriyet Ü)
Prof. Dr. Hacı Ömer KARPUZ (İstanbul Kültür Ü)
Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ (Azerbaycan)
Prof. Dr. Kasımcan SADIKOV (Özbekistan)
Prof. Dr. Magripa ESKEEVA (Kazakistan)
Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN (Erciyes Ü)
Prof. Dr. Nurettin DEMİR (Hacettepe Ü)
Prof. Dr. Sırtbay MUSAEV (Kırgızistan)
Doç. Dr. Éva CSAKI (Macaristan)

Yurt Dışı Temsilciler

Representative of Foreign Country

Prof. Dr. Erden KAZHYBEK (Kazakistan)
Prof. Dr. Kemal ABDULLA (Azerbaycan Cumhuriyeti)
Prof. Dr. Luo XIN (Çin Halk Cumhuriyeti)
Prof. Dr. Peter ZIEME (Almanya)
Dr. Nurdin USEEV (Kırgızistan)

İçindekiler

Editörün Sunuşu	V
Erkan SALAN	1
<i>Eski Anadolu Türkçesinde farklı bir hece düşmesi örneği: /-sI- > Ø/</i> A different haplology example in old Anatolian Turkish: /-sI- > Ø/ (https://doi.org/10.32925/tday.2023.101)	
Özgür AY ve Kübra DURAN ŞAFAK	15
<i>Dede Korkut - Günbed yazması - Kazan Bey Oğuznamesi 'nde bağlama grupları</i> Conjunction groups in Dede Korkut – Günbed manuscript- Kazan Bey Oğuznamesi (https://doi.org/10.32925/tday.2023.102)	
Uğur UZUNKAYA	45
<i>Budizm, yiyecek ve yiyecek sadakası: Eski Uygurca üç fragman üzerine filolojik inceleme</i> Buddhism, food and alms food: A philological analysis on three old Uyghur fragments (https://doi.org/10.32925/tday.2023.103)	
Neşe ERENOĞLU	73
<i>Yeni Uygur Türkçesinde sebep göstergeleri</i> Reason indicators in New Uyghur Turkish (https://doi.org/10.32925/tday.2023.104)	
Orhan KILIÇARSLAN	101
<i>Çarh-Nâme 'nin eksik beyitleri üzerine</i> On the missing couplets of Çarh-Name (https://doi.org/10.32925/tday.2023.105)	
Sema EYNEL	123
<i>Tekrar sınıflandırmalarında yapısal bir belirleyici olarak çokluk kategorisi ve Özbek Türkçesindeki görünümü</i> Plural category as a structural determinant in the classification of reduplication and its appearance in Uzbek Turkish (https://doi.org/10.32925/tday.2023.106)	
Cihan DOĞAN	155
<i>XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesiyle yazılmış eserlerin imlası üzerine bazı notlar</i> Some notes on the spelling of works written in Mamluk Turkish at the beginning of the XIV century (https://doi.org/10.32925/tday.2023.107)	

Hanife ALKAN ATAMAN.....179
Yûnus Emre Dîvânî 'nda mental filler
Mental verbs in Yunus Emre's Diwan
(<https://doi.org/10.32925/tday.2023.108>)

Değerli Okuyucular,

Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten'in 2023 Aralık sayısını sizlerle buluşturmanın mutluluğunu yaşamaktayız. Dergimizin bu sayısında 8 özgün araştırma ve inceleme makalesi bulunmaktadır:

Eski Anadolu Türkçesinde farklı bir hece düşmesi örneği: /-sI- > Ø/
(Erkan SALAN)

Dede Korkut - Günbed yazması - Kazan Bey Oğuznamesi 'nde bağlama grupları (Özgür AY ve Kübra DURAN ŞAFAK)

Budizm, yiyecek ve yiyecek sadakası: Eski Uygurca üç fragman üzerine filolojik inceleme (Uğur UZUNKAYA)

Yeni Uygur Türkçesinde sebep göstergeleri (Neşe ERENOĞLU)

Çarh-Nâme 'nin eksik beyitleri üzerine (Orhan KILIÇARSLAN)

Tekrar sınıflandırmalarında yapısal bir belirleyici olarak çokluk kategorisi ve Özbek Türkçesindeki görünümü (Sema EYNEL)

XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesiyle yazılmış eserlerin imlası üzerine bazı notlar (Cihan DOĞAN)

Yûnus Emre Dîvânı 'nda mental filler (Hanife ALKAN ATAMAN)

Makaleleriyle dergimize katkı sağlayan bilim adamlarına, bilim ve hakem heyetine, Yazı Kuruluna, dergimizin okurlarına ve Türk Dil Kurumu yetkililerine teşekkür eder; makalelerin Türklük bilimi ile ilgilenenlere yararlı olmasını dilerim.

Prof. Dr. Feyzi ERSOY

Eski Anadolu Türkçesinde Farklı Bir Hece Düşmesi Örneği: /-sI- > Ø/

Erkan SALAN*

Özet

Eski Anadolu Türkçesinin ses özellikleri, çeşitli eserler üzerine yapılan dil incelemelerinde örneklerle ele alınıp değerlendirilen konular arasındadır. Döneme ait ses özelliklerinin, genellikle önceki tarihî Türk lehçeleriyle karşılaştırılarak belirli özellikler üzerinden ortaya konduğu söylenebilir. Ancak eski Oğuz lehçesine ait ses özelliklerinin yayımlanan pek çok metinden hareketle bütüncül bir bakış açısıyla eş zamanlı olarak ele alınması, söz konusu dönem ve devamı olan bugünkü Türkiye Türkçesi araştırmaları açısından önemlidir. Metin neşirleri yapılan farklı eserlerle birlikte dönemin ses özellikleri konusunda yeni bilgiler de ortaya çıkmaktadır. Bunlardan biri, çeşitli eserlerde örneklerine rastlanabilen /-sI-/ hecesinin düşmesidir. Özellikle {-AsI} sıfat-fiil ekiyle oluşmuş sıfat-fiillerden sonra getirilen {+sIn} teklik 3. kişi iyelik ekindeki /-sI-/ hecesi genellikle düşer. Eski Anadolu Türkçesi üzerine yapılan dil çalışmalarında bu hece düşmesine dair herhangi bir tespit yer verilmemiştir. Hâlbuki meydana gelen bu hadisenin tespiti ve değerlendirilmesi, hem dönemin ses özellikleri hem de sözcük tahlillerini ve anlamlandırmalarını doğru yapabilmek açısından önemlidir. Bu bakımdan belirtilen ses olayının ele alınması bir ihtiyaç hâline gelmiştir. Eldeki çalışma; Eski Anadolu Türkçesinde /-sI-/ hecesinde meydana gelen düşmenin genellikle {-AsI} ekiyle oluşmuş sıfat-fiillerden sonra görüldüğü ve sistemli olduğu, aynı hecenin yan yana gelmesi sonucu ortaya çıkan hece tekrarı ve dolayısıyla söyleyiş zorluğunun hece düş-

* Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, salanerkan@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0002-4052-1121>.

mesiyle giderildiği tespitini örneklerle kanıtlamaya yönelik tasvirî bir çalışmadır.

Anahtar Kelimeler: Eski Anadolu Türkçesi, ses özellikleri, /-sI-/ hece düşmesi, {-AsI} sıfat-fiil eki, {+sIn} iyelik eki.

A Different Haplology Example in Old Anatolian Turkish: /-sI- > Ø/

Abstract

The phonetic features of Old Anatolian Turkish are among the subjects included in the language studies on various works. It can be said that the sound characteristics of the period are generally compared with the previous historical Turkish dialects and revealed through certain features. However, the simultaneous handling of the phonetic features of the old Oghuz dialect with a holistic point of view based on many published texts is important for the studies of Old Anatolian Turkish and its continuation, today's Turkey Turkish. The drop of the /-sI-/ syllable is an important phonetic event that can be described as new knowledge for Old Anatolian Turkish. Especially after the adjective-verbs formed with {-AsI} participle suffix, the syllable /-sI-/ in the {+sIn} singular 3rd person possessive suffix is usually dropped. In the language studies on Old Anatolian Turkish, no determination was made about this syllable drop. However, the detection and evaluation of this event is important in terms of both the sound characteristics of the period and the ability to correctly analyse and interpret words. In this respect, it has become a necessity to deal with the mentioned sound event. This descriptive study; it reveals that the fall in the /-sI-/ syllable in Old Anatolian Turkish is usually seen after the adjective-verbs formed with the {-AsI} suffix and that it is systematic, and that the syllable repetition that occurs as a result of the same syllable coming together and thus the pronunciation difficulty is eliminated by the syllable drop.

Keywords: Old Anatolian Turkish, sound features, /-sI-/ haplology, {-AsI} participle suffix, {+sIn} possessive suffix.

Hece düşmesi, bir sözcükte ses bakımından aynı veya benzer olan ve yan yana bulunan hecelerden birinin zamanla eriyip kaybolmasıdır (Korkmaz, 2003, s. 116). *Hece binişmesi, hece tekleşmesi, hece yutumu (/yutulması)* gibi çeşitli terimlerle de karşılanabilen (Topaloğlu, 1989, s. 83) bu ses olayı, kolay söyleyişin bir sonucu olarak ortaya çıkar (Aksan vd., 1978, s. 56; Vural ve Böler, 2014, s. 101). Heceyi oluşturan ve düşen seslerin niteliği bakımından hem ünsüzler hem de ünlülerle ilgilidir. Düşen hecelerin genellikle vurgusu zayıf veya vurgusuz orta hecede bulunduğu ve dar ünlülü olduğu görülür. Eski Anadolu Türkçesinde (EAT'de) yaygın olmayan bu ses hadisesi, çeşitli örneklerle tanıklanabilmektedir:

Ar. *berriye* (Köktekin, 2007, s. 212) “çöl” > *berye* “çöl” (Köktekin, 2007, s. 210; Uysal, 2014, s. 225)

*budurur*¹ (Ferec Ba‘de’ş-Şidde, 1452, s. 11b/16) “budur” > *budur* (Ferec Ba‘de’ş-Şidde, 1452, s. 19a/15)

gişidürür (Kelile ve Dimne, 1490, s. 88a/8) “kişidir” > *gişidür* (Kelile ve Dimne, 1490, s. 226b/6)

imdiden girü (Canpolat, 2018, s. 277) “bundan sonra” > *imden girü* (Işk-nâme, t.y., s. 73a/3; Yılmaz vd., 2013, s. 296)

şimdiden girü (Efendioğlu, 2007, s. 165) “bundan sonra” > *şimden girü* (Efendioğlu, 2007, s. 244) “bundan sonra, artık”

Ar. *mürüvvet* (Cemşid ü Hurşid, 1444, s. 88b/16; Türk, 2009, s. 60) “in-sanlık, cömertlik, iyilikseverlik” > *mürvet* (Türk, 2009, s. 54; Uysal, 2014, s. 300), *mürvetinden* (Garib-nâme, 1427, s. 207a/3)

Ar. *vaşiyyet* (Yavuzarslan, 2002, s. 551) “vasiyet” > *vaşyet* (Uysal, 2014, s. 302)

zekeriyā-y-ıla (Uysal, 2014, s. 175) “İbr. *zekeriyā*: Hz. Zekeriya” > *zekeriyā* (Uysal, 2014, s. 184)

Yukarıda verilen hece düşmesi örneklerinden farklı olmak üzere EAT’de {+sIn}² iyelik ekindeki /-sI-/ hecesi bazı durumlarda kurallı olarak düşer. Dönemin dili üzerine yapılan çeşitli çalışmalarda bu hece düşmesine dair herhangi bir tespite yer verilmemiştir³. Oysa meydana gelen bu hadisenin tespiti ve değerlendirilmesi, hem dönemin ses özellikleri hem de sözcük tahlillerini ve anlamlandırmalarını doğru yapabilmek açısından önemlidir. Bu duruma bağlı olarak belirtilen ses hadisesi, “İnceleme” bölümünde çeşitli örneklerle ele alınıp değerlendirilmiştir.

İnceleme

{+sIn} teklik 3. kişi iyelik eki, {-AsI} ekiyle oluşmuş sıfat-fiillerden sonra kullanıldığında ekteki /-sI-/ hecesi genellikle düşer. Düşmelerin ortaya çıktığı örneklerde aynı iki hecenin varlığı söz konusudur. Belirtilen ses olayını ortaya

¹ *durur* yapısının ekleşmesi hakkında bilgi için bk.: Salan, 2022, s. 373-387.

² {+sIn} iyelik eki hakkında bilgi için bk.: Tekin, 1980, s. 13-16; Gülsevin, 1990.

³ Çeşitli EAT kaynaklarının hece düşmesi ile ilgili kısımlarında sadece /-Ur/ (*durur* > +*dUr*) hecesindeki düşmeye yer verilmiştir (Timurtaş, 1994, s. 63; Özkan, 2000, s. 110; Gülsevin ve Boz, 2004, s. 100; Yelten, 2009, s. 92; Öztürk, 2017, s. 61; Yıldız ve Yalkın, 2021, s. 78). Bazılarında *taşık-* > *çık-*, *karındaş* > *kardaş*, *tatılgı* > *tatlu* (Şahin, 2003, s. 42); *kardeş* (< *karında eş*), *bilezük* (< *bilek yüzük*), *kimse* (< *kim+er-se*), *nedür* (< *ne durur*), *işbudur* (< *işbu durur*), *haşmidur* (< *haşmı durur*), *zâlimdür* (< *zâlim durur*), *imden girü* (< *imdiden girü*) (Köktekin, 2008, s. 69) örnekleriyle açıklanır. Bazılarında (Mansuroğlu, 1988; Türk vd., 2013; Merhan ve Şan, 2014; Akar, 2018) ise hece düşmesi ile ilgili herhangi bir bilgi ve örnek bulunmaz.

çıkaran başlıca etkenin söyleyiş kolaylığı olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu hece düşmesi, EAT dönemine ait mensur ve manzum eserlerde seyrek olarak tanıklanır:

“géceye **éresini** (< ér-esi+sin+i⁴ “ereceğini, ulaşacağını”)⁵ kimse bilmez” (Uysal, 2014, s. 308)

“**n’idesini** (< ne id-esi+sin+i “ne yapacağını”) bilimeye” (Uysal, 2014, s. 240)

“halk işitdi bunların ğavġāsını / geldiler kim göreler **nolasını**” (< ne ol-ası+sin+i “ne olacağını”) (Yavuz, 2000-I/1, s. 142 [36b/9])

“Reml-ile dünyada **ne olasını** (< ne ol-ası+sin+i “ne olacağını”) / Bilürem benden soran kişi kanı” (Yavuz, 2007-II, s. 414)

“... Hüseyin bin Fazla eyitdiler Kur’ân içinde ‘İsâ gökden **inesini** (< in-esi+sin+i “ineceğini”) bildüñ mi ...” (Yılmaz vd., 2013, s. 484)

“Tariġdi bilemedi **nidesini** (< ne id-esi+sin+i “ne yapacağını”) / Unıtdı **gelsesini** (< gel-esi+sin+i “geleceğini”) **gidesini** (< gid-esi+sin+i “gideceğini”)” (Timurtaş, 1963, s. 70)

Hatta *Yûnus Emre Dîvânı*’nın Berlin nüshasında hece düşmesine uğramış yapıların uyak oluşturacak şekilde kullanıldığı da görülmektedir (Yûnus Emre Dîvânı, t.y., s. 71b/1-8, 72a/7-8):

(71b) “kime ki dost gereġise ben diyem **ne kılasını** (< ne kı-l-ası+sin+i “ne yapacağını”)

terk eyleye gendüzünü hiç aņmaya **nolasını** (< ne ol-ası+sin+i “ne olacağını”)

resmdürür ‘aşıqlara dost yolında ħurbân olmak

şükrâne tutar ‘ışk eri dosta **ħurbân olasını** (< ħurbân ol-ası+sin+i “kurban olacağını”)

lāyık degül degme cāna dost yolında ħurbānlıġa⁶

minnet tutar ġirçek ‘aşıġ cānını dost **alasıını** (< al-ası+sin+i “alacağını”)

dost yolına gönülene ġirü dönmeġ olmayısar

bilmez misin ġayretsüze dost u düşmen **gülesini**” (< gül-esi+sin+i “güleceğini”)

(72a/7-8) “bu dünyede dostdan artuġ yûnus nesneyi sevmedi

bilmez misin ġamusını senden ġirü **ħalasıını**” (< ħal-ası+sin+i “kalacağını”)

⁴ Sözcükteki ekler: +esi sıfat-fiil eki, +sin teklik 3. kişi iyelik eki, +i belirtme durumu eki.

⁵ Yazıda, parantez içindeki kök-ek tahlilleri tarafımızdan eklenmiştir.

⁶ Yazmada şeklindedir. nun harfinin noktası yanlışlıkla alta konmuştur.

Çeşitli örneklerde {+sIn} iyelik ekinin sonraki belirtme durumu ekinin işaretli (Ø) kullanımlarıyla da karşılaşılmaktadır⁷:

“söyleyesi bir gelect bulmaz / kaldı ‘āciz **neyleyesin** (< ne eyle-y-esi+sın+Ø⁸ “ne yapacağını”) bilemez” (Yavuz, 2000-I/2, s. 658 [165a/4])

“ölümünden ilerü öldi tamām / **göresin** (< gör-esi+sın+Ø “göreceğini”) gördi işi öldi tamām” (Garib-nâme, 1427, s. 359a/11)

“gürü hāzretten yāna yol bulmadı / kaldı şöyle **ne kılasın** (< ne kıl-ası+sın+Ø “ne yapacağını”) bilmedi” (Yavuz, 2000-I/2, s. 672 [168a/9])

“būnyāmīn aldı **nidesin** (< ne id-esi+sın+Ø “ne yapacağını”) bilmedi / sırça şandı aña rağbet kılmadı” (Taş, 2019, s. 70 [36a/12])

“Kimsenūñ hergiz selāmın almaya / Niçe kim **eylük kılasın** (< eylük kıl-ası+sın+Ø “iyilik yapacağını”) bilmeye” (Yavuz, 2007-I, s. 270)

“biliben **nołasın** (< ne ol-ası+sın+Ø “ne olacağını”) süsen dañı hem / egerçi deh-zübāndur düşdi ebkem” (Cemşid ü Hurşid, 1444, s. 83b/29)

“... **ne olası** (< ne ol-ası+sın+Ø “ne olacağını”) bildürürdi ...” (Yılmaz vd., 2013, s. 335)

“... **nidesin** (< ne id-esi+sın+Ø “ne yapacağını”) bilmezdi ...” (Yılmaz vd., 2013, s. 105)

“... bunuñ **böyle yügüresin** (< böyle yügür-esi+sın+Ø “böyle koşacağını”) bilsem, tōnı alub şimdiye degin bili aşardum.” (Korkmaz, 1973, s. 274)

Aşağıdaki örnekte, *ķanda varası* “nereye gideceğini” sıfat-fiil grubunda iyelik ekinin /n/’si muhtemelen uyaktan dolayı kullanılmamıştır. Zira belirtilen fiilimsi grubu, aldığı ekler bakımından *nidesin* “ne yapacağını” yapısıyla eş değerdir. EAT’de vezin ve uyağın ek kullanımı üzerinde belirli bir etkiye sahip olması (Salan 2016, s. 295-314; Salan, 2017, s. 90-106) da ifade edilen düşünceyi destekler.

“velī yogıdı hergiz āşınāsı / bilimez **nidesin** (< ne it-esi+sın+Ø) **ķanda varası**” (< ķanda var-ası+sın+Ø) (Cemşid ü Hurşid, 1444, s. 91b/1)

Bazen aynı cümlede, hece düşmesinin meydana geldiği yapılarda belirtme durumu ekinin hem işaretli hem de işaretli olarak kullanılabilirdiği görülür:

“... **ķiyāmet olası** (< ķiyāmet ol-ası+sın+Ø “ķiyametin kopacağını”) ve **ādemiler girü ķopası** (< ādemiler girü ķop-ası+sın+ı “insanların yeniden dirileceğini”) kirtirmek olsun diyüyüdi ...” (Yılmaz vd., 2013, s. 511)

⁷ Eski Anadolu Türkçesindeki belirtme durumu ekleri hakkında bilgi için bk.: Salan, 2021, s. 387-401.

⁸ {+Ø} belirtme durumu eki hakkında bilgi için bk.: Salan, 2021, s. 399-401.

{-esi} sıfat-fiil ekinin kalıplaştığı ve işlevini kaybettiği *yiyesi* “yiyecek, yemek” sözcüğünden sonra da /-si-/ hecesinin düştüğü ve düşmediği örneklerle karşılaşılmaktadır:

“**Yiyesinden** (< yi-y-esi+sin+den “yiyeceğinden”) kesilüp yürür-iken / Gussadan cânım tenüm erir-iken” (Yavuz, 2007-II, s. 390)

“... gëce **yëyesisinde** (yi-y-esi+sin+de “yemeğinde”) bir loğma terk etmekliğüm baña sevgülüdür şabâha degin taşavvu‘ namâz kılmakdan ...” (Yavuzarslan, 2002, s. 268)

Hece düşmesi örneklerinde {+sIn} teklik 3. kişi iyelik ekinin /n/’si korunurken sadece /-sI-/ kısmının düşmesindeki temel etken, önceki hecenin /-sI-/ biçiminde olmasıdır. Ekteki /n/’nin korunması, düşme hadisesindeki ana gerekçenin aynı hecelerin yan yana gelmesinden dolayı hece tekrarı olduğu fikrini makul hâle getirir.

Hece düşmesine uğramış olan yapı, belirtme durumu eki olarak genellikle cümlede belirtili nesne görevinde kullanılmıştır. Bu cümlelerde yüklem, geçişli fiilden oluştuğu ve çoğunlukla *bil-* fiilinin çekime girmiş biçimi olduğu görülür. {-AsI} sıfat-fiil ekinin gelecek zamana yönelik olması, belirtilen fiilin bulunduğu örneklerin artmasına imkân vermiş olmalıdır.

{-AsI} sıfat-fiil ekiyle oluşmuş sıfat-fiillerde farklı iyelik ekli çekimlere de rastlanır. Hece tekrarı olmadığından farklı iyelik eklerinin bulunduğu hecelerde düşme görülmez. Bu durum, teklik 3. kişi iyelik çekiminde hece düşmesinin meydana geldiğini somutlaştırmakla birlikte ardı ardına gelen aynı hecelerde tekrardan kaçınma kaygısının olduğunu da ön plana çıkarır.

“Bilmez midüñ kim bular azıcağ ben bularuñıla **savaşasımı** (< savaş-a-sı+m+ı “savaşacağımı”) ...” (Yılmaz vd., 2013, s. 281)

“... yoksa beni yaratmakdan öñ **anı işleyesimi** (< anı işle-y-esi+m+i “onu yapacağımı”) tağdir kılduñ mı ...” (Yılmaz vd., 2013, s. 94)

“... hiç **ķurtulasım** (< ķurtul-ası+m+Ø “ķurtulacağımı”) bilmezven ...” (Yılmaz vd., 2013, s. 273)

“Ol biri eydür ki utanmaz mısın / Hak’dan u **ölesüñi** (< öl-esi+ñ+i “öleceğini”) sanmaz mısın” (Yavuz, 2007-I, s. 64)

“... kaçan anı gördiler **helāk olasıların** (< helāk ol-ası+ların [+lar+ın]+Ø “öleceklerini”) yakın bildiler ...” (Yılmaz vd., 2013, s. 490)

“Çün kim **ölesüñ** (< öl-esi+ñ “öleceğin”) güne inanasın / Dirligi Gülşehri’den öğrenesin” (Yavuz, 2007-I, s. 244)

“**Dâg urasıñ** (< dâg ur-ası+ñ “dağlayacağıñ”) zahma merhem urmagıl / Merhem **urasuña** (< ur-ası+ñ+a “süreceğine, süreceğın yaraya”) hem dâg urmagıl” (Yavuz, 2007-II, s. 370)

“çünkü iş bunda hağa lāyık degül / anda **ne olasımuz** (< ne ol-ası+muz “ne olacağımız”) bayık degül” (Yavuz, 2000-I/1, s. 244 [61b/5])

{-AsI} sıfat-fiil ekinden sonra, iyelik ekindeki /-sI-/ hecesinin düşmeye uğramadığı örneklerle de seyrek olarak karşılaşmaktadır. Bunlar, bahsi geçen yapılarda /-sI-/ hece düşmesinin ortaya çıktığını somut hâle getirir:

“... işbu siz kılduğunuz işleri bize **olasisın** (< ol-ası+sın+Ø “olacağıñı”) habar virüridi ...” (Yılmaz vd., 2013, s. 419)

“**Gelesisine** (< gel-esi+sin+e “geleceğine”) dutmışam ümîd uş / Ki hâlüm varduğınca hōş ola hōş” (Ayan, 1979, s. 294)

Aynı veya benzer hecelerin yan yana gelmesi durumunda ortaya çıkan aşığıdaki farklı hece düşmesi örnekleri de /-sI/ hecesindeki düşmeyi makul ve mümkün kılar.

oldurur (Garib-nâme, 1427, s. 245b/10) “odur” > *oldur* (Garib-nâme, 1427, s. 245b/10)

imdiden girü (Canpolat, 2018, s. 277) “bundan sonra” > *imden girü* (Işk-nâme, t.y., s. 73a/3; Yılmaz vd., 2013, s. 296)

şimdiden girü (Efendioğlu, 2007, s. 165) “bundan sonra” > *şimden girü* (Efendioğlu, 2007, s. 244) “bundan sonra, artık”

İyelik ekindeki /-sI-/ hecesinin, sadece {-AsI} ekiyle oluşmuş sıfat-fiillerden sonra değil iyelik ekinin kullanıldığı farklı isimle de düşebildiği örnek tanıklanabilmektedir. Burada ardı ardına gelen heceler benzer özelliktedir. Örnek, {-AsI} ekli sıfat-fiillerdeki düşen unsurun iyelik ekindeki /-sI-/ olduğu düşüncesini destekler.

“... dükeliñüz elüñüz altındağınun çöpānisız ya ‘nî **bekçisiz**” (< bekçi+si+-siz “koruyup kollayanısınız, bakanısınız”) (Sarı, 2016, s. 54b/14-15)

Aşağıdaki örneklerde ise ilk bakışta /-sI-/ hecesinin düştüğü akla gelebilir. Ancak günümüz Türkiye Türkçesindeki *kendisi* ~ *kendi* örneğinde olduğu gibi sözcüklerin sonundaki /ı/ sesi iyelik ekinin görevini üstlendiği için /-sI-/ hecesinin kullanılıp kullanılmamasını dilin doğal sürecindeki ses gelişmesinden ziyade kullanım tercihi olarak değerlendirmek de mümkündür. İlk örnekte geçen sözcüğün EAT’de *karşu* biçiminde olmasına rağmen *karşuna* değil de *karşına* biçiminde kullanılmış olması, ifade edilen düşünce bakımından anlamlıdır.

“ḥalīfa oğlanı tahta ağdurdı, kendü **karşına** (~ karşı[< karşı]+sın+a “karşısına”) ve eyitti ...” (Yavuz, 2006, s. 536)

“Deñiz **kıyına** (~ kıyı+sın+a “kıyısına”) vardılar av kova” (Dilçin, 1991, s. 508)

Çalışmaya konu olan yapıyı, aşağıda örnekleri verilen istek kipi teklik 2. kişi çekimiyle (-AsIn) veya {-AsI} ekli gelecek zaman teklik 2. kişi çekimiyle (-asısın) karıştırmamak gerekir. Eş biçimli olmasına rağmen köken ve işlev bakımından farklı olan bu yapıların, özellikle dil incelemelerinde ve gramatikal dizinlerde birbirinden ayrı değerlendirilmesi önemlidir. Aksi takdirde yanlış çözümlenme ve anlamlandırmalar ortaya çıkabilir.

İstek kipi teklik 2. kişi çekimi:

“... bizüm du‘amuz müstecāb olursa sen bize **uyasın**⁹ ...” (Yılmaz vd., 2013, s. 128)

“... Ḥaḫ Ta‘ālā’nuñ envā‘ ta‘āmılarını **yeyesin** ve ḥüb libāslarını **geyesin** anuñ ḳapusın **ḳoyasın** aña **yalvarmayasın** anuñ ḥizmeti zaḫmetinden **ḳaçasın** ...” (Yavuzarslan, 2002, s. 114)

Gelecek zaman teklik 2. kişi çekimi:

“... bilürin ki sen melik **olasısın**¹⁰ ...” (Yılmaz vd., 2013, s. 411)

“... bellü sen bilinesin ve **mübtelā olasısın** ammā bilindiğün vaktın beni kimseye eydü virmegil ...” (Yılmaz vd., 2013, s. 522)

Sonuç

Bir sözcükte ses bakımından aynı veya benzer olan ve yan yana bulunan hecelerden birinin zamanla eriyip kaybolması şeklinde ortaya çıkan hece düşmesi, EAT’de seyrek rastlanan ses olaylarından biridir. /-di- > Ø/, /-ur > Ø/, /-üv- > Ø/ gibi farklı hecelerin düşmesi şeklinde tanıklanmış ve incelenmiş olan bu ses olayının; /-sI- > Ø/ biçiminde kendini gösteren dikkat çekici farklı bir örneği de vardır.

EAT’de, {-AsI} ekiyle oluşmuş sıfat-fiillerden sonra getirilen {+sIn} teklik 3. kişi iyelik ekindeki /-sI-/ hecesi genellikle düşer. Sistemli olan bu ses gelişmesine, aynı hecenin yan yana gelmesiyle ortaya çıkan hece tekrarı ve bunun sonucu olarak söyleyiş zorluğunun sebep olduğu anlaşılmaktadır. Bugünkü standart Türkiye Türkçesinde görülmeyen bu ses hadisesi, ilk defa belirtilen dönemde ortaya çıkmış ve {-AsI} sıfat-fiil ekinin yerine {-AcAk} sıfat-fiil ekinin yaygınlaşmaya başlamasıyla beraber muhtemelen dönemin sonlarında ortadan kalkmış olmalıdır. Bu bakımdan ele alınan yapıyla ortaya

⁹ uy- fiil kökü + {-a} istek eki + {+sın} teklik 2. kişi eki.

¹⁰ ol- fiil kökü + {-ası} gelecek zaman eki + {+sın} teklik 2. kişi eki.

çıkan /-sI-/ hece düşmesi, EAT'ye özgü tipik ses özelliklerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Düşmenin meydana geldiği yapılarıdaki ek sıralaması, {-AsI} sıfat-fiil eki + {(sI)n} teklik 3. kişi iyelik eki + {+I > +Ø} belirtme durumu eki şeklinde gösterilebilir. Söz konusu eklerden oluşan yapı, genellikle cümlede belirtili nesne olarak kullanılmıştır. Bu cümlelerde yüklem, geçişli fiilden oluştuğu ve tespit edilen örneklerin çoğunda bil- fiilinin çekime girmiş biçimi olduğu görülür.

Çalışmaya konu olan yapıyı, istek kipi teklik 2. kişi çekimiyle (-AsIn) veya {-AsI} ekli gelecek zaman teklik 2. kişi çekimiyle (-asısın) karıştırmamak gerekir. Eş biçimli olmasına rağmen köken ve işlev bakımından farklı olan bu yapıların, özellikle dil incelemelerinde ve gramatikal dizinlerde birbirinden ayrı değerlendirilmesinde fayda vardır. Aksi durumda yanlış çözümleme ve anlamlandırmaların ortaya çıkması muhtemeldir. Dolayısıyla /-sI-/ hece düşmesinin tespiti, hem ele alınan dönemin ses özellikleri hem de sözcük çözümleri ve anlamlandırmaları açısından önem arz etmektedir.

Etik Komite Onayı Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek Araştırma için herhangi bir mali destek alınmadı.

Çıkar Çatışması Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Ethical Committee Approval Ethical committee approval is not required for this research.

Funding This research received no external funding.

Conflicts of Interest The author declares no conflicts of interest in this study.

Kaynakça

- Akar, A. (2018). *Oğuzların dili - Eski Anadolu Türkçesine giriş*. Ötüken.
- Aksan, D., Atabay, N., Özel, S., Çam, A. ve Prali, N. (Haz.). (1978). *Türkiye Türkçesi gelişmeli sesbilimi*. Türk Dil Kurumu.
- Ayan, H. (1979). *Şeyhoğlu Mustafa Hürşid-nâme (Hürşid ü Feraḥşâd) inceleme-metin-sözlük-konu dizini*. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Canpolat, M. (Haz.). (2018). *Behcetü'l-hadâik fî mev'izati'l-halâik*. Türk Dil Kurumu.
- Cemşid ü Hurşid*. (1444). Demirbaş No. 921. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, İstanbul, Türkiye.

- Dilçin, C. (1991). *Mes'ūd bin Ahmed Süheyl ü Nev-bahār inceleme-metin-sözlük*. Atatürk Kültür Merkezi.
- Efendioğlu, S. (2007). *Muhammed bin Hacı İvaz Cinânü'l-Cenân (İnceleme-metin-dizin)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ferec Ba'de 'ş-Şidde*. (1452). Demirbaş No. Ms Török F. 71. Macar Bilimler Akademisi, Budapeşte, Macaristan.
- Garib-nâme*. (1427). Demirbaş No. 06 Hk 320/1. Millî Kütüphane, Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, Ankara, Türkiye.
- Gülsevin, G. (1990). Eski Anadolu (Türkiye) Türkçesinde 3. kişi iyelik ekinin özel kullanılışı. *Türk Dili*, 466, 187-190.
- Gülsevin, G. ve Boz, E. (2004). *Eski Anadolu Türkçesi*. Gazi Kitabevi.
- Işk-nâme*. (t.y.). Demirbaş No. 604. Bibliothèque Nationale de France, Paris, Fransa.
- Kelile ve Dimne*. (1490). Demirbaş No. 1897. Süleymaniye Kütüphanesi, Lâleli Bölümü, İstanbul, Türkiye.
- Korkmaz, Z. (1973). *Şadru'd-dīn Şeyhoğlu Marzubān-nâme tercümesi inceleme-metin-sözlük-tpkibasım*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.
- Korkmaz, Z. (2003). *Gramer terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Köktekin, K. (2007). *Yûsuf-ı Meddâh Varka ve Gülşah*. Türk Dil Kurumu.
- Köktekin, K. (2008). *Eski Anadolu Türkçesi*. Fenomen.
- Mansuroğlu, M. (1988). Eski Osmanlıca. *Tarihî Türk şiveleri içinde* (Çev.: M. Akalın) (s. 247-276). Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Merhan, A. ve Şan, F. (2014). *Eski Anadolu Türkçesi notlar ve metinler*. Ofis 2005.
- Özkan, M. (2000). *Türk dilinin gelişme alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. Filiz Kitabevi.
- Öztürk, E. (2017). *Eski Anadolu Türkçesi el kitabı*. Akçağ.
- Salan, E. (2016). Eski Anadolu Türkçesinde aruz vezni ve uyağın ek kullanımına etkisi. *Bilig*, 77, 295-318.
- Salan, E. (2017). Eski Anadolu Türkçesinde aruz vezni ve uyağın zarf-fiil eklerine etkisi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26, 90-113.
- Salan, E. (2021). Eski Anadolu Türkçesindeki belirtme durumu ekleri üzerine bazı düşünceler. Ö. K. Aydemir, İ. N. Uysal ve F. Öztürk (Ed.), *Prof. Dr. H. Ömer Karpuz'a armağan-Türkçeye saygı içinde* (s. 387-407). Palet.
- Salan, E. (2022). Eski Anadolu Türkçesinde “(turur >) durur” ekleşmiş midir?. E. G. Keskin ve N. Biray (Ed.), *Tarihî ve çağdaş Türk lehçeleri araştırmaları: Fiil kategorisi içinde* (s. 373-389). Bengü.
- Sarı, M. (2016). *Erzurumlu Darir Yüz Hadis Yüz Hikâye Türk dilinde art zamanlı değişmeler*. Türk Dil Kurumu.

- Şahin, H. (2003). *Eski Anadolu Türkçesi*. Akçağ.
- Taş, İ. (2019). *Şeyyâd Hamza Yūsuf ve Zelîhâ [Gramer-metin-çeviri-notlar-sözlük-dizin-ıpkıbası]*. Türk Dil Kurumu.
- Tekin, T. (1980). Üçüncü kişi iyelik eki üzerine. *Genel Dilbilim Dergisi*, 2(7-8), 10-17.
- Timurtaş, F. K. (1963). *Şeyhî'nin Husrev ü Şîrin'i inceleme-metin*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Timurtaş, F. K. (1994). *Eski Türkiye Türkçesi XV. yüzyıl gramer-metin-sözlük*. Enderun Kitabevi.
- Topaloğlu, A. (1989). *Dil bilgisi terimleri sözlüğü*. Ötüken.
- Türk, V. (2009). *Hatiboğlu Bahrü'l-Hakâyık*. Türk Dil Kurumu.
- Türk, V., Doğan, Ş. ve Şerifoğlu, Y. (2013). *Eski Anadolu Türkçesi dersleri*. Kesit.
- Uysal, İ. N. (2014). *Yunus Emre divanı (Karaman nüshası)*. Kesit.
- Vural, H. ve Böler, T. (2014). *Ses ve şekil bilgisi*. Kesit.
- Yavuz, K. (2000). *Âşık Paşa Garib-nâme I/1, I/2, II/2*. Türk Dil Kurumu.
- Yavuz, K. (2007). *Gülşehri'nin Mantıku't-Tayr'ı (Gülşen-nâme) -metin ve günümüz Türkçesine aktarma- I-II*. Kırşehir Valiliği.
- Yavuz, O. (2006). *Anadolu Türkçesiyle yapılan en eski tezkiretü'l-evliyâ tercümesi ve dil özellikleri [İnceleme-gramer-metin]*. Tablet Kitabevi.
- Yavuzarslan, P. (2002). *Mūsā bin Hācī Hüseyn el-İznikī Münebbihü'r-Rākīdin (Uyurları uyandırucu) giriş-inceleme-tenkitli metin I*. Türk Dil Kurumu.
- Yelten, M. (2009). *Eski Anadolu Türkçesi ve örnek metinler*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Yıldız, O. ve Yalkın, A. O. (2021). *Tarihî Türk lehçeleriyle karşılaştırmalı Eski Anadolu Türkçesi*. Akçağ.
- Yılmaz, E., Demir, N. ve Küçük, M. (2013). *Kıyas-ı enbiya*. Türk Dil Kurumu.
- Yūnus Emre Dîvânı*. (t.y.). Demirbaş No. Ms. or. oct. 2575. Staatsbibliothek zu Berlin Preußischer Kulturbesitz, Berlin, Almanya.

Extended Summary

It is seen that the studies on Old Anatolian Turkish, which can only be followed by written sources, concentrate more on morphology, vocabulary and text publication. However, in language studies on various works, sound features are among the subjects that are emphasized. It can be said that the sound characteristics of the period are generally compared with the previous historical Turkish dialects and revealed through certain features. However, the simultaneous handling of the phonetic features of the old Oghuz dialect with a holistic point of view based on many published texts is important for the studies of Old Anatolian Turkish and its continuation, today's Turkey Turkish.

Along with the different works that have been published, new information about the sound characteristics of the period is also emerging. One of them is the drop of the /-sI-/ syllable, examples of which can be found in various works. Especially after the adjective-verbs formed with {-AsI} suffix, the syllable /-sI-/ in the {+sIn} singular 3rd person possessive suffix is usually dropped. In the language studies on Old Anatolian Turkish, no determination was made about this syllable drop. However, the detection and evaluation of this event is important in terms of both the sound characteristics of the period and the ability to correctly analyse and interpret words. In this respect, it has become a necessity to deal with the mentioned sound event. This descriptive study; it reveals that the fall in the /-sI-/ syllable in Old Anatolian Turkish is usually seen after the adjective-verbs formed with the {-AsI} suffix and that it is systematic, and that the syllable repetition that occurs as a result of the same syllable coming together and thus the pronunciation difficulty is eliminated by the syllable drop.

Haplology, which occurs in the form of the dissolution and disappearance of one of the syllables that are the same or similar in terms of sound in a word and located side by side, is one of the rare phonetic events in Old Anatolian Turkish. As the fall of different syllables such as /-di- > Ø/, /-iy- > Ø/, /-ur > Ø/, /-üv- > Ø/ this sound event, which has been witnessed and examined; There is also a strikingly different example that manifests itself in the form of /-sI- > Ø/. /-sI- > Ø/ some examples of syllable drop are: “kime ki dost gereğise ben diyem **ne kılasını** (< ne kıI-ası+sın+ı) / terk eyleye gündüzünü hiç aňmaya **nolasını**” (< ne ol-ası+sın+ı) (Yûnus Emre Dîvânı, t.y., s. 71b/1-2); “... **kıyâmet olasın** (< kıyâmet ol-ası+sın+Ø) ve **âdemiler girü kıpasını** (< âdemiler girü kıp-ası+sın+ı) kirtenmek olsun diyüyüdi ...” (Yılmaz vd., 2013, s. 511).

In Old Anatolian Turkish, the syllable /-sI-/ in the third person possessive suffix {+sIn}, which is brought after the adjective-verbs formed with the {-AsI} suffix, is usually dropped. It is understood that this systematic syllable drop is caused by the syllable repetition that occurs with the same syllable coming together, and as a result, the difficulty in pronunciation. This phonetic procedure, which is not seen in today's standard Turkey Turkish, appeared for the first time in the specified period and probably disappeared at the end of the period, with {-AcAk} participle suffix becoming widespread instead of {-AsI} suffix. In this respect, the /-sI-/ syllable

drop that occurs with the structure discussed can be considered as one of the typical phonetic features of Old Anatolian Turkish.

The suffix order in the structures where the fall occurs can be shown as $\{-AsI\}$ *participle suffix* + $\{+(sIn)\}$ *singular 3rd person possessive suffix* + $\{+I > +\emptyset\}$ *accusative suffix*. The structure consisting of the aforementioned suffixes is generally used as the determined direct object in the sentence. In these sentences, it is seen that the predicate consists of a transitive verb and is mostly the inflected form of the verb *bil-*.

The structure that is the subject of the study should not be confused with the second person singular inflection of the optative mood (*-AsIn*) or the future tense second person singular conjugation with $\{-AsI\}$ (*-AsIsIn*). It is useful to evaluate these structures, which are homogeneous but different in origin, separately from each other, especially in language studies and grammatical indexes. Otherwise, wrong analysis and interpretations are likely to occur. Therefore, the determination of the */-sI-/* syllable drop is important both in terms of the sound characteristics of the period in question and in terms of word analysis and interpretation.

Dede Korkut - Günbed Yazması - Kazan Bey Oğuznamesi'nde Bağlama Grupları¹

Özgür AY*

Kübra DURAN ŞAFAK**

Özet

Oğuz Türkçesi ya da Batı Türkçesi olarak da adlandırılan Eski Anadolu Türkçesi, Anadolu ve Azerbaycan coğrafyalarında XIII. yüzyıldan itibaren yazılı metinleriyle görülmeye başlanmıştır. Tarih boyunca dilden dile aktarılan Dede Korkut Hikâyeleri ise Anadolu'da Oğuz Türkçesinin yazı dili olmasında en önemli unsurlardan biri olmuştur. Oğuz Türklerinin bilinen en eski epik hikâyeleri olan bu hikâyelere 2018 yılının sonunda içinde iki yeni boyu barındıran bir nüsha daha eklenerek Dede Korkut'taki boy sayısı 12'den 14'e yükselmiştir. İran'ın Türkmen Sahra bölgesinde bulunan ve 31 yapraktan oluşan nüsha, 2019 yılında "Günbed yazması" olarak tanıtılmıştır. Günbed yazması üzerine yayımlanmış en son eser olması ve kendisinden önce yapılmış çalışmalarındaki eksikliklerin de tamamlanmış olması hasebiyle, Özçelik'in 2021 yılında yayımlanan *Dede Korkut – Günbed Yazması – Kazan Bey Oğuznamesi* adlı eseri bu çalışmaya kaynaklık etmiştir. Dede Korkut Hikâyeleri'nde anlatımı güçlendirmek, pekiştirmek ve belirtmek için kelime gruplarından çokça faydalanılmıştır. Çalışmada, Günbed yazmasındaki bağlama gruplarının tamamı tespit edilmiş ve bu gruplar yapı, çeşit ve cümledeki görevleri yönüyle incelenmiştir. Eserde 42 örneğine rastlanılan bağla-

¹ Bu çalışma, 24-25 Aralık 2021 tarihlerinde Konya'da düzenlenen Uluslararası Anadolu'nun İrfan Çağı (XIII-XIV. Yüzyıllar) Sempozyumunda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş hâlidir.

* Doç. Dr., Uşak Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, ozgur.ay@usak.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5630-4033>.

** Arş. Gör., Uşak Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, kubra.safak@usak.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0173-2521>.

ma grupları «ile, ve, degül, eger» bağlaçlarıyla oluşturulmuştur. Bunlar içerisinde en yaygın olanı «ile» ve «ilen» bağlacı ile kurulan bağlama gruplarıdır. Sadece kelimelerle değil; isim tamlaması, sıfat tamlaması gibi çeşitli kelime gruplarıyla da bağlama grubu oluşturulduğu ve bunların söz diziminde çoğunlukla özne görevinde kullanıldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut, Günbed yazması, bağlama grupları, söz dizimi.

Conjunction Groups in Dede Korkut – Günbed Manuscript- Kazan Bey Oğuznamesi

Abstract

Old Anatolian Turkish, also called Oghuz Turkish or Western Turkish, started to be seen in Anatolia and Azerbaijan geographies with its written texts from the 13th century. *Dede Korkut Stories*, which have been transmitted from language to language throughout history, have been one of the most important factors in making Oghuz Turkish the written language in Anatolia. At the end of 2018, a manuscript containing two new narratives was added to these stories, the oldest known epic stories of the Oghuz Turks, and the number of epic stories in Dede Korkut increased from 12 to 14. The 31-leaf manuscript found in the Turkmen Sahra region of Iran was introduced as the “Günbed manuscript” in 2019. Özçelik’s work, published in 2021, has been the source of this study since it is the last work published on the Günbed manuscript and the deficiencies in previous works are also completed. In the study, all of the conjunction groups in the Günbed manuscript were identified and these groups were examined in terms of structure, variety and their functions in the sentence. Conjunction groups, 42 examples of which are found in the work, are formed with the conjunctions «ve, ile, degül, eger». The most common of these are the conjunction groups formed with the conjunction «ile» and «ilen». Not just with words; it has been observed that conjunction groups are formed with various word groups such as noun clause, adjective clause, and they are mostly used as subject in syntax.

Keywords: Dede Korkut, Günbed manuscript, conjunction groups, syntax.

Eski Anadolu Türkçesi ve Dede Korkut Hikâyeleri

Türk dili tarihinde, Oğuz Türkçesi ya da Batı Türkçesi olarak da adlandırılan Eski Anadolu Türkçesi, Anadolu’nun Türkleşmesi ile XIII-XV. yüzyıllar arasında Türk coğrafyasının güneybatısında Oğuzca temeline dayalı olarak kurulup gelişen yazı dili şeklinde tanımlanmaktadır (Gülsevin, 2017, s. 9). Gülse-

vin, Eski Anadolu Türkçesinin Oğuz lehçesine dayalı ilk yazı dili olması sebebiyle Türk dili tarihi içinde kendine has bir yeri olduğunu belirtir (2017, s. 9).

Korkmaz (2010, s. 9), Oğuzcanın VI-XV. yüzyıllar arasındaki tarihî gelişim süreçlerini; “VI.-IX. yüzyıllar arası dönem (Eski Türkçe dönemi), IX.-XI. yüzyıllar arası dönem; XI.-XIII. yüzyıllar arası dönem: A. Harezmi bölgesinde Oğuzca (Memlûk Türkçesi); B. Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçukluları döneminde Oğuzca; XIV.-XV. yüzyıllar arası dönem (Beylikler Dönemi Türkçesi: Eski Anadolu Türkçesi) ve bu dönemin devamı olarak kendini gösteren yeni dallanma ve şekillenmelere uzanan gelişmeler” olarak dönemlere ayırmıştır.

Eski Anadolu Türkçesinin Beylikler Dönemi; yazılı dilin kullanımı, oluşumu ve verilen eserler yönüyle büyük önem arz etmektedir. *Dede Korkut Kitabı* da bu dönemin eseri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dede Korkut Kitabı'nın ilk yazma nüshası, Dresden Krallık Kütüphanesinde bulunan ve 152 sayfadan oluşan *Kitab-ı Dedem Korkut alâ lisân-ı tâife-i Oğuzan* adıyla bilinen Dresden nüshasıdır. Bu yazmada bir mukaddime ve 12 boy vardır. Diğer nüsha ise bir mukaddime ve beşi tam, altı boyun yer aldığı *Hikâyet-i Oğuznâme-i Kazan Beg ve Gayri* başlığını taşıyan Vatikan nüshasıdır (Ekici, 2019, s. 17-19). Hem tarihî hem kültürel bakımdan önemli bir miras olan *Dede Korkut Kitabı*'nda toplam on iki boy bulunmaktadır.

Günümüze kadar *Dede Korkut Hikâyeleri*'nin gerek dili gerek konusu üzerine pek çok yayın yapılmıştır. *Dede Korkut*'un metinleriyle ilgili bilinen ilk yayın H. F. von Diez'e (1815) aittir. Daha sonra Kilisli Rifat, *Kitab-ı Dede Korkut alâ Lisân-ı Taiife-i Oğuzan* adıyla Diez'in istinsahı olan *Dede Korkut Kitabı*'nın ilk tam neşrini 1916 yılında gerçekleştirmiştir. Bu çalışmaların ardından Gökyay (1938), *Dede Korkut Hikâyeleri*'ni Latin harfli olarak yayımlamıştır.

Ergin'in (1958) Dresden nüshasını esas alarak yaptığı çalışması *Dede Korkut Kitabı I*; çalışmanın dizini ise *Dede Korkut Kitabı II İndeks – Gramer* adıyla basılmıştır (1963). Ergin, 1958'deki çalışmasında Dresden ve Vatikan nüshalarını karşılaştırmış; iki nüsha arasındaki farklılıkları dipnotlar ile göstermiş ve nüshaların tıpkibasımalarını çalışmanın sonuna eklemiştir. İkinci kipta ise *Dede Korkut Kitabı*'nın dizini ve grameri yer almıştır.

Gökyay (1973), *Dedem Korkud'un Kitabı* adlı eserinde *Dede Korkut*'un Dresden nüshasını temel olarak almış; bazı bölümlerde ise Vatikan nüshasından faydalanmıştır. Eserde *Dede Korkut Kitabı*'nın metni, sözlüğü ve dizinine yer vermiştir. Gökyay, metin üzerine yaptığı çalışmanın ardından *Dede Korkut* üzerine geniş ve detaylı bilgiler de vermektedir.

Özçelik'in (2005) *Dede Korkut, Araştırmalar, Notlar-Dizin-Metin* adlı kitabında Dresden nüshası üzerine o güne kadar yapılmış olan çalışmalarda yanlış yazıldığı ya da hiç okunmadığı düşünülen kelimeler, dipnotlarla verilmiştir. Kitapta bu eksiklikler için çözüm önerileri sunulmuştur. Eserde Dresden nüshasının tıpkıbasımı, çeviri yazılı metni ve nüshanın dizini yer almaktadır.

Kaçalin (2006), *Dedem Korkut'un Kazan Bey Oğuz-nâmesi* adıyla yayımladığı eserinde Vatikan nüshasının çeviri yazılı metnine, nüshayla ilgili açıklamalara ve nüshanın sözlüğüne yer vermiştir. Aynı sene Sertkaya (2006), Dresden nüshasının çeviri yazılı metni ve bu nüsha üzerine yazmış olduğu notlardan oluşan *Dede Korkut Kitabı Dresden Nüshasının 'Giriş' Bölümü* adlı kitabını yayımlamıştır.

Özçelik, *Dede Korkut, Araştırmalar, Notlar-Dizin-Metin* adlı kitabından sonra 2016 yılında iki cilt hâlinde aynı adla yayımladığı eserinin birinci cildinde, okuma ve tespitlerde görmüş olduğu eksikleri, yanlışları gözden geçirip çözüm önerileri sunmuş; çalışmanın bazı bölümlerinde Vatikan nüshasından yararlanarak ortaya çıkan sorunlara dikkat çekmiştir. Metin ve dizinden oluşan ikinci cildinde Dresden nüshasının tıpkıbasımı, çeviri yazılı metni, günümüz Türkçesine aktarması, dizini ve özel adlar dizini yer almaktadır.

Dede Korkut Kitabı'nın nüshaları üzerine kitap haricinde bildiri ve makale şeklinde de pek çok bilimsel çalışma yapılmıştır. 2014 yılına kadar olan çalışmalar Selahaddin Bekki tarafından *Dedem Korkut Kitabı Bibliyografyası Üzerine Bir Deneme (Türkiye'deki Yayınlar 1916-2013)* adıyla basılmıştır.

Oğuzcanın önemli eserlerinden olan *Dede Korkut Kitabı*'nın Dresden ve Vatikan nüshalarına 2018 yılında bir yenisi daha eklenmiştir. Bu nüsha, İran sınırlarında yer alan Günbed-i Kavus muhitinde, kitap araştırmacısı Muhammed Veli Hoca tarafından bulunmuştur. Eser üzerine çalışan araştırmacılar; bu nüsha için "Türkistan nüshası", "Türkmen Sahra nüshası", "Günbet nüshası" gibi adlandırmalar tercih etmiştir. Safeviler döneminde kaleme alındığı düşünülen nüshanın baş kısmı eksik olmakla birlikte eser otuz bir varaktan oluşmaktadır (Shahgoli vd. 2019, s. 156).

Günbed yazması 2019 yılının Nisan ayında Ekici tarafından "Yeni Bir Dede Korkut Boyu: Salur Kazan'ın Ejderhayı Öldürmesi" başlığı ile Bayburt Üniversitesinde düzenlenen 4. Uluslararası Dede Korkut Sempozyumu'nda bilim âlemine duyurulmuştur. Yeni bulunmuş olan bu nüsha üzerine ilk yayını Azmun (2019), *Dede Korkut'un Üçüncü Elyazması: Soylamalar ve İki Yeni Boy ile Türkmen Sahra Nüshası Metin - Çeviri - Sözlük - Tıpkıbasım* adıyla kitap olarak yapmıştır. Eser, çeviri yazılı metin, aktarma, sözlük ve tıpkıbasımdan oluşmaktadır. Bu çalışmanın ardından Shahgoli vd. (2019) *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*'nde "Dede Korkut Kitabının Günbed Yazması"

adıyla uzun bir makale yayımlamıştır. Bu makalede Günbed yazmasının tanıtımı, metin dışı kayıtlar, yazmanın dil özellikleri, çeviri yazılı metni, sözlüğü ve tıpkıbasımı yer almaktadır. Ekici, 2019 yılında yazmayı *Dede Korkut Kitabı Türkistan / Türkmen Sahra Nüshası - Soylamalar ve 13. Boy Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi* adıyla giriş, metin, çeviri yazılı metin, aktarma, sözlük ve dizin şeklinde yayımlamıştır.

Ercilasun'un (2019) *Nehir Destan Oğuzname (Oğuz Bitig)* kitabının “Makaleler ve Bildiriler” bölümünde Günbed yazmasıyla ilgili olarak “Dede Korkut'un Yeni Nüshası Üzerine / Konu - Bağlantılar - Yer - Zaman - Okuyuş”; “Dede Korkut Kitabı'nın Yeni Nüshası Üzerine Yayınlar” ve “Yeni Dede Korkut Yazmasında Salur Kazan'ın Ejderhayı Öldürdüğü Boy” adlı makaleleri bulunmaktadır.

2019 yılında Azerbaycan'da Günbed yazması üzerine çalışmalar yapılmıştır. İlk çalışma Asker tarafından *Kitabi-Dede Korkud'un Üçüncü Elyazması* adıyla yayımlanan kitaptır. Eser, Günbed yazması hakkında bilgiler, tıpkıbasım, nüshadaki metinlerin okunuşu ve küçük bir sözlükten oluşmaktadır. Diğer bir çalışma ise *Kitabi Dedem Gorgud ve Onun Türkmen Sehra Nüshesi (transliteratsiya, fotofaksimile, qeyd ve şerhler)* adıyla Guliyev tarafından 2020 yılında yapılmıştır. Kitapta Dresden, Vatikan ve Günbed yazmaları hakkında bilgi verildikten sonra Günbed yazmasının tıpkıbasımı ve okunuşu yer almaktadır.

Son çalışma ise Özçelik tarafından Türk Dil Kurumu yayınları arasında yer alan *Dede Korkut -Günbed Yazması- Kazan Bey Oğuznamesi (Giriş - İnceleme - Notlar - Metin - Dil İçi Çeviri - Dizinler)* adıyla 2021 yılında yapılmıştır. Kitapta Günbed yazmasının neden Kazan Bey Oğuznamesi olarak adlandırıldığına bilgisi verilmiştir. Bu başlık altında Dede Korkut Oğuznamelerinde yer alan diğer yazmaların bazı özelliklerine değinilerek Günbed yazmasının bunlar içerisindeki yeri belirlenmeye çalışılmıştır. Eser; “Giriş, Notlar, İnceleme, Metin, Dil İçi Çeviri, Dizin ve Özel Adlar Dizini” bölümlerinden oluşmaktadır. Özçelik, “Giriş” bölümünde Dede Korkut nüshalarının bulunuşu ve bu nüshalar üzerine yapılmış kitap yayınları hakkında kısa bilgiler vermiştir. Notlar bölümünde, kendisinden önce Günbed yazması üzerine yapılmış çalışmaları da dikkate alarak yapılan bazı yazım ve okuma yanlışlarıyla ilgili tekliflere yer vermiştir. “İnceleme” bölümünde; nüshanın metninde hareketlenmiş olan kelimeler, ses ve şekil bilgisi özellikleri ve bazı retorik yapılar üzerinde durmuştur. “Metin” bölümünde Günbed yazmasının tıpkıbasımına ve çeviri yazılı metnine yer vermiştir. Özçelik, “Dil İçi Çeviri”de yazmadaki cümle yapısını koruyarak yazmayı günümüz Türkçesine aktarmıştır. “Dizin” ve “Özel Adlar Dizini”ni söz varlığının tespitini kolaylaştırmak amacıyla ayrı vermiştir.

Müstensih adı ve istinsah bilgileri bulunmayan Günbed yazması, 31 yapraktan oluşmaktadır. Nüshanın istinsah tarihinin (yazma üzerine tespit edilmiş olan Senglah sözlüğünden alıntı yapılmış iki haşiye ve birtakım dil özelliklerine dayanılarak) XVIII. yüzyıl olduğu tahmin edilmektedir (Özçelik, 2021, s. 27). Eserde, Güney Azerbaycan, özellikle Tebriz ağzını yansıtan bir dil kullanılmıştır (Ercilasun, 2019, s. 666). Yazma, nestalik yazı ile harekesiz olarak 14 satır üzerine yazılmıştır (Özçelik, 2021, s. 27). Yaygın görüş olarak bulunan yeni nüsha için üçüncü el yazması olduğu fikri² savunulsa da Özçelik bu nüshanın dördüncü yazma olduğu görüşündedir³. Yazmadaki soylamaların ve boyların sayısı ile ilgili eser üzerinde çalışanlar arasında farklı görüşler mevcuttur. Ekici (2019, s. 22-23), Günbed yazmasında bir boy ve 23 adet soylama olduğu görüşünü savunur. Azmun (2019, s. 6) 2 boy ve 27 soylama bulunduğunu ifade eder. Ercilasun (2019, s. 665), “Yeni nüshada 20’den fazla soylama ve bir boy vardır.” diyerek soylamaların sayısını net vermemekle birlikte 1 boy olduğu görüşünü savunur. Sertkaya (2020, s. 18) ise Azmun’un görüşünü kabul ederek 2 boy ve 27 soylama olduğunu ifade eder. Özçelik’e (2021, s. 27-28) göre nüshada 24 soyla birlikte *Salur Kazan’ın Aras ile Kars Kalasını Alduğı Boy* ve *Salur Kazan’ın Ejderhayı Öldürdüğü Boy* olmak üzere 2 boy vardır. Soylamalar ve boyların sayısı ile ilgili görüşlerin farklı olmasının en temel sebebi Günbed yazmasının baştan bilinmeyen miktarda eksik olması ve soylamalarda başlık olmadığı için konuları bakımından ayırarak soylama sayısının tespit edilmesinde güçlük yaşanmasıdır.

Özçelik (2021, s. 13), yazmada Kazan Bey’in ad alması, Bayındır Han’ın vekilliğini elde etmesi ve Bayındır Han’ın kızı Borla ile evlenmesi olaylarının anlatılmasından ve yazmanın sonunda yer alan boylardan birincisinin anlatıcısının Kazan Bey olmasından dolayı bu nüshanın “Kazan Bey Oğuznamesi” olarak adlandırılması gerektiğini belirtmiştir.

² Bu konuda Azmun (2019, s. 6), “Dede Korkut’un bu **üçüncü el yazmasının** en önemli özelliği, önceki iki el yazmada olmayan yirmi yedi yeni soylama ile iki yeni boylama (hikâye), yani 13. ile 14. hikâyelerin bulunmasıdır.” cümlesini kullanmaktadır. Ekici (2019, s. 12) ise, “Bildirim sonunda, bu nüshanın Dede Korkut soylamaları ve bir boyu içeren ‘**üçüncü nüsha**’ olduğunu, “Salur Kazan’ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi Boyu”nun da “On üçüncü Dede Korkut Boyu” olarak kabul edilmesi gerektiğini belirttim.” ifadesini kullanmaktadır.

³ Özçelik, Dresden ve Vatikan yazmasından sonra Ankara yazmasının üçüncü; Günbed yazmasının ise dördüncü yazma olduğunu belirtir. Ona göre, Ankara yazması Türk Tarih Kurumunun kütüphanesinde, yazma I/261 numara ile kayıtlıdır. Bu yazma Mustafa S. Kaçalın tarafından bulunmuş ve 2017 yılında yayımlanmıştır (Kaçalın, 2017, s. 207-243). Ankara yazmasının şekil ve dil özellikleri yönüyle Dresden ve Vatikan yazmaları ile ortak özellikler taşıdığı söylenebilir. Bu yazmalarda geçen mukaddime Ankara yazmasında da vardır. Yazmada mukaddimedenden sonra yalnızca Dirse Han Oğlu Boğaç Han anlatısının başından 7 sayfalık kısım yer almaktadır. Yazma eserin kalan kısmı ise ne yazık ki kayıptır. Yazmada müstensih adı ve istinsah tarihi bilgileri de yoktur (Özçelik, 2021, s. 26).

Dede Korkut'un nüshalarında anlatımı güçlendirmek, pekiştirmek ve belirtmek için kelime gruplarından çokça faydalandığı görülmektedir. Bu konudaki çalışmalar incelendiğinde nüshalardaki cümle ve kelime grupları üzerine detaylı bir araştırmanın yapılmadığı tespit edilmiştir. Cemiloğlu (2001) *Dede Korkut Hikâyeleri Üzerine Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme* adlı eserinde Ergin'in yayınına esas alarak kelime grupları ve cümle konusu üzerinde durmuştur. Kelime gruplarını, cümle öğelerini ve çeşitlerini incelediği bu eserde, tespit ettiği örneklerin bir kısmına yer vermiştir. Günbed yazmasının söz dizimi ile ilgili olarak ise bugüne kadar herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Oysaki, Günbed yazmasının söz dizimi özellikleri ile daha önce bulunan Dede Korkut nüshalarının söz dizimi özelliklerinin karşılaştırılması, metinler arasındaki ilişkinin ve devamlılığın gösterilmesi bakımından önem taşımaktadır.

Kelime Grupları ve Bağlama Grubu

Leylâ Karahan, *Türkçede Söz Dizimi* (2017, s. 39) adlı eserinde kelime gruplarını, "Bir varlığı, bir kavramı, bir niteliği, bir durumu, bir hareketi karşılamak veya belirtmek, pekiştirmek ve nitelemek üzere, belirli kurallar içinde yan yana dizilmiş kelimelerden oluşan yargısız dil birimi" olarak tanımlamaktadır.

Gramerlerimizde bağlaçlar ve bağlama grupları ile ilgili olarak pek çok bilgi yer almaktadır. Bağlaçlar ile ilgili olarak Emre, (1945, s. 19) "Sözcükler ve cümleler arasındaki her türlü ilgi ve bağları işaretlemek için kullanılan dil araçları" tanımını yapar. Gencan, *Dilbilgisi* (1971, s. 482) adlı eserinde; "Anlamca ilgili cümleleri, tümceleri ya da görevdeş öğeleri bağlamaya yarayan sözcükleri" bağlaç olarak nitelendirir. Kükey (1975, s. 9), «ve», «ile», «ne ... ne», «hem ... hem», «ya ... ya», «yahut», «veya», «ya da», «ha ... ha», «gerek» gibi bağlaçlarla oluşturulan sözcük öbeklerine «bağlama öbeği» adı verilir. Bu bağlaçlar, aynı soydan iki ya da daha çok sözcüğü beraberlik ilgisiyle birbirine bağlar; bağlama öbeği yapar." der. Hacıeminoğlu (1992, s. 112), bağlama edatları olarak adlandırdığı bağlaçları "Cümleleri veya cümle içindeki kelimeleri ve kelime gruplarını ya mana bakımından yahut şekil itibariyle birbirine bağlayan sözlerdir." şeklinde tanımlar. Ergin, *Türk Dil Bilgisi* (2004, s. 352-354) adlı eserinde "Kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri şekil veya mana bakımından birbirine bağlayan onlar arasında bir irtibat kuran edatlardır." tanımını yapar ve bağlama edatlarını; "sıralama edatları, denkleştirme edatları, karşılaştırma edatları" olmak üzere üç ayrı başlık altında inceler. Banguoğlu, (2004, s. 390), bağlaç için "bağlam" terimini tercih ederek "Söz içinde iki kelimeyi aynı değerde iki cümle unsurunu iki yargıyı ve bazen de iki paragrafı bağlamaya yarayan kelimelere bağlam (conjunction) adını veriyoruz." açıklamasında bulunur. Korkmaz (2009, s. 1091-1136) bağlaçları;

“Kelimeleri, kelime gruplarını, cümleleri ve kimi zaman da paragrafları şekil ve anlam bakımından birbirine bağlayan ve yükledikleri işlevleriyle, bağlandıkları sözler arasında türlü anlam ilişkileri kuran gramer öğeleridir.” şeklinde tanımlar ve “kökenleri göre, şekil ve şekil bilgisi yapılarına göre, işlevlerine ve cümledeki yerlerine göre” olmak üzere köken, yapı ve işlev yönüyle üç ana başlık altında ele alır.

Bağlama grupları için ise gramerlerimizde farklı terimlerin kullanıldığı görülür. Banguoğlu (2004, s. 510-511) “bağlam öbeği” terimini; Demir, Yılmaz (2010, s. 238), Karaağaç (2017, s. 200) ve Demir (2019, s. 33) “bağlama öbeği” terimini; Erkul (2007, s. 6), Özkan, Sevinçli (2009, s. 88), Özkan, Gariper, Ağın ve diğerleri (2009, s. 250), Özkan, Doğan (2010, s. 83), Altun (2011, s. 19), Aktan (2016, s. 56), Karahan (2017, s. 65), Özkan, Toker, Aşçı (2020, s. 102), Gülsevin (2021, s.1) “bağlama grubu” terimini; Beserek (1991, s. 30-31) ve Bilgegil (2014, s. 134) “bağlaç grubu” terimini; Alan (2020, s. 102) “bağlaç öbeği” terimini, Hirik ise (2021, s. 118), “*bağlaçlı ad öbeği*” terimini tercih etmiştir.

Delice (2018, s. 23), bağlama grupları için “bağlaç grubu, bağlama öbeği, bağlam öbeği, bağlaç öbeği” gibi terimlerin de kullanıldığını belirterek grubu, “Bağlama edatlarıyla birbirine bağlanmış iki veya daha fazla cümleden küçük biçimbirimsel birleşenin oluşturduğu kelime öbeği” şeklinde tanımlar.

Demir’e (2019, s. 33) göre, “İki sözcük, iki sözcük öbeği veya bir sözcük ile bir sözcük öbeğinin bir bağlaç ile (ve, ile, dahi, ilâ, ya, ya da, veya, yahut, veyahut, ...) birbirine bağlanmasıyla oluşan sözcük öbeğine, bağlama öbeği” denmektedir ve “Denkleştirme edatları (bir ... bir..., ha ... ha..., gerek ... gerek ..., ister ... ister..., ister ... isterse..., kâh ... kâh ..., kimi ... kimi..., ya ... ya..., hem... hem..., hem yine... hem de..., olsun ... olsun..., ne ... ne..., ne ... ne de..., mi... mi..., da... da ...) ile yapılan söz öbekleri de” bu gruba girmektedir.

Hirik (2021, s. 118), “bağlaçlı ad öbeği” ifadesini kullanarak “İki veya daha fazla baş unsura sahip ad öbekleri arasında bağlaçlarla ve/veya virgülle birbirine bağlanmış adlardan meydana gelen ad öbekleri” olarak tanımlar. Bu öbeklerde tamlama ilgisinin olmadığını, her unsurun kendi başına baş unsur olarak söz dizimine katıldığını belirtir.

Karahan (2017, s. 65) ise bağlama gruplarını “Bağlama edatları ile birbirine bağlanmış iki veya daha fazla isim unsurunun meydana getirdiği kelime grubudur.” şeklinde tanımlar.

Gülsevin (2021, s. 8) ise makalesinde bağlaçlarla yapılanlar dışında morfosentaktik usullerle oluşturulan bağlama gruplarının varlığından söz etmektedir.

Yapılan tanımlar incelendiğinde araştırmacıların henüz üzerinde anlaşamadıkları noktanın bağlaçların cümleyi bağlama görevi üstlendiğinde bağlama grubu oluşturup oluşturmadıkları hususudur. Bazı araştırmacılar, sadece kelimelerin veya kelime gruplarının bağlandıkları örnekleri bağlama grubu olarak değerlendirirken bazıları bunlara bağlaçların cümleleri bağladığı örnekleri de dâhil etmişlerdir.⁴

Amaç ve Yöntem

Bu çalışmada, Dede Korkut nüshalarının söz dizimi üzerine hazırladığımız daha geniş kapsamlı bir çalışmanın verilerinden yararlanılarak Günbed yazmasında geçen bağlama grupları; yapıları, çeşitleri ve söz dizimindeki yeri bakımından incelenmiştir. Türkoloji araştırmaları arasında söz dizimi unsurlarının metinler arasındaki ilişkinin tespiti için kullanılmasının örnekleri çok değildir. Bu çalışmada ayrıca, Günbed yazmasında tespit edilen bağlama grupları ile daha önce bulunan Dede Korkut nüshalarında kullanılan bağlama grupları karşılaştırılarak oluşturulma yeri ve zamanı farklı ama kaynağı ve geleneği aynı olan metinler arasındaki ilişki ve devamlılık, bağlama grupları üzerinden tespit edilmeye çalışılmıştır.

Günbed yazması üzerine yayımlanmış en son eser olması ve kendisinden önce yapılmış çalışmalardaki eksikliklerin de tamamlanmış olması hasebiyle, Özçelik'in 2021 yılında yayımlanan *Dede Korkut – Günbed Yazması – Kazan Bey Oğuznamesi (Giriş – İnceleme – Notlar – Metin -Dil İçi Çeviri – Dizinler)* adlı eseri çalışmamıza kaynaklık etmiştir. Günbed yazmasında bağlama gruplarının geçtiği örnekler tek tek fişlenmiştir. Örneklerin sonunda parantez içinde sırasıyla “**Orijinal Metin Numarası/Satır Numarası/Çeviri Yazı Sayfa Numarası/Aktarma Sayfa Numarası**” verilmiştir. “**G3/6/113/232**” şeklindeki bir gösterimde koyu olarak verilen “**G3/6**” bilgisi orijinal metin ve satır numaralarını; “113” bilgisi Özçelik yayımındaki çeviri yazılı metin sayfa numarasını; “232” bilgisi ise yine aynı yayımdaki aktarma sayfa numarasını belirtmektedir. Verilen örneklerin çeviri yazılı şekliinden sonra, çift tırnak içinde ve eğik olarak günümüz Türkçesine aktarması da yer almaktadır. Aynı şekilde geçen ifadeler tekrar yazılmamış olup; sadece parantez içinde ifadenin geçtiği satır numarası verilmiştir. Örnekler, metinde geçme sırasına dikkat edilerek sıralanmıştır.

Dede Korkut'un Dresden nüshasında geçen örnekler için ise Özçelik'in 2016 yılında yayımlanan *Dede Korkut -Dresden Nüshası- (Giriş-Notlar-Me-*

⁴ Daha detaylı bilgi için bk. Sev, İ. G. (2012). Bağlama edatlarıyla bağlanan cümleler bağlama grubu oluşturabilir mi?. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(2), 107-122.

tin-Dizin) adlı eseri kullanılmış ve Dresden nüshasından örneklerin verilisinde de Günbed yazmasından verilen örneklerdeki ile aynı usul uygulanmıştır.

Bağlama gruplarının sınıflandırılması ve tespitinde ise, Karahan'ın *Türkçede Söz Dizimi* (2017) adlı eserinde kullandığı tasnif ve yöntem tercih edilmiştir. Çalışmada bağlaçların sadece kelime ve kelime gruplarını bağladıkları örnekler bağlama grubu olarak değerlendirilmiş, cümleleri bağladığı örnekler ise bağlama grubu olarak değerlendirmeye alınmamıştır.

Bulgular ve Tartışma

Günbed Yazmasında Bağlama Grupları

1. Bağlaçlarına Göre Bağlama Grupları

Günbed yazmasında bağlaçların bağlama grubu oluşturduğu 42 örnek tespit edilmiştir. Yazmada bağlama gruplarının oluşturulmasında “ile”, “ve”, “degül”, ve “eger” bağlaçlarının kullanıldığı belirlenmiştir. Bunlardan bir kısmı kelimeleri bağlayarak bir kısmı da sıfat tamlaması, isim tamlaması, ünvan grubu ve birleşik isim grubu gibi başka kelime gruplarını bağlayarak bağlama grubu oluşturmuştur.

“İle” ve “ilen” ile Yapılan Bağlama Grupları: Günbed yazmasında bağlama grubu oluşturan asıl bağlacın “ile” ve “ilen” bağlaçları olduğu görülür. Eserde toplam 37 örnekte “ile” ve “ilen” bağlacı veya ekleşmiş şekli ile oluşturulmuş bağlama grubu tespit edilmiştir.

“İle” bağlacının ekleşmemiş şekli ile oluşturulmuş bağlama grupları şunlardır:

- rahmet ile şefkat “rahmet ile şefkat” (G1/5-6/109/231)
- Belh ile Buḫāra “Belh ile Buhara” (G26/11/159/244)
- Urumlu ile Uşni eli “Urumlu ile Uşni eli / halkı” (G34/14/175/249), (G35/1/177/249)

- Aras ile Kars Kalası “Kars Kalesi ile Aras” (G48/6/203/255)

“İlen” bağlacının ekleşmemiş şekli ile oluşturulmuş bağlama grupları şunlardır:

- Haleb ilen Şām “Halep ile Şam” (G3/6/113/232)
- Ḥadice ilen Fātıma ana “Hatice ile Fatıma ana” (G2/14/111/232)
- kır teke ilen kızıl geyig “kır teke ile kızıl geyik” (G7/14/121/235), (G19/9/145/240)
- kayın ata ilen kayın ana “kayın ata ile kayın ana” (G41/11-12/189/252)
- gün orta ilen ikindinün arası “gün ortası ile ikindinin arası” (G43/1/193/253)
- cida ilen kalḫan “mızrak ile kalkan” (G56/9/219/260)

“İle” ve “ilen” bağlaçları 25 örnekte ünlü uyumlarına bağlı olarak –{ilen}, -{ılan}, -{ıla}, -{yile}, -{ylen}, -{ylan} şekillerinde ekleşerek bağlama grubu oluşturmuştur:

- devletilen bilgi “devlet ile bilgi” (G4/5/115/233)
- kazılan ördek kuşu “kaz ile ördek kuşu” (G14/10/135/238)
- Arasılan Kür Suyı “Aras ile Kür Suyu” (G23/13-14/153/243), (G50/8-9/207/256)
- Müskirilen Kuba “Müskir ile Kuba” (G23/14/153/243)
- Şirvânılan Şamahı “Şirvan ile Şamahı” (G24/1/155/243)
- Lezgiyile Dağıstan “Lezgi ile Dağıstan” (G24/2/155/243)
- Kımukılan Kaytakun ödi “Kımuk ile Kaytak’ın ödü” (G24/5/155/243), (G50/10-11/207/256)
- emmi Ğazanıla atası Kara Göne “amcası Kazan ile babası Kara Göne”(G25/4-5/157/244)
- Alay Hânıla Bulay Hân “Alay Han ile Bulay Han” (G26/10-11/159/244)
- hünerilen erdem “hüner ile erdem” (G31/11/169/247)
- Germililen Hâlhal “Germil ile Halhal” (G35/11/177/249)
- Hemedânılan Dergezin “Hemedan ile Dergezin” (G35/2-3/177/249)
- davaylan savaş “kavga ile savaş” (G40/5/187/251)
- bed-nefsilen yalancının günü “kötü ile yalancının günü” (G40/9/187/251)
- Tat eviylen Türk evi “Tat eviyle Türk evi” (G40/12/187/252)
- kürilen nâkes baylar “cimri ile pinti zenginler” (G43/14/193/253)
- ayılan gün “ay ile gün” (G44/13/195/253), (G45/4/197/254)
- altunılan gümüş “altın ile gümüş” (G44/13-14/195/253), (G45/5-6/197/254)
- Alay Hânılan Bulay Hân “Alay Han ile Bulay Han” (G50/3/207/256)
- Arasılan Kars Kalası “Aras ile Kars Kalesi” (G51/9-10/209/257)
- durumunılan himmetün “durumun ile himmetin” (G58/9/223/260)

“Ve” ile Yapılan Bağlama Grupları: Türkiye Türkçesinde bağlama gruplarında yaygın olarak kullanılan “ve” sıralama bağlacının Günbed yazmasında bağlama grubu oluşturduğu 2 örnek tespit edilmiştir:

- haddinde ve kemalinde “haddinde ve kemalinde” (G2/5/111/232)
- dünyā ve āhiret “dünya ve ahiret” (G4/7/115/233)

“Degül” ile Yapılan Bağlama Grupları: Günbed yazmasında “degül” bağlacı ile yapılmış 2 bağlama grubu örneği bulunmaktadır. Her iki örnekte de “degül” bağlacının sayı sıfatlarını bağlamak için kullanıldığı görülür:

- altı degül altmış “altı değil altmış” (G39/1/185/251)
- altı degül yeddi “altı değil yedi” (G39/11/185/251)

“Eger” ile Yapılan Bağlama Grupları: Eserde “eger” ile yapılmış bir bağlama grubu örneği de tespit edilmiştir:

- Eger erdür eger hātun “eğer erdir eğer hatun” (G32/10/171/248)

2. Bağladığı Unsurlara Göre Bağlama Grupları

Bağlama grupları bağlaçların bağladığı unsurların kelime veya kelime grubu olması yönünden de incelenebilir. Bu açıdan bakıldığında hem kelimelerin birbirine bağlanmasıyla hem de kelime gruplarının birbirine bağlanmasıyla oluşturulmuş bağlama grupları Günbed yazmasında tespit edilmiştir. Yoğunluğu açısından bakıldığında kelimelerin birbirlerine bağlanmasıyla oluşturulmuş bağlama gruplarının yazmada kelime gruplarının bağlanmasıyla oluşturulmuş bağlama gruplarından daha fazla olduğu görülmektedir.

Kelimelerin Bağlandığı Bağlama Grupları

Günbed yazmasında kelimelerin bağlandığı bağlama grupları, isimlerin ve sıfatların bağlanmasına göre iki başlık altında incelenebilir:

İsimlerin Bağlandığı Bağlama Grupları: Günbed yazmasında geçen bağlama grubu örnekleri incelendiğinde isimlerin bağlandığı bağlama gruplarının diğer kelime veya kelime gruplarının bağlandığı bağlama gruplarına göre daha yaygın olduğu görülür. Bu kapsamda eserde 16 bağlama grubu tespit edilmiştir. İsimlerin bağlandığı bağlama gruplarının tamamı “ile” ve “ilen” bağlacı veya ekleşmiş şekli ile oluşturulmuşlardır:

- rahmet ile şefkat “rahmet ile şefkat” (G1/5-6/109/231)
- devletilen bilgi “devlet ile bilgi” (G4/5/115/233)
- hünerilen erdem “hüner ile erdem” (G31/11/169/247)
- eger erdür eger hātun “eğer erdir eğer hatun” (G32/10/171/248)
- davayılan savaş “kavga ile savaş” (G40/5/187/251)
- bed-nefsilen yalançı “kötü ile yalançı” (G40/9/187/251)
- ayılan gün “ay ile gün” (G44/13/195/253), (G45/4/197/254)

- cida ilen kalhan “mızrak ile kalkan” (G56/9/219/260)

Günbed yazmasında özel adların sıralama bağlaçları ile bağlanması sonucunda oluşturulan bağlama gruplarının kullanımı yaygındır. Bu yaygınlık bu tür bağlama gruplarının eserde bir ahenk unsuru olarak kullanıldığı, bunda estetik bir kaygı güdüldüğü izlenimini vermektedir:

- Haleb ilen Şām “Haleb ile Şam” (G3/6/113/232)
- Müskirilen Kuba “Müskir ile Kuba” (G23/14/153/243)
- Şirvānılan Şamahı “Şirvan ile Şamahı” (G24/1/155/243)
- Lezgiyile Dağıstan “Lezgi ile Dağıstan” (G24/2/155/243)
- Belh ile Buḥāra “Belh ile Buhara” (G26/11/159/244)
- Urumlu ile Uşni “Urumlu ile Uşni” (G34/14/175/249), (G35/1/177/249)

Sıfatların Bağlandığı Bağlama Grupları: Eserde sıfatların bağlandığı bağlama gruplarının isimlerin bağlandığı bağlama gruplarına kıyasla daha az olduğu görülür. Günbed yazmasında 3 örnekte “ilen” sıralama bağlacının ekleşmiş şekli ile sıfatların bağlandığı ve bağlama grubu oluşturulduğu tespit edilmiştir:

- kürilen nākes baylar “cimri ile pinti zenginler” (G43/14/193/253)
- altunılan gümüş sin “altın ile gümüş diş” (G44/13-14/195/253), (G45/5-6/197/254)

Sıfatların bağlandığı bağlama grubu örnekleri arasında “degül” kuvvetlendirme bağlacının kullanıldığı 2 örneğin de bulunması ilginçtir. Bu örneklerde “degül” bağlacı iki sayı sıfatını bağlamış ve bir bağlama grubu oluşturmuştur. Bu tür örneklerin Türkçe için nispeten yeni örnekler olduğu düşüncesindeyiz:

- altı degül altmış batman “altı değil altmış batman” (G39/1/185/251)
- altı degül yeddi dutum “altı değil yedi tutam” (G39/11-12/185/251)

Kelime Gruplarının Bağlandığı Bağlama Grupları

Kelime grupları, kendi başlarına cümle ögesi olabilecekleri gibi başka ögelerin kuruluşuna da katılabilirler (Gülsevin, 2021, s. 2). Günbed yazmasında kelime gruplarının bağlanması ile oluşmuş bağlama gruplarının kullanımı oldukça sınırlıdır. İsim tamlamalarının, sıfat tamlamalarının, birleşik isim gruplarının ve ünvan gruplarının bağlanmasıyla oluşturulmuş birkaç bağlama grubu tespit edilmiştir. Bunların dışında eserde, bir kelime ile bir kelime grubunun bağlandığı bağlama grubu örnekleri de bulunmaktadır.

İsim Tamlamalarının Bağlandığı Bağlama Grupları: Eserde, belirtili veya belirtilsiz isim tamlamalarının bir sıralama bağlacı ile bağlandığı ve bağlama grubu oluşturulduğu birkaç örnek bulunmaktadır. Bunlarda yine “ilen” sıralama bağlacının eklenmiş şekilleri kullanılmıştır:

- Tat éviylen Türk évi “Tat evi ile Türk evi” (G40/12/187/252)
- gün orta ilen ikindinün arası “gün ortası ile ikindinin arası” (G43/1/193/253)

Sıfat Tamlamalarının Bağlandığı Bağlama Grupları: Yazmada “ilen” bağlacının sıfat tamlamasını bağlayarak bağlama grubu oluşturduğu 3 örnek tespit edilmiştir:

- kayın ata ilen kayın ana “kayın ata ile kayın ana” (G41/11-12/ 189/252)
- kır teke ilen kızıl geyig “kır teke ile kızıl geyik” (G7/14/121/235), (G19/9/145/240)

Birleşik İsim Gruplarının Bağlandığı Bağlama Grupları: Birinci unsur ünvan veya akrabalık ismi olan kelime grupları, ünvan grubu değil, birleşik isim grubu olarak kabul edilmektedir (Karahana, 2017, s. 69). Günbed yazmasında bu kapsama giren bir kullanım tespit edilmiştir:

- emmi Ğazanıla atası Kara Göne “amcası Kazan ile babası Kara Göne” (G25/4-5/157/244)

Ünvan Gruplarının Bağlandığı Bağlama Grupları: Günbed yazmasının iki farklı yerinde ünvan gruplarının bağlanması ile oluşturulmuş aynı bağlama grubunun kullanıldığı görülmüştür:

- Alay Hānıla Bulay Hān “Alay Han ile Bulay Han” (G26/10-11/159/256), (G50/3/207/256)

Bir Kelime ile Bir Kelime Grubunun Bağlandığı Bağlama Grupları

Bağlaçlar bazen iki kelimeyi veya kelime grubunu bağlamaz. Bağlaçların bir kelime ile bir kelime grubunu bağladığı ve bağlama grubu oluşturduğu örnekler de vardır. Günbed yazmasında bir isim ile bir isim tamlamasının veya bir isim ile bir ünvan grubunun bağlanmasıyla oluşturulmuş bağlama grubu örnekleri de tespit edilmiştir:

- Aras ile Kars Kalasını “Kars Kalesi ile Aras’ı” (G48/6/203/255)
- Arasılan Kars Kalası “Aras ile Kars Kalesi” (G51/9-10/209/257)
- Ğadice ilen Fātıma ana “Hatice ile Fatıma ana” (G2/14/111/232)

3. Bağlama Gruplarının Başka Kelime Grupları İçerisinde Yer Alması

Bağlama grupları içerisinde yer aldıkları kelime gruplarına göre de değerlendirilebilir.

İsim Tamlamaları İçerisinde Yer Alan Bağlama Grupları: Günbed yazmasında bağlama gruplarının daha çok isim tamlamaları içerisinde yer aldıkları ve tamlamanın tamlayanı ya da tamlananı olabildikleri görülmektedir.

Tamlayanı Bağlama Grubu Olan İsim Tamlamaları: Belirtili isim tamlamalarında tamlayan bağlama grubundan oluşabilir. Günbed yazmasında bu kapsama giren 5 örnek tespit edilmiştir:

- Hadice ilen Fâtıma ananın sevgüleri “Hatice ile Fatıma ananın sevgilileri” (G2/14/111/232), (G3/12/113/232)
- Kımukılan Kaytakun ödi “Kımuk ile Kaytak’ın ödü” (G24/5/155/243), (G50/10-11/207/256)
- bed-nefsilen yalancınun günü “kötü ile yalancının günü” (G40/9/187/251)

Bir örnekte de ünvan gruplarının bağlanması ile oluşturulmuş bağlama grubu bir belirtili isim tamlamasının tamlayanı olarak kullanılmıştır:

- Alay Hânıla Bulay Hânun... başı “Alay Han ile Bulay Han’ın ... başı” (G26/10-11/159/244)

Bağlama gruplarının belirtisiz isim tamlamalarında da sıklıkla tamlayan olarak kullanıldığı görülür:

- dünyā ve āhiret refahı “dünya ve ahiret refahı” (G4/7/115/233)
- kazılan ördek kuşu “kaz ile ördek kuşu” (G14/10/135/238)
- Arasılan Kür Suyı “Aras ile Kür Suyu” (G23/13-14/153/243), (G50/8-9/207/256)
- Urumlu ile Uşni eli “Urumlu ile Uşni eli/halkı” (G34/14/175/249), (G35/1/177/249)
- Hemedānilan Dergezin şehri “Hemedan ile Dergezin şehri” (G35/2-3/177/249)
- Germil-ilen Halhāl eli “Germil ile Halhal eli/ halkı” (G35/11/177/249)

Tamlananı Bağlama Grubu Olan İsim Tamlamaları: Günbed yazmasında bağlama gruplarının isim tamlamalarının tamlananında kullanımı oldukça sınırlıdır. Sadece bir örnekte tamlananı bağlama grubu olan belirtili isim tamlaması tespit edilmiştir:

- senün durumunılan himmetün “senin **tutumun ile yardımın**” (G58/9/223/260)

Sıfat Tamlaması İçerisinde Yer Alan Bağlama Grupları: Sıfat tamlamalarında tamlamanın sıfat unsurunun veya isim unsurunun bağlama grubu olduğu örnekler de bulunmaktadır.

Tamlayanı Bağlama Grubu Olan Sıfat Tamlamaları: Sıfat tamlamalarında tamlayanın bağlama grubu olduğu örnekler yaygındır. Bu tür örneklerin yazmada bir ahenk unsuru olarak kullanıldığı düşünülmektedir:

- altı **degül** altmış batman “altı değil altmış batman” (G39/1/185/251)
- altı **degül** yeddi dutum “altı değil yedi tutam” (G39/11/185/251)
- **kürilen** nâkes baylar “cimri ile pinti zenginler” (G43/14/193/253)
- **altunılan** gümüş sin “altın ile gümüş diş” (G44/13-14/195/253), (G45/5-6/197/ 254)

Tamlananı Bağlama Grubu Olan Sıfat Tamlamaları: Sadece bir örnekte tespit edilmiştir:

- öz haddinde ve kemalinde “kendi haddinde ve kemalinde” (G2/5/111/232)

Edat Grubu İçerisinde Kullanılan Bağlama Grupları: Yazmada bağlama gruplarının edat grubunun isim unsuru olarak kullanıldığı bir örnek tespit edilmiştir:

- rahmet **ile** şefkatiçün “rahmet ile şefkat için” (G1/5-6/109/231)

Yine yazmada edat grubunun isim unsuru olarak kullanılan isim tamlamaları içerisinde de bağlama grubu kullanılabildiği tespit edilmiştir:

- dünyā **ve** āhîret refâhıyçun “dünya ve ahiret refahı için” (G4/7/115/233)
- **Hadice ilen** Fâtıma ananın sevgüleri -din aşkında şehid olan gâziler- İmâm Hasan, İmâm Hüseyin kimi “**Hatice ile Fatıma ananın sevgilileri**, din aşkında şehid olan gaziler İmam Hasan, İmam Hüseyin gibi” (G2/14/111/232)

Sıfat-fiil Grupları İçerisinde Kullanılan Bağlama Grupları: Günbed yazmasında iki veya daha fazla sıfat-fiil grubunun bağlanması ile oluşturulmuş bağlama grubu görülmez. Bunun yanında bağlama gruplarının, sıfat-fiil grubu içerisinde grubunun nesnesi veya yer tamlayıcısı görevlerinde kullanıldığı örnekler bulunmaktadır.

Sıfat-fiil grubunun nesnesi olan bağlama gruplarının tamamı belirtili nesne görevindedir:

- **Haleb ilen Şamı** alan “**Halep ile Şam**’ı alan” (G3/6/113/232)
- **Arasılan Kür Suyını** tilip geçen “Aras ile Kür Suyu’nu yarıp geçen” (G23/13-14/153/243)
- **Şirvânılan Şamahını** ölkelenen “**Şirvan ile Şamahı**’yı ülke edinen” (G24/1/155/243)

- varduğunda Alay Hānılan Bulay Hānı devire basan “vardığında **Alay Han ile Bulay Han**’ı yenip deviren (G50/3/207/256)
- Arasılan Kür Suyını dilüb geçen “**Aras ile Kür Suyu**’nu dilip geçen (G50/8-9/ 207/256)
- Aras ile Kars Kalasını Alduğı “**Kars Kalesi ile Aras**’ı Aldığı” (G48/6/203/255)

Sıfat-fiil grupları içerisinde yer tamlayıcısı olarak görev yapan bağlama grupları da bulunmaktadır. Bunların çoğunluğu +{(y)A} yönelme hâli ekli yer tamlayıcılarıdır:

- keçdüğünde Müskirilen Kubaya talan salan “geçtiğinde **Müskir ile Küba**’ya talan salan” (G23/14/153/243)
- Lezgiyle Dağıstana tūfān salan “**Lezgi ile Dağıstan**’a tufan salan” (G24/2/155/243)
- emmi Gāzanıla atası Kara Göneye ümid olan “**amcası Kazan ile babası Kara Göne**’ye umut olan” (G25/4-5/157/244)

Bir örnekte +{DA} bulunma hâli ekli yer tamlayıcısı da kullanılmıştır:

- Belh ile Buhārada başın kesen “**Belh ile Buhara**’da başını kesen (G26/10-11/159/244)

Zarf-fiil Grupları İçerisinde Kullanılan Bağlama Grupları: Günbed yazmasında sıfat-fiil grubunda olduğu gibi iki veya daha fazla zarf-fiil grubunun bağlanması ile oluşturulmuş bağlama grubu görülmez. Bağlama grupları, zarf-fiil grubu içerisinde bir zarf-fiil grubunun öznesi ve nesnesi görevlerinde kullanılmışlardır.

Eserde zarf-fiil grupları içerisinde özne olarak görev yapan iki bağlama grubu örneği tespit edilmiştir:

- Ayılan gün segirdürse “**Ay ile gün** hareket ettiğinde” (G44/13/195/253)
- Ayılan gün dudaş gelse “**Ay ile gün** mukabil gelse” (G45/4/197/254)

Zarf-fiil grupları içerisinde nesne olarak görev yapan bağlama grupları, sıfat fiil grupları içerisinde kullanılan bağlama grupları gibi belirtili nesne görevindedir:

- kazılan ördek kuşun şakıyıp alsa “**kaz ile ördeği** vurup alsa” (G14/10/135/238)
- Altmış arşun al kayada yer yerlenür ala kaplan uca yerde kır teke ilen kızıl geyiği marıhda alsa “Altmış arşın al kayada yer yerlenir ala kaplan, yüce yerde **kır teke ile kızıl geyiği** pusuda avlasa” (G7/14/121/235)

4. Söz Dizimindeki Yeri Açısından Bağlama Grupları

Günbed yazmasında bağlama gruplarının söz dizimi içerisinde “özne”, “nesne”, “yer tamlayıcısı” ve “zarf” görevlerinde kullanıldıkları tespit edilmiştir. Bunun dışında bağlama gruplarının başka kelime gruplarının içerisinde o grubun herhangi bir unsuru olarak görev yaptığı ve içerisinde yer aldığı kelime grubu ile birlikte cümlede “yüklem”, “özne”, “nesne”, “yer tamlayıcısı” ve “zarf” görevlerinde kullanılabildiği de görülmüştür.

Yüklem Görevinde Kullanılması: Günbed yazmasında bağlama grubunun tek başına yüklem olduğu örnekler tespit edilememiştir. Eserde bağlama grupları, sıfat tamlamalarının tamlayanı olarak kullanıldığı bazı durumlarda sıfat tamlaması ile birlikte cümledeki yüklemi olarak kullanılabildiği görülmüştür:

- Ala Demür Kâfir Hândan gelen **altı degül altmış batman gazanı** dı. “Ala Demür Kafir Han’dan gelen altı **değil** altmış batman kazan idi.” (G39/1/185/251)

Özne Görevinde Kullanılması: Yazmada bağlama gruplarının cümlede genellikle özne görevinde kullanıldığı tespit edilmiştir:

- Ol bedevün üstün alub eğlenmağa merd igidde **hünerilen erdem** gerek. “O bedevinin üstüne binip oturmaya merd yiğitte hüner **ile** erdem gerek.” (G31/11/169/247)

- dadlı dirilük tükene **davaylan savaş** kala. “Tatlı dirlik tükenecek **kavga ile savaş** kalacak.” (G40/5/187/251)

- Ortalıkda **bed-nefsilen yalançının günü** doğa. “Ortalıkta **kötü ile yalancının günü** doğacak.” (G40/9/187/251)

- **Tat eviylen Türk evi** bir araya konşı ola. “**Tat evi ile Türk evi** bir arada komşu olacak.” (G40/12/187/252)

- ... **senün durumunlan himmetün** öldürdi. “... senin tutumun **ile** yardımın öldürdü.” (G58/9/223/260)

Eserde bağlama gruplarının tek başlarına cümledeki öznesi olarak kullanıldığı bu örneklerin yanında bir sıfat tamlaması yapısı içerisinde de cümlede özne olarak kullanılabildiği görülmüştür:

- Ala Demür Kâfir Hândan gelmişidi; **altı degül vèddi dutum polad** şiş “Ala Demür Kafir Han’dan gelmiş idi; altı **değil** yedi tutam polat şiş.” (G39/11-12/185/251)

- **Beze miskin hayr görmez kürilen nâkes** baylar -Dedem dër- talanıban pozulsa yèg. “Düşkün yoksul hayır görmez cimri **ile** pinti zenginler -Dedem der- dalanıp bozulsa yeğ.” (G43/14/193/253)

Günbed yazmasının Özçelik (2021) yayımında yazmadaki cümle yapısı korunarak yazma günümüz Türkçesine aktarılmıştır. Bu yayımda geçen bir örnekte orijinal cümleye bakıldığında özne olarak kabul edilebilecek, günümüz Türkçesine yapılan aktarmasına bakıldığında ise yüklem içerisinde değerlendirilebilecek bir kullanım bulunmaktadır:

- Kılıcılan müslümândur kadimiden Urumlu ile Uşni eli. “Öteden beri kılıç (zoru) ile Müslüman olan Urumlu ile Uşni eli.” (G34/14/175/249), (G35/1/177/249)

Nesne Görevinde Kullanılması: Yazmada geçen bağlama grupları incelendiğinde söz diziminde özne dışında en çok kullanıldığı ögenin nesne olduğu görülür:

Belirtili Nesne Görevinde Kullanılması: Bağlama gruplarının cümlede belirtili nesne olarak kullanıldığı 2 örnek tespit edilmiştir:

- uca yerde kır teke ilen kızıl geyiği marihda alur. “Yüksek yerde kır teke ile kızıl geyiği pusuda alır.” (G19/9/145/ 240)
- Arasılan Kars Kalasını ol yerişde aldım. “Aras ile Kars Kalesi’ni o yürüyüşte aldım.” (G51/9-10/209/257)

Belirtisiz Nesne Görevinde Kullanılması: Yazmada bağlama gruplarının belirtisiz nesne olarak kullanıldığı örnekler de bulunmaktadır:

- Hak Taālā devletilen bilgi vërsün. “Yüce Allah, devlet ile bilgi versin.” (G4/5/115/233)
- ... cida ilen kalhan koymadı kayanın daldasından çıkmağa. “mızrak ile kalkan koymadı kayanın duldasından çıkmaya.” (G56/9/ 219/260)

Yer Tamlayıcısı Görevinde Kullanılması: Özne ve nesne olabildiği örnekler kadar olmasa da bağlama gruplarının cümlede yer tamlayıcısı olarak kullanıldığı da görülmüştür:

- Yıl başına yetişmedin kayın ata ilen kayın anaya dil yetüre. “Yıl başına yetişmeden kayın ata ile kayın anaya dil yetiştirecek.” (G41/11-12/189/252)

Ayrıca bağlama grupları bir sıfat tamlaması yapısı içerisinde yer alarak cümlede o sıfat tamlamasının bir unsuru olarak yer tamlayıcısı görevinde bulunabilmektedir:

- Altunılan gümüş sinde pas eğlenmez. “Altın ile gümüş dişte pas barınmaz.” (G44/13-14/195/253)

Zarf Görevinde Kullanılması: Günbed yazmasında bağlama gruplarının zarf görevinde kullanıldığı örnekler oldukça sınırlıdır:

• **Eger** erdür **eger** hātūn, bu dünyada nāmūsli, gayretli koççak gerek. “**Eğer** erdir **eğer** hatun, bu dünyada namuslu gayretli yiğit gerek.” (G32/10/171/248)

• **Gün orta ilen** ikindinün arasınca gün görmedüm. “Gün ortası **ile** ikindinin arasınca gün görmedim.” (G43/1/193 /253)

Bağlama grupları, edat grupları ve zarf-fiil grupları gibi grupların içerisinde yer alarak cümlede onlarla birlikte zarf görevini de üstlenebilmektedir:

• āhır son danışdı arı dinlü dost Muhammed ümmet sözün **rahmet ile** şefkatiçün. “baştan sona söyledi arı dinli dost Muhammed, ümmet sözünü rahmet **ile** şefkat için.” (G1/5-6/109/231)

• **Ayılan gün** segirdürse dudaş gelmez. “Ay **ile** gün hareket ettiğinde mukabil olmaz.” (G44/13/195/253)

5. Bağlama Grupları Açısından Dede Korkut Nüshaları

Bu kısımda Günbed yazmasında tespit edilen bağlama grupları ile diğer Dede Korkut nüshalarını temsilen Dresden nüshasında kullanılan bağlama grupları karşılaştırılmış ve bağlama gruplarının kullanımlarında görülen benzerlik ve farklılıklara ilişkin şu tespitlerde bulunulmuştur:

1. Dresden nüshasında kullanılan bağlama grupları incelendiğinde bağlama grubu oluşturan asıl bağlacın Günbed yazmasında olduğu gibi “ile” ve “ilen” bağlaçları veya bu bağlaçların ekleşmiş şekilleri olduğu görülmüştür:

- **kar ile** yağmur “kar ile yağmur” (Drs.23b/8/93/640)
- **iki ādem ile** beş yüz koyun “iki adem ile beş yüz koyun” (Drs.111b/13/445/729)
- **toğuz bazlamaç ilen** bir külek yoğurd “dokuz bazlama ile bir kova yoğurt” (Drs.5b/12-13/21/622)
- **yağaṇıla** boğazuṇdan “yakan ile boğazından” (Drs.8b/11/33/626)
- **tağ çiçeğiyle** südi “dağ çiçeğiyle sütü” (Drs.16b/3/65/632)

2. Dresden nüshasında, Günbed yazmasında bağlama gruplarının oluşturulmasında kullanılan “ile”, “ve” ve “eger” bağlaçlarının yanında “ya”, “ne... ne...”, “bir... bir...” ve “u” bağlaçlarının da kullanıldığı görülmüştür. Dresden nüshasında bağlama grubu oluşturulmasında kullanılan bağlaçların Günbed yazmasındakilere göre çok çeşitli olması, Dresden nüshasının hacminin daha geniş olması ile izah edilebilir.

- **bir ya** iki bölük “bir veya iki bölük” (Drs.65b/8/261/683)
- **ne siz ne** Beyrek “ne siz ne Beyrek” (Drs.55b/5/221/673)
- **bir yazın bir** güzün “bir yazı bir güzün” (Drs.9b/11/37627)

- cemāl u kemāl iyesi yigit “güzel ve olgun bir yiğit” (**Drs.91b/13/365/**)

3. Günbed yazmasında olduğu gibi Dresden nüshasında da “ve” sıralama bağlacının bağlama grubu oluşturduğu örneklerin sayısı “ile” ve “ilen” bağlaçları ile oluşturulanlara göre daha azdır. Dresden nüshasında 16 örnekte “ve” ile bağlama grubu oluşturulduğu tespit edilmiştir:

- Beyrege **ve** anasına **ve** kız kardaşlarına “Beyrek’e, anasına ve kız kardeşlerine” (**Drs.45a/4/179/662**)

4. Günbed yazmasından farklı olarak Dresden nüshasında “degül” sözcüğü çok sık kullanılmasına rağmen bağlama grubu oluşturduğu örnek bulunmamaktadır. Günbed yazmasında “degül” ile oluşturulan bağlama gruplarının benzerlerinin Dresden nüshasında “yok” kelimesi ile oluşturulduğu görülmüştür:

- **altı degül** altmış “altı değil altmış” (**G39/1/185/251**)
- **dün yok** öteki gün évün bundan geçdi. “Dün yok öteki gün evin burdan geçti.” (**Drs.25b/9/101/642**)

5. “eger” ile yapılan bağlama grupları Günbed yazması ile Dresden nüshası arasındaki en önemli paralelliklerden biridir:

- **Eger** erdür **eger** hātūn, bu dünyada nāmūsı, gayretli koççak gerek. “Eğer erdir eğer hatun, bu dünyada namuslu gayretli yiğit gerek.” (**G32/10/171/248**)

- **Eger** erdür **eger** ‘avratdur qorhısu ağac. / Başuñ ala baqar olsam başsuz ağaç. “Eğer erdir eğer kadındır korkusu ağaç. / Başına bakar olsam köksüz ağaç.” (**Drs.29b/12-13/117/647**)

“Eger” sözcüğünün bağlama grubu oluşturduğu bu tür kullanımlara -EAT dönemine ait diğer eserlerde görülmezken- Dede Korkut Hikâyeleri’nin iki farklı nüshasında ve nerede ise aynı sözcüklerle rastlanması, oluşturulma yeri ve zamanı farklı ama kaynağı ve geleneği aynı olan iki nüsha arasındaki ilişkiyi ve devamlılığı göstermesi bakımından önemlidir.

6. Günbed yazmasında bir ahenk unsuru olarak yaygın bir şekilde kullanılan özel adların sıralama bağlaçları ile bağlanması sonucunda oluşturulan bağlama gruplarının Dresden nüshasında da yaygın olarak kullanıldığı görülür:

- Haleb **ilen** Şām “Haleb ile Şam” (**G3/6/113/232**)
- Müskir**ilen** Kuba “Müskir ile Kuba” (**G23/14/153/243**)
- Mekke **ile** Medīne “Mekke ile Medine” (**Drs.29b/8/117/647**)
- ‘Āyişe **ile** Fāṭimā “Ayşe ile Fatma” (**Drs.24b/5/97/641**)

7. Günbed yazmasında olduğu gibi Dresden nüshasında da isimlerin, sıfatların, isim tamlamalarının, sıfat tamlamalarının, birleşik isim gruplarının ve ünvan gruplarının bağlanmasıyla oluşturulmuş bağlama gruplarının cümlede

özne, nesne, yer tamlayıcısı ve zarf görevlerinde kullanılabildiği tespit edilmiştir:

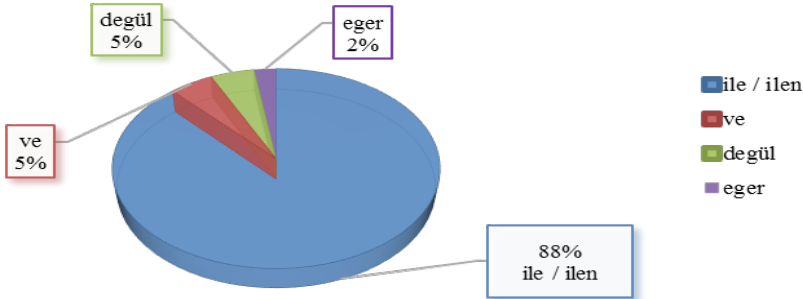
- Boğayılan oğlan bir hamle çekişdiler. “Boğayla oğlan bir süre çekiştiler.” (Drs.10a/12/39/627)
- Şabadanca yerinden örü тұрур, elin yüzin yumadın tokuz bazlamaç ilen bir külek yoğurd gözler. “Sabah erkenden yerinden kalkar, elini yüzünü yıkamadan dokuz bazlama ile bir kova yoğurt arar.” (Drs.5b/12-13/21/622)
- Yünlü Koca ile Yapağulu Kocayı Depegöze vëруң. “Yünlü Koca ile Yapağulu Koca’yı Tepegöz’e verin.” (Drs.112a/4/447/729)
- Sağılan solına göz gezdürdi. “Sağına soluna göz gezdirdi.” (Drs.13b/10/53/630)
- Beyregün yār u yoldaşları ağı çıkarup қарalar гëydi. “Beyrek’in dost ve yoldaşları ak çıkarıp karalar giydiler.” (Drs.48a/10/191/665)
- Kazan eydür: Gëyik olsa bir ya iki bölük olurıdı. “Kazan der: -Geyik olsa bir veya iki bölük olurdu.” (Drs.65b/8/261/683)

Sonuç

1. Günbed yazmasında bağlaçların bağlama grubu oluşturduğu 42 örnek tespit edilmiştir. Bağlama grupları, anlatımı güçlendirmek, pekiştirmek ve belirtmek için kullanılmıştır.

2. Bağlama gruplarının oluşturulmasında «ile, ve, degül, eger» bağlaçlarının kullanıldığı görülür. Günbed yazmasında bağlama grubu oluşturan asıl bağlaç «ile» ve «ilen»dir. «ile» ve «ilen» bağlacı daha çok ekleşerek bağlama grubu oluşturmaktadır.

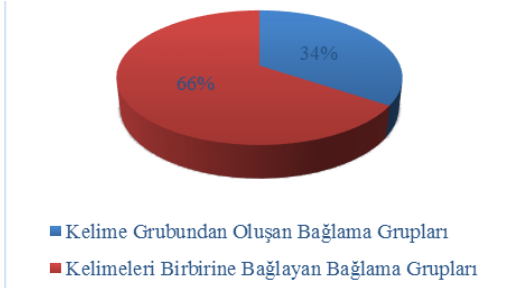
Tablo 1: Bağlaçların Bağlama Gruplarında Kullanımı

3. Günbed yazmasında bağlaçlar, «isim» ve «sıfat» gibi kelimeleri bağlayarak bağlama grubu oluşturabildiği gibi, «isim tamlaması», «sıfat tamlaması», «ünvan grubu» ve «birleşik isim grubu» gibi kelime gruplarını da birbirlerine bağlayarak bağlama grubu oluşturabilmektedir. Günbed yazmasında bağlama grupları, kelime gruplarından daha çok kelimeleri bağlamak için

kullanılmıştır. İsimlerin bağlanması sonucu oluşan bağlama grubu şekilleri yazmada yaygındır.

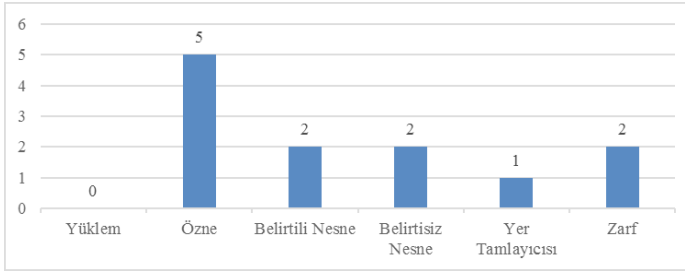
Tablo 2: Kelime ve Kelime Grupları ile Kullanılışı

Günbed yazmasında özel adların sıralama bağlaçları ile bağlanması sonucunda oluşturulan bağlama gruplarının sayısı oldukça fazladır. Bu örnekler bu tür bağlama gruplarının yazmada bir ahenk unsuru olarak kullanıldığı, bunda estetik bir kaygı güdüldüğü izlenimini vermektedir.

4. Günbed yazmasında bağlama gruplarının söz dizimi içinde en çok özne görevinde kullanıldığı görülmüştür.

Tablo 3: Bağlama Gruplarının Söz Dizimindeki Kullanımı

5. Türkiye Türkçesinde “ne... ne...”, “hem... hem...”, “... da ... da”, “ister... ister...”, “ya... ya...”, “... mi ... mi”, “gerek... gerek...” gibi karşılaştırma bağlaçları da isim unsurlarının başında veya sonunda kullanılarak bağlama grubu oluşturabilmektedir (Karahana, 2017, s. 66). Günbed yazmasında karşılaştırma bağlaçları ile oluşturulan bağlama grubu örneklerine hiç rastlanmamıştır. Eserde kullanılan “ya... ya...”, “ne... ne...”, “ha... ha...”, “dahı... dahı...” karşılaştırma bağlaçlarının kelime ya da kelime grubunu bağlamak yerine cümleleri bağladığı 5 örnek tespit edilmiştir:

- Bir merd igid, ... **ya baş vèrür ya baş alur**, yoldaşını kurtarur. “Bir merd yiğit... ya baş verir ya baş alır, yoldaşını kurtarır.” (G29/8-9/165/246)

- ... yaramazca iş düşende **ne “yèdüm” dèr ne “gördüm” dèr**; seni salur gèder, “gördüm” dèmez. “... (senin) başına iş geldiğinde ne “yedim!” der ne “gördüm!” der; seni bırakır gider, “gördüm!” dèmez.” (G34/2-3/175/248)

• ... Eger Ğazan ejdehā olubdur, **ne kovm tanur ne kardaş tanur**. “... Eğer Kazan ejderha olduysa ne kavim tanır ne kardaş tanır.” (G59/14/225/261)

• Akşama den **ha bişüre ha düşüre**, akşam olanda “Başum bahtı alp igidüm! Dadlı tamlı zād bişürmişem gel ye!” deye. “Akşama kadar ha pişirecek ha devşirecek (toplayacak). “Başım bahtı alp yiğidim! Akşam olduğunda Nefis, lezzetli aş pişirdim gel ye!” diyecek.” (G42/3/191/252)

• Ejdehāda **dahı** sömürmek hevri kalmadı **dahı** can hevri kaldı, kara polad sav kılıcın eline aldı, siyire kılıc segirdi ejdehānun üstüne. “Ejderhada sömürmek havli kalmayıp yalnızca can havli kalınca kara polat keskin kılıcını eline alıp yalın kılıç ejderhanın üstüne yürüdü.” (G57/9-10/221/260)

6. Günbed yazmasında tespit edilen bağlama grupları ile diğer Dede Korkut nüshalarını temsilen Dresden nüshasında kullanılan bağlama grupları karşılaştırıldığında bağlama gruplarının kullanımında pek çok ortaklığın olduğu görülür. Bu ortaklıklar, Dede Korkut nüshaları arasındaki ilişkiyi ve devamlılığı göstermesi bakımından önemlidir.

Yazar Katkıları Özgür Ay: Veri Çözümlemesi, Makalenin Yazımı, Makale Gönderimi ve Düzeltme. **Kübra Duran Şafak:** Çalışmanın Tasarlanması, Veri Toplanması.

Etik Komite Onayı Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek Araştırma için herhangi bir mali destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler.

Author Contributions Özgür Ay: Data Analysis, Writing up, Submission and Revision. **Kübra Duran Şafak:** Conceiving the Study, Data Collection.

Ethical Committee Approval Ethical committee approval is not required for this research.

Funding This research received no external funding.

Conflicts of Interest The authors declare no conflicts of interest in this study.

Kaynakça

Aktan, B. (2016). *Türkiye Türkçesinin söz dizimi*. Eğitim.

Alan, N. (2020). Söz öbekleri II. E. Boz (Ed.), *Türkiye Türkçesi IV sözdizimi içinde* (s. 83-119). Gazi.

Altun, M. (2011). *Türkçede kelime grupları çözümlemeleri – Türk romanlarından örneklerle*. MVT.

Asker, R. (2019). *Kitabi-Dede Korkud'un üçüncü elyazması*. Türksoy Kitabhanası Seriyası, Elm ve Tehsil.

- Azmun, Y. (2019). *Dede Korkut'un üçüncü elyazması / soylamalar ve iki yeni boy ile Türkmen Sahra nüshası / metin - çeviri - sözlük - tıpkıbasım*. Kutlu.
- Banguoğlu, T. (2004). *Türkçenin grameri*. Türk Dil Kurumu.
- Bekki, S. (2015). *Dedem Korkut kitabı bibliyografyası üzerine bir deneme (Türkiye'deki yayınlar 1916-2013)*. Berikan.
- Beserek, A. (1991). *Türkçede cümle yapısı*. Millî Eğitim Bakanlığı.
- Bilgegil, M. K. (2014). *Türkçe dilbilgisi*. Salkımsöğüt.
- Cemiloğlu, İ. (2001). *Dede Korkut hikâyeleri üzerine söz dizimi bakımından bir inceleme*. Türk Dil Kurumu.
- Delice, H. İ. (2018). *Türkçe sözdizimi*. Asitan Kitap.
- Demir, N. (2019). *Türkçe cümle bilgisi*. Altınordu.
- Demir, N. & Yılmaz, E. (2010). *Türk dili el kitabı*. Grafiker.
- Ekici, M. (2019a). 13. Dede Korkut destanı: Salur Kazan'ın yedi başlı ejderhayı öldürmesi boyunu beyan eder hanım hey. *Millî Folklor*, 16(122), 5-13.
- Ekici, M. (2019b). *Dede Korkut Kitabı Türkistan / Türkmen Sahra nüshası / soylamalar ve 13. boy Salur Kazan'ın yedi başlı ejderhayı öldürmesi*. Ötüken.
- Emre, A. C. (1945). *Türk dil bilgisi*. Cumhuriyet.
- Ercilasun, A. B. (2019a). Dede Korkut'un yeni nüshası üzerine / konu – bağlantılar – yer – zaman – okuyuş. *Dil Araştırmaları*, 13(24), 7-13.
- Ercilasun, A. B. (2019b). Dede Korkut Kitabı'nın yeni nüshası ve üzerindeki yayınlar. *Millî Folklor*, 16(123), 5-22.
- Ercilasun, A. B. (2019c). Yeni Dede Korkut yazmasında Salur Kazan'ın ejderhayı öldürdüğü boy. F. Turan ve Ö. Tabaklar (Ed.), *Doğumunun 120. yılında Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu hâtırâ kitabı içinde* (s. 296-305). Şenyıldız.
- Ercilasun, A. B. (2019d). *Nehir destan Oğuzname (Oguz Bitig)*. Dergâh.
- Ergin, M. (1958). *Dede Korkut kitabı I, giriş – metin – faksimile*. Türk Dil Kurumu.
- Ergin, M. (1963). *Dede Korkut kitabı II, indeks-gramer*. Türk Dil Kurumu.
- Ergin, M. (2004). *Türk dil bilgisi*. Bayrak.
- Erkul, R. (2007). *Cümle metin bilgisi*. Anı.
- Gencan, T. N. (1971). *Dilbilgisi*. Türk Dil Kurumu.
- Gökdayı, H. (2020). *Türkçede öbekler*. Kriter.
- Gökyay, O. Ş. (1938). *Dede Korkut*. Aylı Kurt.
- Gökyay, O. Ş. (1973). *Dedem Korkudun kitabı*. Millî Eğitim Bakanlığı.
- Guliyev, N. B. (2020). *Kitabi Dedem Gorgud ve onun Türkmen Sehra nüshesi (transliteratsiya, fotofaksimile, qeyd ve şerhler)*. Türkkitab.az.
- Gülsevin, G. (2017). *Eski Anadolu Türkçesinde ekler*. Türk Dil Kurumu.
- Gülsevin, S. (2001). Öznesi gösterilmeyen bir cümle tipi daha. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2), 197-204.

- Gülsevin, S. (2021). Farklı yapılardaki bağlama grupları üzerine. *Selçuk Türkiyat Dergisi*, 53, 1-11.
- Hirik, S. (2021). *Söz dizimi kuramları bağlamında Türkçede baş unsur*. Gazi.
- Hacıeminoğlu, N. (1992). *Türk dilinde edatlar*. Millî Eğitim Bakanlığı.
- Kaçalın, M. (2006). *Dedem Korkut'un Kazan Bey Oğuz-nâmesi -metin ve açıklamalar-*. Kitabevi.
- Kaçalın, M. (2017). *Oğuzların diliyle Dedem Korkudun kitabı*. Türk Dil Kurumu.
- Karaağaç, G. (2017). *Türkçenin söz dizimi*. Kesit.
- Karahan, L. (2017). *Türkçede söz dizimi*. Akçağ.
- Karasoy, Y. vd. (2019). *Üniversiteler için uygulamalı Türk dili ve kompozisyon bilgileri*. Palet.
- Kerimoğlu, C. (2014). *Türkiye Türkçesi ve Tatar Türkçesinin karşılaştırmalı söz dizimi*. Türk Dil Kurumu.
- Kilisli R. (1916). *Kitab-ı Dede Korkut alâ lisan-ı taife-i Oğuzan*. Matbaa-i Âmire.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi grameri şekil bilgisi*. Türk Dil Kurumu.
- Korkmaz, Z. (2010). Oğuz Türkçesinin tarihi gelişme süreçleri. *Turkish Studies*, 5(1), 1-41.
- Kükey, M. (1975). *Uygulamalı örneklerle Türkçenin sözdizimi*. Kardeş.
- Özçelik, S. (2005). *Dede Korkut araştırmalar, notlar / dizin / metin*. Gazi.
- Özçelik, S. (2016a). *Dede Korkut –Dresden nüshası- giriş, notlar*. Türk Dil Kurumu.
- Özçelik, S. (2016b). *Dede Korkut –Dresden nüshası- metin, dizin*. Türk Dil Kurumu.
- Özçelik, S. (2021). *Dede Korkut -Günbed yazması- Kazan Bey Oğuznamesi (Giriş, inceleme, notlar, metin - dil içi çeviri - dizinler)*. Türk Dil Kurumu.
- Özkan, A. vd. (2009). *Türk Dili*. Lisans.
- Özkan, A. vd. (2020). *Türkiye Türkçesi söz dizimi*. Palet.
- Özkan, M. & Doğan, E. (2010). *Türkçe cümle bilgisi*. Anadolu Üniversitesi.
- Özkan, M. & Sevinçli, V. (2009). *Türkiye Türkçesi söz dizimi (Kelime çözümlemeli)*. Akademik Kitaplar.
- Sertkaya, O. F. (2004). Dede Korkut Kitabı'nın Dresden yazmasındaki bazı kelimeler ve şekillerin imlâ özelliklerine dayanılarak yeniden okunuşu ve anlamlandırılması üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 46(1), 131-152.
- Sertkaya, O. F. (2006). *Dede Korkut Kitabı'nın Dresden nüshasının "giriş" bölümü, (Metnin transkripsiyonu ve açıklama notları)*. Ötügen.
- Sertkaya, O. F. & Uzuntaş, H. (2020). *Dede Korkut'un Günbed yazması üzerine araştırmalar ve incelemeler*. Bilge Kültür- Sanat.

- Sev, İ. G. (2012). Bağlama edatlarıyla bağlanan cümleler bağlama grubu oluşturabilir mi? *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(2), 107-122.
- Shahgoli, N. K. vd. (2019). Dede Korkut Kitabı'nın Günbed yazması: inceleme, metin, dizin ve tıpkıbasım. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 16(2), 147-179.
- Von Diez, H. F. (1815). *Denkwürdigkeiten von Asien: In Künsten und Wissenschaften, Sitten, Gebräuchen und Alterthümern, Religion und Regierungsverfassung* (C 2). In Commission der Nicolaischen Buchhandlung.

Extended Summary

The language called Oghuz Turkish or Western Turkish is the historical and contemporary Turkish written language that emerged and developed in the southwest of the Turkish geography in the history of the Turkish language. Oghuz Turkish has started to appear in written texts since the 13th century. After the 16th century, it continued its development in two separate branches as “Western Oghuz Turkish” and “Eastern Oghuz Turkish”. The written language that was founded and developed on the basis of Oghuz in these regions between the 13th and 15th centuries with the Turkification of Anatolia is called Old Anatolian Turkish.

Dede Korkut Stories, which are the oldest known epic stories of the Oghuz Turks, have been transferred from language to language through history and these stories have been one of the most important parts of Oghuz Turkish becoming a written language in Anatolia. *Dede Korkut Stories* develop around the Oghuz rulers who live in the same region and are connected to each other in various ways. Although each story is essentially the adventure of a ruler, other rulers also participate in these stories in some way. The main thing to be told in these stories is the Oghuz people and their life. The reason why the narratives in the stories develop around the same type, hero and events is that all Oghuzs gather around the same culture.

There are twelve epic stories in total in *Dede Korkut*, known for its Dresden and Vatican manuscripts. At the end of 2018, a manuscript containing two new narratives was added to this manuscripts, the oldest known epic stories of the Oghuz Turks, and the number of epic stories in *Dede Korkut* increased from 12 to 14. The *Günbed* manuscript was announced to the scientific world in April 2019 by Ekici with the title “Yeni Bir Dede Korkut Boyu: Salur Kazan’ın Ejderhayı Öldürmesi” at the 4th International *Dede Korkut* Symposium held at Bayburt University. The 31-leaf copy found in the Turkmen Sahara region of Iran was introduced as the *Günbed Manuscript* in 2019. Researchers working on the work preferred names such as “Turkistan manuscript”, “Turkmen Sahara manuscript”, “Günbed manuscript”. About the new manuscript, Ekici (2019), Azmun (2019), Ercilasun (2019), Shahgoli et al. (2019), Sertkaya (2020) and Özçelik (2021) conducted scientific studies. Özçelik’s *Dede Korkut - Günbed Manuscript - Kazan Bey Oğuznamesi*, published in 2021, has been the source of this work, since it is the last work published on the *Günbed* manuscript and the deficiencies in the previous works were also completed. In this study, the original text, translated written form and transfer to today’s Turkish that Özçelik gave in his study were used.

In all of *Dede Korkut* manuscripts, word groups have been used extensively to strengthen, reinforce and indicate the expression. Conjunction groups included in the word groups forming the basis of this study; in terms of their structures, types and functions in syntax were examined. 42 examples of conjunction groups were found in the *Günbed* manuscript and all of these groups were tried to be determined.

It is seen that the conjunction groups, examined according to their conjunctions, are formed with the conjunctions «ile, ve, degül, eger». The main conjunction constituting the conjunction group in the manuscript is «ile»/«ilen» with 37 examples.

The conjunction «ile»/«ilen» is mostly used as a suffix at the end of words and in this way, it formed a conjunction group. When analyzed according to the elements it connects, the conjunctions are discussed under two headings according to the context of the words and word groups. It has been determined that the frequency of use in the manuscript is mostly related to words. In examples where it connects words, the function of connecting nouns is more than the function of connecting other words. In the Günbed manuscript, conjunctions are handled in different ways, according to the conjunctions used, according to the elements they connect, and in terms of their place in the syntax. When it is examined in terms of its place in the syntax, it is mostly included in the subject task in the sentence.

“Ne... ne...”, “hem... hem...”, “... da ... da”, “ister... ister...”, “ya... ya...”, “... mi ... mi”, “gerek... gerek...” which is used as a comparative conjunction in Turkey Turkish, can be used at the beginning or at the end of the noun elements to form a conjunction group. However, in the Günbed manuscript, “ya... ya...”, “ne... ne...”, “ha... ha...”, “dahı... dahı...” conjunctions were only used to connect sentences. There were not found out any examples in which it connected a word or a group of words.

Budizm, Yiyecek ve Yiyecek Sadakası: Eski Uygurca Üç Fragman Üzerine Filolojik İnceleme

Uğur UZUNKAYA*

Özet

Budizm’de Tarihî Buddha’nın vefatından sonra belirginleşen Theravāda ve Mahāyāna adlı iki temel ekol vardır. Mahāyāna, temelde Theravāda ekolüyle örtüşen ilke ve kavramlara sahiptir. Bilhassa yiyecek ve yiyecek sadakası, iki ekol arasındaki ortak kavramlar içerisinde yer almaktadır. Budizm’de yiyecek, hem fiziksel hem de zihinsel anlamda canlıların yaşamını sürdürmeye yarayan bir kaynak olarak görülür. Bu noktada dört tür yiyecek kavramı canlıları biyolojik, duyuşsal, düşünsel ve manevi açıdan besler. Bununla ilgili olarak yiyecek sadakası da geniş ve rahibelerin yaşantılarını sürdürmeye yarayan bir tür Budist gelenektir. Bu araştırmanın problemini Budist Uygur edebiyatından bahsi geçen konulardaki şimdiye kadar neşredilmeyen, Berlin Turfan Koleksiyonu’nda Mainz 342 (T II 638), Mainz 798 (T I) ve U 2050 (o. F.) arşiv numaralarıyla saklanan üç fragmanın filolojik neşri ve söz varlığının bileşenleri oluşturmaktadır. Yazının önemi, üç fragman temelinde Eski Uygurca araştırmalarına ve dil incelemelerine yeni verilerin sunulmasıdır. Çalışmanın özgünlüğünü ele alınan üç fragmandaki konular oluşturmaktadır. Birinci fragmanda Budizm’in Mahāyāna ekolünün özellikleri ve bu ekoldeki kimi öğretilerin tefsiri, ikincisinde Budizm’deki *āhāra-catuşka* yani dört tür yiyecek ve üçüncüsünde *piṇḍapāta* yani yiyecek sadakası kavramı söz konusudur. Çalışma sonucunda Eski Uygurca 112 satır ortaya konmuş ve metinlerin söz varlığında 182’si isim ve 38’i fiil tabanını oluşturan 220 madde başı belirlenmiştir. Bu söz varlığının içerisinde 13 alıntı sözcük tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eski Uygurca, Budizm, yiyecek, yiyecek sadakası, metin neşri.

* Doç. Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, uzunkaya@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4534-9305>.

Buddhism, Food and Food Charity: A Philological Analysis on Three Ancient Uighur Fragments

Abstract

After the passing of the historical Buddha, two fundamental schools in Buddhism emerged: Theravāda and Mahāyāna. Mahāyāna has principles and concepts that coincide with the Theravāda. In particular, food and food charity are among the common concepts between the two schools. In Buddhism, food is seen as a resource for sustaining the life of living beings, both physically and mentally. At this point, four types of food provide nourishment for living beings in four distinct areas: biological, emotional, intellectual, and spiritual. The Buddhist tradition of food charity helps to sustain the lives of monks and nuns. This research concentrates on the philological edition and vocabulary components of three unpublished fragments of Buddhist Uighur literature on the aforementioned topics, which are held in the Berlin Turfan Collection under the archive numbers Mainz 342 (T II 638), Mainz 798 (T I), and U 2050 (o. F). The importance of the article is to present new data on Old Uighur studies on the basis of three fragments. The originality of the study lies in the subjects of the three fragments. The first fragment mentions the characteristics of the Mahāyāna school and the interpretation of some teachings related to this school, the second fragment discusses the concept of *āhara-catuṣka* “four types of food” in Buddhism, and the third fragment refers to the concept of *piṇḍapāta* “food charity”. As a result of the study, 112 lines of Old Uighur are uncovered and 220 headlines, 182 of which are noun bases and 38 of which are verb bases, were determined in the vocabulary of the texts. Within this vocabulary, 13 borrowed words have been identified.

Keywords: Old Uighur, Buddhism, food, food charity, text edition.

Hindistan kökenli felsefi bir inanış sistemi olan Budizm’in temelde Theravāda “eskilerin yolu” ve Mahāyāna “büyük araç” olmak üzere iki ekolü vardır. Bunlardan Theravāda ekolü yayıldığı bölge dolayısıyla Güney Budizmi, Mahāyāna ekolü ise yine aynı sebepten Kuzey Budizmi olarak da adlandırılır. Mahāyāna ekolü, temelde Mahāsāṅghika ve Sarvāstivā ekolleri üzerine oluşmuştur (Auffarth, Kippenberg ve Michaels, 2006, s. 319). Budizm’in Theravāda ekolüne nazaran daha reformist olduğu bilinen Mahāyāna, ideal kişisi Bodhisattva’nın şahsında bütün bir evrensel kurtuluş fikrini öne sürer. Felsefi temelleri bakımından Mahāyāna ekolü, içerisinde yer alan birçok alt ekolle birlikte farklı coğrafyalarda yerel inanışların etkisiyle farklı yorumlar kazansa da Budizm’in Theravāda ekolüyle büyük oranda örtüşen ilkelere ve kimi kavramlara sahiptir. Bunlar içerisinde Sanskritçe ve Pāli dilinde benzer şekilde

tespit edilen *āhāra* “yiyecek, besin” (Monier-Williams, 1899, s. 162c; Davids ve Stede, 1921-1925, s. 177) Budizm’in her iki ekolünde de mevcut olan ortak bir kavramdır (krş. Sang, 2012). Bu kavrama, Budist metinlerde Sanskritçe *āhāra-catuṣka* “dört tür yemek/yiyecek” terimiyle hem fiziksel hem de zihinsel bağlamda yer verilmiştir. Burada söz edilmesi gereken bir diğer husus ise Budizm’deki yiyecek sadakası kavramıdır. Bilhassa bir yaşam biçimi olarak keşiş ve rahibelerin yaşamlarını sürdürebilmek için inanırlardan talep ettikleri yiyecek sadakası, Sanskritçe *pindapāta* (Edgerton, 1953, s. 344b) terimiyle Budist metinlerde yer almıştır. Bu bağlamda bu yazıda şimdiye kadar neşredilmemiş ve hangi metnin parçası olduğu belirlenememiş konusunu temelde Budizm’in Mahāyāna ekolünden, dört tür yiyekten ve yiyecek sadakasından alan üç Eski Uygurca metin parçasının filolojik neşri amaçlanmıştır. Bu çalışmaya dâhil edilen ve bugün Berlin Turfan Koleksiyonu’nda korunan bu fragmanların arşiv numaraları şöyledir: Mainz 342 (T II 638), Mainz 798 (T I) ve U 2050 (o. F.).

Çalışmanın kapsamında yer alan ilk fragmanın arşiv numarası Mainz 342 ve buluntu işareti T II 638’dir. Bu fragmanın her iki yüzünde de sekizer satır mevcuttur. Fragmanın arka yüzünde *tokuzunç yeti ālig* “dokuzuncu [bölüm], kırk yedi[nce] yaprak” biçiminde bir sayfa numaralandırması mevcuttur. Metin, bütünlüklü bir görünüm arz etmektedir; ancak metnin arka yüzünün son satırında kısmi tahribat mevcuttur. Yazmanın ön yüzünün ilk beş satırı kırmızı mürekkeple kaleme alınmıştır. Metnin bugün Sanskritçe Budist külliyattan hangi eserin parçası olduğu henüz belirlenememiş olsa da (Ünal, 2022a) fragmanda Budizm’in Mahāyāna ekolünün özellikleri ve bu ekole ilişkin kimi öğretilerin tefsiri söz konusudur. Bu fragman, yazının 001-016. satırlarını oluşturmaktadır.

Bu yazıdaki ikinci fragman Mainz 798 arşiv numarasını ve T I buluntu işaretini taşımaktadır. Fragmanın ön ve arka yüzünde otuzar satır mevcuttur. Fragman bu hâliyle altmış satırdan oluşmaktadır. Metnin kimi satırları satır başlarından, ortalarından ve sonlarından kısmi tahribata maruz kalmıştır. Fragmanın arka yüzünde *tokuzunç ü[lüş]* “dokuzuncu [bölüm]” şeklinde sayfa numaralandırması mevcuttur. Fragmanda dört tür yiyecek (EUyg. *tört törlüg aşlar*; Çin. 四食 *sishi* ve Skt. *āhāra-catuṣka*, krş. Digital Dictionary of Buddhism, t.y.; Ünal, 2022b) söz konusudur. Bu fragman, yazının 017-076. satırlarını oluşturmaktadır.

Çalışmada incelenen üçüncü ve sonuncu fragman U 2050 arşiv numarasına sahipken bir buluntu işaretine sahip değildir. Fragmanın her iki yüzünde de on sekiz satır bulunur. Metnin A sayfası satır başlarından ve B sayfası da satır sonlarından kısmi hasara maruz kalmıştır. Metinde, Arhat Mahākāśyapa’nın bir zamanlar, önceki varoluş biçimlerinde, zengin Koṭīśvara olduğu bildirilir.

Malını kaybedip fakirleşince de tamamen değişip keşiş olduğu ve *piṇḍapāta* yani yiyecek sadakasını istediği anlatılır (Raschmann, 2021). Dolayısıyla metin, bu hâliyle bir anlatı metnine ait olduğu izlenimi uyandırmaktadır. Fragman, bu yazının 077-112. satırlarını oluşturmaktadır.

Bu yazıda yukarıda bahsi geçen üç fragmanın yazı çevirimine, harf çevirisine, günümüz Türkçesine aktarımına, açıklamalarına, tahlilî dizin ve sözlüğüne yer verilmiştir. Metinlerin günümüz alfabesine aktarımında *Uigurisches Wörterbuch*'daki usul izlenmişken (krş. Röhrborn, 1977-1998, s. 9-10 ve s. 13-14; Röhrborn, 2010, s. XXXIII-XXXV), günümüz Türkçesine aktarımda satır satır aktarım usulü takip edilmiştir. Metinlere ilişkin açıklamalar; metin tamirleri ile bunların gerekçelerini ve Budist terimlerin izahını içermektedir. Herhangi bir program kullanılmadan hazırlanan sözlük ve dizin kısmına ise bütünlüklü olarak korunan her sözcük, madde başı olarak dâhil edilmiştir.

Eski Uygurca Metinlerin Yazı Çevirimi ve Harf Çevirisi

01		
Mainz 342 (T II 638)		
ön		
(001)	01	bo uzun kâzigdâ ba[s]a ,, nâ üçün tep tes[ä]r kertüdin kâlmî[ş]-pw 'wz wn k'z ykd' p'/' ,, n' 'wyçwn typ tys/r kyrtwdyn k'lmy/
(002)	02	niñ bar üçün ülgülänçsiz täñlänçsiz ulug bilgä bilgi ,, nynk p'r 'wyçwn 'wylkw'l nçsyz t'nkl'nçsyz 'wlwq pylk' pylyky ,,
(003)	03	küçi korkınçsız ulatı kamag nom ağılıkı öz y(a)rlikar alku kwyçy qwrqynçsyz y'wl'ty q'm'q nwm ''qylyqy 'wyz yrlyq'r ''lqw
(004)	04	tınl(ı)glarka barça m(a)hayan ulug kölüñü nomug berü tynlq l'rq' ® p'rç' mq'y'n 'wlwq kwylwnkw nwmwq pyrw
(005)	05	y(a)rlikagalı ,, t(ä)k kamagun barça tägingäli tutgalı yrlyq' q'ly ® ,, tk q'm'qwn p'rç' t'kynk'ly twtq'ly
(006)	06	nomlatılır ,, tep tedı ,, bo ärsär ken yörmäk tetir ,, bo nwml'tylyr ,, ® typ tydy ,, pw 'rs'r kyn ywrm'k tytyr ,, pw
(007)	07	uzun kâzig öñrä inçä tep yörür ,, kim nom hanı tükäl 'wz wn k'z yk 'wynkr' 'ynç' typ ywrwr ,, kym nwm q'ny twyk'l
(008)	08	bilgä t(ä)ñri t(ä)ñrisi burhan inçä tep y(a)rlikadı ,, ,, pylk' tnkry tnkrysy pwrq'n 'ynç' typ yrlyq'dy ,,
arka		
		tokuzunç yeti älig ,, twq'wz wnç yyty 'lyk ,,

(009)	01	mäniñ bo bir kölüñü tegmä tüzgäriñsiz yeg tüzü köni m'nynk pw pyr kwylwnkw tykm' twyz k'rynçysz yyk twyz w kwy- ny
(010)	02	tuymak atl(ı)g ıdok burhan kutıña tægürdäçi m(a)hayan ulug twym'q' 'tlq 'ydwq pwrq'n qwtynk' t'kwrđ'çy mq'y'n 'wlvq q
(011)	03	kölüñü nomnuñ ädgüläri ülgülänçsiz täñlänçsiz tetir ,, uyur kwylwnkw nwm nwnk 'dkw l'ry 'wylkwl'nçysz t'nkl'nçysz tytyr ,, 'wywr
(012)	04	bergäli tnl(ı)glarka artamakıg alkinçsiz tükätiñsiz ,, t(ä)k pyrk'ly tynlq ® l'rq' 'rt'm'qyq 'lqynçysz twyk'dynçysz ,, tk
(013)	05	tnl(ı)glar antag ymä barlar tözlüg ,, antag ymä barlar tynlq l'r 'nt'q ® ym' p'r l'r twyz lwk ,, 'nt'q ym' p'r l'r
(014)	06	tözsüz ,, antag ymä barlar oğgurak tözlüg ,, antag ymä twyz swz ,, 'nt'q ® ym' p'r l'r 'wtqwr'q twyz lwk ,, 'nt'q ym'
(015)	07	barlar oğguraksız tözlüg ,, antag ymä barlar aşnu kiçigig p'r l'r 'wtqwr'qşysz twyz lwk ,, 'nt'q ym' p'r l'r 'şnw kyçykyk
(016)	08	... .. ken temin ulugug sävdäçi muntag ... .. üçin 'yyp kyn tymyn 'wlvq wq s'vd'çy mwnt'q y/d'k l'ry 'wyçwn
02		
Mainz 798 (T I)		
ön		
(017)	01	... .. tutguluk küçläri kösön- ...kswz twtqwlwq kwyç l'ry kwyswn
(018)	02	[läri] ymä yok tetir ,, antag ärgüçi //// ym' ywq tytyr ,, 'nt'q 'rkwçy
(019)	03	... .. takı näçükin söz tegäli bolur ...r' yw/ t'qy n'çwkyn swyz tyk'ly pwlwr
(020)	04	... .. tıtag boltaçı ärür t/q'rw /wt .../yk tylt'q pwl't'çy 'rwr
(021)	05	tep ,, bo sav ... .. tutma[k] sözni ,, typ ,, pw s'v .../yn twtm' / swyz ny ,,
(022)	06	... ymä säkizinç biligig bar //// ym' s'kyz ® ynç pylykyk p'r
(023)	07	tep bilmiş k(ä)rgäk ,, bo yetinç typ pylmyş krk'k ® ,, pw yytynç
(024)	08	tanuk tetir ,, ,, säkizinç t'ñwq tytyr ,, ® ,, s'kyz ynç
(025)	09	ymä sudarda (oku: sudurda) sözlämiş bar ym' swd'r d' ® swyz l'myş p'r

(026)	10	k(a)ltı alku kamağ tınl(ı)glar aş tayakı- qlty 'lqw q'm'q tynlq l'r 'ş t'y'qın
(027)	11	ña tururlar tep ,, berür bo säkizinc k' twrwr l'r typ ,, pyrwr pw s'kyz ynç
(028)	12	bilig yok ärgüçi ärsär ,, ötrü bilig pylyk ywq'rkwcy 'rs'r ,, 'wytrw pylyk
(029)	13	aş tözi bulmagu k(ä)rgäk ,, nä üçün 'ş twyz y pwl'm'q'w krk'k ,, n' 'wyçwn
(030)	14	bulmagu k(ä)rgäk tep tesär ,, k(a)ltı ol ok pwl'm'q'w krk'k typ tys'r ,, qłty 'wl'wq
(031)	15	sudurda sözläyür ,, tört törlüg swdwr d' swyz l'ywr ,, twyrt twyrlwk
(032)	16	aşlar tetir ,, inçä k(a)ltı äñilki tan[çu] 'ş l'r tytyr ,, 'ynç' qlty 'nk'ylyk t'n//
(033)	17	aş ,, ikinti bürtüg aş ,, üçünç 'ş ,, 'ykynty pwyrtwk 'ş ,, 'wyçwnç
(034)	18	umunç aş ,, törtünç bilig aş ,, äñil- 'wmwnç 'ş ,, twyrtwnç pylyk 'ş ,, 'nkyl
(035)	19	ki tançu aş ärsär täğšilmäk artamak ky t'nçw 'ş 'rs'r t'kšylym'k 'rd'm'q
(036)	20	b(ä)lgülüg ol ,, altı amranmak uğušta plkwlyk 'wl ,, 'lty 'mr'nm'q 'wqwş t'
(037)	21	tutulmış ... .. , bürtmäk ,, üçü[n] twtwlmyş yyd...////yq ,, pwyrtm'k ,, 'wyçw/
(038)	22	täğšilmış artam[ı]ş üdtä ötrü aş t'kšylymyş 'rd'm/ş 'wydt' 'wytrw 'ş
(039)	23	işin bergäli uyur ... .. tıltagin 'yşyn pyrk'ly 'wywr ...l...kw tylt'qın
(040)	24	nän inçip öñ oron tançu aş ... n'nk 'ynçyp 'wyn/ 'wrwn t'nçw 'ş t...
(041)	25	tutulmaz ,, nä üçün tutulmaz tep tesär twtwlm'z ,, n' 'wyçwn twtwlm'z typ tys'r
(042)	26	kim ol öñ oron täğšilmäk artamak kym 'wl 'wynk 'wrwn t'kšylym'k 'rd'm'q
(043)	27	b(ä)lgülüg ärsär ymä inçip täğšilmış plkwlyk 'rs'r ym' 'ynçyp t'kšylymyş
(044)	28	artatmış üdtä öñ işin küdügin 'rd'tmyş 'wydt' 'wynk 'yşyn kwydwkyn

(045)	29	bilgäli ärmäz üçün <i>oron</i> tutulmaz ,, pylk'ly 'rm'z 'wyçwn 'wrwn twtwlm'z ,,
(046)	30	... <i>aş</i> ... [b]ürtüg aş artar adkanguluk ... 'ş ... //yrtwk ''ş ''rt'r ''dq'nqwlwq
arka		
		tokuzunç ü[lüş] twqwz wnç 'wy///
(047)	01	bürtmāk b(ä)lgülü[g] ol ,, k(a)ltı ... pwyrtn'k plkwlw/ 'l ,, qłty ''q...
(048)	02	bürtmākin adkangularıg bo pwyrtn'k yn ''dq'nqw l'ryq pw
(049)	03	üdtä ök ögrünç täginmāk ... 'wydt' 'wk 'wykrwnç t'kynm'k /...
(050)	04	ulatılarda tutulma[k]ı üzä ötrü 'wl'ty l'rd' twtwlm'/y 'wyz' 'wytrw
(051)	05	aş işin bergäli uy[ur]lar ,, bo ok 'ş 'yşyn pyrk'ly 'wy// l'r ,, pw'wq
(052)	06	tiltagın bo bürtmāk ... tylt'qyn ® pw pwyrtm'k /...
(053)	07	birlä katıltaçı <i>altı</i> bilig- pyrl' q'tyl ® t'çy 'lty pylyk
(054)	08	lär bürtüg <i>oron</i> tutulmaz- l'r pwyrtwk ® 'wrwn twtwlm'z
(055)	09	un üçün tutulmaz tep tesär ,, kim ol wn 'wyçwn twtwlm'z typ tys'r ,, kym'wl
(056)	10	altı biliglär bürtmāk birlä katıl- 'lty pylykl'r pwyrtm'k pyrl' q'tyl
(057)	11	sarlar ymä aş işin bermāk yörüg s'r l'r ym' 'ş 'yşyn pyrm'k ywrwk
(058)	12	añäyü bürtmākdä ök artok 'nk'yw pwyrtm'k d' 'wk 'rtwq
(059)	13	üçün bürtmāk tiltagın ögrünç ,, 'wyçwn pwyrtm'k tylt'qyn 'wykrwnç ,,
(060)	14	<i>māni</i> ,, tärk bo täginmäklär üzä <i>m'nky</i> ,, t'rk pw t'kynm'k l'r 'wyz'
(061)	15	... .. tegli nom artokrak ükliyür .../wyz tykly nwm'rtwqr'q' wyklyywr
(062)	16	asilur üçün anın tutulmaz ,, ,, 'sylvr 'wyçwn ''nyn twtwlm'z ,, ,,

(063)	17	üçünç umunç aş ärsär umamak 'wyçwnç 'wmwnç ''ş 'rs'r 'wm'm'ç
(064)	18	b(ä)lgülüg ol ,, k(a)ltı akıgl(ı)g umunç plkwłwk 'wl ,, qłty ''qyqlq 'wmwnç
(065)	19	küsüş birlä ävrilip sävgülük amragu- kwyswş pyrl' 'vrylyp s'vkwłwk 'mr'q
(066)	20	[lu]k adkangularıg küsämäk umamak //q' 'dq'nqıw l'ryq kwys'm'k 'wm'm'ç
(067)	21	[ü]zä ötrü ol umun[ç] aş işin ///z' 'wytrw 'wl 'wmwn/' 'ş 'yşyn
(068)	22	b[e]rgäli uyur ,, ... umunç beş bilig p/rk'ly 'wywr ,, q/.../ 'wmwnç pyş pylyk
(069)	23	... birlä kat[ı]ltaçı ärsär ymä inçip ... pyrl' q't/lt'çy 'rs'r ym' 'ynçyp
(070)	24	a/tınç köñül biligig sanlıg umunç- '/ltynç kwnkwł pylykyk s'nlyq 'wmwnç
(071)	25	nuñ ök aş işin bermäk yörügi nwnk 'wk ''ş 'yşyn pyrm'k ywrwky
(072)	26	antag tetir ,, ,, törtünç bilig aş 'nt'q tytyr ,, ,, twyrtwnç pylyk ''ş
(073)	27	ärsär tutmak b(ä)lgülüg ol ,, altı akıg- 'rs'r twtm'ç plkwłwk 'wl ,, ''ıty ''qyq
(074)	28	lıg bilig ,, öñrä sözläğüçi üç lyq pylyk ,, 'wynkr' swyz l'kwçy 'wyç
(075)	29	törlüg aşlar küçintä üklyü twyrlwk ''ş l'r kwycynt' 'wyklyyw
(076)	30	asilu turup ötrü aş işin ... .. 'syłw twrwp 'wytrw ''ş 'yşyn ... /...
03		
U 2050 (o. F.)		
A sayfası		
(077)	01	... .. yänä başt[ink]ı ... ..l'rt' y'n' p'ş//y
(078)	02	... .. ärsär ,, ugrayu pinvat ... .. /'rs'r ,, 'wqr'yw pynv't
(079)	03	... .. ol ,, basakı törtörlüg ... .. /wl ,, p's'qy twyrt wyrlwk
(080)	04	... .. kdä torta turmak ärür ,, kenki ... .. kd' twr t' twrm'ç 'rwr ,, kynky

(081)	05	... .. , nizvanidin ädgüti ... ..y l' r , nyz v'ny dyn 'dkwty
(082)	06	... .. tep tetir , muni munçulayu ... .. /q typ tytyr , mwny mwnçwl' yw
(083)	07	... .. y(e)g(i)rmi törlüg savlark[a] ... . ykrmy twyrlwk s' v l' rǧ/...
(084)	08	... .. bulgalır üçün , anın aş p[invət] ... . pwlǧ'lyr 'wyçwn , 'nyn 'ş p/////...
(085)	09	... .. [y(a)r]lıkadı tep , munçulayu sözläyür ... . //lyǧ' dy typ , mwnçwl' yw swyz l' ywr r /...
(086)	10	... .. [mun]tag osuglug , aş pinvat kolgalı tilä- ... .. ///t' q 'wswqlwq , 'ş pynv' t qwlǧ' ly ty l'
(087)	11	[gäli] ... .. , ol balık içintä kâzigçä //// ... .. //k , 'wl p'lyǧ' yçynt' k' z ykç'
(088)	12	... .. tükätip , tep tedi ärdi muntag ... .. q̄wlv twyk' dyp , typ tydy 'rdy mwnt' q
(089)	13	... .. m[ä]k üzä altınç asıg tusu kılmakı ... .. m/k 'wyz ' 'ltynç ' 'syq twsw q̄ylm' q̄y
(090)	14	... .. adırsız , tüp tüz ärdükin ukıtur ... .. ' 'dyrsyz , twyp twyz 'rdwkyn 'wäytwr
(091)	15	... .. [ärd]ükin ukıtur tep tesär , k(a)ltı t(ä)ñri t(ä)ñrisi ... .. //wkyn 'wqytwr typ tys' r , q̄lty tkry tkrysy
(092)	16	[burhan] ... baylarka çıgaylarka ikigükä birlä ///// ... / p' y l' rǧ' çyǧ' y l' rǧ' 'ykykw' pyrl'
(093)	17	... .. köñüllügin , asıg tusu kılı y(a)rlıkamakı ... .. /z kwnkw lwkyn , ' 'syq twsw q̄ylw yrlyǧ' m' q̄y
(094)	18	... .. iki ulug m(a)haşravak tetselarınta ... .. / 'yky 'wlvq mq' ş' v' k tytsy l' rynt'
B sayfası		
(095)	01	k[ö]ñüllüg , ... [baylarka çıgay]- k//kw lwk , 'rm... .. ///////
(096)	02	larka , ikigükä b[irlä] ... [köñüllüg]- l' rǧ' , 'ykykw k' p///// ... ///////
(097)	03	in asıg tusu kılı y(a)rlıkamakı ... .. yn ' 'syq twsw q̄ylw yrly///// ... ..
(098)	04	anın kâzigçä aş pinvat ... .. ' 'nyn k' z ykç' ' 'ş pynv' t ... ..
(099)	05	ärür tep , munçulayu sözlämä[kı] ... .. 'rwr typ , mwnçwl' yw swyz l' m' // ... ..

(100)	06	savnıñ yörügin ukıtmış ... .. s'v nynk ywrwkyn 'wqytmyş ... ..
(101)	07	... .. ol m(a)hakaşıpe arhant ,, ... /wl mq'k'şypy 'rq'nt ,, ...
(102)	08	... .. pinvatka bakmadın... .. ..t' pynv't q' p'qm'dyn... ..
(103)	09	... avanti ök nägülük pinvat ... ./ 'v'nty 'wk n'kwlwk pynv't ///... ..
(104)	10	tep tesär ,, bo sav tıltagın inçi[p] ... .. typ tys'r ,, pw s'v tylt'q yn 'ynçy/ ... ..
(105)	11	k(ä)rgäk ,, k(a)ltı bo m(a)hakaşıpe arhant be[ş] krk'k ,, qlty pw mq'k'şypy 'rq'nt py/
(106)	12	ažunta öñrä ,, ulug koñışvare bay[agut] ... .. 'ž wnt' 'wynkr' ,, 'wlvq kwdyşv'ry p'y'/// ... ..
(107)	13	ärđi ,, bir ugrta ol koñışvare bayagut ... .. 'rdy ,, pyr 'wqwr t' 'wl kwdyşv'ry p'y'qwt ... ..
(108)	14	t(ä)k ärsär bälın tag ädi t(a)varı alku ... .. tk 'rs'r p'lynk t'k 'dy tv'r y 'lq'w ... ..
(109)	15	ävi barkı buzulup ,, anta ymä örüki 'vy p'rqy pwz wlwp ,, 'nt' ym' 'wyrwky
(110)	16	kudıki yavız çıgay boltı ,, anılayu çıg[ay] ... qwdyqy y'vyz çyq'y pwlty ,, 'nyl'yw çyq// ...
(111)	17	bolup yorıyur ärkän ,, bir ayagka tagimli[g] ... pwlwp ywryywr 'rk'n ,, pyr 'y'q q' t'kymly/ ...
(112)	18	dentarnıñ aş pinvat kolunu ... .. dynt'r nynk 'ş pynv't qwlwnw ywryy...k ...

Eski Uygurca Metinlerin Aktarımı

Mainz 342 (T II 638)

(ön) (001) Bu düz yazıdan sonra, nasıldır denecek olursa, gerçekten gelmi[ş] (olan)ın (002) mevcudiyet(i) için ölçülemez₂ yüce bilgeliği, (003) gücü, korkusuzluğu ve bütün öğretisi (Skt. *dharma*) hazinesini kendisi buyurur. Bütün (004) canlılara tamamen Mahāyāna, (yani) büyük taşıt öğretisini (Skt. *mahāyāna*) verme (005) lütfunda bulunmak için, yalnızca bütün hepsi(ni) kabul etmek için₂ (006) vaaz verdirilir, diye söyledi. Bu ise sonraki tefsirdir. Bu (007) düz yazı önce(likle) bu şekilde tefsir eder. Şöyle ki öğretisi (Skt. *dharma*) hükümdarı mükemmel (008) bilgili Tanrılar Tanrısı Buddha şöyle söyleyip buyurdu. (arka) dokuzuncu [bölüm], kırk yedi[nci yaprak] (009) Benim, bu bir taşıt (Skt. *ekayāna*) denen anlaşılması imkânsız, en iyi, düz ve doğru (010) aydınlanma (Skt. *anuttasamyaksambodhi*) adlı kutsal Buddhalığa eriştirecek

Mahāyāna (yani) büyük (011) taşıt öğretimin faziletleri sayısızdır₂. (012) Canlılara faniliği tükenmez ve sonsuz (biçimde) vermeye muktedirdir. Yalnız (013) canlılar ya esaslı (olarak) mevcuttur lar ya esassız (olarak) mevcuttur lar (014) ya kesin olarak esaslıdır lar ya (015) kesin olmayan biçimde esaslıdır lar ya önce küçüğü (016) ... .. sonra₂ büyüğü sevecek, bunun gibi mevcuttur lar. ... .. için

Mainz 798 (T I)

(ön) (017) ... .. tutacak güçleri₂ (018) de yoktur. Bunun gibi mevcut olan (019) ... .. ve nasıl söz söyleyebilir? (020) ... .. sebep olacaktır (021) diyerek bu söz ... .. sözü tutma (022) ... yine sekizinci bilinci var (023) diye bilmeli. Bu yedinci (024) delildir. Sekizinci (025) de *sūtrada* geçer. (026) Yani bütün₂ canlılar yiyecek (027) desteğine dayanırlar, diye geçer. Bu sekizinci (028) bilinç yok olacak ise, sonra bilinç (029) yiyeceği (Skt. *viññānāhāra*) esası elde etmemeli. Ne için (030) elde etmemeli denecek olursa, şöyle ki o da (031) *sūtrada* geçer. Dört türlü (032) yiyecek (Skt. *āhāra-catuṣka*) vardır. Şöyle ki birincisi lok[ma] (033) yiyeceği (Skt. *kavaḍḍikārāhāra*), ikincisi dokunma yiyeceği (Skt. *sparśāhāra*), üçüncüsü (034) umut yiyeceği (Skt. *manaḥsañcetanāhāra*) (ve) dördüncüsü bilinç yiyeceği (Skt. *viññānāhāra*). Birincisi (035) lokma yiyeceği (Skt. *kavaḍḍikārāhāra*) ise, değişme ve geçici olma (036) alametlidir. Altı arzu alanında (Skt. *kāmadhātu*) (037) tutulmuş ... .. dokunma içi[n] (038) değişmiş ve yok olmuş zamandan sonra yiyecek (039) işini vermeye muktedir olur. ... .. Sebebini (040) hiçbir surette şekil (adlı) yer(de) (Skt. *rūpāyatana*) lokma yiyeceği ... (041) tutulmaz. Ne için tutulmaz denecek olursa, (042) şöyle ki o şekil (adlı) yer (Skt. *rūpāyatana*) değişme ve geçici olma (043) alametli ise, buna rağmen değişmiş (044) (ve) yok etmiş zamanda şekil işini₂ (045) bilemeyeceğinden yer tutulmaz. (046) ... yiyecek ... [d]okunma yiyeceği (Skt. *sparśāhāra*) çoğalı. Algılamak için (arka) dokuzuncu b[ölüm] (047) dokunma alametlidir. Yani ... (048) dokunmuş duyu alanları bu (049) zamanda da sevinç hissetme ... (050) ayrıca tutulması ile sonra (051) yiyecek işini vermeye muktedir olurlar. Bu (052) sebeple de bu dokunma ... (053) ile birleşecek altı bilinç tarzı (Skt. *ṣaḍāyatanaviññāna*) (054) dokunma yer(i olarak) tutulmaması (055) için tutulmaz diye dense, öyle ki o (056) altı bilinç tarzı (Skt. *ṣaḍāyatanaviññāna*) dokunma ile birleşmeler (057) tekrar yiyecek işini verme tefsiri (058) özellikle dokunmada da fazla (059) olduğundan dokunma sebebini sevinç₂ (060) (ve) çabucak bu duygular ile (061) ... .. adlı öğreti (Skt. *dharma*) fazlasıyla arttıracağından₂ (062) bu sebeple tutulmaz. (063) Üçüncüsü umut yiyeceği (Skt. *manaḥsañcetanāhāra*) ise, yetersizlik (064) alametlidir. Yani akıntılı (Skt. *sāsrava*) umut ve (065) istek ile kendini vakfederek sevecek₂ (066) duyu alanlarını isteme ve yetersizliğin (067) ardından o umut yiyeceği (Skt. *manaḥsañcetanāhāra*) işini (068)

vermeye muktedir olur. ... Umut beş bilinç (Skt. *pañcaviññāna*) (069) ... ile birleşecek ise, bununla birlikte (070) altıncı idrak bilincine (Skt. *mano-viññāna*) ait umudun (071) da yiyecek işini verme tefsiri (072) bu şekildedir. Dördüncü bilinç yiyeceği (Skt. *viññānāhāra*) (073) ise, tutma alametlidir. Altı akıntılı (Skt. *sāsrava*) (074) bilinç önceden bahsedilen üç (075) türlü yiyeceklerin vasıtasıyla artmaya₂ (076) devam edip sonra yiyecek işini ...

U 2050 (o. F.) (A sayfası)

(077) ... yine baş[ak]i (078) ... ise, bilhassa sadaka (Skt. *piṇḍapāta*) (079) ... dır. Sonraki dört türlü (080) ... ağda durmaktır. Daha sonraki (081) ... ihtirastan (Skt. *kleśa*) iyice (082) ... diye adlandırılır. Bütünüyle bu şekilde (083) ... yirmi türlü sözler[e] ... (084) ... elde edeceğinden, bu sebeple sadaka y[emeği]₂ (Skt. *piṇḍapāta*) (085) ... [buyur]du diyerek bu şekilde söyler. ... (086) ... [bu]nun gibi sadaka yemeği₂ (Skt. *piṇḍapāta*) istemek için₂ (087) ... o şehir içinde sırasıyla (088) ... bitirip diye söylemişti. Bunun gibi (089) ... ile altıncı fayda₂ sağlaması (090) ... farksız, dümdüz olduğunu gösterir. (091) ... [old]üğünü gösterir demek ise, yani Tanrılar Tanrısı (092) [Buddha] ... zenginlere yoksullara ikisine birden birlikte (093) ... bilinciyle, fayda₂ sağlamayı lütfetmesi (094) ... iki büyük öğrenci (Skt. *mahāsrāvaka*) ve talebelerinde (B sayfası) (095) bilinçli ... [zenginlere fakir]lere (096) ikisi birlikte ... [bilinci] (097) ile fayda₂ sağlamayı lütf[etmesi] ... (098) bu sebeple sırasıyla sadaka yemeği₂ (Skt. *piṇḍapāta*) ... (099) vardır diyerek bu şekilde söyleme[si] ... (100) sözün tefsirini öğretmiş. ... (101) ... o Arhat Mahākāśyapa ... (102) ... sadakaya (Skt. *piṇḍapāta*) bakmadan ... (103) ... sebebi de nasıl sadaka (Skt. *piṇḍapāta*) ... (104) diye söylenirse, bu söz sebebinin böyle[ce] ... (105) gerek. Yani bu Arhat Mahākāśyapa be[ş] (106) varlık biçiminde (Skt. *pañcagati*) önce, büyük zengin adam₂ ... (107) idi. Bir zamanda o zengin adam₂ ... (108) yalnız ise, birdenbire malı mülkü₂ bütün ... (109) evi barkı₂ mahvolup bundan sonra son derece yüksek (?) (110) (ve) alçak, sefil ve yoksul oldu. Bununla beraber yoks[ul] ... (111) olup yaşıyorken, bir hürmete layık ... (112) rahibin (Skt. *bhikṣu*) sadaka yemeği₂ (Skt. *piṇḍapāta*) dilenip ...

Eski Uygurca Metinlere İlişkin Açıklamalar

(001) **ba[s]a:** Bu tamamlama için krş. *bo uzun kâzig öñrâ* 006-007. satırlar.

(012) **artamakıg:** Bu okuma ve anlamlandırma satırın belirsizliği sebebiyle kesinlik taşımamaktadır.

(031) **tört törlüg aşlar:** Bu fragmanda tamamı tespit edilmiş EUyg. *tört törlüg aşlar* ifadesi, Çin. 四食 *sishi* “dört türlü yiyecek” ve Skt. *āhāra-catuṣ-*

ka (Digital Dictionary of Buddhism, t.y.; Hirakawa, 1997, s. 280b; Soothill ve Hodous, 1937, s. 184a) karşılığındadır ve bunlar aşağıdaki gibidir:

Tablo 1: Dört Türlü Yiyecek

Skt.	Çin.	EUyg.
<i>kavaḍḍikārāhāra</i> (Hirakawa, 1997, s. 692b)	段食 <i>duanshi</i> “lokma lokma yiyecek” (Digital Dictionary of Buddhism, t.y.)	<i>tançu aş</i> “lokma yiyeceği”
<i>sparsāhāra</i> (Hirakawa, 1997, s. 1070a)	觸食 <i>chushi</i> “duyusal yiyecek” (Digital Dictionary of Buddhism, t.y.)	<i>bürtüg aş</i> “dokunma/temas yiyeceği”
<i>manaḥsañcetanāhāra</i> (Hirakawa, 1997, s. 492b)	意思食 <i>yisishi</i> “fikir yiyeceği” (Digital Dictionary of Buddhism, t.y.)	<i>umunç aş</i> “umut yiyeceği”
<i>vijñānāhāra</i> (Hirakawa, 1997, s. 1097b)	識食 <i>shishi</i> “bilinç yiyeceği” (Digital Dictionary of Buddhism, t.y.)	<i>bilig aş</i> “bilinç yiyeceği”

(032) tan[çu] aş: Bu tamamlama için krş. 040. satır. EUyg. *tançu aş* ifadeyle “bu dünyada canlılar tarafından yenen sıradan, fiziksel yiyecekler” kastedilmektedir; “çünkü bu yiyecekler, lokma lokma yenir” (Digital Dictionary of Buddhism, t.y.; krş. Edgerton, 1953, s. 174a; Wilkens, 2021, s. 670a; ayrıca krş. Clauson, 1972, s. 516b).

(033) bürtüg aş: EUyg. *bürtüg aş* ifadeyle “kişinin duyu bilinçlerinin nesnelere ve onların teması yoluyla elde ettiği zihinsel beslenme” (Digital Dictionary of Buddhism, t.y.) yani “zihinsel olarak tasarlanan duyum veya hayal gücünün yiyeceği” (Soothill ve Hodous, 1937, s. 481a; krş. Edgerton, 1953, s. 612b; Wilkens, 2021, s. 213a; ayrıca krş. Erdal, 1991, s. 185) kastedilir.

(034) umunç aş: EUyg. *umunç aş* ifadeyle “canlı varlıkların düşünceyi referans olarak aldıkları yiyecek” (krş. Edgerton, 1953, s. 418a; Wilkens, 2021, s. 799a; ayrıca krş. Clauson, 1972, s. 162a; Erdal, 1991, s. 279) kastedilmektedir. Elbette burada sıra dışı olan durum, EUyg. metinde “düşünce” anlamı taşıyan EUyg. bir sözcük yerine “umut” anlamı taşıyan *umunç* sözünün tercih edilmesidir.

(034) bilig aş: EUyg. *bilig aş* ifadeyle “biçimsiz âlemlerin devalarını ve cehennem sakinlerini canlı tutan manevi gıda, zihinsel gıda” (Soothill ve Hodous, 1937, s. 474b; krş. Digital Dictionary of Buddhism, t.y.; Monier-Williams, 1899, s. 961b; Edgerton, 1953, s. 486a; Wilkens, 2021, s. 173b; ayrıca krş. Clauson, 1972, s. 339a; Erdal, 1991, s. 183) kastedilmektedir.

(036) altı amranmak uguş+ta: EUyg. bu Budist terim Skt. *kāmadhātu* “arzu dünyası (bölge, alan)” (Monier-Williams, 1899, s. 271c; Edgerton, 1953, s. 177a; Soothill ve Hodous, 1937, s. 356a; ayrıca krş. Röhrborn, 2015, s. 134; Wilkens, 2021, s. 37a) karşılığındadır.

(078) pinvat: EUyg. bu söz Toharcanın A diyalektinde *pinwāt* “stips” (Poucha, 1955, s. 180) biçiminde tanıklanmış olup esasen Skt. *pinḍapāta* “yiyecek sadakası” (Monier-Williams, 1899, s. 625b; Edgerton, 1953, s. 344b) sözüne dayanmaktadır.

(084) aş p[invat]: Bu tamamlama için krş. 086. satır.

(094) m(a)haşravak: EUyg. bu söz Toharcanın A diyalektinde *mahāsrāvaka* (Wilkens, 2021, s. 463a) biçiminde tanıklanmış olup esasen Skt. *mahāsrāvaka* “büyük öğrenci” (Monier-Williams, 1899, s. 794a; Edgerton, 1953, s. 426b) sözüne dayanmaktadır.

(095-096) [baylarka çıgay]larka: Bu tamamlama için krş. 092. satır.

(096) ikigükä b[irlä]: Bu tamamlama için krş. 092. satır.

(101) m(a)hakaşipe arhant: EUyg. bu ifade, “Arhat Mahākāşyapa” (Wilkens, 2021, s. 460b) anlamındadır. EUyg. *m(a)hakaşipe*, Toharcanın A diyalektinde *mahākāşyapa* (Poucha, 1955, s. 215) biçiminde tespit edilmiştir; ancak esasen Skt. *mahākāşyapa*’ya “Buddha’nın bir öğrencisinin adı” (Monier-Williams, 1899, s. 794a; Edgerton, 1953, s. 422a) dayanmaktadır.

(106) koşşvare bay[agut]: Bu tamamlama için krş. 107. satır. EUyg. *koşşvare*, Toharcanın A diyalektinde *koşşvar* “homo pecuniosus” (Poucha, 1955, s. 86) biçiminde tespit edilmiştir; ancak esasen Skt. *koşşvara*’ya “on milyonun kralı, milyoner” (Monier-Williams, 1899, s. 312b; Edgerton, 1953, s. 422a) dayanmaktadır.

(109) örüki: Bu okuma ve anlamlandırma metnin hasarı sebebiyle kesinlik taşımamaktadır.

Sözlük ve Dizin

A

adırsız “farksız” *a.* 090

adkan- “algılamak” *a.-guluk* 046

adkangu “duyu alanı” *a.+larıg* 048, 066

agılık “hazine” *nom a.+ı* 003

akılgı, akıgl(ı)g “akıntılı” (~ Skt. *sāsrava*) *a. umunç küsüş* 064; *altı a. bilig* 073

- alkınçsız** “tükenmez” *a. tükätiñsiz* “tükenmez ve sonsuz” 012
- alku, alku** “bütün” *a.* 108; *a. kamağ tnl(ı)glar* 026; *a. tnl(ı)glarka* 003
- altı, alı** “altı” *a. akılgı bilig* 073; *a. amranmak ugušta* “altı arzu alanı” (~ Skt. *kāmadhātu*) 036; *a. biliglär* 053, 056
- altınç, altınç** “altıncı” *a.* 070, 089
- amra-** “sevmek” *sävgülük a.-gu[lu]k* 065
- amranmak** “arzu” *altı a. ugušta* “altı arzu alanı” (~ Skt. *kāmadhātu*) 036
- anılayu** “bununla beraber” *a.* 110
- anın** “bu sebeple” *a.* 062, 084, 098
- anta** “sonra” *a. ymä* 109
- antag** “bunun gibi” *a.* 018, 072; *a. ymä* 013, 013, 014, 014, 015
- arhant** < Soğd. *’rx’nt* < Skt. *arhat* “Arhat (kurtuluş yolunun dördüncü ve son aşamasında olan Budist rahip)” (Röhrborn, 2015, s. 228) *m(a) hakaşıpe a.* 101, 105
- art-** “çoğalmak” [*bürtüg aş a.-ar*] 046
- arța-** “yok olmak” *tägşilmiş a.-m[ı]ş* 038
- artamak, arțamak** “fânilik, geçici olma” *a.+ıg* 012; *tägşilmäk a.* 035, 042
- arțat-** “yok etmek” *tägşilmiş a.-mış* 044
- artok** “fazla” *a.* 058
- artokrak** “fazlasıyla” *a.* 061
- asıg** “fayda” *a. tusu* “fayda₂” 089, 093, 097
- asıl-** “artmak” *a.-u turup* 076; *a.-ur için* 062
- aş, aş, aş** “aş, yiyecek” *a.* 046; *a. işin* 038, 051, 057, 071, 076; *a. pinvat* 086, 098, 112; *a. p[invat]* 084; *a. tayakına* 026; *a. tözi* 029; *a.+lar* 032, 075; *bilig a.* 034, 072; *bürtüg a.* 033; [*bürtüg a.*] 046; *tançu a.* 035, 040; *tan[çu] a.* 033; *umunç a.* 034, 063; *umun[ç] a.* 067
- aşnu** “önce” *a.* 015
- atl(i)g** “adlı, denen” *a.* 010
- avant** < Soğd. *’nβ’nt* “sebep” *a.+ı* 103
- ayag** “hürmet, saygı” *a.+ka tægimli[g]* 111
- ažun** < Soğd. *’žwn ~ ’zw’n(h)* “(Budizm’de) varlık şekli, varlık biçimi, canlıların içinde buldukları varlık şekli” (Röhrborn, 2017, s. 122) (~ Skt. *gati be[ş]*) *a.+ta* 106

B**bak-** “bakmak” *b.-madın* 102**balık** “şehir” *b.* 087**bar** “var” *b.* 002, 022, 025; *antag ymä b. +lar* 013, 013, 014, 015, 015**barça** “bütün” *b.* 004, 005**bark** “ev, bark” *ävi b. +ı* “ev bark” 109**ba[s]a** “sonra” *b.* 001**basakı** “sonraki” *b.* 079**bašt[ink]ı** “baštaki” *b.* 077**bay, [bay]** “zengin” *b. +larka çıgaylarka* 092; *[b]. +[larka çıgay]larka* 95**bayagut, bay[agut]** “zengin, zengin tüccar” *koşışvare b.* 106, 107**b(ä)lgülüg, b(ä)lgülü[g]** “alametli” *bürtmäk b.* 047; *tägşilmäk arşamak b.* 036, 043; *tutmak b.* 073; *umamak b.* 064**bäliñ täg** “birdenbire” *b. t.* 108**ber-, b[e]r-** “vermek” *b.-ür* 027; *b.-gäli uyur* 039, 068; *b.-gäli uy[ur]lar* 051; *nomug b.-ü y(a)rıkagalı* 004; *uyur b.-gäli* 012**bermäk** “verme” *aş işin b.* 057, 071**beş, be[ş]** “beş” *b. azunta* 105; *b. bilig* 068**bil-** “bilmek” *b.-gäli ärmöz* 045; *b.-miş k(ä)rgäk* 023**bilgä** “bilge” *b. biligi* 002; *tükäl b. t(ä)ñri t(ä)ñrisi burhan* 008**bilig** “bilgi; bilinç” *b. aş* 034, 072; *b. aş tözi* 028; *altı akıglıg b.* 074; *altı b. +lär* 053, 056; *beş b.* 068; *bilgä b. +i* 002; *könül b. +ig* 070; *säkizinç b.* 028; *säkizinç b. +ig* 022**bir, bir** “bir” *b.* 009, 107, 111**birdä, b[irdä]** “ile” *b.* 053, 056, 065, 069, 092, 096**bo, bo, bo** “bu” *b.* 001, 006, 006, 009, 021, 023, 027, 048, 051, 052, 060, 104, 105**bol-** “olmak” *çıg[ay] ... b.-up* 111; *tiltag b.-taçı* 020; *yavız çıgay b.-tı* 110; *söz tegäli b.-ur* 019**bul-** “elde etmek” *b.-galır* 084; *aş tözi b.-magu* 029; *nä üçün b.-magu k(ä)rgäk* 030**burhan, [burhan]** “Buddha” *b. kutıña* 010; *t(ä)ñri t(ä)ñrisi b.* 008; *t(ä)ñri t(ä)ñrisi [b].* 092

buzul- “mahvolmak” *ävi barkı b.-up* 109

bürtmāk “dokunma” *b.* 037, 052, 056, 059; *b. b(ä)lgülü[g]* 047; *b.+dä* 058; *b.+in* 048

bürtüg, [b]ürtüg “dokunma, temas” *b. aş* 033; *[b]. aş* 046; *b. oron* 054

Ç

çıgay, çıg[ay], [çıgay] “yoksul, fakir” *ç.* 110; *baylarka ç.+larka* 092; *[bay-larka] [ç].+larka* 95; *yavız ç.* 110

D

dentar “rahip” (~ Skt. *bhikṣu*) *d.+nıñ* 112

Ä

äd “mal, mülk” *ä.+i t(a)varı* “mal mülk” 108

ädgü “fazilet” *nomnuñ ä.+läri* 011

ädgüti “iyice” *nizvanıdın ä.* 081

äjäyü “özellikle” *ä.* 058

äjilki “birincisi” *ä.* 032, 034

är-, [är]- “yardımcı eylem, -dır; var olmak” *ä.-di* 088, 107; *ä.-dükin* 090; *[ä].-[d]ükin* 091; *ä.-güçi* 018, 028; *ä.-kän* 111; *ä.-müz* 045; *ä.-sär* 006, 028, 035, 043, 063, 069, 073, 078, 108; *ä.-ür* 020, 080, 099

äv “ev” *ä.+i barkı* 109

ävriI- “kendini (bir şeye) vakfetmek” *ä.-ip* 065

H

han “han, hükümdar” *nom h.+ı* 007

I

ıdok “kutsal” *ı. burhan kutıña* 010

İ

iç “iç” *i.+intä* 087

iki “iki” *i. ulug m(a)haşravak tetselarınta* 094

ikigü “ikisi birlikte” *i.+kä* 092, 096

ikinti “ikinci” *i.* 033

iñä “şöyle, şöyle ki” *i. k(a)ltı* 032; *i. tep* 007, 008

iñcip, iñcip[p] “bununla birlikte, böylece; buna rağmen” *i.* 040, 043, 069, 104

iş, iş “iş” *i.+in bergäli* 039; *i.+in küdügin* 044; *aş i.+in* 076; *aş i.+in bermäk* 057, 071; *aş i.+in bergäli* 051; *aş i.+in b[e]rgäli* 067

K

k(a)ltı “yani, şöyle ki” *k.* 026, 030, 032, 047, 064, 091, 105

kamağ “bütün” *k.* 003, 026

kamagun “bütün” *k.* 005

katıl-, katıl-, kat[ı]l- “birleşmek” *k.-sarlar* 056; *k.-taçı* 053, 069

käl- “gelmek” *kertüdin k.-mi[ş]niñ* 001

k(ä)rgäk “gerek” *k.* 105; *bulmagu k.* 029, 030; *bilmiş k.* 023

käzig “nizam, dizi” *uzun k.* “nesir, düz yazı” 007; *uzun k.+dä* 001

käzigçä “sırasıyla” *k.* 087, 098

ken “sonra” *k. temin* “sonra” 016; *k. yörmäk* 006

kenki “sonraki” *k.* 080

kertü “gerçek” *k.+din kälmi[ş]niñ* 001

kıl- “yapmak, sağlamak” *asığ tusu k.-u* 093, 097

kılmak “yapma, sağlama” *asığ tusu k.+ı* 089

kiçig “küçük” *k.+ig* 015

kim “öyle ki, şöyle ki” *k.* 007, 042, 055

kol- “istemek” *aş pinvat k.-galı* 086

kolun- “dilenmek” *aş pinvat k.-u* 112

korkınçsız “korkusuzluk” *küçi k.+ı* 003

koñısvare < Toh. *A koñısvar* < Skt. *koñısvara* “zengin” *k. bayagut* 107; *k. bay[agut]* 106

kölünü “taşıt” *k.* 009; *ulug k.* 004, 011

könül “bilinç” *k. biligig* 070

könüllüg, k[ö]ñüllüg, [könüllüg] “bilinçli” *k.* 095; *k.+in* 093; *[k].+in* 096

köni “doğru” *yeg tüzü k.* 009

kösön “güç” *küçläri k.+[läri]* “güç₂” 017

kudıkı “alçak” *k.* 110

kut “kutsallık” *burhan k.+ıya* 010

küç, küç “güç” *k.+i korkınçsız* 003; *k.+intä üklyü asılı* 075; *k.+läri kösön[läri]* “güç₂” 017

küdüg “iş” *işin k.+in* “iş güç” 044

küsämäk “isteme” *k. umamak* 066

küsüş “istek” *umunç* *k.* 065

M

m(a)hakaşıpe, m(a)hakaşıpe < Toh. *A mahākāśyap* < Skt. *mahākāśyapa* “bir rahip adı” *m. arhant* 101, 105

m(a)haşravak < Toh. *A mahāśrāvak* < Skt. *mahāśrāvaka* “büyük öğrenci” *iki ulug m. tetselarınta* 094

m(a)hayan << Skt. *mahāyāna* “Mahāyāna, büyük taşıt” *m. ulug kölüñü* 004, 010

mäñi “sevinç” *ögrünç m. “sevinç₂”* 060

mäniñ “benim” *m.* 009

munçulayu “bu şekilde, bunun gibi” *m.* 082, 086, 099

muni “bunu” *m. munçulayu* 082

muntag, [mun]tag “bunun gibi” *m.* 016, 088; *[m]. osuglug* 086

N

nä “ne” *n. üçün* 001, 029, 041

näçükin “nasıl” *n.* 019

nägülük “nasıl” *n.* 103

näj “hiçbir şekilde” *n. inçip* 040

nizvani < Soğd. *nyzβ'nny ~ nyzβ'n'k* “ihtiras” (~ Skt. *kleśa*) *n. +dın ädgüti* 081

nom < Soğd. *nwm* < Grek. *nomos* “öğreti, dinî kaide” (~ Skt. *dharma*) *n.* 061; *n. agılıkı* 003; *n. hanı* 007; *n. +nuñ ädgüläri* 011; *ulug kölüñü n. +ug* 004

nomlatıl- “vaaz verdirilmek” *n. -ır* 006

O

oğgurak “kesin olarak” *o. tözlüg* 014

oğguraksız “kesin olmayan” *o. tözlüg* 015

ok “pekiştirme edati” *o.* 030, 051

ol, ol, ol “o, işaret sıfatı; bildirme” *o.* 030, 036, 042, 047, 055, 064, 067, 073, 079, 087, 101, 107

oron, oron, oron “yer” *o.* 045, 054; *öñ o.* 040, 042

osuglug “gibi” *[mun]tag o.* 086

Ö

ögrünç “sevinç” ö. 049, 059

ök “pekiştirme edatı” ö. 049, 058, 071, 103

öñ, öñ “şekil” ö. *işin küdügin* 044; ö. *oron* 040, 042

öñrä “önce, önceden” ö. 007, 074, 106

örüki “yüksek” ö. *kudıki* 109

ötrü, ötrü “sonra” ö. 028, 038, 050, 067, 076

öz “kendi” ö. 003

P

pinvat, pinvat, p[invat] < Toh. A *pinwāt* < Skt. *piñḍapāta* “yiyecek sadakası” p. 078, 103; p. +*ka* 102; *aş p.* 084, 086, 098, 112

S

sanlıg “ait” s. 070

sav “söz” s. 021, 104; s. +*lark[a]* 083; s. +*nıñ yörügin* 100

säkizİNç, säkizİNç “sekizinci” s. 022, 024, 027

säv- “sevmek” s. -*däçi* 016; s. -*gülük* 065

söz “söz” s. 019; s. +*ni* 021

sözlä- “söylemek” s. -*güçi* 074; s. -*miş* 025; s. -*yür* 031, 085

sözlämä[k] “söyleme” s. +*[i]* 099

sudar (oku: sudur) < Toh. A ve Toh. B *sutär ~ sūtär*, Soğd. *swtr ~ swtr* < Skt. *sūtra* “sūtra, Budist vaazları içeren dinî eser” s. +*da* 025 → **sudur**

sudur < Toh. A ve Toh. B *sutär ~ sūtär*, Soğd. *swtr ~ swtr* < Skt. *sūtra* “sūtra, Budist vaazları içeren dinî eser” s. +*da* 031 → **sudar**

T

taki “ve” t. 019

tançu, tan[çu] “lokma, yemek parçası” t. *aş* 032, 035, 040

tanuk “delil” t. 024

t(a)var “mal, mülk” *ädi t. +ı* “malı mülkü” 108

tayak “destek” *aş t. +ıña* 026

tägimli[g] “layık” *ayagka t.* 111

tägin- “kabul etmek” t. -*gäli* 005

täginmäk “hissetme; duygu” t. 049; t. +*läär* 060

- tägşil-** “değişmek” *t. arıatmış* 043; *t.-miş arıtam[ı]ş* 038
- tägşilmäk** “değişme” *t. arıtamak* 035, 042
- tägür-** “eriştirmek” *ıdok burhan kutıña t.-däçi* 010
- t(ä)k** “yalnız, yalnızca” *t.* 005, 012, 108
- täjlänçsiz** “ölçülemez” *ülgülänçsiz t. “ölçülemez₂”* 002, 011
- t(ä)ğri** “Tanrı” *t. t.+si* 008, 091
- tärk** “çabucak” *t.* 060
- te-, te-** “demek, söylemek” *t.-di* 006, 088; *t.-gäli* 019; *t.-p* 001, 006, 007, 008, 021, 023, 027, 030, 041, 055, 082, 085, 088, 091, 099, 104; *t.-sär* 030, 041, 055, 091, 104; *t.-s[ä]r* 001
- tegli** “adlı” *t.* 061
- tegmä** “denen” *t.* 009
- temin** “sonra” *ken t. “sonra”* 016
- tet-** “adlandırılmak; (-Ir ekiyle beraber) *tetir* {-Dir} bildirme, kopula” *t.-ir* 006, 011, 018, 024, 032, 072, 082
- tetse** < Çin. 弟子 *dizi* “talebe” *iki ulug m(a)haşravak t.+larında* 094
- tıtag** “sebep” *t.* 020; *t.+ın* 039, 052, 059, 104
- tınl(i)g** “canlı” *t.+lar* 013, 026; *t.+larka* 004, 012
- tilä-** “dilemek, istemek” *kolgalı t.-[gäli]* 086
- tor** “ağ” *t.+ta* 080
- törlüg** “türlü” *tört t.* 079; *tört t. aşlar* 031; *üç t. aşlar* 075; *y(e)g(i)rmi t. savlark[a]* 083
- tört** “dört” *t. törlüg* 079; *t. törlüg aşlar* 031
- törtünç** “dördüncü” *t.* 034, 072
- töz** “esas” *bilig aş t.+i* 029
- tözlüg** “esaslı” *barlar t.* 013; *barlar oğguraksız t.* 015; *oğgurak t.* 014
- tözsüz** “esassız” *barlar t.* 014
- tur-** “durmak; tasvirî fiil” *aş tayakıña t.-urlar* 027; *ükküyü asılı t.-up* 076
- turmak** “durma” *t.* 080
- tusu** “fayda, yarar” *asıg t. “fayda₂”* 089, 093, 097
- tut-** “tutmak” *t.-galı* 005; *t.-guluk* 017
- tutmak, tutma[k]** “tutma” *t.* 021, 073

tutul-, tutul- “tutulmak” *t.-maz* 041, 041, 045, 055, 062; *t.-mazun* 054;
t.-miş 037

tutulma[k] “tutulma” *t.+ı* 050

tuymak “aydınlanma” *tüzgärinçsiz yeg tüzü köni t. atl(ı)g idok burhan kutıya* 010

tükäl “mükemmel” *t. bilgä t(ä)ñri t(ä)ñrisi burhan* 007

tükät- “bitirmek” *t.-ip* 088

tükätiñsiz “sonsuz” *alkınçsız t. “tükenmez ve sonsuz”* 012

tüp “pekiştirme hecesi” *t. tüz* 090

tüz “düz” *tüp t.* 089

tüzgärinçsiz “anlaşılması imkânsız” *t. yeg tüzü köni tuymak atl(ı)g idok burhan kutıya* 009

tüzü “düz” *tüzgärinçsiz yeg t. köni* 009

U

u- “muktedir olmak” *bergäli u.-yur* 011, 039; *b[e]rgäli u.-yur* 068; *bergäli u.-y[ur]lar* 051

ugrayu “bilhassa” *u.* 078

ugur “zaman” *u.+ta* 107

uğuş “alan” *altı amranmak u.+ta* “altı arzu alanı” (~ Skt. *kāmadhātu*) 036

ukıt- “göstermek” *u.-miş* 100; *u.-ur* 090, 091

uladı “ve; ayrıca” *u.* 003; *u.+larda* 050

ulug, ulug “büyük” *u. bilgä biligi* 002; *u. koñışvare bay[agut]* 106; *u. kö-lüñü nomug* 004, *u. kölüñü nomnuñ* 010; *iki u. m(a)haşravak tetseların-ta* 094; *ken temin u.+ug* 016

umamak “yetersizlik” *u. b(ä)lgülüg* 063; *küsämäk u.* 066

umunç, umun[ç] “umut” *u.* 068; *u. aş* 034, 063, 067; *akıgl(ı)g u. küsüş* 064; *köñül biligi sanlıg u.+nuñ* 070

uzun “uzun” *u. kızıg* “nesir, düz yazı” 007; *u. kızıgdä* “nesir, düz yazı” 001

Ü

üç “üç” *ü. törlüg aşlar* 074

üçün, üçün, üçü[n] “için” *ü.* 001, 002, 016, 029, 037, 041, 045, 055, 059, 062, 084

üçünç “üçüncü” *ü.* 033, 063

üd, üd “zaman” *ü.* +*tä* 038, 044, 049

ükli- “artmak” *ü.* -*yü asılu* 075; *ü.* -*yür asılu* 061

ülgülänçsiz “ölçülemez” *ü.* *täñläñçsiz* “ölçülemez₂” 002, 011

üzä, [ü]zä “ile” *ü.* 050, 060, 089; [*ü*]. 067

Y

y(a)rılıka-, [y(a)r]ılıka- “buyurmak, lütfetmek” *y.* -*dı* 008; [*y*]. -*dı* 085; *y.* -*galı* 005; *y.* -*r* 003

y(a)rılıkamak, y(a)rılı[kamak] “lütfetme” *y.* +*ı* 093; *y.* +[*ı*] 097

yavız “sefil” *y.* *çıgay boltı* 110

yänä “yine” *y.* 077

yeg “en iyi” *y.* *tüzü köni tuymak* 009

y(e)g(i)rmi “yirmi” *y.* *törlüg savlark[a]* 083

yetinç “yedinci” *y.* 023

ymä “dahi, da, de” *y.* 018, 022, 025, 043, 057, 069, 109; *antag y.* 013, 013, 014, 014, 015

yör- “tefsir etmek” *y.* -*ür* 007

yörmäk “yorumlama, tefsir” *ken y.* 006

yörüg “yorum, tefsir” *aş işin bermäk y.* 057; *aş işin bermäk y.* +*ı* 071; *sav-nıñ y.* +*in* 100

yok “yok” *y.* 018, 028

yori- “yaşamak” *y.* -*yur ärkän* 111

Sonuç

Eski Uygurca Budist edebiyata ilişkin üç fragmanın filolojik neşrinin hazırlandığı bu yazının sonuçları şöyle özetlenebilir:

1. Bu yazıdaki ilk fragmanın konusu Budizm’in iki temel ekolünden biri olan Mahāyāna ekolüdür ve bu fragmanda söz konusu ekolün nitelikleri sıralanmıştır. Yine mezkûr ekole ilişkin felsefi kabullere izah getirilmiştir, bu hâliyle bir tefsir metni görüntüsü sunmaktadır.

2. Çalışmaya dâhil edilen ikinci fragmanda konu Budist metinlerde bahsi geçen dört türlü yiyecek kavramı ve bunun izahıdır. Söz konusu Budist terimin Eski Uygurca bu fragmanda bütünlüklü olarak korunmuş olması önem arz etmektedir.

3. Yazıdaki üçüncü fragman ise Arhat Mahākāśyapa'yı ve yiyecek sadakasını konu alır. Metin bu şekilde bir anlatı metni izlenimi vermektedir.

4. Çalışmanın metin kısmı daha evvel neşredilmemiş 112 Eski Uygurca satırdan oluşmaktadır.

5. Çalışmanın kapsamındaki söz varlığı incelendiğinde 220 madde başının belirlendiği belirtilmelidir. Bu söz varlığının 182'si isim tabanı ve 38'i fiil tabanıdır.

6. Çalışmanın söz varlığında 13 alıntı sözcük mevcuttur. Bu yazı ile dilsel veri açısından Eski Uygurca araştırmalarına katkı sunulmak istenmiştir.

Etik Komite Onayı Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek Bu yazı, TÜBA-GEBİP programı tarafından desteklenmiştir.

Çıkar Çatışması Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Ethical Committee Approval Ethical committee approval is not required for this research.

Funding The Turkish Academy of Sciences-Outstanding Young Scientist Program (TÜBA-GEBİP) funded this paper.

Conflicts of Interest The author declares no conflicts of interest in this study.

İşaretler ve Kısaltmalar

... ₂	ikileme
Ⓟ	pothī deliği
Çin.	Çince
EUyg.	Eski Uygurca
Grek.	Grekçe
krş.	karşılaştırınız
o. F.	ohne Fundsigle [= Fragmanın bulunduğu yeri gösterir işaret mevcut değil]
Skt.	Sanskritçe
Soğd.	Soğdca
Toh. A	Toharcanın A diyalekti
Toh. B	Toharcanın B diyalekti
t.y.	tarih yok

Kaynakça

- Auffarth, C., Kippenberg, H. G. ve Michaels, A. (2006). *Wörterbuch der Religionen*. Kröner.
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford at the Clarendon.
- Davids, T. W. R. ve Stede, W. (1921-1925). *The Pali text society's Pali-English dictionary*. Pali Text Society.
- Digital Dictionary of Buddhism. (t.y.). *Dictionaries for the study of Buddhist and East Asian language and thought*. 18 Mayıs 2023 tarihinde www.buddhism-dict.net/ddb/ adresinden edinilmiştir.
- Edgerton, F. (1953). *Buddhist hybrid Sanskrit grammar and dictionary. Vol. II: Dictionary*. Yale University.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation. Vol. I-II*. Harrassowitz.
- Hirakawa, A. (1997). *Buddhist Chinese-Sanskrit dictionary*. Reiyūkai.
- Monier-Williams, M. (1899). *A Sanskrit-English dictionary*. Oxford University.
- Poucha, P. (1955). *Institutiones linguae Tocharicae. Pars I: Thesaurus linguae Tocharicae dialecti A*. Státní Pedagogické Nakladatelství.
- Raschmann, S. C. (2021, 25 Haziran). *U 2050 [o. F.]*. Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, Katalogisierung der Orientalischen Handschriften in Deutschland. https://orient-mss.kohd.adw-goe.de/receive/KOHDoldUygurMSBook_manuscript_00001534
- Röhrborn, K. (1977-1998). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien 1-6*. Steiner.
- Röhrborn, K. (2010). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, Neubearbeitung. I. Verben. Vol. 1: ab- - äzüglä-*. Steiner.
- Röhrborn, K. (2015). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Neubearbeitung. II. Nomina-Pronomina-Partikel. Band 1: a-asvık*. Steiner.
- Röhrborn, K. (2017). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Neubearbeitung. II. Nomina-Pronomina-Partikel. Band 2: aš-äzüük*. Steiner.
- Sang, K. H. (2012). *An analytical study of the Buddhist concept of food (āhāra) with reference to both Theravāda and Mahāyāna traditions*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kelaniya: University of Kelaniya Postgraduate Institute of Pāli and Buddhist Studies.
- Soothill, W. E. ve Hodous L. (1937). *A dictionary of Chinese Buddhist terms with Sanskrit and English equivalents and a Sanskrit-Pali index*. Kegan Paul, Trench, Trubner & Co.
- Turfanforschung: Digitales Turfan-Archiv. (t.y.). *Mainz 342 [T II 638] (arka sayfa)*. Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. 18 Mayıs 2023

tarihinde https://turfan.bbaw.de/dta/mainz/images/mainz0342_seite2.jpg adresinden edinilmiştir.

Turfanforschung: Digitales Turfan-Archiv. (t.y.). *Mainz 342 [T II 638] (ön sayfa)*. Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. 18 Mayıs 2023 tarihinde https://turfan.bbaw.de/dta/mainz/images/mainz0342_seite1.jpg adresinden edinilmiştir.

Turfanforschung: Digitales Turfan-Archiv. (t.y.). *Mainz 798 [T I] (arka sayfa)*. Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. 18 Mayıs 2023 tarihinde https://turfan.bbaw.de/dta/mainz/images/mainz0798_seite2.jpg adresinden edinilmiştir.

Turfanforschung: Digitales Turfan-Archiv. (t.y.). *Mainz 798 [T I] (ön sayfa)*. Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. 18 Mayıs 2023 tarihinde https://turfan.bbaw.de/dta/mainz/images/mainz0798_seite1.jpg adresinden edinilmiştir.

Turfanforschung: Digitales Turfan-Archiv. (t.y.). *U 2050 [o. F.] (A sayfası)*. Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. 18 Mayıs 2023 tarihinde <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2050seite1.jpg> adresinden edinilmiştir.

Turfanforschung: Digitales Turfan-Archiv. (t.y.). *U 2050 [o. F.] (B sayfası)*. Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. 18 Mayıs 2023 tarihinde <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2050seite2.jpg> adresinden edinilmiştir.

Ünal, O. (2022a, 26 Temmuz). *Mainz 342 [T II 638]*. Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, Katalogisierung der Orientalischen Handschriften in Deutschland. https://orient-mss.kohd.adw-goe.de/receive/KOHDOldUygurMSBook_manuscript_00001007

Ünal, O. (2022b, 7 Temmuz). *Mainz 798 [T I]*. Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, Katalogisierung der Orientalischen Handschriften in Deutschland. https://orient-mss.kohd.adw-goe.de/receive/KOHDOldUygurMSBook_manuscript_00001076

Wilkins, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen: Altuigurisch – Deutsch – Türkisch / Eski Uygurcanın el sözlüğü: Eski Uygurca – Almanca – Türkçe*. Universitätsverlag Göttingen.

Extended Summary

There are basically two schools of Buddhism: Theravāda “the path of the ancients” and Mahāyāna the “great vehicle”. The Theravāda school is also called Southern Buddhism due to the region it spreads, and the Mahāyāna school is also called Northern Buddhism for the same reason. Mahāyāna, which is known to be more reformist than the Theravāda school of Buddhism, puts forward the idea of a whole universal salvation in the person of its ideal person, the Bodhisattva. In terms of its philosophical foundations, although the Mahāyāna school has gained different interpretations with the influence of local beliefs in different geographies along with many sub-schools within it, it has principles and some concepts that largely overlap with the Theravāda school of Buddhism. Among these, *āhāra* “food”, identified similarly in Sanskrit and Pāli languages, is a common concept in both schools of Buddhism. This concept is included in Buddhist texts in both physical and mental contexts, with the Sanskrit term *āhāra-catuṣka* “four types of food”. Another issue that needs to be mentioned here is the concept of food charity in Buddhism. Especially as a way of life, the food charity that monks and nuns demand from believers in order to maintain their lives have taken place in Buddhist texts with the Sanskrit term *piṇḍapāta*. In this context, in this article, the philological edition of three Old Uighur fragments, which have not been published until now and the texts of which have not been determined, is aimed. The archive numbers of these fragments included in this paper and preserved today in the Berlin Turfan Collection are as follows: Mainz 342 (T II 638), Mainz 798 (T I), and U 2050 (o. F.).

The archive number of the first fragment within the framework of the study is Mainz 342 and the find mark is T II 638. There are eight lines on each side of this fragment. The text has partial destruction in the last line on the verso. The first five lines on the recto are written in red ink. Although it cannot be determined which work the Buddhist canon belongs to, the fragment contains the characteristics of the Mahāyāna school of Buddhism and the interpretation of some teachings related to this school. The second fragment in this article bears the archive number Mainz 798 and the find mark T I. There are thirty lines on the front and back side of the fragment. The fragment consists of sixty lines. Some lines of the text have been partially damaged at the beginning, middle and end of the line. Four types of food in Buddhism (Old Uighur *tört törlüg aš*; Chinese 四食 *sishi* and Sanskrit *āhāra-catuṣka*) are mentioned in the fragment. While the third fragment examined in the study has the archive number U 2050, it does not have a find mark. There are eighteen lines on both sides of the fragment. Page A of the text is partially damaged from the beginning of lines, and page B is partially damaged from the end of lines. In the text it is reported that Arhat Mahākāśyapa was once, in his previous forms of existence, the rich man Koṭṭīśvara. It is said that when he lost his property and became poor, he changed completely, became a monk and asked for *piṇḍapāta*, that is, food charity. Therefore, the text gives the impression that it belongs to a narrative text as it is. In this article, the transcription, transliteration, translation into Turkish, explanations, analytical index and glossary of the abovementioned three fragments are included. While the method in the *Uigurisches Wörterbuch* is followed in the transcription of the text, the line-by-line translation method is followed in the

translation into Turkey Turkish. Explanations on the text include text restorations and explanations of Buddhist terms. In the glossary and index part, every word that is protected as a whole is included as entries.

The results of this study are as follows: The text of the paper consists of 112 unpublished Old Uighur lines. When the vocabulary within the scope of the study is examined, it should be noted that 220 entries were identified. Of this vocabulary, 182 are noun bases and 38 are verb bases. There are 13 quoted words in the vocabulary of the study. This article contributed to the Old Uighur studies in terms of linguistic data.

Yeni Uygur Türkçesinde Sebep Göstergeleri

Neşe ERENOğLU*

zet

Sebep sonuç ilişkisi yaşamın her evresinde kendini gösterir. Yeni Uygur Türkçesinde sebep bildiren pek çok gösterge mevcuttur. Dilin anlatım gücü bireylere duygu ve düşüncelerin ifadesinde çok fazla im-kn sunar. Yeni Uygur Türkçesinde sebep anlamı eklerle, kelimelerle verilebildiği gibi yüzey yapıda herhangi bir sebep göstergesi olmadan da verilebilir. Ø sebep göstergesinin olduğu durumlarda sebep anlamı bağlamdan anlaşılır. Dilde yapıların asıl işlevlerinin dışında yeni işlevler kazanarak farklı işlevleri de karşılaması, dilin göstergelerinin çeşitlenmesine katkıda bulunmaktadır. Yeni Uygur Türkçesinde de benzer durum kendini göstermektedir. Örneğin $-(X)p$ gibi asıl işlevi bağlama olan zarf-fiil eki ve onun olumsuz biçimi olan $-mAy$ zarf-fiil eki, sebep işleviyle de kullanılmaktadır. Bu alışmada Yeni Uygur Türkçesindeki sebep göstergelerinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Yeni Uygur Türkçesinde ek, kelime ve derin yapı düzleminde sebep bildiren pek çok göstergenin olmasına karşın şimdiye dek bu konuyla ilgili herhangi bir çalışmanın yapılmamış olması bizi bu araştırmaya sevk etmiştir. Çalışma yapılırken öncelikle roman, hikye kitabı, şiir kitabı ve sözlüklerden oluşan toplam yirmi altı kitap taranmış, taramalar neticesinde ortaya çıkan verilerden hareketle sebep göstergeleri *Ø sebep göstergesi*, *eklerden oluşan sebep göstergeleri*, *kelimelerden oluşan sebep göstergeleri* ve *sebebi buldurmaya yönelik göstergeler* olmak üzere dört ana başlık altında verilmiştir. Her ana başlık kendi içerisinde alt başlıklara ayrılıp incelenerek örneklerle desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yeni Uygur Türkçesi, sebep, gösterge.

* Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, ağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, nese80nese@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0807-4592>.

Caues Indicators in New Uyghur Turkish

Abstract

Reason and result relationship manifests itself at every stage of life. There are many indicators that give reasons in the New Uyghur Turkish. The expressive power of language offers individuals many possibilities in expression of feelings and thoughts. In New Uyghur Turkish, the meaning of cause can be given with affixes, words, or it can be given without any cause indicator in the surface structure. In this study, it is aimed to reveal the cause indicators in New Uyghur Turkish. Despite the fact that there are many indicators in the New Uyghur Turkish that give causes at the level of suffixes, words and deep structures, the fact that no study has been carried out on this subject has led us to this research. While conducting the study, first of all, a total of twenty-six books consisting of novels, story books, poetry books and dictionaries were scanned, and the cause indicators were based on the data obtained as a result of the scans. The cause indicators are given under four main headings as *the Ø cause indicator*, *the cause indicators consisting of suffixes*, *the cause indicators consisting of words* and *the indicators for finding the cause*. Each main title has been divided into sub-titles and examined and supported with examples.

Keywords: New Uyghur Turkish, cause, indicator.

Sebeb, bir şeyin olmasına ya da belli bir durumda bulunmasına yol açan şeydir (Türk Dil Kurumu, t.y.a). Bir şeyin sebebi olması ile bilinebilen her şeyin zorunlu bir şekilde niçin var olduğunu gerektiren bir sebebi vardır (Stache, 1952, s. 81).

Dil aracılığıyla duygu, düşünce, algı gibi bilinç içerikleri bir başkasına iletilir. Her dilin kuralları ve söz varlığı mevcuttur. Sistemler bütünü olan dilde mesajlar belli kurallar aracılığıyla alıcıya aktarılır. Her kelime, ek ya da yapı bir göstergedir, düşüncenin ve bilişin ürünüdür (Kula, 2012, s. 3-5). Gösterge, genel anlamıyla kendi dışında bir şey gösteren her türlü varlık, olgu ya da nesne; özel anlamıyla dilsel bir gösterenle bir gösterilenin birleşmesinden ortaya çıkan birimdir (Vardar, 2002, s. 106). Bir göstergenin gösterge kabul edilebilmesi için biçim ile içerik arasında bir ilişkinin kurulmuş olması gerekmektedir (Erkman, 1987, s. 40). Dil göstergeleri farklı boyutlarda karşımıza çıkmaktadır. Yalın ya da birleşik bir kelime gösterge olabileceği gibi farklı türevlerle bunları meydana getiren ögeler, dizimler, cümleler, hatta söylemler de gösterge kabul edilmektedir (Vardar, 2001, s. 76). Dil göstergeleri nedensiz, uzlaşimsal ve çizgiseldir (Huber, 2008, s. 49).

Bireyler sebepleri ek ya da kelimeler aracılığıyla dile getirebildiği gibi herhangi bir sebep göstergesi olmadan da ifade edebilirler. Olayın, durumun

gerçekleşmesinde ileri sürülen sebep kimi zaman gerçek sebep, kimi zaman sözde sebep olabilir. Yeni Uygur Türkçesinde sebep ifadesi eklerle, kelimelerle verilebildiği gibi herhangi bir sebep göstergesi olmadan da verilebilir. Bu çalışmada sebep göstergeleri *Ø sebep göstergesi*, *eklerden oluşan sebep göstergeleri*, *kelimelerden oluşan sebep göstergeleri* ve *sebebi buldurmaya yönelik göstergeler* olmak üzere dört ana başlık altında verilmekte, her ana başlık kendi içerisinde alt başlıklara ayrılıp incelenerek örneklerle desteklenmektedir.

Ø Sebep Göstergesi

Bu grubu, yüzey yapıda sebep ifade eden herhangi bir göstergenin kullanılmayıp derin yapıda sebep ifadesinin bulunduğu cümleler oluşturmaktadır, sebep ifadesi bağlamdan anlaşılır.

Derin yapı, üretici-dönüşümsel dil bilgisinde söz dizimsel bileşende elde edilen, evrensel nitelikte olduğu düşünülen, biçimsel, soyut cümle yapısı olarak tanımlanmaktadır. Bu tür bir cümlenin dönüşümsel süreç öncesindeki derin yapısı o cümlenin anlamını belirlemektedir (Vardar, 2002, s. 70).

Sebep+Sonuç Dizilimindeki Cümleler

- *Kızıñizniñ boy-turki, çirayi nevremge bek oñşaydiken, huş boldum.* “Kızınızın boyu posu, yüzü torunuma çok benziyor, (bu yüzden) mutlu oldum.” (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 360-361)
- *Biraq, bosuğığa putlişip yikildi, çine tavaq parçe-parçe bolup ketti.* “Fakat eşige ayağı takılıp düştü, (bu yüzden) porselen tabak paramparça oldu.” (Ötkür, 1986, s. 15)
- *Etigen Zumret “Korsikim eçip ketti” dep kiriptiken, bir kaçça aş berdim.* “Sabah Zümrüt ‘Karnım acıktı.’ diyerek girdi, (bu yüzden) bir kâse yemek verdim.” (İsrail, 2010, s. 188)
- *U oğul bala idi, bu kiliçni datlaşturmay tutalaytti.* “O bir erkekti, (bu yüzden) bu kılıcı paslandırmadan kullanabilirdi.” (Ötkür, 1995, s. 253)

Sonuç+Sebep Dizilimindeki Cümleler

- *Pütün neticimiz bikarğa ketti, heliki Turğan dégen ezleş yukiriğa het yazğaniken, het yukiriğa tégiptu. Yukiridin nahiyelik komitétni kattik tenkit kilip het yéziptu...* “Bütün başarılarımız boşa gitti. (Çünkü) O Turgan eziği üst makamlara şikâyet dilekçesi vermiş. Dilekçe yerine ulaşmış. Üst makamlardan ilçe yönetimini ağır tenkit eden yazı gelmiş.” (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 162-163)

- *Söyümlüğüm, méni keçür. Ata-anañ ve yurtuñdin ayrip, séni égir kün-lerge koydum.* “Sevgilim, beni affet. (Çünkü) Annenden, babandan ve yurdundan ayırıp sana zor günler yaşattım.” (Ötkür, 1986, s. 22)
- *Biz bir yerge toplışivalmay tarķilayli, toplışivalğan cerenge ok asan té-gidu.* “Biz bir yere toplanmadan dağılalım, (çünkü) toplanan ceylana kurşun kolay değer.” (Ötkür, 1995, s. 386)

Eklerden Oluşan Sebep Göstergeleri

Çekim Ekleri

-DA. Yeni Uygur Türkçesinde *-DA*¹ ekinin görünüşleri *-da, -de, -ta, -te* şeklindedir (Tömür, 1993, s. 52). Ek, Yeni Uygur Türkçesinde ünsüz uyumuna göre kelimeye eklenir². *-DA* eki, Yeni Uygur Türkçesinde yer, zaman, durum, vasıta gibi işlevlerin yanı sıra sebep işleviyle de kullanılmaktadır.

- *Baķi kembegellikte üstivéşi set körünge bilen uniñ köñli çiraylık, zil bolģini üçün kattık gepni kötörelmeydu.* “Baki fakirlikten üstü başı çirkin görünse de kalbi güzel olduğu, nazik olduğu için ağır sözleri kaldıramazdı.” (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 32-33)
- *Huşlukumda hemmini untuptimen.* “Sevinçten her şeyi unutmuşum.” (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 362-363)

¹ W. Bang (1980) Köktürkçe ve Eski Uygur Türkçesinde *-DA* ekinin hem bulunma hem ayrılma bildirdiğini, lakin bu iki ekin aynı ya da ayrı ek olup olmadığı, ses değişimleri ile En Eski Türkçe devrinde aynı şekli alıp almadığı hususunda kesin bir hükme varılmadığını belirtir (s. 29). Kuznetsov (1995), Psyançin’in *-t* (belirlilik gövdesi eki)+*a* (bulunma hâli eki), Sinor ve Kononov’un *-t/-d* (bulunma hâli)+*-a/-e* (yönelme hâli) ekleri biçimindeki teorisine karşı çıkarak ekin kökenini *takıl-* fiilinde aramaktadır (s. 196). Kuznetsov’a (1995) göre, Eski Türkçedeki *tak-* fiiline eklenen edilgenlik ekinin gelmesinden oluşan *takıl-* fiili, hece yitimi neticesinde *takıl>ta* biçimine dönüşmüştür (s. 236-237).

² Köktürkçede ünsüz uyumuna uymayan *-DA* eki *l, n, r* seslerinden sonra *’li*, diğer seslerden sonra *’li* biçimde kullanılmaktadır (Ercilasun, 2000, s. 193). Eski Uygur Türkçesinde *-DA* eki ünsüz uyumuna bağlı değildir. Köktürkçedeki *l, n, r* ünsüzlerinden sonra *’li* şekillerin gelmesi sistemli bir şekilde olmasa da Eski Uygur Türkçesinde devam etmekte, teklik 1. şahıs iyelik ekinin ve bazı zamirlerden sonra ek, Köktürkçeden farklı olarak *’li* şekilde gelmektedir. Karahanlı Türkçesinde, Köktürkçe ve Eski Uygur Türkçesine özgü ünsüz benzeşmesi kısmen Karahanlı Türkçesinde de görülmele birlikte *-DA* ekinde ünsüz uyumunun tam olduğu söylenebilir (Sev, 2007, s. 334-339). Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlıcada uzun süre ekin *’li* şekilleri var olmuş, *’li* şekiller ünsüz uyumuna bağlı olarak ancak son zamanlarda ortaya çıkmıştır (Ergin, 2000, s. 235). Harezm Türkçesinde *’li* şekillerin yanında *’li* şekiller de kullanılmaktadır, ancak ünsüz benzeşmesi tam olarak yoktur. Kıpçak Türkçesi ve Çağatay Türkçesinde çoğunlukla *’li* şekiller olmakla birlikte *’li* şekiller de mevcuttur, ünsüz benzeşmesi *-DA* ekinde tam olarak görülmez (Sev, 2007, s. 336-342).

-Din. Yeni Uygur Türkçesinde *-Din*³ ekinin görünümüleri *-din*, *-tin* şeklindedir (Tömür, 1993, s. 52). Ek, Yeni Uygur Türkçesinde ünlülerden ve yumuşak ünsüzlerden sonra *-din*, sert ünsüzlerden sonra *-tin* şeklindedir⁴. *-Din* eki, Yeni Uygur Türkçesinde ayrılma, kaynak gösterme, karşılaştırma, kesir, başlama noktası bildirme gibi işlevlerin yanı sıra sebep işleviyle de karşımıza çıkmaktadır. Tömür (1993), *Hazirki Zaman Uyğur Tili Grammatikisi* adlı çalışmasında bu ekin sebep işleviyle kullanımına işaret etmektedir (s. 63).

- *Emmaze, hazirligimizniñ yoqluğidin, bu kızımniñ altun könlige pisent kelgidek iş kılalmay kalurmizmikın dep qorqımen.* “Ama hazırlığımız olmadığı için kızımın altın kalbini kırarak bir iş yapar mıyız diye korkuyorum.” (Ötkür, 1986, s. 56)
- *Uni qoliğa éliptu, uniñ yorukıdin közliri kamaşıp, közini açalmay qaptu.* “Onu eline almış, onun aydınlığından gözleri kamaşıp, gözlerini açamamış.” (İsrail, 2010, s. 69)
- *U Dilmuratniñ yalguz qalğanlıkını bilsimu, orma başlinip qalğanlıqtin yoqlap baralmıganıdi.* “O, Dilmurat’ın yalnız kaldığını bilse de hasat başladığı için yanına gidememişti.” (İsrail, 2010, s. 238)
- *Bu cañgal eslide dehşetlik cay dep at kötergendi, / Bu hil epsanidin ağzida izhar idi Perhad.* “Bu orman aslında korkunç yer diye nam salmıştı, / Bu efsaneden dolayı dilinden düşmezdi Ferhat.” (Harbalioğlu, 2022, s. 232-233)

³ Kuznetsov (1995), *-Din* ekinin kökeninin *yan-* fiili, *yan-ı* ya da *yan-ın* şeklindeki zarf-fiiliyle ilgili olabileceğini düşünmektedir (s. 237-239). Araştırmacıya göre *y>d* sürecinden sonra ortaya çıkan *-danın* eki basitleşerek *-dan(in)=-dan* ya da *-d(an)ın>-din* şeklini alabilir. Eraslan (1999), *-Din* ekinin Bang’ın *taş adın>taşadın>taşdın* örneğinde olduğu gibi *adın* kelimesinden türemiş olduğunu, Gabain’in *t* (yer bildiren kelime teşkil eki)+*n* (vasıta hâli eki), Ramstedt’in *-tı* (Tunguzca *-di* vasıta hâli eki)+*n* (vasıta hâli eki), Sinor’un *-tı* (zarf eki)+*n* (vasıta hâli eki) şeklinde birleşmesinden oluştuğu görüşünü belirttikten sonra *-Din* ekinin, *n* ağzında (Mani sahasında) *-DAn* çıkma hâli eki, yer ve yön bildiren isimden isim yapma eki *-Din* eki ile *-DA* bulunma hâli ekinin karışmasından meydana geldiğini ifade etmekte ve bunun sebebinin her iki ekin temel fonksiyonlarının yer bildirmesine bağlamaktadır (s. 381-383).

⁴ Köktürkçede *kan-dan* “nereden”, *kan-tın* “nereden” gibi nadir örneklerde görülen bu ek, Eski Uygur Türkçesi metinlerinde ağırlıklı olarak yerini almıştır. Eski Uygur Türkçesinde ayrılma için başlangıçta *-DA* eki ve *-Din* eki birlikte kullanılırken XI. yüzyıldan sonra *-Din* ekinin daha yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir (Duran, 1956, s. 48-50). Köktürk metinlerinde hem bulunma hem de ayrılma ifade eden *-DA* ekinin ayrılma fonksiyonunu bir süre sonra *-Din* ekiyle paylaşması, zamanla *-DA* ekinin fonksiyonlarını daraltmış, *-Din* ekine işlevlik kazandırmıştır. Böyle bir ilişki iki ek arasında bir dönem var olan ve daha sonraki dönemlerde de kendisini hissettiren bir fonksiyon yakınlığı sebebiyledir (Karahan, 1999, s. 605).

-GA/-KA. Ek, Yeni Uygur Türkçesinde ünlülerden ve yumuşak ünsüzlerden sonra *-ğa, -ge*, sert ünsüzlerden sonra *-ka, -ke* şeklindedir⁵ (Tömür, 1993, s. 52). *-GA/-KA* eki, fiilin gösterdiği işin yönünü ve bedelini gösterme, vasıta, sınırlama gibi işlevlerin yanı sıra sebep işleviyle de kullanılır. Sadvakasov (1989), bu ekin sebep işlevinin yanı sıra amaç işlevi ile de kullanıldığını belirtmektedir (s. 206).

- *Öydikiler bilen erzimes işlarğimu uruşup kalimen...* “Evdekilerle ufacak şeyler yüzünden kavga ediyordum.” (Abdulahit Kaşgarlı, 2016, s. 48-49)
- *Bu cevapka Turğan kaççe künlergiçe azablinip yürdi.* “Bu cevap yüzünden Turgan günlerce acı çekti.” (Abdulahit Kaşgarlı, 2016, s. 122-123)
- *Men özümniñ kara behtimge, yétimlikimge yiglaymen!* “Ben kendi kara bahtımdan, yetimliğimden dolayı ağlıyorum!” (Behram, 2006a, s. 129)
- *Dert-elemniñ köplikige başta çaç azlık kılar, / Gül-gülistan bağlirimni bir lehziye sazlık kılar.* “Derdin, elemin fazlalığından başta saç az kalır, / Çiçekli bağlarımı bir anda sazlık eder.” (Harbalioğlu, 2022, s. 334-335)

-GA/-KA eki, *-(X)GAn+(iyelik eki)* yapısından sonra geldiğinde sebep bildirir. *-(X)ş* ve *-mAk* ekinden sonra geldiğinde amaç ifade eder.

- *Köp bolsa üç-töt ay kün körimen, üç-töt ay yamanlık kılğiniñga dozañka kirip ketsemmu meyli.* “Taş çatlasa üç dört aylık ömrüm kaldı, üç dört ay kötülük yaptığım için cehenneme gitmeye bile razıyım.” (Abdulahit Kaşgarlı, 2016, s. 158-159)
- *Turğan halal işlep nan yéginige kerzdar boptu, uniñ kari çağlık, yurt-ca-maet kötürüvétidu.* “Turgan dürüstçe çalışarak ekmeğini kazandığı için borçlanmış, çok önemi yok, ahali bu borçtan vazgeçer.” (Abdulahit Kaşgarlı, 2016, s. 166-167)
- *Dada! Méni békip çoñ kılğiniñga razi bol!* “Baba, beni büyüttüğün için hakkını helal et!” (Abdulahit Kaşgarlı, 2016, s. 194-195)

Yapım Ekleri

-GAÇ/-KAÇ. Ek, Yeni Uygur Türkçesinde ünlülerden ve yumuşak ünsüzlerden sonra *-gaç, -geç*; sert ünsüzlerden sonra *-kaç, -keç* şeklindedir. Fiildeki hareketin zamanını gösteren bu zarf-fiil eki, sebep işleviyle de kullanılmaktadır.

⁵ *-KA, -GA* ekinin *-karu/-garu* ekinin bir çeşidi sayılabileceğini belirten Şçerbak’a göre ek, *-garu>-gar>-ga>-a* biçiminden meydana gelmiştir. Bu ekin kökenini *kara-* fiiline dayandıran Karimov’a göre ek *kara>kara-u>kara-yu>kariyu>kariu>karu>kar (gar, gar)> -ka, -ga* biçiminde bir gelişim göstermiştir. Kuznetsov, Şçerbak ve Karimov’un bu görüşlerine karşı çıkarak ekin *kör-* fiiline dayandığı görüşünü benimser. Sonraki süreç iki yolla gelişir. 1. Bildirme kipinde: *-ev körü keter>ev körü...>ev-kerü keter* “eve gider”; 2. Emir kipinde: *ev kör ket>ev-kör...>ev-ker...>ev-ke(r)...>ev-ke kit* “eve git” (Kuznetsov, 1995, s. 233-236).

- *Turşa Tuğbégi öre-töpe bolup turğan erlerniñ arisidin uni tapalmıǵaç, ayallarga qaridi.* “Turşa Tuğbeyi üst üste olan adamların arasında onu bulamadığı için kadınlara baktı.” (Ötkür, 1986, s. 146)
- *Nimşehit yazdı saña mersiye, / Alǵaç seniñdin telim-terbiye...* “Nimşehit yazdı sana mersiye, / Aldığı için senden talim, terbiye...” (Harbalioğlu, 2022, s. 344-345)
- *Demek, şu çaǵniñ esiri idim, / Kılmıǵaç pelek hergiz muruvet.* “Kısacası o zamanın esiri idim, / Vermediği için felek asla mürüvvet.” (Harbalioğlu, 2022, s. 350-351)
- *Bu kemgiçe ayrılmıǵaç seniñdin / Lezzetlinip şerin-şerbetliriñdin. / Yolǵa çıkkaç kedriñ ötti cénimdin, / Tuprikiñni közge sürtey séǵindim.* “Bu zamana kadar ayrılmadığım için senden, / Lezzetlenip şirin şerbetlerinden, / Yola çıktığım için kıymetin arttı canımdan, / Toprağımı göze süreyim, özledim.” (Harbalioğlu, 2022, s. 416-417)

-GAÇKA/-KAÇKA. Ek, Yeni Uygur Türkçesinde ünlülerden ve yumuşak ünsüzlerden sonra *-ğaçka, -geçke*; sert ünsüzlerden sonra *-kaçka, -keçke* şeklindedir. Bu zarf-fiil eki fiildeki hareketin sebebini bildirmektedir.

- *Apak Hoca Muhammed Yüsüp İşanniñ oǵli bolğaçaqa, Abdulla Hociniñ oǵulliri Şueyb Hoca bilen Daniyal Hocağa şirem taǵa bolatti...* “Apak Hoca Muhammet Yusuf İşan’ın oğlu olduğu için, Abdullah Hoca’nın oğulları Şuayip Hoca ile Daniyal Hoca’ya uzaktan akraba oluyordu.” (Eli, 2000, s. 187)
- *Uzaqtin béri köñlige püküp yürgen arzu-armanliri köpükke aylanğaçaqa uniñ rohi zeipleşkenidi.* “Uzun zamandan beri içinde sakladığı umutları boşa çıktığı için ruhsal çöküntü yaşıyordu.” (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 82-83)
- *Bu çerikler başka milletlerdin terkip tapkaçaqa, Şamehsut üçün işençlik hisaplinatti.* “Bu askerler başka milletlerden oluştuğundan Şahmaksut için güvenilir kabul ediliyordu.” (Ötkür, 1986, s. 278)
- *Aykız ornidin turuşka temşelsimu, put-kolliri küyüşip ketkeçke, téz heriket kilalmaytti.* “Aykız, yerinden kalkmak için doğrulduysa da elleri ve ayakları uyuştuğundan hızlıca hareket edemedi.” (Ötkür, 1986, s. 75)

-mAy. *-mAy*⁶ zarf-fiil eki; *-A, -y* ve *-(X)p* zarf-fiil eklerinin olumsuz şekli için kullanılan bir ektir. Türkiye Türkçesinde *-mAyIp, -mAdAn, -mAksIzIn*

⁶ Saadet Çağatay (1978), Doğu Türkçesindeki *-mAy* ekinin *-mA* olumsuzluk eki ile *d>y* fiilden isim yapma ekinin birleşmesinden oluştuğunu düşünmektedir (s. 251). János Eckmann’a (2003a) göre Çağatay Türkçesinde eski *-mAdIn* zarf-fiil ekinin yerine *-mAy* ve *-mAyIn* ekleri geçmiştir (s. 143). Bu dönemdeki olumsuz zarf-fiil eki *-mAyIn*’dır ve bu ek

anlamlarını karşılayan bu ek, asıl fiildeki hareketin zarf-fiilin gösterdiği hareketten önce ya da bu harekete bağlı olmadan gerçekleştiğini bildirme gibi işlevlerin yanı sıra sebep işleviyle de karşımıza çıkar.

- *Bu kiçikkine kızniñ yumşaq saçliri aylap tağaq körmey pahpak bolup kalğan, puti yalañğidağ, nahayiti uçisida her reñlik latilar bilen yamalğan kir, yirtik köñliki bar idi.* “Bu küçücük kızın yumuşak saçları aylardır tarak görmediğinden kabarmıştı, ayakları çıplaktı, üzerinde sadece çeşitli renkli bezlerle yama yapılmış kirli, yırtık elbisesi vardı.” (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 62-63)
- *Hélimigülniñ éytişçe, Abduğeni Ahun baliliriniñ tapa-tenisige çidimay, Davuttin kerz sorap barganiken...* “Halimegül’ün dediğine göre, Abdulgani Ahun, çocuklarının şikâyetlerine dayanamadığından Davut’tan borç istemeye gelmiş...” (İsrail, 2010, s. 288)
- *Ata-bovimiz buniñdin neççe yüz yıl burun Musulman boluşqa razı bolmay, Kuçadin Turpanğa kécip kélip, Turpan İslamğa ötkendin kéyin Kumulğa ketkeniken.* “Atalarımız bundan kaç yıl önce Müslüman olmaya razı olmadığı için Kuça’dan Turfan’a kaçıp, Turfan İslam’a geçtikten sonra Kumul’a gitmiş.” (Yunus, 1996, s. 126)

-(X)p. Ünlü ile biten fiillere *-p*, ünsüz ile biten fiillere *-ip*, *-up*, *-üp* şeklinde gelmektedir. Bu zarf-fiilin temel işlevi cümleleri bağlamaktır. **-(X)p** eki, asıl fiilin gösterdiği hareketten önceki hareketi ya da asıl fiille aynı zamanda yapılan hareketi karşılama gibi işlevlerinin dışında sebep işleviyle de kullanılır⁷.

- *Öyde yétiverip içim sikişlip ketti.* “Evde yatmaktan canım sıkıldı.” (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 360-361)
- *Tola yığlap, közimizniñ yéşimu kurup kétey...* “Çok ağlamaktan gözümüzün yaşı da kuruyacak...” (Ötkür, 1986, s. 37)
- *İkki yıl aval bu Hamuş Begniñ toyini kılimen dep köp çikim tartқанlığimni obdan bilidila, bu mañka boşañlıq kılıp, u kızni kaçurup koydi.* “İki yıl önce bu Hamuş Beg’in düğününü yapacağım diye çok harcama yaptığımı biliyorsunuz, bu sümüklü rahat davrandığı için o kızı elinden kaçırdı.” (Ötkür, 1986, s. 53)

-mAy olarak kısalmıştır (Eckmann, 2003b, s. 100). Kemal Eraslan (2012), ekin *d/t*’li şekilleriyle *y*’li şekillerinin ayrı yapılardan geliştiğini dile getirir (s. 414-415). *-mAy* ekinin, *-mAyI* ekinin kısalmış şekli olduğunu belirten Kemal Eraslan (2012), Çağatay’ın *-d/-y* fiilden isim yapma ekiyle ilgili görüşünün şüpheli olduğunu, çünkü *d>y* değişiminin Eski Türkçeden sonra gerçekleştiğini ifade etmektedir (s. 414-415).

⁷ **-(X)p** eki, tarihî dönemde de sebep işleviyle kullanılmıştır (Doğan, 2019, s. 527).

- *Bir k etim k eyinanam  l p k tip yurtka ketken vaqtimda Liu  uci h liki terciman bilen k lip kaptu.* “Bir kez kaynanamın  l m  nedeniyle yurda gittiğimde Liu başkan, o terc manla birlikte gelmiş.” (İsrail, 2010, s. 259)

Kelimelerden Oluşan Sebep G stergeleri

İsimler

Bais. *Bais* (<Ar. بـاـئـ) kelimesi, Yeni Uygur T rk esinde sebep anlamına gelmektedir (Yakub ve Geyurani, 1990, s. 406; D zg n, 2020, s. 250).

- *Haman bu k lkinin  baisin bilmey zaru-heyranmen, / Senemnin  k lkisi-nin  tektide bilmeymen n me sir bar?* “Bu g l Ő n sebebini bilemeden her zaman hayretteyim, / Sanemin g l Ő n n altında bilmiyorum ne sır var?” (Harbalioğlu, 2022, s. 400-401)
- *Dilimnin  dilrebasi dep, Őer nin  evliyasi dep, / S ni alemge mahtaŐka Ő rin-suhen s z n bais.* “G nl m n dilberi diyerek, Őarkın evliyası diyerek / Seni bu  lemdede  vmeye tatlı s z n sebep.” ( opani, 2007, s. 125)
- *Sa a aŐik bolup  almaqlikim a ay y z n bais, /   irkap s ymikimge  ipkizil lev, ot k z n bais.* “Sana  Őik olmama ay y z n sebep, / Bu kadar  ok sevmeme kırmızı dudakların, ateş sa an g zlerin sebep.” ( opani, 2007, s. 125)
- *SatiraŐni  l mge h k m  liŐnin  baisi n midur?* “Berberi  l me mahk m etmenin sebebi neydi?” (Yakub ve Geyurani, 1990, s. 406)

Bahane. *Bahane* (<Far. بـهـانـ) kelimesi, ger ek sebep gizlenerek ileri s r len s zde sebep anlamına gelmektedir. Kelimenin ger ek sebebi karŐiladığı kullanımlar da mevcuttur (Yakub ve Geyurani, 1990, s. 406; Kanar, 2016, s. 300; T rk Dil Kurumu, t.y.b).

- *Siyit Aka unin  bilen birne e k tim sirdaŐmaq i bolup  yige teklipekil nidi, bira  Adil her hil bahanilarni k rsitip, unin din  zini  lip  a ti.* “Seyit Ağabey onunla samimi olmak isteyip birkaç kez evine davet etmişti, fakat Adil  eŐitli bahaneler g stererek onunla arasına mesafe koydu.” (Yakub ve Geyurani, 1990, s. 406)

Yukarıdaki c mlede *bahane* kelimesi ger ek sebep gizlenerek ileri s r len s zde sebep anlamıyla kullanılırken aşağıdaki c mlede ger ek sebebi bildirilmektedir.

- *Tilivaldi balilarnin  beŐin isi-  n kencisi idi. Unin  aldida tuđulđan t t bala yeŐiđa toŐa-toŐmayla birla ağriğan bahane bilenla k z yumup toŐtimađanidi.* “Tilivaldi  ocukların beŐincisi, en sonuncusuydu. Ondan  nce doğan d rt  ocuk yaşı dolar dolmaz bir kerecik hastalanma sebebiyle hayata g zlerini kapadı.” (Yakub ve Geyurani, 1990, s. 406)

Seveb. Yeni Uygur Türkçesinde sebep anlamına gelen kelimelerden bir diğeri, *seveb* (<Ar. سبب) kelimesidir (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 501; Düzgün, 2020, s. 250).

- *Mehellidikilerdin apisiniñ öliş sevebini uqqan Keyser étilip barmaqçı boluvidi, Dosmet Nur uni tutuvaldi.* “Mahalledekilerden annesinin ölüm sebebini öğrenen Keyser sıçrayıp gitmek istedi, Dosmet Nur onu tuttu.” (Behram, 2006a, s. 828)
- *Qız Hemdulla Hacıniñ özi üçün bunçe katta sorun teyyarlışiniñ sevebini çüşinelmedi.* “Kız Hamdullah Hacı’nın kendisi için bu kadar görüşme ayarlamasının sebebini anlayamadı.” (Kadir, 2013, s. 182)
- *Ahir bir küni Erebandin kelgen bir meşhur tévipni çakirtip Melike Amannisaniñ tuğmas bolup kéliştiki sevebini éniqlap bérişni telep kildi.* “Sonunda bir gün Arabistan’dan gelen meşhur bir doktoru çağırıp Melike Amannisa’nın doğurmasının sebebini açıklamasını istedi.” (Yunus, 1996, s. 441)
- *Méniñ mundaq tuyuksiz kélişimniñ sevebi ordiniñ moysipit Teycisi canabliriga melum bolsa kérek.* “Benim böyle birdenbire gelişimin sebebi sarayın ihtiyar Teyci’sine malum olmuş olmalı.” (Ötkür, 1995, s. 146)

Seveb kelimesi *tap-* fiili ile birlikte kullanıldığında bahane anlamına da gelmektedir (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 501).

- *Savutcan derhal sevep tapti: -Muşu başniñ qarisi, desleptila çüşenmep-tiken, dédi u yalgandinla, -ustam bir bendiñ yasap bakaymu?* “Savutcan hemen bahane buldu: Bu kafanın karası, başlangıçta anlamamışım, dedi o yalandan, ustam bir tabure yapayım mı?” (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 501)

Sevebçi. *Sevebçi* (<Ar.+YU. seveb+çi), olay ya da durumun meydana gelmesine yol açan kişi, nesne, unsur demektir (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 501).

- *Buniñda aldi bilen késel kélip çikiştiki asasiy sevebçi maddini perç étiş lazim.* “Bunda öncelikle hastalığın oluşmasına asıl sebep olan unsuru fark etmek lazım.” (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 501)
- *Özini Ekberge kelgen hemme azab-oqubetniñ sevebçisi dep hés kildi.* “Kendisini Ekber’e gelen tüm sıkıntıların sebebi olarak hissetti.” (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 501)
- *Renciş-azabta hesethor her yan, sevebçi şert emes aña héçqaçan, heset bilen toğaç kelbiniñ cami, siğmas uniñga huşallıq haman.* “Sızlanmayla, azapla kıskanç her yan, sebep şart değil ona hiçbir zaman, kıskançlıkla dolduğu için kalbinin kadehi, sığmaz ona memnuniyet hemen.” (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 501)

Sevebkar. *Sevebkar* (<Ar.+Far. sebep+kâr), olay ya da durumun meydana gelmesine yol açan kişi, nesne, unsur anlamına gelir (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 501).

- *Oğri alğan malğa igisi sevebkar.* “Hırsızın aldığı mala sebep olan sahibidir.” (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 501)
- *Pilniñ ömrige çışiniñ kimmetliki sevebkar.* “Filin ömrüne dışının kıymeti sebep olur.” (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 501-502)
- *Bizniñ ölüşimiz éniğ. Şundağ bolğandin kéyin bizniñ ölüşimizge sevebkar bolğan bu kul bizdin burun ölüşi kérek!* “Bizim ölümümüz aşikâr. Öyleyse bizim ölümümüze sebep olan bu kulun bizden önce ölmesi gerek!” (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 502)

Vec. *Vec* (<Ar. وجع) kelimesi, Yeni Uygur Türkçesinde amaç, mal mülk gibi anlamların yanı sıra sebep, bahane anlamlarına gelmektedir (Mutçalı, 1995, s. 965; Yakub ve Geyurani, 1999, s. 27).

- *Eger şek keltüridigan bolsa, buniñ vecini camaet aldida éytsun.* “Eğer şüphe olacaksa bunun sebebini cemaat önünde söylesin!” (Ötkür, 1986, s. 62)

Zamin. Talihsiz söz, sıkıntılı durum, olay ya da işin sebebi, sanığı, suçlusu demektir (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 294).

- *Yerlik begler arisi gul-gul bolup, ki çerçenlik Osmanbeg mesul bolup, tallivaldi yüz neper hain koşun, puğralarniñ ceniğa zamin koşun.* “Yerli beylerin arası bozulup, ki Çerçenli Osmanbey sorumlu olup, seçti yüz kişilik hain ordu, vatandaşların canına mal olan ordu.” (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 294)

Fiiller

Bu grubu, sebep bildiren isim ile fiilin birleşmesinden meydana gelen birleşik fiiller oluşturmaktadır.

Bahane Bol- Türkiye Türkçesindeki karşılığı bahane olmaktır.

- *Sayim Çoñniñ soali uniñğa bahane boldi.* “Sayim Çon’un sorusu ona bahane oldu.” (Yakub ve Geyurani, 1990, s. 406)
- *Yari bari kelmidi, şunğari bari kelmidi. Yarimniñ ayağı sundi, bahane boldi kelmidi.* “Yârî var olanı gelmedi, şahini var olanı gelmedi. Yârimin ayağı kırıldı, bahane oldu gelmedi.” (Yakub ve Geyurani, 1990, s. 406)

Bahane Kıl- Türkiye Türkçesindeki karşılığı bahane etmektir.

- *Men at bêkişni bahane kılıp, tola vaqitlarda kéçilerni étizda ötküzüvétip-timen.* “Ben at bakmayı bahane edip, çoğunlukla geceleri tarlada zaman geçiriyordum.” (Yakub ve Geyurani, 1990, s. 406)

Destek Bol- Temel olmak, sebep olmak, bahane olmak anlamlarına gelir (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 62).

- “*Töginiñ sol közi qarıǵu bolsa, daim oñ tereptiki çöpni yeydu.*” *dégen-dek ilim qarıǵusi Humakız üçün medeniyet inkilabi çoñ destek boldi.* “Devenin sol gözü körse daima sağ taraftaki otu yer.’ dendiği gibi bilgi körü Humakız için, Kültür Devrimi büyük bahane oldu.” (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 62)

Destek Kıl- Temel olmak, vasıta olmak anlamlarının yanı sıra gerekçe göstermek, sebep olmak, bahane olmak anlamlarına gelir (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 62).

- *Vahap uniñ öz qoli bilen yézip bergen hétini destek kılip, Osman Düycanğa qarşı hucum kılǵanlıǵını ispatlamakçı boldi.* “Vahap onun kendi eliyle yazdığı mektubu gerekçe gösterip, Osman Düycan’a karşı hücum ettiğini ispatlamak istedi.” (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 62)
- *Uniñ meksiti buni destek kılip başlıq boluş idi.* “Onun amacı bunu gerekçe gösterip yönetici olmaktı.” (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 62)
- *Huñ Yaduñ bilen put étişip kalkan Lu Küncuñ herbiy kaide-nizam, kamunlarni destek kılip, ularni cadiǵa bésiş toǵrulıǵ Huñ Yaduñka bésim işletmekte idi.* “Hun Yadun ile kavga eden Lu Küncun savaş kanunlarını gerekçe göstererek onları öldürmek için Hun Yadun’a baskı yapmaktaydı.” (Behram, 2012, s. 323)

Ene-Mana Dé- Çeşitli bahaneler ileri sürerek sebep göstermek, boş vaatte bulunmak anlamlarına gelmektedir (Yakub ve Geyurani, 1990, s. 308).

- *Aridin on neççe kün ötkende maqalemni yene bir kétéim sürüške kildim. U ene-mana dep yürüp maqalini bir yérim ay ötkende qolumğa qayturup berdi.* “Aradan on günden fazla geçince makalemi bir kez daha sordum. O çeşitli bahaneler ileri sürüp makaleyi geri verdi.” (Yakub ve Geyurani, 1990, s. 308).

Seveb Bol- Türkiye Türkçesindeki sebep olmak anlamını karşılamaktadır.

- *Keçür, Medine, seniñ behtsiz bolup kélişiñge men seveb boldum.* “Affet, Medine, senin kadersiz olmana ben sebep oldum.” (Behram, 2006a, s. 1012)
- *Bu gep huddi piltige yékilǵan ottek çoñ partlaşka seveb boldi.* “Bu söz sanki fitili yakan ateş gibi patlamaya sebep oldu.” (Turdi, 2005, s. 154)
- *Del kişilerniñ rohiy halitide davalǵuş boluvatқан bu künlerde taşkı küçlerniñ yoşurun herikiti bu rayonda néme kilarini bilmey qaymuқuş halitide turuvatқан atmiş miñdin köp ahaliniñ çegra atlap sirtқа kеçişiǵa*

seveb boldi... “Sersemleyen kişilerin ruhunun dalgalandığı bu günlerde dış güçlerin gizli hareketi bu bölgede ne yapacağını bilemeden şaşırmış vaziyette duran altmış binden fazla ahalinin sınırı geçip dışarıya kaçmalarına sebep oldu...” (İmin, 2012, s. 32)

- *Birinçidin, siz éytkandek, helkniñ uniñğa çoķunişidin bolğan bolsa, ikkinçidin, bultur bolğan bir veķe buniñğa seveb bolğan.* “İlk olarak sizin söylediğiniz gibi halkın ona tapmasından dolayı olmuş; ikinci olarak geçen yıl olan bir olay buna sebep olmuş.” (Ötkür, 1995, s. 422)

Seveb kelimesi *kılmaq* yardımcı fiilini alarak birleşik fiil oluşturduğunda çare bulmak, çare olmak, tedbirli olmak anlamlarına gelmektedir. (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 501).

- *Ölgende yigliguķe, ölmeste seveb kil.* “Ölünce ağlayacağına, ölmeden çare bul.” (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 501)
- *Seveb kılsañ, sévette su tohtar.* “Tedbirli olursan sepette su olur.” (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 501)
- *Ħasiyet balisiniñ béşini silap olturup agrinişlik halda:-Kızım özüñge vaķtıda seveb kil, -dedi.* “Hasiyet çocuğunun başını okşayıp sızlanarak: Kızım kendine zamanında çare bul, dedi.” (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 501)

Sevebçi Bol- Bir iş, hareket, olay ya da durumun meydana gelmesine yol açmak anlamına gelir (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 501).

- *Mülkiy Keşkeriyide ahir Seidiye Ħandaniniñ béşiğa çıkıp, bu etraplarğa Cuñgarlarniñ ve ularniñ izidin Mancularniñ yétip kélişiğe sevebçi bolğan Ħocilar nizapetçilikiniñ baş-ayığı toğrisida muşunçilik melumat bérimiz.* “Mülki Kaşgariye’de sonunda Seidiye sülalesini devirip, buralara Cungarların ve onların izinden Mancuların gelmesine sebep olan Hocaların iç savaş süreci hakkında bu kadar malumat veriyoruz.” (Eli, 2000, s. 124)
- *Buniñğa télévizorda çıkkan başliķķa hemrah bolup yürgen ak sériķ, éviz boy bir adem sevebçi boldi.* “Buna televizyonda çıkan başkanın arkadaşı olan solgun, uzun boylu bir adam sebep oldu.” (İsrail, 2010, s. 309)
- *Emma çeriklerni urğan kişilerni cazalaştin burun, bu veķeğe sevebçi bolğan çerikliriñizni kıttik cazalaş cayiz.* “Ama askerlere vuran kişileri cezalandırmadan önce, bu olaya sebep olan askerleri sertçe cezalandırmak lazım.” (Ötkür, 1995, s. 147)
- *Ħullarğa bek kıttik muamile kılinmisun! dedi Ħan oğul pes, lékin ketiy teleppuzda, ularğa kılingan her bir kıttiklik, ularniñ cénini tikip kıyuşığa sevebçi bolidu.* “Kölelere çok sert muamele yapılmasın, dedi Han

oğul kısık ama sert bir telaffuzla, onlara yapılan her bir sertlik, onların ölümüne savaşmasına sebep olur.” (Ezizi, 1987, s. 38)

Seveb Körset- Türkiye Türkçesindeki karşılığı sebep göstermektir.

- *Ehet: “Aşhanini takap kıoyşam bolmaydu, ögengen hêridarlar kécip kalidu” dep seveb körsetkende, Rena: “Takimañ, ayaliñiz éçip tursun, siz barmisiñiz bolmaydu” dep uni mecburlıganidi.* “Ehet: ‘Lokantayı kapatmam mümkün değil, almış olan müşteriler kaçır.’ diye sebep gösterdiğinde Rana: ‘Kapatmayın, karınız açsın, siz gitmeyin.’ diyerek onu mecbur etti.” (Asim, 2014, s. 279)

Vec Kıl- Sebep, bahane göstermek anlamına gelir (Yakub ve Geyurani, 1999, s. 27).

- *Başlık Roziniñ vakitlik işçi ikenlikini vec kılip pikirime koşulmıdı.* “Yönetici Rozi’nin dönemsel işçi olduğunu sebep gösterip görüşüme katılmadı.” (Yakub ve Geyurani, 1999, s. 27)

Vec Körset- Bahane, sebep göstermek anlamına gelir (Yakub ve Geyurani, 1999, s. 27).

- *Menmu avu küni sizge kıomuruvéteyli deseñ, til çayniğantiñiz, hazırmu yene hakimniñ söziğe vec körsetkiniñizni, karañ.* “Ben de bugün size çıkaralım deyince, boş konuştunuz, şimdi de yine hâkimin sözünü sebep göstermenize bakın.” (Yakub ve Geyurani, 1999, s. 27)

Zamin Bol- Kötü, yanlış bir işin, olayın, durumun sebebi, suçlusu, sorumlusu olmak demektir (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 294).

- *Tañ seherdiki tinimsiz varañ-curuñ şerin uykuñğa zamin boldı.* “Şafak vakti aralıksız gürültü tatlı uykuma mal oldu.” (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 294)

Edatlar

Bilen. *Bilen* edatı, birliktelik, araç, durum bildirme işlevlerinin yanı sıra sebep bildirmektedir.

- *İkki iş bilen keldim, dedi Turğan gèpini sozmastin.* “İki şey için geldim, dedi Turgan lafı uzatmadan.” (Abdulahit Kaşgarlı, 2016, s. 156-157)
- *Kızımın yaşı dolmadan babası kalp rahatsızlığından vefat etti.* “Kızımın yaşı dolmadan babası kalp rahatsızlığından vefat etti.” (Abdulahit Kaşgarlı, 2016, s. 360-361)
- *Emma, öziniñ cénini ayap, ceñge kirmigenligi vecidin baturluğ atıgını alalmay, Teyci Beglik Kıara Bosuqqa ya bolmısa, Éli Palvanğa tégip kétermikin dep geşet kılıdiken. Seypuñ Tohtı şu vesvese bilen bir iş çıkırıp kıoyıdıgandek turıdu.* “Ama kendi canını koruyup, savaşa girmemesi se-

bebiyle kahramanlık namını alamadığından Teyci Beylik, Kara Bosuk'a veya Ali Pehlivan'a verilir mi acaba diye vesvese yapıyormuş. Seypun Tohti bu vesvese yüzünden bir iş çıkaracak gibi duruyor.” (Ötkür, 1986, s. 289)

- *Aridin uzun ötmey, uniñ kızimu yava çécek bilen ölüp ketti.* “Aradan çok geçmeden onun kızı da çiçek hastalığı sebebiyle öldü.” (Ötkür, 1995, s. 121)

Dep. Yeni Uygur Türkçesindeki *dep* kelimesinin Türkiye Türkçesindeki karşılıkları diye, olarak, için şeklindedir. Aşağıdaki örneklerde *dep*, sebep anlamıyla kullanılmıştır:

- *Turganni “Miñbiñga yandı” dep soğuk öyge solap koyu.* “Turgan’ı ‘Milis güçlere karşı geldi.’ diye soğuk odaya hapsedmişler.” (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 152-153)
- *Emmaze, hazırlığımızniñ yoqluğidin, bu kızimniñ altun könlige pisent kelgidek iş kılalmay kalurmizmikiniñ dep korkımen.* “Ama hazırlığımız olmadığı için kızımın altın kalbini incitecek bir iş yaparız diye korkuyorum.” (Ötkür, 1986, s. 56)
- *Ular sili yazğan şéirni körüp, açamni “Buzukçilik kıptu” dep, çalma-kése kılmaçı bolu.* “Onlar, sizin yazdığınız şiiri görüp, ablamı ‘Ahlak-sızlık yapmış.’ diye taşılayacaklarmış.” (İsrail, 2010, s. 66)
- *U Turdi Ahunni yavaş, möñ, Zeynepniñ cemetidikilerge oñşaydu, dep uniñga kapak açmaytti.* “O Turdi Ahun yumuşak başlı, aptal ve Zeynep’in ailesindekilere benziyor diye ona yüz vermiyordu.” (İsrail, 2010, s. 163)

Seveblik. *Seveblik* kelimesi, -den dolayı, -den ötürü, için, yüzünden anlamlarına gelmektedir (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 502; Doğan, 2016, s. 149).

- *Şu işlar seveblik Salih Törem bilen Hemdulla Hacilarniñ kuda-bacılık munasiviti çañ-çañ dez ketti.* “Bu işler yüzünden Salih Törem ile Hemdulla Hacıların dünür ilişkisi çatırtadı.” (Kadir, 2013, s. 251)
- *Men telvilerçe tirişçanlıqim keltürüp çıkarğan cismaniy acizlikim seveblik ötkenki işlirimdin ecebmu ehmeklik kıptikenmen dégen hiyalgimu kélip kaldim.* “Benim deliler gibi çalışkanlığımın ortaya çıkardığı cismani acizliğim yüzünden geçenki işlerimde gerçekten de ahmaklık etmişim diye düşündüm.” (Niyaz, 2006, s. 99)
- *U cüretsizlikim, nazukluqim seveblik mendin ümid üzenmidu?* “O korkaklığım ve hassasiyetim yüzünden benden ümidi mi kesti?” (Niyaz, 2006, s. 124)

- *Belkim muşu tapniñ özide turmuş kıyınçılıkı **seveblik** néme kılişni bilel-mey kalğan biçare yoksullar köptü.* “Belki bu zamanda hayatın zorluğu yüzünden ne yapacağımı bilemeyen biçare yoksullar çoktu.” (Obulka-sım, 2014, s. 180)

Seveblik kelimesi, sıfat göreviyle de kullanılır.

- *Uniñ bugün işka kélelmigenlikini “**seveblik**” dep yézıp koyuñ.* “Onun bu-gün işe gelmemesine ‘mazaretli’ diye yazın.” (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 502)

Tüpeyli(din). *Tüpeyli(din)* kelimesi, yüzünden, -den dolayı, sebebiyle gibi anlamlara gelmektedir.

- *Bularniñ talaş-tartış, cédel-maciraliri **tüpeylidin** herkandaq toy hazığa aylinidiğan boldi.* “Bunların kavga gürültüleri yüzünden, bütün düğün dernek cenazeye dönüymüş.” (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 210-211)
- *Hesenkarim akilik orni **tüpeylidin** bu devada utidiğanlıkığa işinip kêtıp, inam yollaşta Hüseyinkarimğa yétişelmigen bolsa kérek.* “Hasan Hoca, ağabey olduğundan davayı kazanacağına kesin gözüyle bakıp takdim konusunda Hüseyin Hoca’dan geri kalmış olmalı.” (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 218-219)
- *Biraq tuyuksız yüz bergen vekeler **tüpeyli**, kozgilañçılarniñ sheherge hu-cum başlaş pilani buzulup ketti.* “Fakat birdenbire ortaya çıkan çeşitli olaylar yüzünden isyancıların şehre hücum etme planı bozuldu.” (Ötkür, 1986, s. 207)
- *Yamğur tamçisi körmey teşna yatқан kumlukta, / Zibaniñ **tüpeylidin** toldi su bilen köller.* “Yağmur damlası görmeden susuz yatan kumsalda, / Gü-zelliğin sebebiyle doldu suyla göller.” (Harbalioğlu, 2022, s. 446-447)

Üçün. *Üçün* edatı sebep, amaç, görelilik, oranla, karşılığında gibi anlamları karşılamaktadır. *Üçün* edatının sebep anlamıyla kullanıldığı örnekler şöyledir:

- *U bizniñ nomussızlıkimiz **üçün** hicilliktin kızarsa, biz aç közlükimiz, no-mussızlıkimiz **üçün** küldük.* “O bizim utanmazlığımızdan mahcup olup kızarıırken biz açgözlülüğümüz, utanmazlığımız için sırtmıştık.” (Ab-dulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 340-341)
- *Dadam bir kuplét şéir **üçün** gunahsız bir kızniñ ölümiğe sevebçi bolgili tas kalğanda, uni nikahığa élip kutuldurup kalğaniken.* “Babam, bir kı-talık şiiri nedeniyle günahsız bir kızın neredeyse ölümüne sebep olacak-ken, onu nikâhına alarak kurtarmış.” (İsrail, 2010, s. 295)
- *Biz bayan kılğandin artuq öy-imaret yok **üçün**, / Helk idi aliy zaman-laşқан binadin bihever.* “Söylediğimizden fazla ev ve bina olmadığı için,

/ Halk lüks, çağdaş binadan habersiz idi.” (Harbalioğlu, 2022, s. 492-493)

- *Étibarsiz kalğan söygüm için yaş töktüm.* “Değersiz kalan sevgim için yaş döktüm.” (Çopani, 2007, s. 77)

Üçün edatı, -(X)GAn yapısından sonra geldiğinde sebep bildirir. -(X)ş ve -mAk ekinden sonra amaç bildirir.

- *U kozgılañda katiplik kilgini için Yi Şiñfu uniñ keniğa ciñmumisini mi-lap yimekte.* “O ayaklanmada kâtiplik yaptığı için Yi Şingfu onun kanına ekmeğini banıp yemekte.” (Ötkür, 1986, s. 41)
- *Bir ketime Vilahunniñ bir nevisi kara haltadin pul élip hecligini için Vilahundin kattik tayak yep, ikki heptigiçe ornidin qopalnay yatkaniken.* “Bir defasında Veli Ahun’un bir torunu siyah torbadan para alıp harcadığı için Veli Ahun’dan sert bir dayak yiyip, iki hafta kadar yerinden kalkamamış.” (İsrail, 2010, s. 71)
- *Özüm ormiçi oğli bolğan için, / Bolup qaldi bu yerde keñrek solum.* “Kendim orakçının oğlu olduğum için, / Burada herkese biraz fark attım.” (Harbalioğlu, 2022, s. 434-435)
- *Tamliri her yanga kiñgayğan için koyğan tirek, / Arkısında “goca tam” etrapliri andin beter.* “Duvarları her yana eğildiği için konmuş destek, / Arkasında ‘ihata duvarı’, etrafı ondan beter.” (Harbalioğlu, 2022, s. 492-493)

Yüzisidin. *Yüzisidin* kelimesi, -den dolayı, yüzünden, sebebiyle gibi anlamlara gelmektedir.

- *Salamet sakayğanlikim yüzisidin el-camaetke nezir kilip bérimen...* “Sağlığım iyi olduğu için cemaate yemek veriyorum.” (Litip, 2000, s. 363)
- *Kız ademgerçilik yüzisidin he-hu dep olturdi.* “Kız insanlığından dolayı yardım etti.” (Kadir, 2013, s. 186)
- *U maña minnetdarlık yüzisidin bu nersini élip keptu.* “O, bana minnettar olması nedeniyle bu şeyi getirmiş.” (İsrail, 2010, s. 313)
- *Hörmet yüzisidin u kızğa neççe éviz gep kilip koyay dedim-yu, zörüriyiti yolukini körüp, ağızımı mehkem yumdum.* “Saygımdan dolayı o kıza birkaç söz söyleyeyim dedim de, zarurieti görüp ağızımı açmadım.” (Ni-yaz, 2006, s. 164)

Bağlaçlar

Çünkü. Bu bağlaçın temel işlevi, önceki cümlelerin sebebini eklendiği cümlede açıklamaktır. (sonuç+çünkü sebep)

- “*Ƙéni harviĝa çikiñ, közni yumup açquçila apirip koyimen.*” dégen tekliplrini mu añlimidi. **Çünkü**, u béket aldidiki yoĝan bir tüp kadañ side bilen asmanĝa boy tartĝan suvadan téreklerĝe Ƙariginiçe uzun yıllar muqeddem bolup ötken bir işni ĝiyalidin ötküzdi. “‘Haydi! Arabaya binin, gözünüzü açıp kapayana kadar götürürüm.’ dediĝini de duymadı. Çünkü o durak önündeki büyük yaşlı bir karaaĝaç ile gökyüzüne uzanan karakavaklara bakarken uzun yıllar önce yaşanan bir olay gözünün önünde canlandı.” (Behram, 2006b, s. 105)
- *Bundaĝ çağlarda, aşık-meřuklarĝa tünmu Ƙızıĝuç körinidu, çünkü ularniñ közlidirige Ƙan tolĝan bolidu.* “Böyle zamanlarda, âşık maşuklara gece de kırmızımsı görünür, çünkü onların gözlerine kan dolmuş olur.” (Sabir, 2006, s. 557)
- *Nérinkir bina bolĝandin buyan mundaĝ işni hiçkim körüp baĝmıĝan idi. Çünkü, hemme Musulmanlarĝa oĝsař bu yerniñ ĝelĝimu öz-özini öltürüvelişni bek yaman köretti.* “Nerinkir var olduĝundan beri böyle bir olayı hiç kimse görmemişti. Çünkü bütün Müslümanlar gibi buranın halkı da kendini öldürmeyi oldukça kötü görürdü.” (Ötkür, 1986, s. 89)
- *U künlerde Ƙuruĝ söñek gevdilik déhĝan, / Çünkü ĝelĝniñ köpi késel, Ƙalĝini nimcan.* “O günlerde bir deri bir kemik kalmış çiftçi, / Çünkü halkın çoĝu hasta, kalanı yarı ölü.” (Harbalioĝlu, 2022, s. 218-219)

Ki. *Ki* baĝlacı, açıklama, sebep sonuç ilişkisi gibi çeşitli işlevlerle cümleleri baĝlar. Sebep işleviyle baĝlanan *ki*’li cümlede baĝlacın eklendiĝi yan cümle sebep, temel cümle sonuç bildirir. (sebepki+sonuç)

- *Cahan bezmisiniñ saĝiyliri şu Ƙeder hayasızki, ular ömür piyalisige ölüm şarapini Ƙuyuřta aĝil bilen ĝapilni, pazil bilen cahilni, huşyar bilen bihoşni ayrip olturmaydu!* “Cihan meclisinin sakileri o kadar hayâsız ki onlar ömür kâsesine ölüm şarabını koymada akil ile gafili, fazıl ile cahili, şuurlu ile şuursuzu ayıramıyor.” (Eli, 2000, s. 11)
- *Anisiniñ avazi řundaĝ keskin çiktiĝi, etrapta mal körüvatĝanlarmu çöçüp kétiřti.* “Annesinin sesi o kadar gür çıktı ki etrafındaki müşteriler de ürktüler.” (Abdulvahit Kaşarlı, 2016, s. 360-361)
- *Bu dünyaniñ renc muřekĝetlerini untup, Ƙapirip yara başĝan putlirini, harĝin tenlirini sozup şunçilik tatlıĝ uĝlaptuki, künniñ neççe kêtim olaturup, neççe kêtim kötürülĝinini tuymaptu.* “Bu dünyanın zorluklarını unutup, nasır tutup yara baĝlayan ayaklarını, yorgun bedenlerini uzatarak o kadar tatlı uyumuşlar ki, güneşin kaç kez batıp kaç kez doĝduĝunu duymamışlar.” (İsrail, 2010, s. 5)

- *Bu şeîr sorundikilerge şundaķ tesir kıldiki, Nemet Helpet “Tügidi” demi-güçe, ular şeîrniñ okulup bolğiniğa işenmigendek közlerini yoğan eçişip cim olturatti.* “Bu şiir meclistikileri öyle etkiledi ki, Nemet Helpet ‘Bit-ti’ diyene kadar onlar, şiirin okunup bittiğine inanamamış gibi gözlerini kocaman açarak sessizce oturuyordu.” (Ötkür, 1995, s. 483)

Sevivi. Çünkü, sebebi anlamlarına gelmektedir (Öztürk, 2020, s. 119). Cümleleri bağlama görevindeyken önceki cümlenin sebebini eklendiği cümlede açıklar. (sonuç+ sevivi sebep)

- *Bilimge intilgen herbir kelb igisi maña kérindaş. Meyli u kıysi millet, kandaķ adem bolsa boliversun, mana karañlar, ķin-ķinimğa patmayva-timen, sevebi, siler bilen körüşkinimge tolimu huşalmen.* “Bilimle ilgilenen herkes bana kardeş. Hangi millettten olursa olsun, nasıl bir insan olursa olsun, işte bakın, mutluluktan uçuyorum, çünkü sizinle görüştüğüme çok da memnunum.” (Sabir, 2009, s. 43)
- *Mirşap, paşşaplar Tömür isimlik birer yüz ademni tutup, sorak kıptu. Emma, hiliķi rast Tömür hiliğiçe tutuķ bermeptimiş. Sevivi, uni añliğan bilen, tonuydiğan kişi tépilmaptimiş...* “Bekçiler, polisler Timur isimli yüz kadar adamı tutuklayıp sorguya çekmiş. Ama bahsi geçen gerçek Timur şimdiye kadar yakalanamamış. Çünkü onu duyan ve tanıyan kişi bulunamamış.” (Ötkür, 1986, s. 105)
- *Ularñiñ éytişçe, bu kétéim taşķi Moñğul hökümiti yardım bériştin baş tartķanımış. Sevebi, Yolvas başliķ kişiler Kumul helķi namidin Macuñ-yiñni kaytidin Şincañğa tekliþ kilğan.* “Onların dediğine göre bu defa dış Moğol hükümeti yardım etmekten kaçınmış. Çünkü Yolvas’ın izindeki kişiler Kumul halkı adına Macungying’i tekrardan Şincan’a davet etmiş.” (Ötkür, 1995, s. 382)

Şuña. Onun için, bu sebeple, o yüzden, bu yüzden gibi anlamlara gelir (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 814). *Şuña* bağlacının temel işlevi, önceki cümlenin sonucunu eklendiği cümlede açıklamaktır. Önceki cümle, sebep bildirir. (sebep+şuña sonuç)

- *Amannisa “Sehraliķni kemisitivatidu” dep çüşengeççe kinaye kilğanidi. Şuña uniñ sözliri bilen pütün sorun ehli cimcitliķķa çömdi.* “Amannisa ‘Kırsalı aşağılıyor.’ diye düşündüğü için alay etmişti. Bu yüzden sözleri bütün meclistikeleri sessizliğe gömdü.” (Yunus, 1996, s. 24)
- *Han Ayim bilen Amannisa orda ziyapitide bir-biriniñ çirayiğa kari-miğaçça bir-birini tonuyalmidi. Şuña Amannisa yene perva kılmastin turup Ekremniñ sözi boyiçe cavab berdi.* “Han Ayim ile Amannisa saray ziyafetinde birbirinin yüzüne bakmadığı için birbirini tanıyamadı. Bu

yüzden Amannisa yine dikkat etmeden Ekrem'in sözüne cevap verdi." (Yunus, 1996, s. 59)

- *Belki bolğandur savaq tecribilik erniñ sözi, / Şuñna körgendur bu déhkan-niñ yiraqlarni közi.* "Belki ders olmuştur tecrübeleri erkeğin sözü, / Onun için görmüştür bu çiftçinin uzakları gözü." (Harbalioglu, 2022, s. 458-459)
- *Bir këtım, akamni küçük dep, nomurni az hésablap koyğanda, anam uni izdep bérıp taza tilliğan. Şuñna, hazirgiçe anamni körse kaçıdu.* "Bir de-fasında, ağabeyim küçük olduğu için, puanını az hesaplayınca annem onun yanına gidip azarlamış. O yüzden şimdi annemi görünce kaçıyor." (İsrail, 2010, s. 196)

Şuñlaşka. Onun için, bu sebeple, bu yüzden gibi anlamlara gelmektedir (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 815; Yazıcı Ersoy, 2007, s. 412). Bu bağlaç, önceki cümlelerin sonucunu eklendiği cümlede açıklamaktadır. Kendinden önceki cümle sebep bildirir. (sebeb+şuñlaşka sonuç)

- *Abdullahanğa karşı turğanlık mahiyette Kara Taklıklarğa karşı turğanlık bolatti. Şuñlaşka, Yolvashan Apak Hoca bilen tézla siyasiy ittipak tüzdi.* "Abdullahan'a muhalif olma mahiyetiyle Kara Dağlılara muhalif oluyordu. Bu yüzden Yolvashan Apak Hoca ile hemen siyasi ittifak kurdu." (Eli, 2000, s. 148)
- *Biraq u öziniñ güzel közi bilen qarığaçka uniñğa hemme nerse çiraylık körünidu, şuñlaşka muhebbetni hayatniñ mégizi, déyişke bolidu.* "Fakat o, kendi güzel gözleriyle baktığı için ona her şey güzel görünür, bu yüzden sevgiye hayatın anlamı, demek mümkündür." (Litip, 2000, s. 249)
- *Bolğan iduk esirler erki cahandin binésip, / Dunyağa bakturmiğan nahli gerdendin bésip, / Baş kötersek yoq kılardi, baş kesip, darğa ésip, / Şuñlaşka zindanliriğa murdilar tolğan sésip, / Kan yutarmen oylysam boçerhi zeñgar aldida.* "Olmuştuk özgür cihanda nasipsiz esirler, / Dünyaya baktırmamıştı aşağılık, enseye basıp, / Başkaldırsak yok ederdi baş kesip, dara asıp, / Onun için zindanlara cesetler dolmuş kokup, / Kan yutarım düşünsem bu zalim felek önünde." (Harbalioglu, 2022, s. 334-335)
- *Taşkentke mañidiğan muddetni kéçiktürüişke zadi bolmaytti. Şuñlaşka oğli Sultan Mensurhan düşmen қоşuniğa taқabil turup, atisi Sultan Ehmédhanniñ muhasirini bösüp çıkıp kетиşige şarait yaritip berdi.* "Taşkent'e gidiş zamanını ertelemek olanaksızdı. Bu yüzden oğlu Sultan Mansurhan düşman ordusuna karşı durup, babası Sultan Ehmethan'ın kuşatmasının hücum edip çıkıp gitmesini sağladı." (Yunus, 1996, s. 283)

Sebebi Buldurmaya Yönelik Göstergeler

Ne Dep

Ne diye, niçin, neden anlamlarına gelmektedir.

- *Ne dep ümid bağlıdım, / Buttek bolup katқан kız.* “Niçin ümit bağladım, / Put gibi olup donan kız.” (Harbalioğlu, 2022, s. 384-385)
- *Satsa her kim nomusini bar aña horluқ veten, / Men nidep: Asmanda gazniñ şorpisiga telmürey?* “Satsa her kim namusunu var ona hor görül-mek vatan, / Ben neden: Olmayacak duaya âmin diyeyim?” (Harbalioğ-lu, 2022, s. 480-481)

Néçük

Niçin, neden, nasıl anlamlarına gelir.

- *Bu keñ cahan, néçük aña patmas cansen? / Şükri éytmay bu németke bek nadansen!* “Bu geniş dünya, neden ona sığmaz canın? / Şükretmezsün bu nimete çok cahilsin!” (Harbalioğlu, 2022, s. 290-291)
- *Leyli dep éytay désem, Leyli néçük çölde yatur? / Şum boran-çapkun çöl etken belki gülzarimğa het.* “Leyla diyeyim desem, Leyla neden çölde yatar? / Belki de kötü fırtınanın çöl ettiği çiçek bahçeme mektup.” (Har-balioğlu, 2022, s. 304-305)
- *Canan naz uykuda yétip néçük tolğanmas, aşiki kütüp tursa éçip yuruk roceklerni.* “Canan naz uykusunda yatıp niçin yüz vermez, âşığı bekle-yip dururken açıp aydınlık pencereleri.” (Yakub ve Geyurani, 1996, s. 404-405)

Néçün

Niçin, neden demektir.

- *Ne üçün het yazmidiñlar ya köñül ensizmidur? / Evetsile bolmasmidi bir parçe het halim sorap.* “Niçin mektup yazmadınız, yoksa gönül dertli midir? / Gönderseniz olmaz mıydı bir mektup hâlimi sorup.” (Harbali-oğlu, 2022, s. 168-169)
- *Ne üçün uzun vaқit külmigen köñül, / Bügün ihtiyarsiz çeksiz bek hu-şal?!..* “Niçin uzun zaman gülmeyen gönül, / Bugün birdenbire aşırı mutlu?” (Harbalioğlu, 2022, s. 348-349)
- *Néçün birer akıl hezer eylep bu işқа iltipat etmes, / Özümniñ kevmi ké-rindaşım huşal kün-huş hayat etmes.* “Niçin bir bilge tövbe edip bu işe lütüfta bulunmaz, / Kendi kavmimden kardeşim gününü mutlu, hayatını hoş etmez...” (Harbalioğlu, 2022, s. 502-503)

- *Biz **néçün** teñlik suyidin behri almay ketre hem, / Sürse şumler eyşi-işret biz **néçün** teşna şudem?* “Biz niçin eşitlik suyundan damla kâr almadan hem, / Sürerken kötüler zevküsefa biz niçin susuzuz şimdi?” (Harbalioğlu, 2022, s. 506-507)

Néme Dep

Ne diye, niçin, neden demektir.

- *İsit, siñgen nénimni yep olturmay, bu yerge **némidepmu** kelgendimen?* “Yazık, etliye sütlüye karışmadan oturacağıma neden buraya geldim?” (İsrail, 2010, s. 14)
- ***Néme dep** kılay ey kac pelek hékayitiñni?! / Elge kılay emdi séniñ şikayitiñni!* “Neden yapayım ey kötü kader hikâyesi? / Halka edeyim şimdi senin şikâyetini!” (Harbalioğlu, 2022, s. 324-325)
- *Bilip turup **néme dep** soraysen?* “Bildiğin hâlde niçin soruyorsun?” (Obulkasım, 2014, s. 301)

Néme Üçün

Niçin, neden anlamına gelir.

- ***Néme üçün** eşekniñ boynıga koñğuraq ésip koydiñiz?* “Niçin eşeğin boynuna zil taktınız?” (Eli, 2000, s. 39)
- *Ular Ürümçiğe **nime üçün** çıkkanlığını, **nime üçün** bikar maaş élip koçılarda lağaylap yüriginini, herbi meşknimu **nime üçün** kılivatkanlığını çüşenmeytti.* “Onlar Urumçı’ye niçin gittiğini, niçin boşuna maaş alıp sokaklarda boş boş gezdiğini, savaş talimini de niçin yaptığını düşünmüyordu.” (Ötkür, 1986, s. 381)
- *Biz **néme üçün** uniñdin behrimen bolmaymiz?* “Biz neden bundan zevk almıyoruz?” (Yunus, 1996, s. 261)
- *Sen **néme üçün** özüñni behtsiz hésablaysen?* “Sen neden kendini şanssız sayıyorsun?” (Çopani, 2007, s. 2)

Némige

Neden, niçin demektir.

- ***Némige** hañvékip olturisen, déklamatsiyini başlaymen emise.* “Niçin şarşıp kalıyorsun, okumaya başlıyorum, tamam.” (Talip, 2009, s. 354)
- ***Némige** hesret çekisen?* “Niçin üzülüyorsun?” (İmin, 2012, s. 11)
- *Serdarni **némige** izdeysiz?* “Başkomutanı neden arıyorsunuz?” (Yunus, 1996, s. 421)

- *Tohu bazirida tohuçılığını kılmay, némiğe het toşup yurisen?* “Tavuk pazarında tavukçuluk yapmayı, niçin mektup taşıyorsun?” (Behram, 2012, s. 340)

Némişka

Neden, niçin demektir.

- *Némişka yiglidini?* “Neden ağladınız?” (Behram, 2006a, s. 171)
- *Nimişka bir yerde yigip turmidiñ?* “Niçin bir yerde toplamadın?” (Ötkür, 1986, s. 125)
- *Siler bu yerge némişka kelgen?* “Siz buraya neden geldiniz?” (Yunus, 1996, s. 170)
- *“Némişka?!” diban büdire çéçiga soal koysa, / Her halka kemendide dillarni şikar eyler.* “Neden?” diyerek kıvırcık saçına soru sorsa, / Her halka kemendinde gönülleri avlar.” (Harbalioğlu, 2022, s. 446-447)

Sonuç

Yeni Uygur Türkçesinde sebep anlamı ekler, kelimeler ile verilebileceği gibi Ø gösterge ile de verilebilmektedir. Yüzey yapıda herhangi bir sebep göstergesi olmadan derin yapıda sebep bildirilebilir. Böyle bir durumda sebep anlamı bağlamdan anlaşılır.

Eklerden oluşan sebep göstergeleri arasında çekim eklerinden ve yapım eklerinden oluşan göstergeler bulunmaktadır. *-DA, -Din, -GA/-KA* çekim eklerinden oluşan sebep göstergeleri, *-GAÇ/-KAç, -GAçKA/-KAçKA, -mAy, -(X)p* yapım eklerinden oluşan sebep göstergeleridir. Dilde yapılar, asıl işlevlerinin dışında yeni işlevler kazanarak farklı işlevleri de karşılayabilirler. *-(X)p* gibi asıl işlevi bağlama olan zarf-fiil eki ve onun olumsuz biçimi olan *-mAy* zarf-fiil eki, sebep işleviyle de karşımıza çıkmaktadır.

Kelimelerden oluşan sebep göstergeleri arasında anlamlı kelimelerin yanı sıra görevli kelimeler de bulunmaktadır. *Bais, bahane, seveb, sevebçi, sevebkar, vec, zamin* isimleri ve *bahane bol-, bahane kı-, destek bol-, destek kı-, ene-mana dé-, seveb bol-, sevebçi bol-, seveb körset-, vec kı-, vec körset-, zamin bol-* fiilleri anlamlı kelimelerden oluşan sebep göstergeleri; *bilen, üçün, dep, seveblik, tüpeyli(din), yüzisidin* edatları ve *ki, çünkü, sevivi, şuña, şuñ-laşka* bağlaçları görevli kelimelerden oluşan sebep göstergeleri arasındadır. Bazı kelimeler gerçek sebebi bildirirken bazı kelimeler sözde sebebi bildirilmektedir. *Bais, destek, seveb, sevebçi, sevebkar, seveb bol-, sevebçi bol-* gibi kelimeler çoğunlukla gerçek sebebi; *bahane, bahane bol-, bahane kı-* gibi kelimeler sözde sebebi ifade eder. Yeni Uygur Türkçesinde sebep göstergeli kelimeler arasında Arapça ve Farsça kökenli kelimeler de mevcuttur. *Ki, çün-*

ki, sevivi, şuña, şuñlaşka bağlaçları cümleler arasındaki sebep sonuç ilişkisini bildirir. Sebep göstergeleri *sebep+sonuç* ya da *sonuç+sebep* dizilimindedir.

Sebebi anlatan tüm bu göstergelerin dışında sebebi buldurmaya yönelik göstergeler de vardır. *Ne dep, néçük, néçün, néme dep, néme üçün, némige, némişka* göstergelerinin işlevi sebebi buldurmaktır.

Tek bir anlam çok çeşitli yollarla kendi ifadesini bulur. Yeni Uygur Türkçesinde birçok sebep göstergesi vardır. Bu göstergeler, kimi zaman asıl işlev olarak karşımıza çıkarken kimi zaman asıl işlevin dışında kazandığı yeni bir işlev olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda göstergelerin tarihî dönemdeki bazı işlevlerinin bu lehçede korunmuş olmasına bağlı olarak da Yeni Uygur Türkçesinde sebep göstergelerine rastlanmaktadır.

Etik Komite Onayı Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek Araştırma için herhangi bir mali destek alınmadı.

Çıkar Çatışması Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Ethical Committee Approval Ethical committee approval is not required for this research.

Funding This research received no external funding.

Conflicts of Interest The author declares no conflicts of interest in this study.

Kaynakça

- Abdulahit Kaşgarlı, R. (Haz.). (2016). *Çağdaş Uygur hikâyelerinden seçmeler*. Gazi Kitabevi.
- Asim, G. (2014). *Ökünüş*. Şincan Halk Neşriyatı.
- Bang Kaup, W. (1980). *Berlindeki Macar Enstitüsünden Türkoloji mektupları (1925-1934)* (Çev.: Ş. Tekin). Atatürk Üniversitesi.
- Behram, C. (2006a). *Amet ve Apet 2*. Şincan Halk Neşriyatı.
- Behram, C. (2006b). *Hékayilerdin tallanma*. Şincan Halk Neşriyatı.
- Behram, C. (2012). *Tag cudunliri*, Şincan Halk Neşriyatı.
- Çağatay, S. (1978). *Türk lehçeleri üzerine denemeler*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.
- Çopani, M. E. (2007). *Semender*. Şincan Halk Neşriyatı.
- Doğan, A. B. (2019). Eski Türkçe runik yazılı metinlerde sebep bildiren belirteç işlevli bağımlı cümle yapılarının üst cümleye bağlanma yolları. *X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu bildiri kitabı* içinde (s. 525-534). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.

- Doğan, L. (2016). *Uygur Türkçesi grameri*. Paradigma Akademi.
- Duran, S. (1956). Türkçede cihet ve mekân gösteren ek ve sözcükler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 4, 1-110.
- Düzgün, O. (2020). *Türkçe-Arapça/Arapça-Türkçe karşılıklar kılavuzu*. Türk Dil Kurumu.
- Eckmann, J. (2003a). Çağatay dili hakkında notlar. O. F. Sertkaya (Haz.), *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi üzerine araştırmalar* içinde (s. 133-144). Türk Dil Kurumu.
- Eckmann, J. (2003b). Çağatayca. O. F. Sertkaya (Haz.), *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi üzerine araştırmalar* içinde (s. 74-108). Türk Dil Kurumu.
- Eli, A. (2000). *Apağ Hoca 1*. Şincan Halk Neşriyatı.
- Eraslan, K. (1999). Çıkma hâli (ablativ) ekinin oluşumu. 3. *Uluslararası Türk Dil Kurultayı 1996* içinde (s. 381-385). Türk Dil Kurumu.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi grameri*. Türk Dil Kurumu.
- Ercilasun, A. B. (2000). L, n, r'den sonra niçin t. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 48, 191-194.
- Ergin, M. (2000). *Türk dil bilgisi*. Bayrak.
- Erkman, F. (1987). *Göstergebilime giriş*. Alan.
- Ezizi, S. (1987). *Sutuğ Buğrahan*. Milletler Neşriyatı.
- Harbalioğlu, N. (2022). *Nimşehit ve şiirleri*. Türk Dil Kurumu.
- Huber, E. (2008). *Dilbilime giriş*. Multilingual.
- İmin, T. (2012). *Lale*. Şincan Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı.
- İsrail, H. (2010). *Halide İsrail eserleri 1-keçmiş*. Kaşgar Uygur Neşriyatı.
- Kadir, A. (2013). *Han koçisi*. Şincan Halk Neşriyatı.
- Kanar, M. (2016). *Büyük Farsça-Türkçe sözlük*. Say.
- Karahan, L. (1999). Yükleme (accusative) ve ilgi (genitive) hâli ekleri üzerine bazı düşünceler. 3. *Uluslararası Türk Dil Kurultayı 1996* içinde (s. 605-611). Türk Dil Kurumu.
- Kula, O. B. (2012). *Dil felsefesi edebiyat kuramı 1*. Türkiye İş Bankası.
- Kuznetsov, P. İ. (1995). Türkiye Türkçesinin morfoetimolojisine dair. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 43, 193-262.
- Litip, M. (2000). *Ana nesihiti*. Şincan Halk Neşriyatı.
- Mutçalı, S. (1995). *Arapça-Türkçe sözlük*. Dağarcık.
- Niyaz, Y. (2006). *Seskinış*. Milletler Neşriyatı.
- Obulkasım, M. (2014). *Şerin dorğa*. Şincan Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı.
- Ötkür, A. (1986). *İz*. Şincan Halk Neşriyatı.
- Ötkür, A. (1995). *Oyganğan zemin 1*. Şincan Halk Neşriyatı.
- Öztürk, R. (2020). *Yeni Uygur Türkçesi grameri*. Türk Dil Kurumu.

- Sabir, Z. (2006). *İzdiniş 2-ķıran çağlar*. Şincan Halk Neşriyatı.
- Sabir, Z. (2009). *İzdiniş 1*. Şincan Halk Neşriyatı.
- Sadvakasov, G. S. (1989). *Stroy Uygurskogo yazıka*. Nauka.
- Sev, G. (2007). *Tarihî Türk lehçelerinde hâl ekleri*. Akçağ.
- Stache, W. (1952). Yeter sebep ilkesi (Çev.: N. Uygur). *Felseve Arkivi*, 3(1), 81-84.
- Talıp, A. (2009). *Keç küzdiki şivirgan*. Şincan Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı.
- Tömür, H. (1993). *Hazırķı zaman Uygur tili grammatikisi (morfologiyeye)*. Milletler Neşriyatı.
- Turdi, E. (2005). *Hayat şundak*. Şincan Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı.
- Türk Dil Kurumu (t.y.a). Sebep. *Güncel Türkçe sözlük* içinde. 13 Ekim 2022 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden edinilmiştir.
- Türk Dil Kurumu (t.y.b). Bahane. *Güncel Türkçe sözlük* içinde. 13 Ekim 2022 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden edinilmiştir.
- Vardar, B. (2001). *Dilbilimin temel kavram ve ilkeleri*. Multilingual.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. Multilingual.
- Yakub, A. ve Geyurani, G. (1990). *Uygur tiliniñ izahlıķ luğiti a-p*. Milletler Neşriyatı.
- Yakub, A. ve Geyurani, G. (1992). *Uygur tiliniñ izahlıķ luğiti d-f*. Milletler Neşriyatı.
- Yakub, A. ve Geyurani, G. (1996). *Uygur tiliniñ izahlıķ luğiti m-ü*. Milletler Neşriyatı.
- Yakub, A. ve Geyurani, G. (1999). *Uygur tiliniñ izahlıķ luğiti w-y*. Milletler Neşriyatı.
- Yazıcı Ersoy, H. (2007). Yeni Uygur Türkçesi. A. B. Ercilasun (Ed.), *Türk lehçeleri grameri* içinde (s. 355-428). Akçağ.
- Yunus, T. (1996). *Melike Amannisa Ğanim*. Şincan Halk Neşriyatı.

Extended Summary

Individuals can express the reason through suffixes or words, as well as without any indication of reasons. The reason can be declared in the deep structure without any cause indication in the surface structure, in such a case the meaning of cause is understood from the context. Ø in cases where there is a cause indicator, the sentences can be in the cause+result sequence as well as in the result+cause sequence.

Among the cause indicators consisting of suffixes, there are indications consisting of inflectional suffixes and derivational suffixes. Cause indicators consist of inflectional suffixes as *-DA*, *-Din*, *-GA/-KA* and derivational suffixes as *-GAÇ/-KAÇ*, *-GAÇKA/-KAÇKA*, *-mAy*, *-(X)p*. In New Uyghur Turkish, in addition to functions such as place, time, situation means, *-DA* suffix is also used with the function of cause; the suffix *-Din* appears in New Uyghur Turkish with the function of cause as well as functions such as separation, reference, comparison, fraction and starting point; the suffix *-GA/-KA* is used to indicate the direction and cost of the work shown by the verb, as well as functions such as means and limitation, it is also used with the function of cause. The suffix *-GAÇ/-KAÇ* indicates the time of the movement in the verb; the suffix *-(X)p* indicates the movement before the movement indicated by the main verb or the movement performed at the same time as the main verb; the suffix *-mAy* indicates that the movement in the main verb occurs before or without the movement indicated by the adverbial verb, this suffix also appears with the function of cause. Structures in the language can also fulfil different functions by acquiring new functions other than their original functions. The adverbial-verb suffix *-(X)p*, whose main function is binding, the adverbial-verb suffix *-mAy*, are also used with the function of cause.

Among the cause indicators consisting of words, there are meaningful words as well as function words. The nouns *bais*, *bahane*, *seveb*, *sevebçi*, *sevebkar*, *vec*, *zamin* and the verbs *bahane bol-*, *bahane қil-*, *destek bol-*, *destek қil-*, *ene-mana de-*, *seveb bol-*, *sevebçi bol-*, *seveb körset-*, *vec қil-*, *vec körset-*, *zamin bol-* are cause indicators consisting of meaningful words. The prepositions *bilen*, *üçün*, *dep*, *seveblik*, *tüpeyli(din)*, *yüsisidin* and the conjunctions *ki*, *çünki*, *sevivi*, *şuña*, *şuñlaşka* are indications of cause, which are composed of incumbent words. The cause put forward for the realization of the event may sometimes be the real cause, sometimes the so-called cause. Some words indicate the real cause, while some words indicate the so-called cause. The words such as *bais*, *destek*, *seveb*, *sevebçi*, *sevebkar*, *seveb bol-*, *sevebçi bol-* are mostly express the real cause; the words such as *bahane*, *bahane bol-*, *bahane қil-* express the so-called cause. In the New Uyghur Turkish, there are also words of Arabic and Persian origin among the words with cause indication. The preposition *bilen* indicates association, means and state as well as cause. The preposition *üçün* provides meanings such as cause, purpose, relative, in proportion, and in return. When the preposition *üçün* comes after the *-(X)GAn* suffix, it indicates cause, and when it comes after the *-(X)ş* and *-mAk* suffixes, it indicates a purpose. The conjunctions *ki*, *çünki*, *sevivi*, *şuña*, *şuñlaşka* express the cause and result relationship between sentences. The conjunction *ki* connects sentences with various functions such as explanation, cause and result relationship. In the sentence with *ki*, which is connected with the cause function, the subordinate sentence to which the conjunction

is added indicates the cause, and the main sentence indicates the result. The main function of the conjunction *çünkü* is to explain the cause for the previous sentence in the sentence to which it is added. The conjunction *sevivi* explains the cause for the previous sentence in the sentence to which it is added when it is in the task of binding sentences. The main function of the conjunction *şuña* is to explain the result of the previous sentence in the sentence to which it is added. The function of the conjunction *şuñlaşka* is to explain the result of the previous sentence in the sentence to which it is added. Cause indicators are in the sequence of cause+result or result+cause.

Apart from all these indicators that explain the cause, there are also indicators to find the cause. The function of the indicators for *ne dep*, *nécük*, *néçün*, *néme dep*, *néme üçün*, *némige*, *nemişka* are to find the cause.

A single meaning finds its expression in many different ways. There are also many cause indicators in the New Uyghur Turkish. While these indicators sometimes appear as the main function of the indicator, sometimes they appear as a new function outside of their original function. Sometimes it is related to the continuation of the functions in the historical period in New Uyghur Turkish.

Çarh-Nâme'nin Eksik Beyitleri Üzerine

Orhan KILIÇARSLAN*

Özet

Anadolu sahasında yazılmış ilk Türkçe metin olduğu Fuad Köprülü tarafından öne sürülen *Çarh-nâme*, Ahmed Fakîh'e ait bir manzumedir. Köprülü tarafından 13. yüzyılda yaşadığı belirtilen Ahmed Fakîh'in, son araştırmalarla birlikte 14. yüzyılın ortalarında hayatta olan aynı isimde bir başka şair olduğuna işaret edilmiştir. Şairinin yaşadığı çağa ilişkin değerlendirmelere karşın *Çarh-nâme*'nin Ahmed Fakîh ismine aidiyeti konusunda bir belirsizlik bulunmamaktadır. *Çarh-nâme*'nin yegâne nüshasının bulunduğu Eğridirli Hacı Kemâl'in *Câmi 'ü'n-nezâ'ir* adlı nazire mecmuasında manzumenin seksen üçüncü beytinden sonraki on yedi beyit eksiktir. Bir süre önce *Mecmua Feraid* adı ile kayıtlı bir mecmuaya sıralı/sırasız bir biçimde eklendiği düşünülen varakların *Çarh-nâme*'nin metnini de barındıran Eğridirli Hacı Kemâl'in *Câmi 'ü'n-nezâ'ir* adlı nazire mecmuasının en hacimli nüshası olan Bayezid nüshasına BD (No: 5782) ait olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada bu kısımların Bayezid nüshası ile olan ilgisine ilişkin çeşitli açılardan değerlendirmeler yapılmış, hem *Çarh-nâme* hem de aynı varaklarda devam eden diğer manzumelerin birbiriyle olan bağlantıları ortaya konulmuştur. Mecmuada bulunan ilgili varaklar ile Bayezid nüshasının genel özellikleri açısından yapılan karşılaştırma ve değerlendirmelerin de iki metin arasındaki ilişkiyi desteklediğini söylemek mümkündür. Çalışmanın genelinde Bayezid nüshası ve mecmuada tespit edilen kısımlar *Çarh-nâme* özelinde ele alınmış, çalışmanın sonunda ise Türk dili ve edebiyatı tarihi açısından önemli bir metin olan *Çarh-nâme*'nin eksik beyitlerinin de eklenmesiyle tam metni sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Fakîh, *Çarh-nâme*, *Câmi 'ü'n-nezâ'ir*, Eğridirli Hacı Kemâl, mecmua.

* Doç. Dr., Düzce Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, orhank19@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9479-6975>.

On the Missing Couplets of *Çarh-Name*

Abstract

Çarh-name, which is claimed by Fuad Köprülü to be the first Turkish text written in Anatolia, is a verse by Ahmed Fakih. Although Köprülü states that Ahmed Fakih lived in the 13th century, recent research has pointed out that there was another poet with the same name who was alive in the mid-14th century. Despite the evaluations regarding the age of the poet, there is no uncertainty about the attribution of the *Çarh-name* to the name of Ahmed Fakih. The seventeen couplets after the eighty-third couplet of the verse are missing from Eğridirli Hacı Kemal's *Cami'ü'n-neza'ir*, the only copy of *Çarh-name*. Some time ago, it was found out that the pages, which were thought to have been added sequentially/unsequentially to a collection of poetry (mecmua) registered under the name *Mecmua Feraid*, belonged to the Bayezid copy BD (No: 5782), which is the most voluminous copy of Eğridirli Hacı Kemal's *Cami'ü'n-neza'ir*, which also contains the text of *Çarh-name*. Throughout the study, the Bayezid copy and the parts detected in the collection of poetry (mecmua) are discussed in terms of *Çarh-name*, and at the end of the study, the full text of *Çarh-name*, which is an important text in terms of the history of Turkish language and literature, is presented with the addition of missing couplets.

Keywords: Ahmed Fakih, *Çarh-name*, *Cami'ü'n-neza'ir*, Eğridirli Hacı Kemal, collection of poetry (mecmua).

Anadolu Türk yazınının başlangıç dönemine ait isimler ve bu isimlerin eserleri, Türkçenin tarihî-edebî çizgisini göstermesi bakımından önemlidir. Bu isimlerden biri de Ahmed Fakih'tir. Anadolu sahasında Türkçe yazılmış ilk telif eser konusunda adı ön sıralarda anılan Ahmed Fakih'in kimliğine ve yaşadığı döneme ilişkin araştırmalar, *Çarh-nâme* üzerine ilk çalışmayı gerçekleştiren Fuad Köprülü'den¹ itibaren yeni bilgiler ve belgeler ışığında devam etmiştir.²

¹ Köprülü'nün Ahmed Fakih'in kimliği ve yaşadığı yüzyıla ilişkin değerlendirmelerini dayandığı kaynaklar için bk. Köprülüzâde Mehmed Fuad. (1926). Selçuklular devrinde Anadolu şairleri II: Ahmed Fakih. *Türk Yurdu*, 22, 183-149-151.

² Anadolu sahasında ilk telif Türkçe eser konusundaki araştırmalar ve farklı değerlendirmeler için bk. Sertkaya, O. F. (1989). Ahmed Fakih. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (C 2, 65-67). Türkiye Diyanet Vakfı; Tezcan, S. (1994). Anadolu Türk yazınının başlangıç döneminde bir yazar ve *Çarh-nâme*'nin tarihlendirilmesi üzerine. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 4, 75-88; Bayram, M. (2000). Anadolu'da telif edilen ilk Türkçe eser meselesi. *Erdem*, 36, 899-906; Koç, M. (2011). Anadolu'da ilk Türkçe telif eser. *Bilig*, 57, 159-174; Merhan, A. (2011). Anadolu'daki ilk Türkçe eser üzerine tartışmalar. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 59(2), 53-62.

Fuad Köprülü'nün Sultân Veled, Yûnus Emre, Şeyyâd Hamza, Hoca Dehhânî ve Şeyyâd Îsâ ile birlikte 13. yüzyıl şairlerinden biri olarak saydığı Ahmed Fakîh'in isim benzerlikleri ve diğer bazı kronolojik tutarsızlıklar neticesinde bu yüzyıla tarihlendirilemeyeceği ortaya konulmuştur. Bu konu hakkında Semih Tezcan, Ahmed Fakîh'in 13. yüzyıl şairi olarak konumlandırılmayacağına ilişkin düşüncesini Köprülü'nün kanıtlarını inandırıcı bulmayarak şöyle izah eder;

Ahmed Fakîh'e ilişkin olarak; Ad benzerliği (13. yy.da yaşamış Mevlânâ Celâlî'd-dîn-i Rûmî'nin çağdaşı bir dervişin ve Çarh-nâme yazarı'nın benzer adlar [Fakîh Ahmed, Ahmed Fakîh] taşımaları). ... Köprülü'nün iddiaları sağlam dayanaklardan ve kanıtlardan yoksun olmasına karşılık son zamanlara kadar hemen hemen bütün araştırmacılar tarafından kabul edilmiş, tekrarlanmış ve bu iddialara dayanılarak yeni görüşler ileri sürülmüştür (Tezcan, 1994, s. 83).³

Tezcan'ın değerlendirmesine göre “Yûsuf u Züleyhâ yazarı ?Sula Fakîh, Muhammed Haneî Cengi yazarı Derviş Fakîh, Kitâb evşâf el mesâcidi'ş-şerîfe yazarı Ahmed Fakîh, Çarh-nâme yazarı Ahmed Fakîh aynı kişi olabilir” (Tezcan, 1994, s. 87). Tezcan bu değerlendirmesini dönemin dil özellikleri, eserde yer alan tarihî olay(lar) ve karşılaştırmalar üzerine temellendirmiştir.

13. yüzyıl şairlerinden gösterilen bir diğer isim olan Şeyyâd Hamza'nın elli beyitlik bir manzumesinden hareketle 13. yüzyıla tarihlendirilemeyeceği, Metin Akar'ın çalışmalarıyla ortaya konulmuştur. Akar, Şeyyâd Hamza'nın bu manzumesinin iki beytinde geçen “veba” ile ilgili ifadelerden hareketle şairin yaşadığı dönemi tespit etmiştir. Bu beyitlerden birinde doğrudan bir tarih ifadesi (749/1348) geçmektedir.⁴ Akar, ortaya koyduğu deliller ışığında Şeyyâd Hamza'nın yaşadığı devre ilişkin şu değerlendirmeyi yapar; “Şeyyad Hamza 1348 yılında henüz hayattadır. Şiir yazmaktadır. Bu güne kadar zannedildiği gibi o, XIII'üncü asrın değil, XIV'üncü asrın ilk yarısında yaşamış olmalıdır diyoruz. Kızının mezar taşı ve bilhassa yazımızda sunduğumuz şiiri düşüncemizin doğruluğunun kuvvetli bir delilidir” (Akar, 1986, s. 9). Şeyyâd Hamza'nın manzumesindeki bilgilerin şairin dönemine ait çıkarımlarda bulunulmasına verdiği katkı, Semih Tezcan tarafından Çarh-nâme için de uygulanmıştır. Tezcan, gösterdiği diğer kanıtlar ve yukarıda bahsedilen bilginin Çarh-nâme'deki yansımalarını şu şekilde sonuçlandırmıştır;

³ Köprülü, Ahmed Fakîh'in “Selçukîler devri şairlerinden” olduğuna ilişkin Çarh-nâme'nin muhtevası üzerinden de bir değerlendirmede bulunur; “bütün bu lisanî delillere ilâve olarak Çarhnâme'nin mevzu itibarıyla da Moğol İstilâsı zamanındaki Anadolu hayat-ı ruhiyesine tetabuk ettiğini zikredersek Ahmed Fakîh'in de Selçukîler devri şairlerinden olduğunu anlarız” (Köprülüzâde Mehmed Fuad, 1926, s. 149).

⁴ Akar'ın ortaya koyduğu diğer deliller için bk. Akar, M. (1986). Şeyyad Hamza hakkında yeni bilgiler-I. *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2, 1-14.

Yukarıdaki bilgilerin ve özellikle Akar'ın önemli keşfinin ışığı altında *çarh-nâme*'yi bir kez daha gözden geçirince bugüne kadar dikkatlerden kaçmış bir noktayı belirleyebildim. Dünyanın vefasızlığını anlatan ve ölüm temasını işleyen bu manzumede şu beyit bulunmaktadır:

gözünjile nêce gördün è uslu * ki ma'şûmlar kırılmışıdır vebâdan

(*Çarh-nâme* 50)

Okuyucuya 'Masumların vebadan öldüğünü birçok kez kendi gözlemlerle gördün ey akıl sahibi' diyen yazarın, kendisinin de aynı salgın sırasında yaşamış olduğunu kabul etmek herhalde yanlış olmayacaktır. 13. yy.da veya 14. yy. başında bilinen başka bir veba salgını olmadığına göre bu da 1346-1353 arasında yayılan 'Kara Veba' olmalıdır. Dolayısıyla bu beyit, *çarh-nâme*'nin de en erken 1350'lerde veya daha sonra yazılmış olması gerektiğini gösteren bir kanıttır. Böylece Köprülü'nün bu noktadaki tahmininin de yanlışlığı ortaya çıkmış oluyor (Tezcan, 1994, s. 86-87).

Akar ve Tezcan'ın 13. yüzyıla tarihlendirilen şairler ile ilgili yukarıda bahsedilen değerlendirmeleri, genel ve etkisi belirli bir zaman aralığında devam edebilecek bir vaka karşısında daha sınırlı bir süreyi kapsayan olay(lar) olması bakımından tarihlendirmenin doğruluğuna çok daha fazla katkı sağlamaktadır.

Ahmed Fakîh ismi üzerinden yapılan değerlendirmelerden bir diğeri Osman Fikri Sertkaya'nın *İslam Ansiklopedisi* (TDV) için hazırladığı "Ahmed Fakih" maddesidir. Bu maddede Sertkaya, "Ahmed Fakih" isim(ler)i üzerinden bir tasnif yapmıştır. Bu tasnif, Ahmed Fakîh ismindeki müelliflerin tarih sıralamasına göredir. Sertkaya'nın bu yazısında *Çarh-nâme* adlı kasidenin hangi Ahmed Fakîh'e ait olduğundan bahsedilmemiş, "Ahmed Fakih Adı Altında Toplanan Eserler" başlığı ile genel bir değerlendirme yapılmıştır. Bu çalışmada *Kitâbu evsâfi mesâcidi 'ş-şerîfe* sahibi Ahmed Fakîh ayrı bir sınıflandırma içinde ele alınmıştır. Sertkaya, *Kitâbu evsâfi mesâcidi 'ş-şerîfe* sahibi Ahmed Fakîh'in hangi dönemde yaşadığına ilişkin olarak "XIV. yüzyılın ikinci yarısında, hatta XV. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olabileceğine hükmedilebilir" (Sertkaya, 1989, s. 66) değerlendirmesinde bulunmuştur. Ahmed Fakîh(ler) in hangi yüzyılda yaşadıklarına ilişkin Köprülü'nün değerlendirmeleri, kendinden sonra bu isim üzerindeki araştırmalar ile güncellenerek bu konuda belirli bir hükmün verilemeyeceği veya daha geç bir tarihlendirmenin söz konusu edilmesi gerektiği noktasında birleşir. Tezcan ve Sertkaya'nın araştırma ve değerlendirmeleri tek bir Ahmed Fakîh'in olmadığı yönündedir. Buna mukabil, Tezcan'ın Türk edebiyatının ilk ürünlerinin verilmeye başlandığı 13 ve 14. yüzyıllardaki müellif/şair ve bunların eserleri üzerine hem eserlerden hem de dönemin şartlarından hareketle ortaya koyduğu tespitler, karışıklığı bütünüyle ortadan kaldırırsa da belli bir birikim ve yaklaşım tarzı sunması

bakımından önemlidir. *Çarh-nâme* yazarının hangi Ahmed Fakîh olduğu veya *Kitâbu evsâfi mesâcidi 'ş-Şerîfe* yazarı ile aynı kişi olup olmadığı meselesi bir tarafta tutulursa bu iki eserin de Ahmed Fakîh isim(ler)i etrafında toplandığı söylenebilir.⁵ Bugün için bir hac seyahati esnasında kutsal mekânların tavsif edildiği *Kitâbu Evsâfi Mesâcidi 'ş-Şerîfe* adlı eser yanında *Çarh-nâme* adlı kasidenin de Ahmed Fakîh'e aidiyeti konusunda bir kabul söz konusudur. Yenilenen bilgi ve belgelerle bu eserlerin Türk edebiyatının 14-15. yüzyıllarına tarihlendirilmesi gerekliliği ortaya konulmuştur.

Ahmed Fakîh'in Eserleri

Ahmed Fakîh adı etrafında toplanmış *Kitâbu Evsâfi Mesâcidi 'ş-Şerîfe*, *Çarh-nâme* adlı eserler yanında şairin Fakîh, Miskîn Fakîh mahlaslarını kullandığı şiirleri de bulunmaktadır (Mazıoğlu, 1974, s. 13; Pala, 2004, s. 130-131).

Kitâbu Evsâfi Mesâcidi 'ş-Şerîfe

Ahmed Fakîh'e ait olduğu kabul edilen ve 100 beyitten oluşan *Çarh-nâme* kasidesinden daha hacimli bir eser olan *Kitâbu Evsâfi Mesâcidi 'ş-Şerîfe*, muhteva özelinde Mekke, Medine, Şam ve Kudüs şehirleri ile bu şehirlerde bulunan mescitlerin detaylı sayılabilecek ölçüde anlatıldığı 339 beyitlik bir mesnevidir. Mesnevi, *Çarh-nâme*'de de kullanılan “mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün” vezni ile yazılmıştır. Mesnevinin ilk 21 beyti mukaddime mahiyetinde Hz. Peygamber ve dört halifenin anıldığı ve eserin yazılış sebebinin anlatıldığı kısımdır. Bu kısmı müteakip “fî zikri vasfî mescidi'l-Medîneti ve mâ fihâ min ziyârâti” başlığı ile Medine; “fî zikri vasfî Mekke şerrefehu'llâhu te'âlâ” başlığı altında Mekke; “fî zikri vasfî mescidi'l-Kudsi 'ş-şerîf ve mâ fihâ” başlığı ile Kudüs; “fî zikri vasfî 'ş-Şâmi'l-mübârek” başlığıyla Şam şehri ve bu şehirler içinde bulunan önemli kutsal mekânların çeşitli özellikleri anlatılmıştır. Mesnevinin 169-188 beyitleri “fasl fî münâcâti'r-Rahmân subhâ (nehû)” başlığı altında münacat kısmını kapsamaktadır. Kudüs mescitlerinin tavsifi “fasl fî medhi 'adesi'l-Halil 'aleyhi's-selâm” başlığı altında Hz. İbrahim övgüsünün yapıldığı bölüm ile devam etmektedir. Mesnevinin son kısmında ikisi “medh-i Kuds”, biri ise “medh-i Kuds-i Mübârek” başlıklarını taşıyan üç manzume ile başlığı bulunmayan başka bir manzume bulunmaktadır. Mesnevinin sonuna eklenen bu dört manzume mesnevide kullanılan vezinden farklı olarak ve üçü gazel/kaside biri ise kıta kafiyesi ile yazılmış manzumelerdir. Bu kısımdaki dört manzumenin toplam beyit sayısı 50 beyit ve 1 mısradır (Mazıoğlu, 1974, s. 13).

⁵ *Çarh-nâme* ve *Kitâbu Evsâfi Mesâcidi 'ş-Şerîfe* adlı eserlerin iki ayrı Ahmed Fakîh'e ait olabileceği konusunda karşılaştırmalı bir değerlendirme için bk. Boz, E. (2019). Ahmed Fakîh'e atfedilen iki eser üzerinde “aitlik tespitine yönelik” biçimbilgisel bir karşılaştırma. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 8(18), 167-179.

Ahmed Fakîh'in hac yolculuğunun bir mahsulü olan eser, hacca gideceklerle bir kolaylık sağlamak niyetiyle yazılmıştır. Bir bilgilendirme metni olarak değerlendirilebilecek eser, Türk edebiyatının ilk hac seyahatnamelerinden sayılmaktadır.

Çarh-nâme

Câmi 'ü'n-nezâ'ir, Türk edebiyatının erken dönemlerindeki şairler ve bu şairlerin şiirlerinin derlendiği bir mecmua olması açısından önemli bir eserdir. Mecmuada Ahmed Fakîh'in *Çarh-nâme*'si yanında Yûnus Emre, Şeyyâd Hamza, Dehhânî, Gülşehrî, Âşık Paşa, Elvân Çelebi gibi ilk dönem şairlerinin şiirleri de bulunmaktadır. *Câmi 'ü'n-nezâ'ir*'in Türk edebiyatı tarihi açısından önemine ilişkin Halid Bayrı 1927 yılındaki bir neşrinde şu değerlendirmeyi yapmaktadır;

Bir devir edebiyatını üzerinde hatve hatve takip ettiğimiz '*Câmi 'ü'n-nezâ'ir*' bizi yedinci ve sekizinci asırlardaki Türk edebiyatı hakkında tahminden fazla tenvir etmektedir. Yunus Emre'den hatta ondan daha evvel yetişen Türk şairlerinden başlayarak edebiyatımızın inkişaf ve tekâmül zamanlarına kadar yazılmış birçok manzumelere bu kitapta birer birer tesadüf ediyoruz (Bayrı, 1927, s. 1432).

Köprülü ise *Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri* adlı eserinde Hacı Kemâl'in bu eserini kendisinden önceki örneği olan *Mecmû'atü'n-nezâ'ir* ile kıyaslayarak eser hakkında sitayişkâr ifadeler kullanmıştır; "Ömer bin Mezîd'in kitabından sonra Anadolu edebiyatının en eski ve -hacmi itibarıyla ondan sekiz kere büyük- muazzam bir hazinesi olan bu eserin..." (Köprülüzâde Mehmed Fuad, 1928, s. 61).

Ahmed Fakîh'in *Çarh-nâme* adlı kasidesinin yegâne nüshası, Egridirli Hacı Kemâl'in *Câmi 'ü'n-nezâ'ir* adlı nazire mecmuasının Bayezid Devlet Kütüphanesi 5782 numarada kayıtlı nüshası içinde 289a-290b (264a-265b)⁶ varakları arasında bulunmaktadır. Bu nazire mecmuasının Bayezid nüshasına göre daha eksik bir nüshası, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi İsmail Saib 804-805 numarada iki cilt olarak kayıtlıdır. Bayezid nüshası ile -bir şiir dışında- aynı şiirlerin yer aldığı AÜ nüshasında *Çarh-nâme*'nin başka bir nüshası kayıtlı değildir. AÜ nüshası, Bayezid nüshasının 228a-228b varaklarında bulunan Şeyyâd Hamza'ya ait bir şiir ile son bulmaktadır. Dolayısıyla Bayezid nüshasının 264a-265b numaralı varaklarında bulunan *Çarh-nâme*'nin metnine gelmeden nüsha yarım bırakılmış veya eksilmiştir.

⁶ Mecmuada birden fazla numaralandırma yapılmıştır. Bu numaralandırmaların eserin eksikliğinden dolayı zaman içinde yeniden incelenip farklı değerlendirmeler neticesinde tekrar kaydedildiğini düşünüyoruz.

Fuad Köprülü bir yazısında, Ahmed Fakîh'in *Çarh-nâme* adlı kasidesinin 82 beyitten meydana geldiğini ifade etmiştir. (Köprülüzâde Mehmed Fuad, 1926, s. 149). *Çarh-nâme*'nin eksikliğine ilişkin bir değerlendirmenin de bulunduğu bu yazısında Köprülü; "Câmiu'n-Nezâir'in 289-290'ıncı varaklarında Çerhnâme-i Ahmed Fakîh der bî-vefâî rûzgâr unvanı altında 82 beyitten mürekkep bir manzume mevcuttur ki bunun noksan olduğunu yazı manzumenin sonunu muhtevî varakın nasılsa düştüğü, onu takip eden 291 numaralı varakın başında Halîlî'nin bir gazelinin sadece maktâna tesadüf edilmesiyle anlaşılıyor" (Köprülüzâde Mehmed Fuad, 1926, s. 149) tespitlerine yer verir. Bu değerlendirmesinin devamında, "Câmiu'n-Nezâir'in sonunda mevcut bir cetvele nazaran Ahmed Fakîh'in yüz beyitlik bir eseri mevcut olmak iktiza ediyor ki buna nazaran manzumenin sonundan on sekiz beyitlik bir parçanın aradaki varakla beraber zayi olduğu tebeyyün etmektedir" (Köprülüzâde Mehmed Fuad, 1926, s. 149) diyerek eserin 18 beytinin eksik olduğunu söylemektedir. *Çarh-nâme*'nin beyit sayısına ilişkin başka bir değerlendirmeyi Ahmed Fakîh'in *Kitâbu Evsâfi Mesâcidi's-Şerîfe* adlı eserini yayınlayan Hasibe Mazıoğlu'nun bu eserin giriş kısmında verdiği bilgilerde görüyoruz. Mazıoğlu, *Çarh-nâme* hakkında verdiği bilgilerde kasidenin 88 beyit olduğunu söylemektedir; "Câmi'ü'n-nezâ'ir'in 289-291. yaprakları arasında bulunan bu manzume 88 beyittir" (Mazıoğlu, 1974, s. 11). *Çarh-nâme* üzerine bir inceleme gerçekleştiren Mecdut Mansuroğlu, kasidenin Köprülü'nün belirttiği gibi 82 beyit değil 83 beyit olduğunu ifade etmiştir; "Ahmed Fakîh'in bilinen tek eseri Eğirdirli Hacı Kemal'in Câmi'ü'n-nezâ'ir'indeki Köprülü'ye göre 82, aslında 83 beyitlik Çarhnâme-i Ahmed Fakîh der bivefâî-i rûzgâr başlıklı kaside şeklinde manzumesidir" (Mansuroğlu, 1956, s. 2). Mansuroğlu'nun belirttiği gibi *Câmi'ü'n-nezâ'ir*'in bazı varakları eksik Bayezid nüshasında *Çarh-nâme*'nin 83 beyti bulunmaktadır.⁷ Köprülü'nün değerlendirmesine de temel teşkil eden *Câmi'ü'n-nezâ'ir*'in sonundaki fihrist kısmında Ahmed Fakîh⁸ ismi altında 100 sayı yazılıdır. Bu fihristte şairlerin ismi/mahlası yazıldıktan sonra altlarında şiir/beyit sayıları verilmiştir. Mecmuada başka şiiri bulunmayan Ahmed Fakîh'in bu kasidesi 100 beyitten oluşmaktadır. Mecmuanın akışı içinde 83. beyitten sonra bir kopukluk meydana gelmiş ve *Çarh-nâme*'nin son 17 beyti bu kopan kısımda kalmıştır. Eserin elde bulunan metninin son beyitlerinde nasihatlere yer verilirken bir kopukluğun olduğu hissedilmektedir. *Câmi'ü'n-nezâ'ir*'de bulunan 83 beyit içinde mahlasın bulunmaması, mahlasın devam eden beyitlerde kaldığını göstermektedir. Aynı tespiti Mazıoğlu, "Sadece manzumenin başlığında yazılı olan Şairin adı da kopmuş olan bu son

⁷ Kasidenin eksikliğine ilişkin bir diğer tespit için bk. Kut, G. (1986). Mecmua. *Türk dili ve edebiyatı ansiklopedisi* içinde (C 6, s. 171). Dergâh.

⁸ Bayezid nüshasında *Çarh-nâme* metninin başlığında "Ahmed Fakîh" ismi yazılı iken fihristte "Ahmed Faqî" şeklinde bir imla görünmektedir.

beyitlerde yazılı olmalıdır” (Mazıoğlu, 1974, s. 11) cümleleriyle ifade etmektedir. Bir süre önce Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi 22 Sel 2309 numarada *Mecmua Feraid* (ME) adıyla kayıtlı bir şiir mecmuası içinde düzensiz bir biçimde bir araya getirildiği tespit edilen varaklar ile *Câmi 'ü'n-nezâ'ir*'in Bayezid nüshası arasında bazı ortaklıkların olduğu görülmüş ve karşılaştırmalar neticesinde bu düzensiz varakların *Câmi 'ü'n-nezâ'ir*'in bu nüshasından kopan varaklar olduğu belirlenmiştir. Mecmuaya belli bir sıra gözetilmeden ve karışık olarak ilave edildiği anlaşılan bu varaklar, *Câmi 'ü'n-nezâ'ir*'in mukaddimesinde verilen genel hacmi birkaç varak ile aşan ölçektedir. Tespit edilen mecmuanın 143a yüzünde bulunan ve baştan eksik olan 17 beyitlik manzume, Ahmed Fakîh'in 83 beyti *Câmi 'ü'n-nezâ'ir*'in 264a-265b varakları arasında bulunan *Çarh-nâme* adlı kasidesinin devamıdır. Bu kısımda bulunan 17 beytin baştan 11. beytinde -genel metinde 94. beyte denk gelen beyit- şairin mahlası şu şekilde geçmektedir.

94. Bu 'ibret saña kâr itdise **Ahmed**

Günâhdan tevbe eyle okı Kur'ân (Kılıçarslan, 2022, s. 220)

Şiir mecmuası içinde tespit edilen bu 17 beyitlik kısmın bulunduğu varakta *Çarh-nâme*'nin 83. beyti ile biten bir önceki varağın derkenarında kayıtlı manzumenin de aynı şekilde devam ettiği görülmektedir. Bayezid nüshasının 264a yüzünde *Çarh-nâme* ile birlikte ve onunla aynı vezin ve kafiye başlıksız bir başka manzume daha bulunmaktadır. *Çarh-nâme*'deki eksikliğe benzer şekilde bu manzumenin sonu da Bayezid nüshasında yoktur. Bu manzume de şiir mecmuasında *Çarh-nâme*'nin eksik 17 beytini tespit ettiğimiz varağın derkenarında devam etmektedir. Manzume, mecmuada bulunan 18. beyitten -Bayezid nüshasındaki beyitler de dikkate alındığında 105. beyit- hareketle Sa'dî mahlaslı bir şaire aittir.⁹ Bayezid nüshası ile mecmuada tespit ettiğimiz kısmın birbirinin devamı olduğunu gösteren bir diğer durum, Köprülü'nün de bahsettiği şekliyle Bayezid nüshasında *Çarh-nâme*'nin 83. beytinden sonra gelen yüzde Halîlî'ye ait bir şiirin yalnızca maktasının bulunmasıdır. Derkenardaki şiirin tamamlanmasına benzer şekilde Halîlî'nin şiiri de mecmuada bulunan bir gazel ile bütünlenmektedir. Şiir mecmuasının 151b yüzündeki 6 beyit ile Bayezid nüshasındaki makta beyti vezin, kafiye ve redif açısından aynı şiirin iki parçasıdır.¹⁰

⁹ *Câmi 'ü'n-nezâ'ir*'in tenkitli metninde bu manzume hem başlığının bulunmaması hem de sondaki eksiklikten dolayı şairler dizininde “Şairi Bilinmeyen Şiirler” başlığı altında gösterilmiştir. Bk. (Ertek Morkoç, 2003, s. 1498-1504, 2372). Mecmuada tespit edilen bu kısmın Bayezid nüshasında en son 88. beytin ilk mısraı kaydedilmiş kısım ile vezin, kafiye ve muhteva açısından örtüşüğü görülmektedir.

¹⁰ *Câmi 'ü'n-nezâ'ir*'in tenkitli metninde *Çarh-nâme*'nin 83. beytine düşülen dipnotta “Ahmed Fakîh'in *Çarhnâme*'si burada son bulmaktadır. 83 beyitten sonrası mecmuada mevcut değildir” açıklamasından sonra “266 a sayfasında ise daha önce 263 a der-kenâr'da

Mecmuada bulunan 17 beyitlik eksik kısım, *Çarh-nâme*'nin daha önceki beyitleri ile muhteva ve üslup açısından paralel bir şekilde devam etmektedir. *Çarh-nâme* üzerine bir inceleme yapan Mansuroğlu'na göre şair bu eserinde sanat bakımından iptidai özellikler göstermektedir; "Tasavvuf cereyanlarının Anadolu'da büyük bir kuvvetle yayıldığı sırada yetişmesi sebebi ile şairliğini halkı yetiştirmek yolunda kullanarak sanat kaygısından uzak basit nasihatnameler yazdığı kabul edilebilir. Kendisi tabii Fars edebiyatını biliyordu. Ancak bir yandan halka hitap etmek ihtiyacı, öte yandan Türkçenin Fars örneklerine göre henüz gerektiği gibi işlenmemiş olması *Çarhnâme*'yi sanat bakımından iptidâî kılmıştır" (Mansuroğlu, 1956, s. 1). Mansuroğlu'nun bu değerlendirmesi, eserin 83 beyitlik kısmı üzerinden yapılırsa da devam eden 17 beyitlik

verdiğimiz Halîlî'nin şiirinin son beyti görülmektedir. Biz metni verirken 266 a sayfasındaki Halîlî'ye ait olan beyiti bulunması gereken yere yani 263 a der-kenâr sayfasında Halîlî'nin şiirinin sonuna ekledik" (Ertek Morkoç, 2003, s. 1498) notu düşülmüştür. Bayezid nüshası 266a'da bulunan Halîlî'ye ait bu makta beyti, birkaç sebeple 263a'daki Halîlî'nin şiirine ait olamaz. Varakların öncelik sonralığı bir tarafa BD 265a'daki makta beyti ana metin kısmına yazılmış iken 263a'daki şiir derkenara 3 beyit olarak yazılmış ve eksik bırakılmıştır. (Bu noktada Bayezid nüshasının bazı varaklarında ana metin kısmına yazılan şiirlerin belli işaretlerle derkenarda tamamlandığını da belirtelim). Bu gazel ile ilgili bir diğer problemli nokta 263a'daki Halîlî'nin şiiri ile 266a'daki makta beytinin redif ve kafiyelerinin birbirini tutmamasıdır. 263a'daki şiirin kafiye ve redifi "-ân iken" olmasına karşılık 266a'daki makta beytinde kafiye ve redif "-ûsdan" şeklindedir. 266a'daki bu makta beyti, şiir mecmuasında "Gazel-i Halîlî Redîf-i Diger" başlığıyla kaydedilen gazele aittir. Bu gazel, BD 266a'da Günâhî'nin naziresi ile devam etmektedir. Halîlî'nin gazelinin şiir mecmuasında kaydedildiği yer ile BD nüshasında devam eden makta beyti, sıralama olarak da birbirleriyle mütenasiptir. Halîlî'ye ait gazel şu şekilde tamamlanmaktadır;

Ğazel-i Halîlî Redîf-i Diger

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

1. Zâhidâ çün bî-ğabersin nâme-i nâmûsdan
Bârî inkâr itme Hâkka geç kuru nâmûsdan
2. Kõ enâniyyet tarîkin ma'rifet kesb ideğõr
Âdem oğlusın ne bulduñ şûret-i kâbûsdan
3. Nûr-ı Hâkdur görinen 'ârifden ey kûteh nazar
Şõyle kim şem'ûñ ziyâsı görünür fânûsdan
4. Pâdişâh iseñ ne var cehd it gedâ-yı 'ârif ol
Cehl ile bârî ne hâşıl genc-i Dakyânûsdan
5. Şûfiyâ sen 'âşıkâ mülhid gerek kâfir digil
Ol sürer zevkin def ü çeng ü ney ü nâkûsdan
6. Zâhid-i hod-bîn ne bilsün Hâk tarîkinden ħaber
Tek hemân dünyâyı tordursun bugün sâlûsdan (1-6/ME 151b)
7. Ey Hâfîlî bulmağ isterseñ Cenâb-ı Hâkka yol
Hâk-i pâ-yı 'ârif ol dûr olmağıl pâ-bûsdan(7/BD 266a)

kısım için de benzer bir değerlendirme uygun düşmektedir.¹¹ Eserin konusu hakkında Mansuroğlu Köprülü'den naklen şunları söylemektedir; “Köprülü bu manzumenin ... konusu bakımından Moğol istilâsı zamanına yakıştığını söyler: Dünyanın faniliğinden, dünya zevklerine kapılmamak gerektiğinden, ölümü hatırlatarak bu dünyada ahiret için hazırlanmak lüzumundan bahisle bunun ancak ibadet, tevazu gibi dinî-ahlâkî işlerle sağlanabileceğini öğüt veren dinî-sofiyane bir eserdir” (Mansuroğlu, 1956, s. 2).¹² Ahmed Fakih, kasideinin devam eden 17 beytinde de önceki beyitlerde bahsettiği “dünyanın faniliği, felekten şikâyet” gibi konulara devam etmektedir. Mahlas beytinden sonra duaya geçen şair iman yolundan ayrılmamayı, kabrinin aydınlık olmasını istemektedir. Cennete erişip Hz. Peygambere komşu olmayı arzulayan şair, kasidenin son beytinde günahlarının affedilmesi temennisi ile manzumesini bitirmektedir.

97. *Îmân virdüñ anı bizden ayırma*
Kerîm sensin Raḥîm sensin i Yezdân

98. *Sinümüz içini sen aydıñ eyle*
Melâyikler viribi¹³ anda mihmân

99. *Resûle konşu kılğıl cennet içre*
Bize erzânî eyle bâğ u bostân

100. *Ḳamu mü'minler ile raḥmet eyle*

Günâhumuzı 'afv eyle i Ğufrân (Kılıçarslan, 2022, s. 220)

Yer yer vezin hatalarının bulunduğu eserin nazım tekniği açısından kusurlu oluşunu Mansuroğlu; “Manzume aruzun hezec bahrinin mefâ'îlün mefâ'îlün fa'ûlün vezni ile yazılmış olup bugünkü anlayışımıza göre nazım tekniği bakımından kusurlu sayılabilir” (Mansuroğlu, 1956, s. 2) cümleleriyle değerlendirmiştir. Eserde Arapça ve Farsça kelimelerin sıklığına da dikkat çeken

¹¹ *Çarh-nâme*'nin elde bulunan 83 beyti üzerinden yapılan bir başka metin neşri için bk. Ercilasun, A. B., İz F. ve Kut, G. (1985). *Başlangıcından günümüze kadar büyük Türk klâsikleri* (C 1). Ötüken.

¹² Köprülü'nün *Çarh-nâme*'nin konusu itibariyle Moğol istilası zamanına yakıştığını söylemesi, manzumenin şairine ilişkin ileri sürdüğü tespitlerle ilk bakışta uygunluk arz etmektedir. Bu değerlendirme tarih olarak manzumenin şairi olarak gösterilen Hoca Fakih Ahmed'in (Kıdvetü'l-abdâl) yaşadığı dönem ile örtüşmektedir. Bu değerlendirme yanında Tezcan'ın *Çarh-nâme*'de “Kara Veba” hakkında söylenen mısralar üzerinden yaptığı tespitler de şairin dönemine ilişkin bir başka çıkarımdır. (Tezcan, 1994, s. 86-87). Benzer bir değerlendirme, Köprülü'nün 13. yüzyıla ait şairler arasında gösterdiği Şeyyâd Hamza için de yapılmıştır. Bu değerlendirmede de Şeyyâd Hamza'ya ait bir şiir üzerinden yaşadığı yüzyıla ilişkin bir netlik ortaya konulmuştur. Geniş bilgi için bk. (Akar, 1986).

¹³ Kaynak olarak gösterilen eserde “vü Rabbi” olarak okunmuştu. Bu kısım buradan itibaren “viribi” olarak düzeltilmiştir.

Mansuroğlu bunların, eserin konusu özelindeki tabirlerde ve daha ziyade kafiye oluşturmak için kullanıldığını söyler; “Eserde Arapça ve Farsça sözler epeydir. Bunlar birinci derecede konu ile ilgili tabirler olmakla birlikte, bir bakıma daha çok göze çarpanları kafiyelerdekilerdir” (Mansuroğlu, 1956, s. 2). Mürdef kafiyenin kullanıldığı manzumede zaman zaman Türkçe kelimele-re ve eklere de başvurulduğu görülmektedir.

Sonuç

Türk edebiyatının Anadolu sahasındaki ilk metinlerinden olduğu düşünü-len *Çarh-nâme*, manzumenin tek nüshasının başlığında da belirtildiği gibi Ahmed Fakîh’e aittir. *Çarh-nâme*’nin şairi olarak gösterilen Ahmed Fakîh’in ne zaman yaşadığına ilişkin tespitler, bu eser üzerine ilk incelemeyi gerçek-leştiren Fuad Köprülü’den itibaren süregelmiştir. Manzumenin Ahmed Fakîh ismine aidiyetinde herhangi bir belirsizlik bulunmazken şairinin dönemine ilişkin farklı değerlendirmeler, Türkçenin Anadolu sahasındaki ilk örnekleri-nin tayini açısından da önemlidir. Son araştırmalar ile hem Ahmed Fakîh(ler) hem de 13. yüzyılda yaşadığı sanılan diğer şairler üzerine Köprülü’nün ortaya koyduğu tarihlendirmelerde güncellemeler yapılmıştır. Bu son araştırmalarda Köprülü’nün tespitini dayandırdığı kaynaklardan hareketle 13. yüzyıla ko-numlandırdığı *Çarh-nâme* sahibi Ahmed Fakîh’in 14. yüzyıl ortalarına kadar yaşamış, aynı isimde bir başka Ahmed Fakîh olduğuna ilişkin ikna edici de-ğerlendirmeler ortaya konmuştur.

Ahmed Fakîh’e ait *Çarh-nâme* kasidesinin yegâne nüshasını barındıran *Câmi’ü’n-nezâ’ir*’in Bayezid nüshasında bu manzumenin 83 beyti kayıtlıdır. Bayezid nüshasına göre oldukça eksik; ancak şiir sıralaması olarak bu nüsha ile tutarlılık gösteren AÜ nüshasında *Çarh-nâme*’nin olduğu kısma gelmeden eser yarım kalmıştır. *Çarh-nâme*’nin, Bayezid nüshasının sonunda verilen fihriste nazaran 100 beyit olduğu görülmektedir. *Câmi’ü’n-nezâ’ir*’in eksikliğine ilişkin değerlendirmeler de Ahmed Fakîh’e ait bu kasidenin eksikliği üzerin-den somutlaştırılmıştır. Yakın zaman önce *Mecmua Feraid* adıyla kayıtlı bir mecmuaya sıralı/sırasız bir biçimde eklenen varakların *Câmi’ü’n-nezâ’ir*’in Bayezid nüshasındaki eksik varaklar olduğu tespit edilmiştir. Bu eksik kısım-larda *Çarh-nâme*’nin de eksik beyitlerinin bulunması, *Câmi’ü’n-nezâ’ir*’i ye-niden bütünleyen en önemli göstergelerden birisidir.

Mecmuada tespit edilen kısımda Ahmed Fakîh’in *Çarh-nâme*’sine ait olan 17 beyit içinde şairin mahlası da geçmektedir. Bu 17 beyit ile önceki 83 beyit arasında üslup ve konu birliği yanında manzumenin şekil unsurları da uygun-luk arz etmektedir. *Çarh-nâme* metnini bütünleyen bu kısmın derkenarlarında da *Çarh-nâme* ile aynı vezin ve kafiyede başlıksız bir başka manzume daha

bulunmaktadır. *Çarh-nâme* ile hemen hemen aynı ölçekte olan bu manzumenin Sa'dî mahlaslı bir şaire ait olduğu anlaşılmaktadır.

Mecmua içinde tespit edilen kısımların *Çarh-nâme*'ye aidiyeti noktasında bir başka gösterge de *Câmi'ü'n-nezâ'ir*'in Bayezid nüshasında kasidenin 83. beytinden sonra diğer yüzde Halîlî'ye ait bir makta beytinin varlığıdır. *Câmi'ü'n-nezâ'ir*'in tenkitli metninde Halîlî'nin eksik bir başka şiirine eklenen bu makta beytinin de mecmuada tespit ettiğimiz şaire ait başka bir gazelin maktası olduğu tespit edilmiştir. *Çarh-nâme* özelindeki bu değerlendirmeler mecmua içindeki varakların *Câmi'ü'n-nezâ'ir*'in Bayezid nüshasının eksik varakları olduğunu doğrulamaktadır. Bu kısımlar dışında mecmuada bulunan diğer varaklarda da pek çok başka metnin birbirini bütünlediği görülmektedir. Mecmuadaki kısımların yazı, ana metin ve derkenar düzeni, şiirlere verilen başlıklar gibi unsurları da Bayezid nüshasının eksik varaklarıyla örtüşmektedir. Bu çalışmada yegâne nüshası Eğridirli Hacı Kemâl'in *Câmi'ü'n-nezâ'ir*'inde bulunan ve Türk dili ve edebiyatı tarihi açısından önemli bir metin olan *Çarh-nâme* ve şairi Ahmed Fakîh'e ilişkin değerlendirmeler yapılmış, *Çarh-nâme*'yi bütünleyen eksik beyitlerle birlikte tam metni sunulmuştur. Ahmed Fakîh'in *Çarh-nâme*'si yanında tespit edilen diğer manzumelerin de filolojik incelemelerle Türk dili ve edebiyatı tarihine ilişkin yeni değerlendirmelere bir zemin hazırlayacağı muhakkaktır.

Metin

Çarh-nâme-i Ahmed Fakîh der-bî-vefâ-i rûzgâr

Mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün

1. Dirîgâ çarhuñ elinden hezârân
Ki kılmışdur mu'atçal bunça kârân
2. İşid imdi bu ahvâli i kardaş
Çün ümmetdür biri birine ihvân
3. Yavuz şanmaya kardaş kardaşına
Haķîkatdür bu sözüm baña inan
4. İşitdün ise sözüme kulaķ tut
Gidermegil sözümi kulaġuñdan
5. Bilür misin niçün geldün cihâna
Sini kulluġ için yaratdı Sultân
6. Saña ni'met virüpdür bî-nihâyet
Huşûşâ kim kılupdur ehl-i îmân

7. Naşîhat tutarısñ diñle sözüm
Hünerüñ var-ısa gel uşda meydân
8. Saña birkaç ögütler vireyin ben
Ki her birisi dürr ola ya mercân
9. Ögüdüm bu günehden tevbe eyle
Ki îmân kaçdın eyler bil ki şeytân
10. Uşañ olma başuña ‘aqluñı dir
Yol uzağdur ki yoğdur ħadd ü pâyân
11. Gözüñ aç ğaflet içre yatma iy dost
Ki göçmege tutupdur yüzi kervân
12. Yol erenleri göçüp yola girdi
Dögeyorır âĥir dünbeki servân
13. Nice bir yatasın ğafletde iy yâr
Ecel irmezdin öñdin imdi uyan
14. Nazar kıl ‘âleme ħâlüñi añla
Yarağa meşğûl ol sen iy müselmân
15. Eger nâm ister iseñ âĥiretde
Yidürgil Ĥağ yolına dünyede nân
16. Olanlar saña yetmez mi naşîhat
Niçün uşşuñı dirmezsin sen iy cân
17. Bu dünyâya niçün pek yapışursın
Sini andan ħoparur çarĥ-ı devrân
18. Bu rızğ için nice teşvîş çekersin
Uşandı rızğ yiyü ağzuñda dendân
19. Eger girüp sin içinde yatasın
Beş on arşun bez ile yâĥû ‘uryân
20. Ne mağrûrsın cihânuñ lezzetine
Niçe bir yürivesin şâd u ħandân
21. Ĥazâ yayı ecel oğların atar
Saña dahı doğınısar ol oğdan

22. Ol oķuñ zaķmına kimsene döymez
Görür ölmez virür cânını ķurbân
23. Vefâ umma bu dünyâdan i ħanum
Anuñla ķılmağıl sen ‘ahd ü peymân
24. Sini aldar bu dünyâ bî-ħabersin
Sözüm işit öğüdüm tut tab aldan
25. Ögüni dir kıyâmet bil yaķındur
Utan kim saña nâzırdur Yaradan
26. Hevâya uyma geķ nefis ârzûsından
Bu nefis atınuñ ağzına ur uyan
27. Bu dünyâ bî-vefâdur bil ħaķıķat
Sini göķürmedin ol sen göķ andan
28. Niķe bir tırısar bu dünye ħalkı
Niķe bir olısar dünyâ âbâdân
29. Yıkılısar bu göklerle bu yirler
Ķamusı olıсарdur küllî vîrân
30. Gün ola kim kopa tağlar yirinden
Berâber ola düpdüz tağ u yaban
31. Kıyâmet kopicamız bil ħaķıķat
Kelebek bigi tağıla bu insân
32. Yaradılmış cemî‘i öliserdür
Ķalıсарdur hemân ol Ferd ü Raħmân
33. Yarın anda ħalâyık cem‘ olıсар
Kimi kayğuya batmış kimi şâdân
34. Su’âl eyleyiserler itdüğünden
Tutar a ‘zâlaruñı anda lertzân
35. Kirâmen kâtibîn durmaz yazarlar
Ne kim itdüñ kılurlar anı dîvân
36. Getürüp tartalar ħayruñla şerrüñ
Ĥaķıķat bil ķurılıр anda mîzân

37. Eger hayruñ ağır gelse zi devlet
Yüzüñ ağ ola hem-çün mâh-ı tâbân
38. Eger şerrüñ ağır gelse i miskîn
Varacak yirüñ olur bil ki nîrân
39. Şırâta uğrayıyardur yoluñ bil
Kılıçdan iti dirler ince kıldan
40. Yarın andan geçisersin yol oldur
Şaķın imdi i kardaş çıkma yoldan
41. Bizi kórķduğumuzdan kırtar iy Hâķ
Bize ayruķ bititme anda hicrân
42. Cemâlüñ bize göster yarın anda
Be-ħaķķ-ı Muştafâ vü mâh-ı tâbân
43. Gel imdi ol Resûlüñ sünnetin tüt
Kim anı tutsa olur Şâh-ı Merdân
44. Bu dünyâ lezzetine mağrûr olma
Bu nefsi beslemegil hem-çü hayvân
45. Sini ger bir nefes güldürdi dünyâ
Şoñucu biñ kezin kıldurdu efgân
46. Bu dünyâ bil ki saña bâķî kalmaz
Eger mülküñ ola Şâm u Horâsân
47. Vefâ umma ki yoķdur hiç vefâsı
Velîkin işidür her lahza noķşân
48. Esirgemez bu halkı çarķ-ı zâlim
Mecâl virmez sürer âdemi bundan
49. Ne yoķsulı esirger ne ho bayı
Ne aķ şaķallu pîr kór ne ho oğlan
50. Gözüñle niçe gördüñ iy uşullu
Ki ma'sûmlar kıırılmışdur vebâdan
51. Selâtinler zebûn olur ecelden
Ecel irişmedin saña negâhân

52. Gel imdi kendüzüne dir ögünü
Ecel irişmedin sana negâhân
53. Ecel câmi şarâbın çün içesin
Düşesin ayru kamu dostlaruñdan
54. Yaluñuzca yatasın sin içinde
Ne bilem şâd m'olursın yâ perîşân
55. Di imdi bunda anuñ yarağın gör
Ki saña yârî kıla Hıyy u Sübhân
56. 'İbâdet kııl Hâk için giçe gündüz
'İbâdetdür bilürsin genc-i pinhân
57. Kazâ-yı âsumânî çün irişür
Ölüme kimsene olmaz peyandân
58. Gelecek nesne gelür çâre yokdur
Gerek sen yaş yirine ağlağıl kan
59. Bu dünyâda belâya şabr idegör
Hâkuñ sevdüğü kıurtılmaz belâdan
60. Ölüm bir kapudur geçmek gerekdür
Berâber anda sultân ile çöpân
61. Yaradılmış bu şerbetden tadısar
Ulu kiçi durur ol işde yeksân
62. Bu bir işdür kim uğrar kamu mañlûk
Bu bir derddür ki yokdur aña dermân
63. Bu bir rencdür ki hiç dermân bulunmaz
'İlâc bilmediler Buçrağ u Loqmân
64. Ecel şayrulığı çün kim irişse
Tîmâr itmez aña yüz biñ tabîbân
65. Nebî zindân dimişdür dünyâ-y-içün
Nite râhat olısar ehl-i zindân
66. Dirîğâ kim uçısar kuş kafesden
Dirîğâ kim çüriyiser bu ebdân

67. Dirîgâ yatisaruz sin içinde
Geçiser üstümüzden niçe ezmân
68. Nebî vü hem velî kurtulmadı hîç
Ölüm şerbetin içüp virdiler cân
69. Bize hüd ne hisâb anlara nisbet
Ecelden kaçmağa yok durur imkân
70. Çalabum çün ölüme uğraruz biz
Ayurma şoñ nefesümüz îmândan
71. N'idelüm çün cihânuñ işi budur
O derde uğradı Dâvud Süleymân
72. Anuñ kim tahtını yil götürürdi
Ölüme uğradı adı Süleymân
73. Elinde ejdehâ olan 'aşâsı
Yed-i beyzâ dağı Mûsî bin 'İmrân
74. Ya qanı Ya 'kûb İsmâ'îl ü Dâvud
Dağı hüsn issi ol Yûsuf-ı Ken'ân
75. Ebûbeker ü 'Ömer qanı 'Alî hem
Ya qanı cem' iden Kur'ânı 'Osmân
76. Qamusı datdı bu şerbetden iy yâr
Uş imdi bize degdi nevbet el'ân
77. Muhammed kim cihânuñ fağrı-y-ıdı
Bu sünnetler anuñdur âyîn erkân
78. Burâk issi Haquñ dostı Habîbi
Aña mi'râc u 'arş üstiydi seyrân
79. Anuñ için yaradıldı bu 'âlem
Anuñ için düzetti ins ile cân
80. Anuñ için yaradıldı bu yirler
Anuñ için bu gökler oldu sayvan
81. Aña qalmayıcağ bu dünyâ key bil
Saña hüd qalısar degül yaraqlan

82. Pes ölüm haqdur elbette ölürsün
Saña imdi i dervîş kibr kıandan
83. Tavażzu‘ eyle bunda hâs u ‘âma
Kim anda olmayasın zâr u giryân
84. Ne kıaldı enbiyâ vü evliyâyâ
Ne kıalısar cihânda ehl-i ‘irfân
85. Muķayyed olurısañ bu cihânda
Yaşuñ olduķça imdi tırma tırvan
86. Kime itmedi zulmi çarh-ı zâlim
Kimüñ itmedi cigerini biryân
87. Kimüñ aķıtmadı gözi yaşını
Kimüñ kılmadı yüregın tolu kıan
88. Ki oğul[i]çün ağladur atayı
Ki oğlancuğını ayrur anadan
89. Selâtinler bu işde şöyle ‘âciz
Hâlâyıklar bu işde şöyle hayrân
90. Neler kılduñ cihânda sen i¹⁴ dünyâ
Yaradılalı kim döner bu devrân
91. Bu sözleri anuñçün söylerem ben
Ki ‘âlemde ola her lahza destân
92. Naşîhat tütalar ‘ibret alalar
Bunu diñleyeler ‘aşk-ıla cândan
93. Yarağa meşğûl ola işidenler
İdeler yarın için bunda ihsân
94. Bu ‘ibret saña kâr itdise **Ahmed**
Günâhdan tevbe eyle okı Kur’ân
95. İlâhî kıullaruña rahmet eyle
Be-haķķ-ı sûre-i Tâ-hâ vü Rahmân

¹⁴ Eksik beyitlerin yayımlandığı kaynakta bu ünlem “ey” şeklinde okunmuştu. Burada “i/iy” olarak düzeltildi. Bk. Kılıçarslan, 2022, s. 219-220.

96. Senüñ fazluñdan umaruz Çalabum
Yarın yoldaş idesin hûr u rıdvân
97. Âmân virdüñ anı bizden ayırma
Kerîm sensin Raḥîm sensin i Yezdân
98. Sinümüz içini sen aydıñ eyle
Melâyikler viribi anda mihmân
99. Resûle konşı kılğıl cennet içre
Bize erzânî eyle bâğ u bostân
100. Kâmu mü'minler ile raḥmet eyle
Günâhumuzı 'afv eyle i Ğufrân

Etik Komite Onayı Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek Araştırma için herhangi bir mali destek alınmadı.

Çıkar Çatışması Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Ethical Committee Approval Ethical committee approval is not required for this research.

Funding This research received no external funding.

Conflicts of Interest The author declares no conflicts of interest in this study.

Kaynakça

- Akar, M. (1986). Şeyyad Hamza hakkında yeni bilgiler-I. *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2, 1-14.
- Bayram, M. (2000). Anadolu'da te'lif edilen ilk Türkçe eser meselesi. *Erdem*, 36, 899-906.
- Boz, E. (2019). Ahmed Fakih'e atfedilen iki eser üzerinde "aitlik tespitine yönelik" biçimbilgisel bir karşılaştırma. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 8(18), 167-179.
- Câmi 'ü'n-nezâ'ir*. (t.y.a). Demirbaş No.: 804-805. AÜDTCF Kütüphanesi İsmail Saib I- II. Ankara, Türkiye.
- Câmi 'ü'n-nezâ'ir*. (t.y.b). Demirbaş No.: 5782. Bayezid Devlet Kütüphanesi. İstanbul, Türkiye.
- Ercilasun, A. B., İz, F. ve Kut, G. (1985). *Başlangıcından günümüze kadar büyük Türk klâsikleri* (C 1). Ötüken.

- Ertek Morkoç, Y. (2003). *Eğridirli Hacı Kemal'in Câmiü'n-nezâir'i (Metin ve mecmua geleneği üzerine bir inceleme)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kılıçarslan, O. (2022). *Eğridirli Hacı Kemâl Câmi'ü'n-nezâ'ir eksik şiirler Bâ-yezîd nüshası No: 5782 (İnceleme-metin-ıpkıbasım)*. Grafiker.
- Koç, M. (2011). Anadolu'da ilk Türkçe telif eser. *Bilig*, 57, 159-174.
- Köprülüzâde Mehmed Fuad. (1926). Selçuklular devrinde Anadolu şairleri II: Ahmed Fakih. *Türk Yurdu*, 22, 149-151.
- Köprülüzâde Mehmed Fuad. (1928). *Millî edebiyat cereyânının ilk mübeşşirleri*. Devlet Matbaası.
- Kut, G. (1986). Mecmua. *Türk Dili ve Edebiyatı ansiklopedisi* içinde (C VI, s. 171). Dergâh.
- M. Hâlid Bayrı. (1927). Câmi'ü'n-nezâ'ir. *Millî Mecmua*, VIII(89), 1432-1433.
- Mansuroğlu, M. (1956). *Ahmed Fakîh, Çarh-nâme*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Mazıoğlu, H. (1974). *Ahmed Fakih, Kitâbu evsâfi mesâcidi 'ş-şerife*. Türk Dil Kurumu.
- Mecmua Feraid*. (t.y.). Demirbaş No.: 22 Sel 2309. Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi. Edirne, Türkiye.
- Merhan, A. (2011). Anadolu'daki ilk Türkçe eser üzerine tartışmalar. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 59(2), 53-62.
- Pala, İ. (2004). Ahmed Fakih ve şiirleri üzerine bir inceleme. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 10, 123-148.
- Sertkaya, O. F. (1989). Ahmed Fakîh. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (C II, s. 65-67). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Tezcan, S. (1994). Anadolu Türk yazınının başlangıç döneminde bir yazar ve Çarh- nâme'nin tarihlendirilmesi üzerine. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 4, 75-88.

Extended Summary

The poets of the first period of Anatolian Turkish literature and the works of these poets are valuable in showing the historical-literary line of Turkish language. One of them deserving praise is Ahmed Fakih. Studies on the identity of Ahmed Fakih whose name is mentioned as a pioneer author of the first original literary work written in Turkish language in the Anatolian field and on the period, he lived in, have been ongoing in the light of new information and documents since Fuad Köprülü carried out the first study on *Çarh-name*.

Previous inquiries have revealed that Ahmed Fakih, considered by Fuad Köprülü as one of the 13th-century poets along with Sultan Veled, Yunus Emre, Şeyyad Hamza, Hoca Dehhani and Şeyyad İsa, cannot be dated to that century due to name similarities and some chronological inconsistencies. One of these researches, based on a fifty couplets poem written by Şeyyad Hamza, estimated as one of the 13th-century poets, indicates the time during which he lived should not be dated to that century. Metin Akar determined the time in which the poet lived with the reference to the expressions about the “plague” in the two couplets of Şeyyad Hamza’s 50 couplets poem. There is an obvious date statement (749/1348) in one of its couplets. The contribution of the information in Şeyyad Hamza’s poem for making assumptions about the poet’s life was also discussed by Semih Tezcan in his studies on Ahmed Fakih’s Qasida of *Çarh-name*. Akar’s and Tezcan’s evaluations on these two poets, considered to live in the 13th century, are very useful to define the accuracy of the date owing to an event(s) covering a limited period.

One of the studies on the name Ahmed Fakih is the article “Ahmed Fakih” written by Osman Fikri Sertkaya for the *Encyclopaedia of Islam* (TDV). Sertkaya made a classification based on the name(s) of “Ahmed Fakih”. It is not stated in Sertkaya’s article which one of the Ahmed Fakih(s) is the author of the qasida called *Çarh-name* but a comprehensive evaluation has been made under the title of “Works Collected under the Name of Ahmed Fakih”. Köprülü’s assessments regarding the century, Ahmed Fakih (s) lived in, have been updated by the researchers who study in the same field and it is agreed that no obvious judgment can be given on this topic and a later date should be suggested. Tezcan’s and Sertkaya’s studies and evaluations indicate that there may be another person with the same name as Ahmed Fakih. On the other hand, Tezcan’s conclusions on the authors/poets and their works in the 13th and 14th centuries, in which the first works of Turkish literature began to be written, are noteworthy with respect to presenting a significant accumulation and approach. However, these interpretations do not totally eliminate the confusion. If it is not taken into consideration that who the real author of *Çarh-name* is and whether he is the same person as the author of *Kitabu Evsafı Mesacidi’ş-Şerife*, it can be stated that these two works are connected to the name(s) of Ahmed Fakih. Today, there is a consensus among scholars that both the qasida named *Çarh-name* and the work called *Kitabu Evsafı Mesacidi’ş-Şerife*, in which the holy places are described during a pilgrimage, are written by Ahmed Fakih. With the revised information and reviewed documents, these literary works should be dated to the 14th-15th centuries of Turkish literature.

The only copy of Ahmed Fakih's qasida named *Çarh-name* is between the leaves of 289a-290b (264a-265b) in the collection of nazire (parallel) called *Cami'ü'n-neza'ir* of Eğridirli Hacı Kemal (Hacı Kemal from Eğridir) registered at number 5782 in the Bayezid State Library. In the index section of *Cami'ü'n-neza'ir*, the number 100 is written below the name Ahmed Fakih. The qasida of Ahmed Fakih, who doesn't have any other poems in the collection, consists of 100 couplets. In the poetry collection, some pages of the manuscript were torn after the 83rd couplet and the last 17 couplets of *Çarh-name* remained in this torn part. It can be comprehended that there is a missing part in the last couplets in which a break is felt while giving advice. The absence of a pseudonym in 83 couplets in *Cami'ü'n-neza'ir* implies that the pseudonym had been left in the missing couplets. A while ago, a few leaves have been discovered in a poetry collection registered as *Mecmua Feraid* (ME) with the number 22 Sel 2309 in Edirne Selimiye Manuscript Library. It is presumed that this collection is gathered untidily. These newly found leaves have been compared with the Bayezid copy of *Cami'ü'n-neza'ir*. It has been determined that there are some commonalities between the leaves and the Bayezid copy of *Cami'ü'n-neza'ir*. After comparing these two texts, it has been inferred that these untidy leaves are the split part of the copy of *Cami'ü'n-neza'ir*. These leaves that are presumed to be added to the poetry collection without a certain order exceed the scale given in the introduction of *Cami'ü'n-neza'ir*. This 17 couplets poem, written on page of 143a in the poetry collection and not having the beginning part, is the continuation of Ahmed Fakih's 83 couplets qasida of *Çarh-name* which is placed between leaves 264a-265b in *Cami'ü'n-neza'ir*.

Details such as writing style, main text, margin order of the parts in the collection, and the titles given to the poems also correspond with the missing leaves of the Bayezid copy. Evaluations have been made on Ahmed Fakih and *Çarh-name*, a valuable qasida taking place in *Cami'ü'n-neza'ir* of Eğridirli Hacı Kemal, also on its significance in the history of Turkish language and literature. The whole text is presented together with the missing couplets completing the *Çarh-name*. Other poems found in the poetry collection along with Ahmed Fakih's *Çarh-name* will certainly provide a basis for new evaluations of the history of Turkish language and literature through philological studies.

Tekrar Sınıflandırmalarında Yapısal Bir Belirleyici Olarak Çokluk Kategorisi ve Özbek Türkçesindeki Görünümü

Sema EYNEL*

Özet

Tekrarlar, oluşum ve sıralanış kaidelerinin oluşması uzun bir süreci gerektiren kalıplaşmış söz öbekleridir. Türk dilinin ilk yazılı metinlerinden itibaren varlığı tanıklanan tekrarlar, bu özellikleri ile sadece tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde değil, diğer dillerde de ortaklaşan bir görünüm sunarlar. Tekrarların çokluk işlevindeki kullanım sıklığı, bu ortak görünümün bir örneğidir. Ancak söz konusu ortaklık, sadece işlev boyutunda değil, yapı boyutunda da dikkati çekmektedir. Tekrar unsurlarının çokluk kategorisinde yer alması ve bunun bir sınıflandırma özelliği göstermesi araştırmanın temel problemini oluşturur. Çalışmada, üç tarihî lehçe (Karluk, Kıpçak ve Oğuz lehçeleri) ile Arapçaya ait özellikleri yapısında bulunduran Özbek Türkçesindeki tekrarların ele alınması amaçlanmıştır. Bu lehçeye ait metinlerden doküman incelemesi tekniği ile derlenen *haq-huquq*, *faqir-fuqara*, *hol-ahvol*, *sir-asror*, *qiz og'lan*, *yer-ko'klar*, *yeru osmon*, *atrof-joylar* vb. tekrarların yapısı ortaya konmuştur. Türkçenin tarihî ve çağdaş lehçelerinde de tespit edilebilen bu tekrarlara ait bulgular art zamanlı örnekleriyle karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Tespit edilen tekrar gruplarının sadece ikinci unsuruna da her iki unsurunun da çokluk kategorisinde olduğu, yalnızca ilk unsurun çokluk kategorisinde olduğu tekrarlara ait bir örneğin ise bulunmadığı görülmüştür. Buradan hareketle tekrarı oluşturan unsurların “tekil-tekil”, “tekil-çoğul”, “çoğul-çoğul” şeklinde bir sıralama ile yer aldığı tespit edilmiş ve çokluk kategorisinin tekrar sınıflandırmalarında yapısal bir belirleyici olduğu öne sürülmüştür. Çalışmada yapılarına

* Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, semaeynel7@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8875-762X>.

göre tekrar sınıflandırmasında çokluk kategorisinin ayrı bir başlık altında ele alınmasına yönelik bir öneri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tekrarlar, çokluk kategorisi, yapı, sınıflandırma.

Plural Category as a Structural Determinant in the Classification of Reduplication and its Appearance in Uzbek Turkish

Abstract

Reduplications, whose existence has been documented since the first written texts of the Turkish language, are in a stereotyped structure. Since a long process is required for the formation of its structures and the formation of the ordering rules, they present a common picture in all languages. The frequency of use in the plural function is an example of this common picture. The inclusion of reduplication elements in the plural category and their classification features constitutes the main problem of the research. This study aims to deal with reduplication in the historical dialects of Turkish and Uzbek Turkish, which has features of Arabic in its structure. The structure of reduplications such as *haq-huquq*, *faqir-fuqara*, *hol-ohvol*, *sir-asror*, *qiz og'lan*, *yer-ko'klar*, *yeru osmon*, *atrof-joylar* compiled from the texts belonging to the Uzbek dialect was revealed by the technique of document analysis. The findings of these reduplications, which can also be detected in the historical and contemporary dialects of Turkish, were evaluated by comparing them with diachronic examples. It was observed that only the second element or both elements of the detected reduplication groups consisted of reduplications in the plural category. Thus, it has been determined that the elements that make up the reduplication are in order as “singular-singular”, “singular-plural”, “plural-plural”, and plural category have been suggested to be a structural determinant in reclassifications. In the study, a proposal is presented to consider the plural category under a separate heading in reclassification according to its structures.

Keywords: Reduplications, plural category, structure, classification.

Türkçenin bilinmeyen tarihine ışık tutan somut bir veri niteliğindeki tekrarlar, dünya dillerinde olduğu kadar ilk yazılı metinlerinden itibaren Türkçede de yaygın kullanıma sahip bir anlatım biçimidir.¹ Tuna'nın (1949) ifadesiyle *en uygun şartlar altında 7-8 asırlık bir gelişmeden sonra iyice gürbüzleşen ve güzelleşen* (s. 429) tekrarların oluşumları uzun bir zaman dilimi içerisinde gerçekleşir.

¹ WALS (The World Atlas of Language Structures) çevrim içi veri tabanındaki bilgileri yorumlayan Rubino 368 dilin 278'inde tam ve kısmî tekrar, 35'inde ise yalnızca tam tekrar bulunduğunu bu verilere göre dillerin % 85'inin kısmî ya da tam tekrar türünü kullandığını belirtir (Rubino, 2005).

Tekrarların dildeki temel işlevi, anlama güç katıp ahenk sağlayarak sözü daha etkili hâle getirmektir. Bu husus ise ses ve söz benzerliği ya da bunların tekrarından doğan ahenk vasıtasıyla sağlanır. Tekrarlar, yüzyıllar boyunca kullanılmaları neticesinde kalıplaşmış yapılardır. Bu kalıplaşma, sadece kullanılan sözcüklerde değil, tekrarların diziliş sıralamasında da görülür ki sahip oldukları bu özellikler araştırmacıları tekrarların ses, şekil ve cümle bilgisi özelliklerini irdeleyip onları bu özellikleri temelinde sınıflandırmaya iter.

Tekrarlar anlamları, işlevleri, görevleri ve yapıları gibi çeşitli açılardan araştırmacılarca sınıflandırılmıştır. Semantik çalışmalarda “aynı sözcüğün tekrarıyla, yakın anlamlı, karşıt anlamlı, eş anlamlı, zıt anlamlı, birbirini andıran ya da bir anlamlı bir anlamsız sözcüklerin bir araya gelmesiyle oluşanlar”, görevleri bakımından cümlede “özne, nesne, tümleç, yüklem” olarak bulunmalarına göre sınıflandırılan tekrarlar temel işlevleri olan “pekiştirme, güçlendirme, abartma, çoğaltma”nın yanı sıra “kolaylaştırma, sıralama, yaklaşma, belirsizlik, alaycılık, telaş/sabırsızlık, kesinlik, acıma, kızgınlık, sonsuzluk, devamlılık, açıklama, küçümseme/yeme, tahmin, tezlik vb.” anlamsal işlevlerde ve sözcük türetme işlevinde kullanılmaları bakımından da tasnif edilmiştir (Hatipoğlu, 1971, s. 35-60; Çürük, 2016, s. 400-410; Çürük, 2018).

Tekrarların yapı bakımından sınıflandırmasına dair ilk tespit edilen ilkelere birisi “unsurları farklı sayıdaki tekrarlar da çok hecelinin daima sonda yer alması”dır. Panini’den beri bilinen bu ilke başka dillerde (Sanskrit) de görülen bir sıralama kuralıdır. Türkçe tekrarlar üzerine ilk çalışmayı yapan Carle Foyle’un 1899’da “*ana baba* tipli, yani eşit sayıda heceli fakat yalnız bir üyesi ünsüzle başlayan, tekrarlar da ünsüzle başlayanın daima sonda yer aldığına” dair belirleme de bir diğer sınıflandırma kuralı olarak verilebilir (Tuna, 1986, s. 189). Tekrar sınıflandırmalarında öncü niteliğindeki bu bulgular sadece Türkçedeki değil, diğer dillerdeki tekrar yapıları için de geçerli kurallardır.

Tekrarların sık geçtiği Eski Uygur Türkçesi Dönemi metinleri üzerine yürüttüğü çalışmada Çağatay, “tekrarların diziliş ilkeleri olarak heceleri eşit olanlarında vokalle başlayanın (asıg tusu), az heceli olanın, söylenişi kolay olanın (yani tonlu ünsüzle veya düz ünlü başlayanın) başta yer aldığı (bulmak tapmak, sav öt)” belirler (Ağakay, 1954, s. 98-99). Bu belirlemeler, sonraki tekrar çalışmaları için yol gösterici niteliktedir.

Tuna’nın “Türkçede Tekrarlar” adlı yazısında bahsettiği, Félicien Brinzeu’nun “başa /m/ getirilerek oluşturulan tekrarlar” çalışması da yine bir kriter olarak sınıflandırmalarda yer almıştır (1949, s. 429). Tuna, bu çalışmasında “tekrarlanan söz kalın ve ikinci ünlüsü dar ise her iki ünlü u, ince ise ü (*çatı çutu*) olur” şeklinde bir sınıflandırma kriteri de ortaya koyar. Çalışmada tekrarlar, “kısmî ikilemeler (*sapasağlam*), ‘be’ ile yapılan (*gün be gün*), tamlama

şeklindeki, ilk unsurun çokluk ikinci unsurun iyelik eki aldığı (*hanlar hanı*), mı soru edatı ile yapılan (*güzel mi güzel*), ses tekrarıyla (*usul usul*)” şeklinde sınıflandırma başlıkları altında ele alınır. Tuna (1950) bu çalışmanın devamı niteliğinde yayımladığı “Türkçede Tekrarlar 2” de aldığı ekleriyle ve olumlu olumsuzluk bağlaçlarıyla kurulan tekrarları yapılarına göre sınıflandırır.

Marchand tarafından ortaya konan “ön ses, iç ses ve son sesteki uyum ve ahenk”e dayalı sınıflandırma da yine Çoraklı (2001) tarafından bir tekrar kriteri olarak kullanılmış olmakla birlikte sonraki çalışmalarda da bu belirleme sınıflandırmalarda yer almıştır (s. 53).

Ağakay (1953), tekrarlar üzerine fonetik ve morfolojik çalışmalarıyla dikkat çeker. “İkizlemeler Üzerine” adlı çalışmasında tekrarları, aldıkları ekler temelinde tasnif etmekle birlikte “bağlı ikizlemeler” başlığı altında, hâl ekleri almış unsurlarla yapılan ve “de”, “mi” edatlarıyla yapılan tekrarları ayrıca sınıflandırır (s. 190-191). Bu çalışmadaki belirlemeler bugün de ayrıntılı yapısal sınıflandırma çalışmalarında kullanılan kriterlerdir. Ağakay² (1954) “Türkçede Kelime Koşmaları” adlı diğer bir çalışmasında tekrarları, unsurlarının birbirleri karşısındaki anlam ve ses durumuna göre “mantıki sıraya ve bir mantık sırası gözetilmeden dizilenler” şeklinde iki kategoride sınıflandırır. Onun mantık sırasına göre dizilen tekrarlara yönelik “azdan çoğa (*beş on*), öncekinden sonrakine (*bugün yarın*), bir işin ilk evresinden son evresine (*ekip biçmek*), temel kavramdan yardımcı kavrama (*açık saçık*), yakıştırma olan konuşğun sonda yer aldığı (*çarpık çurpuk*), biri olumlu biri olumsuz unsurdan olumlu olanın başta olduğu (*belli belirsiz*)” şeklindeki belirlemeleri ve mantık sırası gözetilmediği durumlarda ses özelliklerine göre dizildiğini belirttiği ikinci gruba yönelik “hece sayısı eşit olmayan tekrarlarda hece sayısı az olan baştadır (*bet beniz*), eşit hecelilerde ünlüyle başlayan baştadır (*akıl fikir*), tekrarı oluşturan unsurlardan ilk hecesi dar ünlüyle başlayan başta, yuvarlak ünlüyle sondadır (*alt üst*)” şeklindeki belirlemeleri bugün de tekrarlara yönelik sınıflandırma çalışmalarında bağlı kalınan kriterlerdir.

Tekrarlar üzerine en detaylı çalışma Hatipoğlu tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada tekrarlar, yukarıda belirlenen kriterler dâhilinde yapı, anlam, köken ve görevleri bakımından ele alınır.

Tekrarlardaki unsurların düzenine yönelik belirlemeler sınıflandırma çalışmalarına büyük oranda yer verse de konuyla ilgili henüz aydınlatılmamış konuların olduğu muhakkaktır. Nitekim /A/.../U/ ses düzenine sahip tekrarlarda

² Osman Nedim Tuna bu çalışmayı “o zamana kadarki tekrarlar üzerine yazılanların en derli toplusu ve kısa olmasına rağmen, diziliş esaslarına ait bütün bilinenleri kendi katkıları ile ve misalleri ile net bir şekilde vereni” şeklinde nitelendirir (1986, s. 163-164).

bu sıralamanın tekrarın anlam değeriyle ilgili olduğu, Tuna'nın belirlemesinden çok sonra Karahan (2008) tarafından ortaya konur³.

Günümüzde Türkçenin tarihî ve çağdaş lehçelerindeki tekrarlar üzerine yapılan çalışmaların çok boyutlu olarak önceki çalışmaların üzerine inşa edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Diğer yandan hâlâ açıklanmayı bekleyen problemlerin olduğu da bir gerçektir. Bugün Türkçenin art ve eş zamanlı lehçelerinde varlığı tanıklanan *fakir fukara*, *cahil cühela*, *hâl ahval* gibi örneklerini daha da çoğaltabileceğimiz tekrar grupları ya yalnızca kökenleri bakımından ya sadece anlam bakımından yapılan sınıflandırmaya dâhil edilir. Kimi çalışmada ise sadece tekrar grubu olduğu bilgisi verilmekle yetinilir ve yapıları bakımından bir sınıflandırmaya tabi tutulmazlar.

Eksiklik olarak gördüğümüz bu durum, çalışmanın temel araştırma problemini oluşturur. Araştırmada bu problem temelinde şu sorulara cevap aranacak ve elde edilen bulgular değerlendirilecektir:

- Türkçe metinlerdeki *fakir fukara*, *hâl ahval*, *had hudut vb.* Arapça sözcüklerle kurulmuş tekrar gruplarının yapısı nasıldır? Bu yapıda, Türkçenin söz varlığı ve şekil bilgisi unsurlarıyla oluşturulmuş tarihî ve çağdaş lehçelerinde tanıklanabilen tekrar örnekleri var mıdır?
- Arapçanın söz varlığı ve şekil bilgisi özellikleriyle oluşturulan tekrarlar, Türkçenin hangi döneminden itibaren kullanılmaya başlanmıştır? Çokluk ekleri bakımından zengin bir dil olan Türkçede, neden Arapça çokluk unsurları da yoğun olarak kullanılmıştır?
- Unsurları arasında çokluk kategorisi barındıran tekrarların işlevleri nedir? Söz konusu tekrarları oluşturan unsurlar arasındaki nasıl bir anlam ilişkisi bulunur?
- Diğer dillerde çoğul yapıda unsur ya da unsurları bulunan tekrarların ses ve şekil bilgisi yapıları, Türkçe tekrarların ses ve şekil özellikleriyle benzer midir? Bu tekrar gruplarının sınıflandırılması ve unsurlarının sıralanışında fonetik ve morfolojik bir ölçüt var mıdır?
- Tekrar unsurlarının az heceli olan unsurun (tevarak-atrof), ünlüyle başlayan unsurun başa gelmesi (sovut anjom, valiyo avliyo) gibi belirlenmiş ölçütlere uymayan tekrar gruplarında bir sıralama ölçütü var mıdır? Bu örnekler, kural dışı mıdır, yoksa belli bir kurala göre mi sıralanmıştır?
- Çokluk kategorisi, tekrarlara yönelik bir sınıflandırma kriteri midir?

³ Karahan, /A/.../A/ sıralanışındaki düzenlilik, hoşça gitme, devamlılık, kuvvetlilik anlamlarının /A/.../U/ sıralanışı ile düzensizliğe, hoşça gitmemeye, rahatsız ediciliğe dönüşmesinde, bir ünlü değişiminin etkili olduğunu, bu anlam değerinin /A/'dan /U/'ya yani düz genişlikten (ve daha çok kalın) dar-yuvarlaklığa (ve daha çok kalın), düzenden düzensizliğe geçişi ifade ettiğini söyler (2008, s. 144).

Tekrarlarda Çokluk Kategorisi

Türkçede ve dünya dillerinde sözcüklerin çokluk kategorisi ekler, yinelemeler, söz öbekleri, kalıp ve vezinler, sözlük birimler, ses değişimleri, enklitikler, vurgu, ton ve uzunluk gibi parçalar üstü ses birimler ve bağlam temelinde işaretlenebilmektedir. Türkçe söz konusu çokluk yapılarını en eski yazılı metinlerden itibaren kullanmakla birlikte Türkçenin çokluk kategorisinde en sık kullandığı yapı ekler olmuştur.

Türkçe çokluk kategorisi bakımından olduğu kadar çokluk ekleri ile de zengin bir dildir.

Eski Türkçe döneminde, +lar çokluk eki yanında +gun, +gün, +kün, +kun; +an, +en; +z; +t ve +s eklerinin de çokluk eki olarak kullanıldıkları görülmüştür. Ancak sonraki dönemlerde +lar eki dışındaki eklerden +z'nin kelime kökleriyle kaynaştığı diğer eklerin ise kullanımdan düşerek bu görevi +lAr ekine bıraktıkları görülmektedir. Örneğin +z çokluk eki kö-z, di-z, bi-z vb. gibi kullanımlarda kelime köküyle kaynaşarak kullanımdan düşmüştür. Diğer çokluk ekleriyle yapılan kelin-gün (gelin-ler), oğul-an (oğullar) < oğul (erkek çocuk), er-en (erler, kişiler), urungut (savaşçılar), oğlit (oğullar), yılpagut (alpagular), işbaras (İşbaralar) vb. gibi çokluklardaki ekler de kullanımdan düşmüşler, yerlerini +lAr çokluk ekine bırakmışlardır (İlhan, 2009, s. 26).

Özellikle İslamiyet'in kabulüyle yalnızca Arapçaya ait söz varlığının değil çokluk kategorisinin de o dilin kuralları çerçevesinde Türkçeye alıntılı olduğu görülür: *hak* > *hukuk*, *nebi* > *enbiya*, *hal* > *ahval*... Sonraki süreçte bu söz varlığının, çokluk anlamını kaybederek tekil anlamıyla kullanıldığı ve üzerine Türkçe çokluk eki +lAr'ın getirildiği görülür: *ahvaller*, *enbiyalar*... Çağdaş Türk Lehçelerinde bilhassa da Özbek Türkçesinde sıklıkla rastladığımız bu alıntı sözcükler tekil anlamda kullanılsalar da yapılarındaki çokluk kategorisi arkaik olarak varlığını sürdürmektedir. G'ulomov, Özbek Türkçesinin söz varlığındaki bu yapıların Eski Türkçe Dönemi'nde Türkçeye geçmiş Arapça çokluk yapıları olduğuna vurgu yapar. Arapçadan çokluk biçimleriyle alıntılanan sözcüklerin çok az olduğunu dile getiren âlim, bunun nedenini bir dilden alıntılanan söz varlığının diğer dile teklik hâliyle geçmesine bağlar. Arapça çokluk formundaki sözlerin Özbek Türkçesinde, alıntılı olduğu dilin gramer kuralları temelinde korunması taraftarı olan G'ulomov, konuşmada bazı Arapça sözlere tekrar /+lar/ eki getirilmesinin âdet hâline geldiğini belirtir ve bunu şu şekilde örneklendirir: *nobiy-anbiyo-anbiyolar*, *she'r-ash'or-ash'orlar*, *to-lib-talaba-talabalar*... (Ernazarova, 2023, s. 159).

Türkçede çokluğu işaretlemede yoğun olarak ekler kullanılsa da diğer kategorilerden de etkin bir şekilde yararlandığı bilinmektedir. Bunlardan biri de *yineleme*, *ikizleme* olarak da adlandırılan tekrarlardır. Tekrarlar birden fazla

sözcükten oluşması nedeniyle şekil bakımından çokluğu gösterdiği gibi anlam bakımından da çokluk işlevindedir. Ancak bu çokluk anlamı, sadece iki sözcüğün kullanılmasıyla değil, aynı zamanda unsurlardan birinin ya da her ikisinin çokluk yapısında bulunmasıyla da sağlanır. Özellikle Arapçadan alıntı sözcüklerin çokluk yapısındaki şekillerinin de alıntılanarak bir arada kullanıldığı örneklerde (haklar hukuklar) dikkat çeken bu yapı, Türkçe unsurlarla oluşmuş tekrar yapılarında da görülür: *oğlanların kızlarını, erenleri alpağutları*. Çalışmalarda bu tekrarların zamanla çokluk yapısındaki şekillerinin unutulmuş tekil anlamda kullanıldığı belirtilmektedir. Söz konusu tekrarlar ya sadece ikinci unsurun ya da her iki unsurun çokluk yapısında olmasına göre belirli bir kurala göre sıralanır.

Sümerce, İngilizce, Farsça, Nijer ve Nijerya’da kullanılan bir Afroasya dili olan Hausa ile tarihî ve çağdaş Türk lehçeleri üzerine yapılan tekrarlarla ilgili çalışmalarda, çoğul yapıdaki unsurdan oluşan tekrar örnekleri tespit edilebilmektedir. Sümercedeki tekrarları ele alan Eratalay’ın (2017) çalışması bunlardan biridir. Eratalay, Sümerologlar arasında tekrarlarla oluşturulan yapıların, normalden farklı bir çokluk ifade ettiği görüşünün hâkim olduğunu, özel adlarda çokluk bildirmek için kullanılan bir ek bulunmamasına rağmen *digir-digir-ré-ne* (tüm tanrılar) gibi bazı tekrar örnekleriyle kurulan özel adlara çokluk ekinin de eklendiğini belirtir (s. 169-170). İngilizcede de tekrar gruplarında çokluk eki /s/nin görüldüğü örneklerle rastlanmaktadır. Tuna (1986) ve Kayalar’ın (2017) çalışmalarında örnek verdiği İngilizce tekrar gruplarından tespit edilen *bits and pieces, boots and saddles, cats’n dogs, hearts’n minds, singles’n doubles, ways’n means* yapılarının her iki unsurunun çokluk eki olarak oluşturulduğu görülür. Inkelas, Hausa dilinden verdiği “*gútsúré* (küçük parça)> *gútsátsári* (küçük parçalar)” ile “*gárdám* (kavga, tartışma) > *gárdándámí* (kavgalar, tartışmalar)” örneklerinin sondaki /i/ sesiyle çokluk yapı kazandığını belirtir (2014, s. 15). Arapça çokluk unsurlarıyla oluşmuş örneklerine Farsçada da rastlanan bu tekrar yapılarının Arapçada yer almaması dikkat çeker (Bağmancı 2012, Suçin 2006).

Unsuruları arasında çokluk bulunan tekrarlara tarihî Türk lehçelerine ait metinlerde de rastlanır. Araştırmalarda bu tekrarlar ayrı bir başlıkta sınıflandırmaz. Köktürk yazıtlarından Bilge Kağan ve Köl Tigin’de yer alan *bodun bokun/bukan, uguş bodun, iniygünüm oğlanım, uğuşum bodunum, beglerim bodunum*, Eski Uygur Türkçesi metinlerinde geçen *oğlan kızlar, kız kırkın, katun tigit, katunlar tigitler, begler buyruklar, alp alpağut, eren alpağut, erenleri alpağutları, katunların kırkınların, oğlanlarım kızlarım, kız kelinlerimiz, eçilerim ekelerim, siñillerim kişilerim oğlanlarım, oğlan kızlar, oğlanların kızlarını, Karahanlı Türkçesi metinlerindeki oğul oğlan, kız oğlan, kızlar kırkın-*

lar, kız kırkın, kızlar kırkın, sawım sözlerim tekrarlarını oluşturan unsurlardan birinin ya da her ikisinin de çokluk yapısında olduğu görülür (Karaman, 2021, s. 41-876). Harezmi Türkçesi metinlerinden tespit edilen *yarağ esbāb, assı-ları ve faydaları, cum 'a ve cemā 'at* (Toprak, 2005, 278-291), Memlük Kıpçak Türkçesi metinlerinden tespit edilen *ayağ çanağlar, yağ yawuğlar* (Güngör, 2017, s. 112-116), Çağatay Türkçesi metinlerinden tespit edilen *af'āl u aqvār; ahlāku aqvār, asbābu ālāt, aqrāfu cavānib, aqrāfu navāhī, tavābi 'u lavāhik, havāliu havāšī, af'ālu akvāl, şeyhinü enbiyan, kayfiyyatu hālāt, karrātu mar-rāt, harakātu sakanāt, ālātu adavāt, zirāfatu liṭāfat, asbābu mašālih, begu begat, oğlan-uşak* (Ceylan, 2009, s. 24-449) tekrarlarını oluşturan unsurlardan biri ya da her ikisinin de çokluk yapısında olduğu görülür.

Çağdaş Türk lehçelerine ait çalışmalarda belirlenen yapısında çokluk kategorisi bulunan tekrarların, ayrı bir başlık altında ele alındığı ancak bu kategoriye yönelik bir belirleme yapılmadığı göze çarpar. Altay Türkçesindeki *alp-külükter, batrak-çoktular, çaan-çastar, üye-söktör* (Güner-Dilek, 2004, s. 91), Türkmen Türkçesindeki *hal-ahval* (Doğan, 2012, s. 93), Kazak Türkçesindeki *hal-ahval, şan-tozañ, tulğa-turpat* (Atmaca & Kral, 2015, s. 205), Tuva Türkçesindeki *kataat-çurjaat, adıg-araatan, eş-öör* (Özbek, 2021, s. 2501-2503), Uygur Türkçesindeki *gézit-jurnallar, ima-işaretler, çu..an-sürenler, gem-endişiler, méhrab-tekçiler, çine-açılar, can-canivarlar, lay-topilar, çöçek-rivayetler, bahadır-palvanlar* (Öztürk, 2008, s. 1043-1044) ve Türkiye Türkçesinde yer alan *afur tafurlar, aylar yıllar, günler geceler, hanlar hamamlar, sular seller/seller sular; çocuk oğlan; dalak böbrek, göz kulak, kaş göz; çevre etraf, eba ecdat, taraf etraf; fakir fukara, garip gureba, vekil vüke-la; takı taklavat, alet edevat, cümbür cemaat, hayır hasenat, hayvan haşerat* (Akyalçın, 2007, s. 41-691) tekrarları yapısında çokluk unsuru bulunan tekrarlardır.

Özbek Türkçesini konu alan tekrar çalışmalarında genel olarak “juft so'z” terimi tercih edilmekle birlikte kavram, “juft shakl, takror(iy) so'z/shakl” terimleriyle de karşılanmıştır (Öz, 1997, s.287; Öz, 1999, s. 261; Hojiyev, 1963). Hojiyev tekrarlarla ilgili ayrıntılı çalışmasında Arapçadan alıntı sözlerin tekil ve çoğul şekillerinin yan yana gelmesiyle oluşan *hol-ahvol, rasm-rusm, faqir-fuqaro* gibi tekrarlarda ikinci unsurun, birinci unsurdaki anlamı genişletip genelleştirdiğini ifade eder (1963, s. 46). Hojiyev, ayrıca Türkçe çokluk işaretleyicisi /+lar/ ekinin tekrarın genellikle ikinci unsuruna geldiğini ancak birinci unsurun da bu eki alabildiğini belirtir ve tekrardaki çokluk işaretleyicisinin anlamsal boyutuna dair açıklamada bulunur (1963, s. 67). Özbek Türkçesindeki tekrarlar üzerine çalışma yapan Öz de Hojiyev gibi tekrarların tanımı, oluşumları, semantik ve gramatik özellikleri üzerinde durur ve

bu özelliklerinin yanı sıra “çift adlar, çift sayılar, çift zamirler, çift zarflar...” gibi sözcük türleri temelinde sınıflandırır. Araştırmacılar çalışmalarında tekrarlardan seçmeler yaparak bunları alfabetik olarak sıralar. Bunlar arasında *el-elat*, *asbob-anjom*, *asbob uskuna*, *aslaha-anjom*, *çang-to'zan*, *mulk-amlok*, *ot-ulov* gibi unsurları arasında çokluk bulunduran tekrar örneklerine de yer verir, ancak tekrarlardaki çokluk işaretleyicilerinin yapıları üzerine bir belirleme yapmazlar.

Tekrarlar üzerine bahsi geçen çalışmalarda, tekrardaki hangi unsur ya da unsurların çoğul yapıda olduğu ve çoğul yapıdaki unsurun, hangi ölçüte göre sıralandığına dair bir bilgiye yer verilmediği göze çarpmaktadır. Bu çalışma, söz konusu hususlara açıklık getirmeyi ve çoğul yapıdaki tekrarların tekrar sınıflandırmalarında ayrı bir grup olarak değerlendirilmesine katkı sağlamayı amaçlamıştır.

Araştırmanın veri kaynağını, Eski Türkçe ve Özbek Türkçesine ait yazılı ve edebî metinler, e-kaynaklar ile tekrarları konu alan araştırmalar oluşturmaktadır. Veri kaynakları üzerine nitel araştırma yöntemine dayalı doküman incelemesi tekniği uygulanmış ve unsurlarından en az biri, çoğul yapıda olan tekrarlar tespit edilmiştir.

Çoğul yapıda olduğu tespit edilen tekrarlardaki unsurların sıralanma kriteri belirlenmiştir. Bu kriterlere göre, çoğul yapıdaki tekrarlar üzerine yapısal bir sınıflandırma metodu ortaya konmuş ve sınıflandırmanın alt başlıkları belirlenmiştir.

Bulgular

Özbek Türkçesinde Yapı Bakımından Çokluk Kategorisindeki Tekrarlar

Özbek Türkçesinde çokluk morfolojik, leksik ve sentaktik olmak üzere üç yolla ifade edilir. Bunlar arasında morfolojik kategoride çokluk /+lar/ ekinin getirilerek, leksik kategoride “olomon (kalabalık)”, “el (halk)” gibi topluluk ifade eden adlar vasıtasıyla ve sentaktik kategoride ise “o'n kishi (on kişi)”, “shuncha odam (o kadar insan)” örneklerinde görüldüğü üzere sıfatlarla yapılır (Ernazarova, 2023, s. 158-159). Öte yandan vurgulama, pekiştirme, abartma, beraberlik gibi işlevlerde kullanılan tekrar grupları da Özbek Türkçesinde çokluk ifade eden bir diğer yapı olarak yer alır.

Morfolojik kategoride çokluğu ifade eden /+lar/ Özbek Türkçesinde en sık kullanılan çokluk kategorisidir. Çağatay Türkçesinin devamı niteliğindeki bu lehçede, en eski çokluk eklerinden biri olan /+lar/ın yanı sıra başka çokluk yapılarının da izlerine rastlanır. Bugün işlek olarak kullanılmayan ve anlam değeri değişmiş bu yapıların Türkçenin öz unsurları (o'g'lon, aran, alpag'ut) olabildiği gibi, İslamiyet'in kabulüyle Arapçadan (ajdod, avlod, huquq) alın-

tılandığı da görülür. Gramerlerde ve dilin genel yapısında, çokluk unsuru olarak yer almayan söz konusu bu yapıların birçoğu arkaik olarak varlığını sürdürmektedir; ancak dilde artık taşıdığı çokluk anlamı ya unutulmuştur ya da kullanılmamaktadır. Öyle ki bu yapılara çokluk eki getirildiği kullanımlara rastlamak mümkündür: *o 'g'lonlar, o 'lanlar; ahvollar, axborotlar...*

Eski Türkçe Dönemi'nden itibaren kullanıldığı bilinen Türkçe ve Arapça'ya ait yapısında çokluk unsur bulunduran tekrar yapılarına dair Özbek Türkçesinde oldukça fazla örnek bulunmaktadır. Bu örnekler Arapça çokluk yapısındaki tekrarlar ve Türkçe çokluk yapısındaki tekrarlar olarak gruplandırılabilir.

Arapça Çokluk Yapısındaki Tekrarlar

Özbek Türkçesi yüzyıllardır süren tarihî, kültürel ve coğrafi ilişkiler neticesinde Arapça ve Farsçadan birçok unsur bünyesine katmıştır. Yüzyıllardır birlikte yaşayan, ortak bir edebî varlığa sahip olan, aynı dinî çevrede bulunan bu halkların dillerinde de ortak unsurların varlığı yadsınamaz bir gerçektir. Özbek Türkçesi, Arapça ve Farsçada ortak tekrar ve tekrar unsurlarının varlığı bu dilsel ortaklıklardan yalnızca biridir.

Arapça isimlerde çokluk, tesniye (ikilik) ve cem (çokluk) başlıkları altında ele alınır. Bunlardan Türkçede yer almayan ikilik kategorisi ismin iki tane oluşunu ifade eder ve eril isimlerde /+eyn/ (بن) ve /+ân/ (ان) ekleriyle yapılır. Cem' (çokluk) kategorisi ismin salim ve mükesser oluşuna göre şekillenir. Eklemeli yani salim çokluklar dişil ve eril kategoride farklı eklerle yapılır. Buna göre /+ât/ (ات) dişil çokluk, /+în/ (بن) ve /+ûn/ (ون) ise eril çokluk yapan eklerdir. Çokluk kategorisi, mükesser isimlerde sözcüğün kökünü oluşturan aslî seslerin başına, ortasına, sonuna zait harfler eklenmek suretiyle yapılır ve "bükümlü çokluk" olarak adlandırılır (Akdağ, 1997, s. 197-240; Develi, 2016, s. 179-204).

Özbek Türkçesinde Arapça çokluk eklerinin yanı sıra bükümlü çokluğa dair örnekler de yer alır. Bu çokluklar bazı morfolojik ve semantik kurallar çerçevesinde tekrar gruplarının unsurlarını oluşturur.

Özbek Türkçesinde unsurlarından biri ya da her ikisi de Arapça bükümlü çokluk olarak bilinen mükesser çokluklardan "ef'âl (افعال), fu'alâ (فعلاء), fu'ül (فعول), ef'ilâ (افعال), fe'â'il (فعائل), efâ'il (افاعل), mefâ'il (مفاعل) fa'ale (فعله)" kalıplarında oluşturulmuş tekrarlar için örnekler şu şekildedir:

Tablo 1: Unsurları Arasında Arapça Çokluk Kategorisi ef'al (افعال) Vezni Bulunduran Tekrarlar

İkileme	Yapı	Anlam	İşlev	Örnekler
atrof-javonib	HİUÇKT	EASOT	türetme pekiştirme	❖ <i>Yomg'ir savalagan sayin chang-g'uborli atrof-javonib tobora musaffolashmoqda, fayziyob bo'lmoqda edi</i> ("atrof-javonib," 2023). – Yağmur yağdııkça toza toprağa bürünmüş her taraf gittikçe temizleniyor, büyüleyici oluyordu.
avlodu ajdod	HİUÇKT	AİBSOT	türetme	❖ <i>Qahri kelsa, cherigi bilan kelib ustingga bosgay, uy-joningni yoqib, avlodu ajdodingni kulini ko'kka sovurgay</i> (Sulton, 2021, s. 194). - Öfkelenirse gelip üstüne basacak, evini barkını yakıp soyunun sopunun külünü göğe savuracak.
asbob-anjom	HİUÇKT	AİBSOT	çokluk	❖ <i>Barcha mol-mulki, ol-tin-kumushi, chorvasi, asbob-anjomi xazinaga olinsin</i> (Sulton, 2021, s. 311)! Tüm malı mülkü, parası pulu, hayvanı, alet edevati hazineye alınsın!
fe'l(u)-atvor	İUÇKT	AİBSOT	türetme	❖ <i>Bolaning xatti-harakati va fe'l-atvori ma'lum darajada ota-onasining kimligidan dalolat beradi</i> ("fe'l-atvor," 2023). - Çocuğun davranışları ve karakteri belli bir oranda ana babasının kim olduğunu gösterir. ❖ <i>Ba'zi fe'lu atvor tug'ma bo'lsa-da, yaxshi xulq ko'pincha shakllantiriladi</i> ("felu atvor," 2023). - Bazı karakter özellikleri doğuştan gelse de iyi karakter genellikle geliştirilir.

yoru ahbob	İUÇKT	EASOT	çokluk	❖ ... <i>shu sababli bir necha yoru ahbob suxbati bilangina cheklanib, uzlatni ixtiyor qildi</i> (Sulton, 2021, s. 130). -... bu sebeple kendini birkaç yakın arkadaşının sohbetiyle sınırlamayı, uzlete çekilmeyi seçti.
xulq-atvor	İUÇKT	AİBSOT	türetme	❖ <i>Hamida xulq-atvori shamolga o'xshagani bilan ko'p narsaga aqli yetardi</i> ("xulq-atvor," 2023). - Hamide'nin karakteri rüzgâra benzemekle birlikte çok şeye akli yeterdi.
hol-ahvol	İUÇKT	ASÇOT	pekiştirme	❖ <i>Navoiy hol-ahvol so'rash va mehribonchilik ko'rsatish bilan Mavlaviyning g'azabini so'ndirishga urindi</i> (Sulton, 2021, s. 230) - Navoi, hal hatır sorup nezaket göstererek Mevlevi'nin öfkesini yatıştırmaya çalıştı.
sir-asror	İUÇKT	ASÇOT	çokluk	❖ <i>Onasi xat tanimas, lekin turmushning ko'p sir-asroriga aqli yetadigan, mulohazali ayol</i> ("sir-asror," 2023). - Annesi okuma yazma bilmese de hayatın birçok sırrına vakıf düşünceli bir kadındır.

Örneklerdeki tekrar gruplarında her iki unsurun (atrof-javonib, avlodu ajdod, asbob-anjom) ya da ikinci unsurun (sir asror, hol ahvol) Arapça ef'âl çokluk vezninde kullanıldığı görülür. Tekrarlardan *atrof javonib, yoru ahbob* eş anlamlı sözcüklerden, *avlodu ajdod, asbob-anjom, fe'l-atvor/fe'lu atvor; xulq-atvor* aralarında anlamca ilgi bulunan sözcüklerden, *hol-ahvol, sir-asror* aynı sözcüğün çokluk tekrarıyla oluşmuştur. *avlodu ajdod, fe'lu atvor; yoru ahbob, xulqu fe'lu atvor* tekrar gruplarının unsurları arasında Arapça ve Farsça tekrarlarda görülen “u” bağlacı getirilir. Bu tekrarlar türetme, pekiştirme ve çokluk işlevlerindedir.

Özbek Türkçesinde ikinci unsuru “fu'alâ” veznindeki tekrar grupları sıklıkla kullanılmaktadır. Birinci ve ikinci unsuru Arapça çokluk kategorisine ait “fu'alâ (فعلاء)” vezninde yer alan Özbek Türkçesindeki tekrar grupları şu şekildedir:

Tablo 2: Unsurları Arasında Arapça Çokluk Kategorisi fu'âlâ (فعلاء) Vezni Bulunduran Tekrarlar

İkileme	Yapı	Anlam	İşlev	Örnekler
olim-ulamo / adib(u) udabo	İÜÇKT	ASÇOT	türetme çokluk	❖ <i>Mutasaddi ilmiy tash-kilotlar; olim-ulamo, adibu udabolar meni ma'zur tutsinlar(...)</i> (Xo'jayev, 2008, s. 7) – Resmi bilimsel kuruluşlar, bilim adamları , akademisyenler beni mazur görünürler (...)
g'arib-g'urabo	İÜÇKT	ASÇOT	türetme çokluk	❖ <i>Ha, xudo, beraturgan bo'l-sang, bizday g'arib-g'urabolarga ber!</i> (“g'arib-g'urabo,” 2023) - Evet, Allah'im, veriyorsan bizim gibi garip gurebalara/kimsesizlere ver!
vazir-vuzaro	İÜÇKT	ASÇOT	çokluk	❖ <i>Xon o'zining vazir-vuzarolari, posbonlari bilan yetib kelib, yigitga:</i> (“vazir-vuzaro,” 2015) - Han kendi vezir vüzerası/bakanları ve muhafızları ile gelip, yiğide:
faqir-fuqaro	İÜÇKT	ASÇOT	çokluk	❖ <i>Ozuqalarini barakali qilib beraman, Nonga to'ydiraman faqir-fuqarolarin</i> (O'zbek tilidagi injil, 2008, s. 162). - Yiyeceklerini bereketli kılacağım, ekmekle doyuracağım fakir fukaralarını .
shoiru ulamo	İÜÇKT	A İ B - SOT	türetme çokluk	❖ <i>Bizlar uning siylagan bandalari ekanmiz, shu bois olimu fuzalosi, shoiru ulamosi yetolmaganga bizlar yetdik</i> (Sulton, 2021, s. 228). - Bizler onun onurlandırdığı kullarız, bu nedenle bilim adamlarının , şair ve alimlerin yapamadığını bizler yaptık.

İkinci unsur fu'âlâ vezninde olduğu tespit edilen Arapça “ulamo, udabo, gurabo, vuzaro, fuqaro” sözcükleri, sırasıyla “olim, adib, garib, vazir, faqir” sözcüklerinin çokluk kategorisindeki karşılıklarıdır. Yalnızca *shoir ulamo* tekrar grubunda, bu durum söz konusu olmayıp anlamca ilgi bulunan sözcüklerden oluşmuştur. Tespit edilen tekrarların tümünde ilk unsur tekil iken ikinci unsur çokluk kategorisindedir. Bu tekrarlar çoğunlukla çokluk işlevinde olmakla birlikte türetme işlevinde de kullanılmaktadır.

Birinci ve ikinci unsurunun Arapça çokluk kategorisine ait “fu‘ül (فعول)” vezninde yer alan Özbek Türkçesindeki tekrar grupları şu şekildedir:

Tablo 3: Unsurları Arasında Arapça Çokluk Kategorisi fu‘ül (فعول) Vezni Bulunduran Tekrarlar

İkileme	Yapı	Anlam	İşlev	Örnekler
haq-huquq	İUÇKT	ASÇOT	çokluk	❖ <i>İnsan haq-huquqlarini har qanday tahqirlash taqiqlanadi.</i> (Xabar.uz, 2019) – İnsan hak hukukunun her türlü ihlali yasaklanıyor.
had-hudud	İUÇKT	ASÇOT	pekiştirme türetme	❖ <i>Na qolarman erkimni aldab, / Na ketarman bilmay had-hudud</i> (Shodmonova, 2018). - Ne özgürlüğüme ihanet edip kalırım, / Ne had hudud bilmeden giderim.

Yukarıdaki tekrar gruplarında ikinci unsuru oluşturan “huquq” ve “hudud” sözcükleri, birinci unsur olan Arapça “haq” ve “had” sözcüklerinin Arapça çokluk kategorisindeki karşılıklarıdır. Bu tekrarlar, çokluk ve pekiştirme işlevinde kullanılmaktadır.

Birinci ve ikinci unsurunun Arapça çokluk kategorisine ait “ef‘ilâ (افعال)” vezninde yer alan Özbek Türkçesindeki tekrar grupları şu şekildedir:

Tablo 4: Unsurları Arasında Arapça Çokluk Kategorisi “ef‘ilâ (افعال)” Vezni Bulunduran Tekrarlar

İkileme	Yapı	Anlam	İşlev	Örnekler
nabi-anbiyo	İUÇKT	ASÇOT	çokluk	❖ <i>Ilohiy alomatni topolmay qoldik, nabi-anbiyo ham qolmadi bizda</i> (O‘zbek tilidagi injil, 2008, s. 118)... - İlahi bir işaret bulamadık, peygamberler de kalmadı bizde.
vali(yu)-avliyo	İUÇKT	ASÇOT	çokluk	❖ <i>Har kimda sidq yo‘q valiyu avliyo qochar</i> (Zoriy, 2015) – Her kimde içtenlik ve dürüstlük yoksa (ondan) evliyalar kaçır.
aziz(u) avliyo(lar)	İUÇKT	AİBSOT	çokluk	❖ <i>Qabrlar ochilib, talay rahmatli azizu avliyolarning jasadlari tirilib ketdi</i> (O‘zbek tilidagi injil, 2008, s. 221).- Kabirler açıldı, birçok mübarek evliyanın cesedi dirildi.

Örneklerde yer alan tekrar gruplarında ikinci unsuru oluşturan “anbiyo” ve “avliyo” sözcükleri, birinci unsur olan Arapça “nabi” ve “vali” sözcüklerinin

yine bu dilin çokluk kategorisindeki karşılıklarını teşkil eder. Tekrarlar hem morfo-sentaktik bakımdan hem de işlev olarak çokluk kategorisini işaretlemektedir.

Birinci ve ikinci unsurunun Arapça çokluk kategorisine ait “fe’â’il (فَاعِلٌ)” vezninde yer alan Özbek Türkçesindeki tekrar grupları şu şekildedir:

Tablo 5: Unsurları Arasında Arapça Çokluk Kategorisi “fe’â’il (فَاعِلٌ)” Vezni Bulunduran Tekrarlar

İkileme	Yapı	Anlam	İşlev	Örnekler
xalq-xaloyiq	İUÇKT	ASÇOT	çokluk	❖ <i>Och xalq-xaloyiq Isodan o’rganmoqchi bo’lganida, farziylar Isoni sinab ko’rishga harakat qilishdi</i> (Hopler, 2018). – Aç halk İsa’dan bir şeyler öğrenmek istediğinde Ferziler İsa’yı sinamaya çalıştı.
shart-sharoit	İUÇKT	ASÇOT	çokluk	❖ <i>Yaratilgan shart-sharoit va oziq-ovqat mahsulotlarining sifatini o’rganilmoqda</i> (O’zbekiston Respublikasi Ichki Ishlar Vazirligi, 2022). - Sağlanan koşullar ve gıda ürünlerinin kalitesi inceleniyor.
shaklu shamoyil	İUÇKT	ASÇOT	çokluk	❖ <i>Bu shaklu shamoyilu tartib bilan va bu zeboligu ziynatlar bilan Sultoni Sohibqironning haramsaroyiga kirgizar edim va ...</i> (Sultan, 2021, s. 334)- Bu sekli semali ve düzen ile ve bu sevimlilik ve süsler ile Sultan Sahipkiran’ın haremine girerdim ve ...

Tabloda yer alan tekrar gruplarında, ikinci unsur oluşturulan “xaloyiq”, “sharoit” ve “shamoyil” sözcükleri, birinci unsur olan Arapça “xalq”, “shart” ve “shakl” sözcüklerinin “fe’â’il” kalıbındaki çoğuludur. Bu örneklerden *shaklu shamoyil* tekrarının unsurları arasına Arapça “u” bağlacı girmiş ve aralarında anlamca ilgi bulunmayan sözcüklerle oluşmuştur. Bu tekrarlar hem morfo-sentaktik bakımdan hem de işlev olarak çokluk kategorisini işaretlemektedir.

Bu vezinlere ek olarak Özbek Türkçesi sözlüğünden tespit edilen ikinci unsurları ve işlevleri çokluk olan efâ’il (فَاعِلٌ) vezninde *kabir-akobir*, mefâ’il (مَفَاعِلٌ) vezninde *hazil-mutoyibe*, *shayx-mashoyix* ve fa’ale (فَاعِلَةٌ) vezninde *to-lib-talaba* tekrar gruplarını da saymak mümkündür.

Türkçe Çokluk İşaretleyicisiyle Oluşmuş Tekrarlar

Çokluk kategorisi bakımından Türkçenin zengin bir kaynağa sahip olduğu bilinmektedir. Çağdaş Türk lehçelerinde, genel itibarıyla /+lar/ eki genelleşmiş bir çokluk eki olarak kabul edilir. Bununla birlikte tarihî Türkçe metinlerde tanıklanan /+GUn/, /+An/, /+z/, /+t/, /+s/, /+ş/ gibi çokluk işaretleyicilerinin bir kısmı, çağdaş Türk lehçelerinde arkaik olarak tespit edilebilmektedir.

Özbek gramerlerinde, çokluk kategorisinin morfolojik işaretleyicisi /+lar/ ekidir. Eski Türkçede tespit edilen diğer çokluk işaretleyicileri de Özbek Türkçesindeki tekrarların yapısında yer almaktadır.

Özbek Türkçesinde birinci ve ikinci unsurunda çokluk kategorisi işaretleyicisi bulunduğunda tespit edilen tekrarlar şu şekildedir:

Tablo 6: Unsurları Arasında Türkçe Çokluk İşaretleyicisi Bulunduran Tekrarlar

Çokluk İşaretleyicisi	Yapı	Anlam	İşlev	Örnekler
/+lar/	İÜÇKT	AİB-SOT	çokluk	<p><i>Cho'lu dashlarning ushbu bo'risi "Xamsa"ning bir nusxasini olgach, xursand bo'lib kuldi va qo'y-tuya so'yib, elga tarqatishni buyurdi</i> (Sulton, 2021, s. 282). <i>Cöllerin bozkırların</i> bu kurdu, "Hamse"nin bir nüshasını alınca mutlu olup güldü ve koyun, deve kesip, halka dağıtılmasını buyurdu.</p> <p>❖ <i>Shahru kentlar, qishlog'i dashlar oq ko'rpa ostida qoldi</i> (Sulton, 2021, s. 157). – <i>Shirler, köyler, bozkırlar</i> ak yorgan altında kaldı.</p> <p>❖ <i>Bu so'z zamirida Tangri yeru ko'klarni, zamin tublarini, qurtu qush, parrandayu darrandalarni, o'zi yaratgan olamlarning har birini alohida qo'l ila boshqaradi, degan oddiy tushuncha akslanib turardi</i> (Sulton, 2021, s. 157). – Bu sözde Tanrı <i>yerleri ve gökleri</i>, yerin derinliklerini, kurtlar kuşlar, kuşlar ve yırtıcı kuşları, yarattığı âlemlerin her birini ayrı bir el ile yönetiyor, şeklindeki yaygın düşünce yansırdı.</p>

/+lar/	İÜÇKT	AİB-SOT	çokluk	<p>❖ <i>Handasa bu ijozat bilan yeru osmonlarni qamrab oldi va alohida fan bo'lishga da'vo qildi</i> (Sulton, 2021, s. 146). – Matematik bu icazetle yerleri gökleri kapladı ve ayrı bir bilim olduğunu iddia etti.</p> <p>❖ <i>Shunday gap-so'zlar uning qulog'iga yetib borgan bo'lsa ajabmas</i> (Sulton, 2021, s. 307). - Bu sözlerin onun kulağına ulaşmış olması şaşırtıcı değil.</p> <p>❖ <i>Aziz-muqaddaslar va payg'ambarlar qonini to'kkanlarga: <i>Sen qon ichirding, ular bunga loyiqdir</i> (O'zbek tilidagi injil, 2008, s. 556)! Evlialar ve peygamberlerin kanını dökenlere: “Sen kan içirdin, onlar buna layıktır!” (dedi).</i></p>
/+lar/	HİÜÇ-KT	AİB-SOT	çokluk	<p>❖ <i>Shodlaning uning holiga, ey osmon, Ey aziz-muqaddaslar, havoriylaru nabilar</i> (O'zbek tilidagi Injil, 2008, s. 559)! - Sevinin onun haline, ey gökyüzü, ey evlialar, havariler ve nebiler!</p>
/+an/	İÜÇKT	A İ B - SOT	çokluk	<p>❖ <i>Yomg'irdan o't-o'lan o'sar, qo'shiqdan – ko'ngil</i> (Mirzayev vd., 2005, s. 459). - Yağmurla yesillikler büyür, şarkıyla gönül.</p> <p>❖ <i>Tillarni turli-tuman qilgan zot, uni yana birlashtirib qo'ya olmaydmi</i> (Sulton, 2021, s. 33)? – Dilleri türlü türlü yaratan zat, onu tekrar birleştiremez mi?</p>

Özbek Türkçesinde tespit edilen tekraralarda çokluk /+lar/ ve /+an/ ekleriyle işaretlenmiştir. Bu eklerden /+lar/ sadece “ko'k, tub, so'z” gibi Türkçe sözcüklerde değil, “dasht, osmon, paygambar, muqaddas” gibi Farsça ve “muqaddas, nabi, havoriy” gibi Arapça sözcüklerde de çokluk kategorisini işaretlemektedir. /+lar/ eki tekrarların hem -bir örnekte olmakla birlikte- ilk unsuruna (havoriylar) hem de ikinci unsuruna (nabilar, ko'klar, dashtlar, paygambarlar, nabilar) gelebilmektedir. Bu grupta tespit edilen tüm tekrarlar, çokluk işlevinde kullanılmıştır. *cho'lu dashtlar; shahru kentlar; qishlog'i dashtlar; yeru ko'klar; yeru osmon* tekrar gruplarını oluşturan unsurlar arasında

Arapça bir bağlaç olan “u” girmiştir. Bu tekrarlardan *yeru ko'klar* örneğinde “u” bağlacı iki Türkçe sözcüğün arasında, *cho'lu dashtlar, qishlog'i dashtlar, yeru osmonlar* örneklerinde “Türkçe+Farsça”, *aziz-muqaddaslar, havoriylaru nabilar* tekrar gruplarında “Arapça+Arapça”, *shahru kentlar* tekrar grubunda “Farsça+Soğdca” sözcüklerin arasında yer almaktadır. Bu tekrar grupları çokluk işlevinde kullanılmıştır. *aziz-muqaddaslar va paygambarlar* tekrar grubu üç unsurdan oluşmaktadır. İkinci unsur /+lar/ çokluğuyla işaretlenen *aziz-muqaddaslar* tekrarı, iki Arapça sözcükten oluşur ve bir anlam değerini karşılar. Bu tekrar, Farsça “paygambar” sözcüğü ile ikinci bir tekrar grubu oluşturur. Tekrardaki “paygambarlar” unsuru Türkçe çokluk ekiyle işaretlenir. Bu gruptaki tekrarların aralarında anlamca ilgi bulunan sözcüklerle oluştuğu ve çokluk işlevinde kullanıldıkları görülür.

Özbek Türkçesine ait metinlerde /+an/ çokluk ekinin kullanıldığı iki tekrar grubu tespit edilmiştir: *o'z-o'lan* ve *turli-tuman*. Her iki tekrar grubunun da ilk unsuru tekil, ikinci unsur çoğuldur ve tüm unsurları Türkçe sözcüklerden oluşmaktadır. Bu tekrar grupları çokluk işlevindedir.

Teklik Unsuru Özbekçe Çokluk Unsuru Arapça Olan Tekrarlar

Özbek Türkçesinde Türkçe ve Arapça unsurların bir arada bulunduğu örneklere de rastlanmaktadır. Bu tekrar yapılarının ya Arapça bükümlü çokluk ile Türkçe tekil sözcükten ya Türkçe çokluk ile Arapça bükümlü çokluktan ya da Türkçe çokluk ile Arapça salim çokluktan oluştuğu görülür:

Tablo 7: Birinci Unsuru Özbek Türkçesi İkinci Unsuru Çokluk Kategorisindeki Arapça Sözcük Olan Tekrarlar

Çokluk İşaretleyicisi	Yapı	Anlam	İşlev	Örnekler
yarog'-aslaha	İUÇKT	EASOT	çokluk	❖ <i>Vatan himoyachilari to'p, mil-tiq, qilich va boshqa yarog'-aslahlarni o'lja oldilar</i> (Ziyoyev, 2003, s. 140). - Vatan savunucuları top, tüfek, kılıç ve diğer silahlar ı ganimet olarak aldılar.
qurol-aslaha	İUÇKT	EASOT	çokluk	❖ <i>Qal'adagi ayollar va bolalar asirlikka va qurol-aslahalar o'ljaga olindi</i> (Ziyoyev, 2003, s. 90). - Kaledeki kadın ve çocuklar esir edildi ve silahlar yağmalandı.
tevarak-atrof	İUÇKT	EASOT	çokluk	❖ <i>Tushdan so'ng tevarak-atrofdagi davlatlar qo'shining vaziyati tinglandi</i> (Sulton, 2021, s. 221). – Öğleden sonra civar devletlerin ordusunun durumu dinlendi.

tevarak-javonib	İUÇKT	EASOT	çokluk	❖ <i>To'satdan kelgan g'am qalblarni muzlatgani kabi, sovuq ham tevarak-javonibni muzlatib qo'ydi</i> (Sulton, 2021, s. 47). – Aniden gelen gamın kalpleri buz kesmesi gibi, soğuk da her yanı buz kesti.
sovut-anjom	İUÇKT	AİB-SOT	çokluk	❖ <i>Zarbxonada esa aqchadan tashqari sovut-anjom ham yasalgaydir</i> (Sulton, 2021, s. 79). - Darphanede akçenin dışında araç gereçler de yapılacaktır.

İkinci unsurları Arapça “aslaha (silah çoğulu), atrof (taraf çoğulu), javonib ve anjom (nujum)” çokluk kategorisindeki sözcükler ile birinci unsurları Türkçe tekil isimler olan “yarag’, qurol, tevarak, sovut” sözcüklerinden oluşan bu tekrarlar çokluk işlevindedir. Tekrarlardan *yarog’-aslaha, qural aslaha, tevarak-atrof* eş anlamlı sözcüklerden, *sovut-anjom* aralarında anlamca ilgi bulunan sözcüklerden oluşmuştur. Bu tekrarlar, eşit heceli sözcüklerden oluşan tekrarlarda ünlü ile başlayan ilk unsur olması yönündeki kurala ters düşmektedir. Söz konusu tekrarların sıralama ölçütü tekil yapıda olan unsurun başta, çoğul yapıdaki unsurun ise sonda olması ile açıklanabilir. Buna göre tekil unsur olan “yarog’, qurol, tevarak, sovut” sözcükleri tekrarın ilk unsuru, çoğul unsur olan “aslaha, atrof, anjom” ise ikinci unsurdur.

Arapça-Özbek Türkçesi Çokluk İşaretleyicilerinin Birlikte Kullanıldığı Tekrarlar

Özbek Türkçesindeki tekrar yapıları arasında Türkçe ve Arapçanın söz ve şekil unsurlarının bir arada kullanıldığı tespit edilen örnekler şu şekildedir:

Tablo 7: Arapça ve Özbek Türkçesi Çokluk İşaretleyicilerinin Bir Arada Kullanıldığı Tekrarlar

Çokluk İşaretleyicisi	Yapı	Anlam	İşlev	Örnekler
atrof-joylar	İUÇKT	EASOT	çokluk	❖ ... <i>shoyodkim, Xorazm, Buxoro, Farg'ona va Toshkent viloyatiga tegishli atrof-joylardan yordam kelib qolsa», — deyishib, umidlarini uzd madilar</i> (Ziyoyev, 2003, s. 167). – “... belki Harezmi, Buhara, Fergana ve Taşkent vilayetlerine bağlı yerlerden yardım gelir.” diyerek ümidlerini kesmediler.

parrandayu darrandalar	İÜÇKT	AİBSOT	çokluk	❖ Bu so'z zamirida Tangri yeri ko'klarni, zamin tublarini, qurtu qush, <u>parrandayu darrandalarni</u> , o'zi yaratgan olamlarning har birini alohida qo'l ila boshqaradi, degan oddiy tushuncha akslanib turardi (Sulton, 2021, s. 36). – Bu söz temeline Tanrı yerleri ve gökleri, yerin derinliklerini, kurtlar kuşlar, <u>kuşlar ve yırtıcı kuşları</u> , yarattığı âlemlerin her birini ayrı bir el ile yönetiyor, şeklindeki yaygın düşünce yansıdı.
------------------------	-------	--------	--------	--

Her iki unsuru da çokluk kategorisinde olan *atrof-joylar* tekrar grubu, Arapça ve Türkçe sözcüklerden oluşan çokluk kategorisindeki iki unsurdan oluşmuştur. İki Farsça sözcükten oluşan *parrandayu darrandalar* tekrarının ilk unsuru olan Farsça “parranda (kuşlar)” anlam bakımından çokluk, morfolojik olarak ise teklik yapısındadır. Farsça “darranda” tekil unsur Türkçe çokluk unsurla işaretlenmiştir. Tekrarlardan *atrof-joylar* eş anlamlı; *parrandayu darrandalar* ise aralarında anlamca ilgi bulunan sözcüklerden oluşmuştur. Her iki tekrar çokluk işleviyle kullanılmıştır.

Tartışma

Unsurları arasında çokluk işaretleyicisi bulunduran tekrar gruplarının örneklerine Türkçenin yanı sıra Sümerce, Hausa dili, İngilizce ve Farsçada da rastlanır. Bu dillerden Sümerce ve Hausa dilinde sadece ikinci unsurun çokluk yapısında olduğu görülür. Tarihî Türk lehçeleri ve Özbek Türkçesindeki tekrar gruplarında ise hem sadece ikinci unsuru hem de her iki unsurun çokluk yapıda olduğu tekrar örneklerine rastlanmıştır. Bu dillere ait yapılacak ayrıntılı çalışmalar dâhilinde benzerlikleri ve farklılıkları üzerine fikir yürütülebilir. Tekrar unsurları arasında bağlaç kullanımı, tarihî Türk lehçelerinden Harezmi ve Çağatay Türkçesinde yabancı unsurlarla yapılan tekrar gruplarında tespit edilmiştir. Çağatay Türkçesinin devamı olan Özbek Türkçesinde ve tarihî lehçelerdeki bu kullanımın Arapça ve Farsçanın etkisiyle olmalıdır.

Özbek Türkçesinde yer alan çokluk yapıdaki tekrarların anlam bakımından, özellikle Arapça ve Türkçe sözcüklerle kurulanlarda, eş anlamlı sözcüklerden oluştuğu görülür. Aralarında anlamca ilgi bulunan tekrar gruplarının Türkçe, aynı sözcüğün çokluk şekliyle oluşanların ise Arapça unsurlardan oluştuğu görülür. Tek bir örnekte aralarında anlamca ilgi bulunmayan sözcüklerden oluşan bir tekrar grubu tespit edilmiştir. Bu tekrar grupları en çok türetme, çokluk ayrıca çokluğun pekiştirilmesi işlevlerinde kullanılır. Eski Türkçede çokluk kategorisindeki tekrarlar değerlendirilecek olunursa şu tablo ortaya çıkar:

Tablo 8: Eski Türkçe Tekrar Gruplarının Çokluk Yapıdaki Unsurları

	Kullanılan Çokluk Ekleri	Yalnızca 1. Unsuru Çokluk Eki Alan Tekrarlar		Her İki Unsuru da Çokluk Eki Alan Tekrarlar
Köktürkçe	/+gUn/ /+Un/ /+An/ /+ş/ /+lAr/			bodun bokun/bukan uğuş bodun iniygünüm oğlanım uğuşum bodunum beglerim bodunum
Eski Uygur Türkçesi	/+t/ /+ağut/ /+An/ /+ın/ /+lAr/		kız kırkın katun tigit alp alpağut kız kelinlerimiz	oğlan kızlar katunlar tigitler begler buyruklar erenleri alpağutları katunların kırkınların oğlanlarım kızlarım eçilerim ekelerim siñillerim kişilerim oğ- lanlarım oğlanların kızların
Karahanlı Türkçesi	/+an/ /+lAr/ /+ın/			kızlar kırkınlar
Harezmi Türkçesi	“ef āl” Vezni “+at” Çok- luğu /+lAr/			assıları ve faydaları
Kıpçak Türkçesi	/+lAr/			

Çağatay Türkçesi	“ef’al” vezni “fe’ā’il” vezni Ar. /+in/ Ar. /+āt/ /+t/	af’ālu atvār ahlāku atvār asbābu ālāt aṭrāfu cavānib aṭrāfu navāhī tavābi’u lavāhīk havāliyu havāṣī af’ālu aqvāl şeyhinü enbiyan kayfiyyatu ḥālāt karrātu marrāt ḥarakātu sakanāt ālātu adavāt zirāfatu liṭāfat asbābu maṣālih
------------------	--	--

Köktürkçe, Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinden tespit edilen örneklerde çokluk işaretleyicileri Türkçedir. Bu dönemden sonra Arapça çokluk işaretleyicileri kullanılmaya başlanmıştır. Köktürkçe ve Eski Uygur Türkçesi dönemlerinde çeşitlilik gösteren çokluk işaretleyicileri, bu dönemden itibaren azalır ve /+lAr/ eki çokluk işaretleyici olarak genelleşir. Karahanlı Türkçesinden sonra tekrar gruplarında Arapça unsurların artmaya başladığı, Çağatay Türkçesi döneminde ise Türkçe eklerden ziyade Arapça vezinlerin çokluğu işaretlemeye kullanıldığı dikkat çeker.

Tarihî Türkçe metinlerde, sadece ilk unsurun çoğul olduğu tekrar gruplarına rastlanmazken daha çok ikinci unsuru ve her iki unsuru çokluk kategorisindeki tekrarların yer aldığı tespit edilmiştir. Özbek Türkçesinde Arapça çokluk unsuruyla yapılan tekrar gruplarının yoğun olması Çağatay Türkçesinin devamı olması nedeniyledir.

Çokluk ekleri bakımından zengin olan Türkçe tekrar gruplarında, Arapça vezinlerin kullanılması, tekrarlardaki ses düzeni ile alakalı olmalıdır. Türkçede bu bakımdan fonetik düzeyde uyuma dikkat edildiği görülür. Türkçe tekrar gruplarının unsurları belli ses düzenine göre (ilk hece ünlüsünün düz geniş /A/, ikinci unsurun ilk hece ünlüsünün ya düz geniş /A/ (A...A) ya da dar-yuvarlak ünlü /U/ ((A...U) olduğu düzen) sıralanır ve bu sıralama düzeni tekrar gruplarında belli anlam nüansları sağlar ve zamanla tekrar kalıbı oluşturur. Tarihî Türk lehçeleri ve Özbek Türkçesi metinlerinde tespit edilen bu çokluk kalıpları, Türkçenin tekrarlardaki kalıplaşmış ses düzenine uygundur. Bu doğrultuda Köktürkçe ve Eski Uygur Türkçesinde her iki unsurun çokluk yapısında olduğu tekrarların yoğunluğu sözcük sonralarındaki ses uyumu, Arapça çokluk yapısıyla kurulan tekrarlardaki ilk unsurun tekil ikinci unsurun çokluk olması ise tekrarların ses düzenine ile açıklanabilir. Türkçenin fonetik kuralları çerçevesinde “/A.../A/” ve “/A.../U/” ses düzenine göre unsurların Arapça çokluk şeklini oluşturacak vezinlerle tekrar

grubu oluşturulduğu görülür. Buna göre Arapçadaki çokluk vezinlerinden /A/... /A/ ses düzenini sağlayan “ef’āl, fe’ā il, ef’ilā”, /A/.../U/ ses düzenini sağlayan “fu’alā, fu’ül” vezinleri çokluk kategorisi oluşturmada tercih edilmektedir.

Tarihî ve çağdaş Türk lehçeleri unsurları arasında çokluk işaretleyicisi bulunan tekrar yapıları bakımından benzerlik gösterir. Tarihî Türk lehçelerinde olduğu gibi Özbek Türkçesine ait tekrar gruplarında da her iki unsurun aynı çokluk ekini almadığı örnekler mevcuttur: *oğlan kızlar* (K, UT), *iniygünüm oğlanım* (K), *uğuşum bodunum* (K), *aţrāf u cavānib* (ÇT), *aţrāf u navāhî*, *atrof-javonib* (ÖT), *atrof-joylar* (ÖT). Köktürkçe ve Eski Uygur Dönemi’nde çeşitlilik gösteren çokluk eklerinin kullanım alanı nedeniyle olan bu durum, tekrar unsurlarının sıralanışındaki fonolojik, morfolojik ilkelerle de açıklanabilir.

Tarihî Türk lehçelerinde de Özbek Türkçesinde de çokluk kategorisindeki unsurların ikinci bir çoklukla işaretlendikleri görülür. Çokluğun pekiştirilmesi olarak adlandırılabilir bu yapı, Karahanlı ve Uygur Türkçesi dönemlerinde iki Türkçe çokluk işaretleyici ile oluşturulurken, Özbek Türkçesinde Arapça ve Türkçe çokluk unsurlarının kullanımıyla sağlanır: *katunlar tigitler* (UT), *erenleri alpağutları* (UT), *kızlar kırkınları* (KT); *havoriyları nabilar*, *aziz-avliyolar*.

Tablo 9: Özbek Türkçesi Tekrar Gruplarının Çokluk Yapıdaki Unsurları

	Kullanılan Çokluk Ekleri	Yalnızca 1. Unsuru Çokluk Eki Alan T.	Yalnızca 2. Unsuru Çokluk Eki Almış T.	Her İki Unsuru da Çokluk Eki Alan T.
Yapısında Arapça Unsur Bulunan T.	Arapça Çokluk Vezinleri Türkçe /+lar/		olim-ulamo adib(u) udabo aziz-avliyo(lar) fe’l(u) atvor xulq atvor yoru ahbob sir-asror g’arib-g’urabo vazir-vuzaro faqir-fuqaro haq-huquq had-hudud xalq-xaloyiq shart-sharoit shaklu shamoyil hol-ahvol shoiru ulamo nabi-anbiyo vali-avliyo	avlod u ajdod asbob-anjom atrof-javonib

Yapısında Türkçe Çokluk Unsuru Bulunan T.	/+an/ /+lar/		o't-o'lan cho'lu dashtlar shahru kentlar qishlog'i dashtlar yeru ko'klar gap-so'zlar turli-tuman yeru osmonlar	havoriylaru nabilar
Yapısında Türkçe ve Arapça Unsur Bulunduran T.	Arapça Vezin		yarog'-aslaha qurol-aslaha tevarak-atrof sovut-anjom	
Türkçe ve Arapça Çokluk Kategorisinin Bir Arada Kullanıldığı T.	/+lar/		parrandayu dar- randalar	atrof-joylar

Hece sayısı eşit olmayan tekrarda hece sayısı az olan unsur başa gelir, belirlemesi tekrarlar için genel bir kuraldır. Özbek Türkçesinden tespit edilen örneklerde yapısında Arapça unsur bulunan tekrarların çoğunda bu kural geçerlidir: *olim ulamo, adib-udabo, atrof javonib, fe'l-atvor, xulq-atvor, sir-asror, g'arib-g'urabo, vazir-vuzaro, faqir-fuqaro, haq-huquq, xalq-xaloyiq, shart-sharoit, shaklu-shamoyil, hol-ahvol, nabi-anbiyo, vali-avliyo*. Yapısında Türkçe çokluk unsuru bulunan tekrarlardan her iki unsuru Türkçe olan *o't-o'lan, gap-sözler*, her iki unsuru Arapça *aziz-muqaddaslar* ve bir unsuru Türkçe diğer unsuru Farsça *yeru osmonlar* tekrarlarında da hece sayısı az olan unsur başta yer almaktadır. Bu kurala aykırılık teşkil eden *qishlog'i dashtlar* ve *tevarak-atrof* tekrarlarında çok heceli unsurun başta olması iki ilkeyle açıklanabilir: 1. Tekrarı oluşturan unsurlardan Türkçe olan sıralamada önde yer alır: *tevarak-atrof* 2. Tekrarda tekil unsur sıralamada çokluk unsurdan öndedir: *havoriylaru nabilar*.

Tekrarlarda Türkçe sözcükler Arapça unsurlarla çokluk yapılmazken, Arapça sözcükler Türkçe çokluk ekini alabilir. Bu Türkçenin sondan eklemeli, Arapçanın ise bükümlü bir dil olması dolayısıyla.

Özbek Türkçesinden tespit edilen yapısında çokluk unsuru bulunduran tekrarları Türkçe tekrarların fonetik sıralanma ölçütlerine göre değerlendirecek olursak şu tabloyla karşılaşırız:

Tablo 10: Özbek Türkçesinde Hece Sayısı Eşit Tekrar Gruplarında Fonetik Unsurları

Özbek Türkçesi	Ünlü - Ünlü	Ünlü Ünsüz	Ünsüz-Ünsüz	Ünsüz-Ünlü
	avlodu ajdod asbob-anjom	atrof-joylar	qishlog’i dashtlar turli-tuman	sovut-anjom

Tuna, tekrarlardaki öncelik sıralamasını belirli fonetik kurallara bağlar. Hece sayısı eşit olan tekrar unsurlarının “ünlü-ünlü, ünlü-ünsüz, ünsüz-ünsüz” fonetik kuralına göre dizildiğini belirtir. Özbek Türkçesindeki tekrar gruplarında “ünlü-ünlü” sıralamasına *avlodu ajdod, asbob-anjom*, “ünlü-ünsüz” sıralamasına *atrof-joylar*, “ünsüz-ünsüz” sıralamasına *qishlog’i dashtlar, turli-tuman* örnekleri tespit edilmiştir. Bu örnekler, Tuna’nın hece sayılarının eşit olduğu durumlarda tekrar unsurlarının nasıl sıralanacağını belirlediği fonetik esaslara uygun düşer. Onun Türkçede bulunmadığını söylediği “ünsüz-ünlü” sıralamasına ait Özbek Türkçesinden tespit edilen *sovut-anjom* örneğinin sıralama kuralı ise “tekil-çoğul” olarak belirlenebilir.

Sonuç ve Öneriler

Tarihî Türk lehçelerinden itibaren kullanıldığı bilinen, Özbek Türkçesi metinlerinde de tespit edilen *fakir fukara, hâl ahval, had hudut vb.* Arapça sözcüklerle kurulmuş tekrar gruplarında ikinci unsur ilk unsurun çoğuludur. Çoğul yapıda unsuru ya da unsurları olan tekrarlara Türkçenin en eski yazılı metinlerinden itibaren rastlanmaktadır. Köktürkçe ve Uygurca metinlerdeki tekrarlarda Türkçe /+gUn/, /+An/, /+Un/, /+In/, /+ş/, /+t/, /+ağut/, /+IAr/ çokluk ekleri kullanılmıştır. Arapça çoğul yapıdaki unsurlarla kurulmuş tekrarlar ise İslamiyet’e geçişin olduğu Karahanlı Türkçesi eserlerinde ilk olarak tespit edilmiştir. Bu dönemden itibaren kullanımı artan Arapça çokluk yapıdaki unsurlarla oluşmuş tekrarlar, sayısal olarak Çağatay Türkçesi eserlerinde daha yoğun kullanılmıştır.

Çoğul yapıdaki tekrarların temel işlevi çokluktur. Tespit edilen örneklerde tekrarlar, türetme ve pekiştirme işlevleriyle de kullanılmıştır. Tekrarlardaki sözcükler arasında eş anlamlılık, yakın anlamlılık, aynı sözcüğün tekrarı olmaları yönünde anlam ilişkisi bulunmaktadır.

Arapça çokluk yapısındaki tekrarların ya her iki unsuru da çokluk yapısında (*atrof-javonib, avlodu ajdod, asbob-anjom*) ya da sadece ikinci unsuru çokluk yapısındaki (*sir asror, hol ahvol*) tekrarlardan oluşmuştur. Özbek Türkçesinden tespit edilen çoğul yapıdaki tekrar gruplarına ait unsurların da benzer şekilde “tekil-tekil”, “tekil-çoğul” ya da “çoğul-çoğul” şeklinde sıralandığı görülmüştür. Unsurları “çoğul-tekil” şeklinde sıralanan tekrar grubu ise tespit edilememiştir. Yapılan değerlendirmeler neticesinde Türkçe tekrar

sınıflandırmalarında çokluk işaretleyicilerinin tekrar gruplarının yapısını belirlediği, tekrarda unsurların sıralanma sırasını belirleyen bir kriter olarak değerlendirileceği görülmüştür.

Bu verilere göre tekrarlar üzerine yapılacak sınıflandırma çalışmalarında, çokluk kategorisindeki tekrar grupları “tekil-tekil”, “tekil-çoğul”, “çoğul-çoğul” sıralama metoduna göre, ayrı bir başlık altında ele alınabilir ve tekrarı oluşturan unsurların sıralanmasına yönelik “tekrarda ilk unsur tekil yapıda ise ikinci unsur tekil ya da çoğul yapıda olabilir; ancak ilk unsur çoğul ise ikinci unsurun çoğul yapıda olmalıdır” belirlemesi bir kriter olarak kabul edilebilir.

Çoğul yapıdaki tekrarlar, Türkçenin en eski metinlerinden itibaren tanıklanmaktadır. Bu tekrar yapısı, Türkçede çokluk işaretleyicisi olduğu tespit edilen tüm eklerle kurulmuş örnekleri tespit edilebilmektedir. Farklı kültür dairesine girilmesi neticesinde Arapça ve Farsçaya ait çokluk yapıdaki sözcüklerle kurulmuş çoğul yapıda tekrar gruplarının kullanımı da dikkat çekici boyuttadır. Çokluk işaretleyicilerindeki bu çeşitlilik ve diğer dillerden alıntılanan çoğul unsurların bu tekrar yapısının oluşturabilmesi, söz konusu yapının Türkçe arkaik bir tekrar yapısı olduğunu düşündürmektedir.

Sümerce ve bir Afroasya dili olan Hausa dilinde ikinci unsuru, İngilizce ve Farsçada ise her iki unsuru da çoğul yapıda olan tekrar örnekleri tespit edilebilmektedir. Bu bakımdan çoğul yapıdaki tekrarlar üzerine, diğer dillerde yapılacak ayrıntılı çalışmalarla, yukarıda belirlenen kriterin diğer dillerde de geçerli olup olmadığına dair bir tespitte bulunulabilir. Bu çalışmalarla tekrar unsurlarının sıralanmasına dair öne sürülen teoremin kökenine dair daha net bilgiler de ortaya konabilecektir.

Etik Komite Onayı Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek Araştırma için herhangi bir mali destek alınmadı.

Çıkar Çatışması Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Ethical Committee Approval Ethical committee approval is not required for this research.

Funding This research received no external funding.

Conflicts of Interest The author declares no conflicts of interest in this study.

Kısaltmalar

AİBSOT	Aralarında Anlamca İlgili Bulunan Sözcüklerden Oluşan Tekrarlar
ASÇOT	Aynı Sözcüğün Çokluk Şekliyle Oluşan Tekrarlar
ÇT	Çağatay Türkçesi
EASOT	Eş Anamlı Sözcüklerden Oluşan Tekrarlar
HİUÇKT	Her İki Unsuru da Çokluk Kategorisinde Olan Tekrarlar
İUÇKT	İkinci Unsuru Çokluk Kategorisinde Olan Tekrarlar
K	Köktürkçe
ÖT	Özbek Türkçesi
UT	Uygur Türkçesi

Kaynakça

- Ağakay, M. A. (1953). Dilbilgisi konuları: İkizlemeler üzerine. *Türk Dili*, 2(16), 189-191.
- Ağakay, M. A. (1954). Türkçede kelime koşmaları. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 2, 97-104.
- Akdağ, H. (1997). *Arap dili dilbilgisi*. Tekin.
- Akyalçın, N. (2007). *Türkçe ikilemeler sözlüğü – tanıklı*. Anı.
- Anonim (2015). *Oltin baliq*. 11 Şubat 2023 tarihinde <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/sayt-haqida/sayt-rivojiga-hissa> adresinden edinilmiştir.
- Anonim (2008). *O'zbek tilidagi Injil*. 11 Şubat 2023 tarihinde <https://www.kitobok.com/category/book/muqaddas-kitob-injil/> adresinden edinilmiştir.
- Atmaca, E., ve Kral, Ö. F. (2015). Kazak Türkçesindeki ikilemelerin sınıflandırılması. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 4(1), 194-213.
- Atrof-javonib. (2023, 11 Şubat). Savodxon.uz'dan. <https://savodxon.uz/izoh?salamoq>
- Ceylan, N. (2009). *Gazi Zahirüddin Muhammed Bâbü Mirza'nın eserlerindeki ikilemeler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çoraklı, Ş. (2001). Türkçenin yaratma gücü. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 17, 53-60.
- Çürük, Y. (2016). İkilemelerin dilbilgisel anlamları. *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science IASSS*, 48, 397-411.
- Develi, H. (2016). *Osmanlı Türkçesi kılavuzu*. Kesit.
- Doğan, L. (2012). Türkmen Türkçesinde ikilemeler. *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(6), 90-103.

- Eratalay, S. (2017). Türkçe ve Sümercede ikileme. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 166-173.
- Güner-Dilek, F. (2004). Altay Türkçesinde ikilemeler. *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 28, 83-100.
- Güngör, O. C. (2018). Memlük Kıpçak Türkçesinde ikilemeler. *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science IAS-SS*, 65, 105-122.
- G'arib-g'urabo. (2023, 11 Şubat). Savodxon.uz. <https://savodxon.uz/izoh?g%-CA%BBarib-g%CA%BBurabo>
- Hatipoğlu, V. (1981). *Türk dilinde ikileme*. Türk Dil Kurumu.
- Hopler, W. (2018, 21 Haziran). İsoning mo'jizalari: 4000 kishini eyish. Eferrit. <https://uz.eferrit.com/isoning-mojizalari-4000-kishini-eyish/>
- Hojiyev, A. (1963). *O'zbek tilida qo'shma, juft va takroriy so'zlar*. O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi.
- İlhan, N. (2009). *Türk dilinde çokluk*. Manas.
- İnkelas, S. & Zoll, C. (2009). *Reduplication doubling in morphology*. Cambridge University.
- Karahan, L. (2008). Tekrar gruplarında ünlü düzeni-anlam ilişkisi üzerine düşünceler. Ekrem Arıkoğlu (Ed.), *Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun armağanı* içinde (s. 140-148). Akçağ.
- Karaman, A. (2021). *Eski Türkçede (VIII.-XII. yüzyıl) ikilemeler*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kayalar, F. (2017). Türkçe ve İngilizcedeki ikilemelerin yapısal özelliklerinin karşılaştırılması. *Turkish Studies - Language*, 12(30), 311-324.
- Mirzayev T., Musoqulov A. ve Sarimsoqov B. (2005). *O'zbek xalq maqollari*. Sharq.
- Özbek, E. E. (2021). Türk dilinde "ikileme" terimi ve Tuva Türkçesi örneğinde ikilemelerin/ikili sözlerin semantik özellikleri üzerine. *Turkish Studies - Language*, 16(4), 2481- 2510.
- O'zbekiston Respublikası Ichki Ishlar Vazirligi (2022). Jamoat tartibini saqlash xizmati. <https://iiv.uz/news/yaratilgan-shart-sharoit-va-oziq-ovqat-mahsulotlarining-sifati-organilmoqda>
- Öz, Aynur (1997). Özbek Türkçesinde ikileme. *Türköloji Dergisi*, XII/1, 287-311.
- Öz, Aynur (1999). *Özbek Türkçesinde isimler*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öztürk, S. (2008). Yeni Uygur Türkçesinde ikilemeler. *Turkish Studies - Language*, 3(4), 1036-1048.
- Qobiljonovna-Ernazarova, M. (2023). "Ayub G'ulomovning O'zbek tilshunosligida grammatik kategoriyalarga oid tadqiqi" (otlarda ko'plik kategoriyasi misolida). *Eurasian Journal of Academic Research*, 3(1), 158-162.

- Rubino, C. (2005). *Reduplication: Form, function and distribution*. B. Hurch (Ed.), *Studies on reduplication* içinde (s. 11-29). De Gruyter.
- Toprak, F. (2005). Harezmi Türkçesinde ikilemeler. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 2, 277-292.
- Tuna, O. N. (1949). Türkçede tekrarlar. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 3(2-3) (Kowalski Özel Sayısı), 429-477.
- Tuna, O. N. (1986). Türkçenin sayıca eş heceli ikilemelerinde sıralama kuralları ve tabii bir ünsüz dizisi. *JATS*, 30-31, 163-228.
- Sir-asror. (2023, 11 Şubat). Uzsmart.ru. <https://uzsmart.ru/kutubxona/asarlar/4650-shudring-tushgan-bedazor-ikki-i-shukur-xolmirzayev.html>
- Sulton, İ. J. (2021). *Alisher Navoiy*. Adabiyot.
- Shodmonova, M. (2018). She'rlar. 11 Şubat 2023 tarihinde (<https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/yoshlar/marhabo-shodmonova-poetry.html> adresinden edinilmiştir).
- Xabar.uz. (2019, 15 Ekim). Eng osoyishta mamlakat. Xabar.uz. <https://www.xabar.uz/uz/xorij/eng-osoyishta-mamlakat-islandiya-haqida-10ta-beqiyos-fakt>
- Xo'jayev, M. (2008). *Shermuhammadbek qo'rboshi*. Sharq. 11 Şubat 2023 tarihinde https://gunturkbetikevi.files.wordpress.com/2011/01/shermuhammadbek_qurboshi.pdf adresinden edinilmiştir.
- Ziyoyev, H. (2003). *Asarlar toplami IV*. Sharq.
- Zoriy. (2015, 15 Eylül). Zoriy (XIX-XX Asr). Ziyouz. <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-sheriyati/o-zbek-mumtoz-adabiyoti/zoriy-xix-xx-asr>

Extended Summary

Purpose

In this study, a structural classification method will be presented for the reduplications in the plural category. The study aims to clarify which element or elements in reduplications are in plural form and according to which criterion the element in plural form is ranked.

It is also aimed to contribute to the evaluation of reduplications in plural form as a separate group in reduplication classifications by revealing the basic criteria of the ordering of the elements belonging to the plurality of reduplications determined.

Methodology

Written and literary texts, online resources of old Turkic and Uzbek Turkish were used as the data source of this research. In the study, a document analysis technique based on qualitative research design was applied.

Findings and Conclusions

Detailed studies are carried out on reduplications in all world languages. The reduplications that make up the plural category have similar features in terms of the order of their elements, meaning and function. One of these features is the plural element of reduplications and the order of its structure.

While reduplications express plurality in terms of meaning, they also constitute the category of plurality in terms of structure. The /ré/ in the Sumerian *digir-digir-ré* reduplication, /i/ in the *gárdándámí* reduplication in the Hausa language from the Euroasiatic languages, and the /s/ reduplication in the English *cats'n dogs* repetition is plural marker. There are also examples of this structure in Turkish since the Old Turkic period: In Köktürk *iniygünüm boy*, *eren alpağut* in Uyghur Turkish, *kız oğlan* in Karahanlı Turkish, *yarağ esbāb* in Khwarezm Turkish, *ayak çanaqlar* in Kipchak Turkish, *af'āl u aqvār* in Chaghatai Turkish. There are examples of this structure in Uzbek Turkish, which is called the continuation of Old Turkic, and in other contemporary Turkish dialects. However, in studies on reduplications, this structure is either not mentioned or only an example with the /+lar/ plural suffix is given. However, the information determined from the oldest texts of Turkish shows that it is rich in terms of plural suffixes. These suffixes are used frequently in reduplications in plural structure. The Arabic plural category and the reduplication formed by the vocabulary in this category are seen in Turkish since the Khwarezm Turkish texts. Today, these reduplications can be seen in contemporary dialects, especially in Uzbek Turkish. In this study, the formation of the plural structure repetitions established with Turkish and Arabic suffixes is handled diachronically in terms of structure, meaning and functions, and the following results are obtained from the findings:

The reduplications in the plural structure of Uzbek Turkish consist of synonymous words, especially in the reduplications consisting of Arabic and Turkish words. Reduplications with semantically related reduplications consist of Turkish words, while those formed with the plural form of the same word are seen to consist of Arabic elements. They are mostly used in derivation, plural and emphasis functions.

Until the period of Khwarezm Turkish, the reduplications consisted of Turkish elements. The reduplications made with Arabic elements began to intensify from the Kfwarezm Turkish period. This is due to the influence of Islam and therefore Arabic and Persian. This effect is also seen in Chaghatai and Uzbek Turkish, where reduplications in the plural form are intense.

The density of reduplications in both Kokturk and Old Uighur Turkish can be explained by the phonetic harmony after the words, and the plurality of the first element in the reduplications established with the Arabic plural structure can be explained by the sound order of the reduplications.

Accordingly, the Arabic plural “ef‘āl, fe‘ā’il, ef‘ilā” plural form is preferred in forming the reordering of the Turkish reduplications in accordance with the sound order of “/A/.../A/”. Similarly, the Arabic “fu‘alā, fu‘ūl” plural form is preferred to form the reordering of Turkish reduplications in accordance with the sound order of “/A/.../U/”.

It is remarkable that the plurality of reduplications determined from historical and contemporary Turkish dialects, especially Uzbek Turkish are either in the plurality category of only the second element or in the plurality category of both elements. Such repetitive structures are arranged according to a special rule. This rule, which can be put forward as a criterion in reclassifications, is as follows: The elements that make up the reduplication are subject to an order as singular-singular, singular-plural or plural-plural. This is one of the oldest rules for ordering the elements that make up the reduplications in Turkish.

For a structural classification to be made on reduplications, it should be handled under a separate heading as reduplications with a plural element, and samples detected within the above specification should be classified as such.

XIV. Yüzyıl Başı Memlûk Türkçesiyle Yazılmış Eserlerin İmlası Üzerine Bazı Notlar

Cihan DOĞAN*

Özet

VI. yüzyılda ortaya çıkan ilk yazılı örneklerden günümüze kadar geçen bin dört yüz yıl içerisinde Türkçenin yazımı için farklı alfabeler kullanıldığı görülmektedir. Türkçenin yazıldığı bu alfabeler içerisinde uzun yıllar boyunca kullanılıp yaygınlaşanlardan biri ise Arap alfabesidir. Orta Türkçeyi de kapsayan uzun bir süreçte Arap yazısının geniş bir coğrafyada Türkçenin yazımı için kullanılıp kalıcı bir imla geleneğinin meydana getirilmemiş olması çalışmanın tartışma konusudur. Bu durumdan kaynaklı imla özelliklerinden hareketle eserlerin yazıldığı kültürel çevreyi tespit etmek neredeyse imkânsız hâle gelmiştir. Ancak Memlûk sahasında oluşturulan Arap harfli Türkçe yazımı bu sorunu çözmek için farklı bir kapı aralayabilecek materyaller sunmaktadır. XIV. yüzyıl başı Memlûk sahasında ortaya çıkan Arap imlasına ait tenvin, vav+elif ve elif-i maksurenin Türkçe metinlerde kullanılması çok değerli yer/saha bilgisi vermektedir. Çalışmanın amacı XIV. yüzyıl başı Memlûk sahasının karakteristik imla özellikleri olarak öne sürülen bu yapıları yer/saha bilgisi bulunmayan ve tarihi belirlenemeyen başka eserlerle ilgili olarak saha tespitinde birer kıstas olarak kullanmaktır. Çalışmanın kapsamını sahaya ait kabul edilen *Behcetü'l-Hadâik fî Mev'izeti'l-Halâik*, *Kur'an Tercümesi*: Süleymaniye 3966, *Bed'ü'l-Amâlî* ve *El-Muhtasar Tercümesi* adlı eserlerin yazısında başka sahalarda rastlanmayan Arap imlasına ait özelliklerin nasıl kullanıldığı oluşturmaktadır. Böylelikle Memlûk sahasında şu ana kadar incelenmiş ancak dilsel tasnifi yapılmamış eserler, karışık lehçeli eserler ile yeni

* Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, cihan.dogan@adu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6397-7124>.

bulunacak yazmaların imla özellikleri açısından aralarındaki bağın ortaya çıkacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İmla, Memlûk Türkçesi, karışık lehçe, Orta Türkçe.

Some Notes on the Spelling of Early XIV Century Works Written in Mamluk Turkish

Abstract

It is seen that different alphabets have been used for the writing of Turkish in the one thousand and four hundred years that have passed from the first written examples that emerged in the VI century to the present day. Among these alphabets in which Turkish is written, the one that has been used and spread for many years is the Arabic alphabet. The fact that Arabic script was used for the writing of Turkish in a wide geography in a long period, including Middle Turkish, and that a permanent orthographic tradition was not created is the subject of discussion in this study. Due to this situation, it has become almost impossible to determine the cultural environment in which the work was written, based on the orthographic features. However, Turkish writing with Arabic letters, which was created in the Mamluk area, also offers materials that can create a different perspective on this situation. The features that emerged in the Mamluk field at the beginning of the XIV century are structures that belong to Arabic orthography and phonology and do not contain any phonological distinctions for Turkish in terms of some features. However, the use of Arabic spelling *tenvin*, *vav+elif* and *elif-i maksure* in Turkish works in the Mamluk field gives very valuable place/field information. In the study, it has been revealed how the Arabic orthographic features, which are not found in other fields, are used in the writing of the works called *Behcetü'l-Hadâik fî Mev'izeti'l-Halâik*, Kor'an Translation: Süleymaniye 3966, *Bed'ü'l-Amâlî* and *El-Muhtasar*, which are accepted as belonging to the field.

Keywords: Orthography, Mamluk Turkish, mixed dialect, Middle Turkish.

VI. yüzyılda ortaya çıkan ilk yazılı örneklerden günümüze kadar geçen bin dört yüz yıl içerisinde Türkçenin yazımı için farklı alfabeler kullanıldığı görülmektedir. Bu durum dünya dilleri içerisinde Türkçeye ayrı bir yer kazandırmaktadır. Çin, Runik, Manihey, Soğd, Uygur, Brahmi, Tibet, Süryani, Arap, Grek, Ermeni, İbrani, Latin ve Kiril (Slav) olmak üzere on dört farklı alfabe ile yazılan Türkçe, dünya dilleri içerisinde en fazla alfabenin kullanıldığı dildir (Demir, Yılmaz, 2014, s. 25-31). Türkçenin yazıldığı bu alfabeler içerisinde uzun yıllar boyunca kullanılıp yaygınlaşanı ise Arap alfabesidir. Türklerin X. yüzyılda İslamiyet'i kabulü Arap harfleri ile oluşturulan Türk

yazısının ilk örneklerini beraberinde getirmiştir. Arap harfli Türk yazısı yaklaşık bin yıl boyunca Türkçenin yazıldığı başlıca alfabledir (Tekin, 1997, s. 73). Buna karşın ünsüz harf fazlalığı, ünlüleri gösteren işaret azlığı ve harflerin başta, ortada ve sondaki değişik yazımlarıyla kalabalıklaşan işaret sayısı gibi sebeplerden dolayı Arap alfabesi Türkçe için uygun bir yazı sistemi değildir (Ergin, 1962, s. 3-4). Ünlülerin ünsüzlere göre daha az yer aldığı Arapçaya uygun olarak tasarlanan yazı sisteminin Türkçe gibi ünlü bakımından zengin bir dile uygulanması yazı ve imlada sorunların ortaya çıkmasına sebep olmuş ve doğal olarak bu alfabe, Türkçeyi yazıya yansıtma yetersiz kalmıştır (Tulum, 2022, s. 76). Bu eksiklikler hareke kullanımı ve yeni harfler ekleme gibi çeşitli yöntemlerle de düzenlenmeye çalışılmıştır.

XI. yüzyılda Türkçe için kullanılan Arap ve Uygur alfabeleri aynı dönemde iki yazı şeklinde gelişim göstermekle birlikte Türk yazı sistemine ait bir imla geleneği de oluşturdukları söylenebilir. Arap harfli Türk yazısında temel imla özellikleri Uygur yazı diline göre düzenlenmiştir. Kâşgarlı Mahmud'un /η/ sesi için *nun+kef* (نك) harflerini birleştirmesi, /ç/ ve /p/ sesleri için Farsçada kullanılan چ ve پ harfleri yerine ج ve ب harflerini kullanması Uygur yazısının etkisiyle olmuştur (Mansuroğlu, 1988, s. 249; User, 2006, s. 99). Ayrıca kelime içi ünlülerin harf ile gösterilmesi ve bazı eklerin kelime kök ve gövdelerinden ayrı yazılması da Uygur yazı geleneğinin Arap harfli Türk yazı sistemine etkileri arasındadır. Arap yazı sisteminde görülen tek harfle aynı iki sesin ifadesi ise Orta Türkçe dönemindeki Uygur yazısı kullanılan eserlerde görülmeye başlanmıştır (Sertkaya, 1972, s. 290). Bu bilgiler ışığında Türkçenin yazımında her iki yazı sisteminin birbirini etkilediği açık biçimde görülebilir.

XI. yüzyılda ortaya çıkan Arap harfli Türk yazısında Arapça imla geleneğinin etkisi bulunmaktadır. *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te bulunan uzatma harfleri, hareke ve şedde kullanımı Arap imlası etkisiyledir (Salih, 2012, s. 24). Orta Türkçe döneminde ise *hareke*, *tenvin* ve *şedde* gibi Arap imlasına dair unsurların kullanımının arttığı görülmektedir. Son ses /u/ ve /ü/ ünlülerinin *ötrelî vav+elifle* karşılanması, ünlülerin yazılmaması, /s/ sesi için ص harfinin kullanılması Arap imlasının etkisiyledir (Mansuroğlu, 1988, s. 249-250; Salan, 2021, s. 103). Bu bilgilerden hareketle Orta Türkçede Arap harfli Türkçe yazımını iki kategoriye ayırmak mümkündür.

-Uygur imla geleneği etkisinde yazım.

-Uygur-Arap imlası özelliklerinin karışık şekilde görüldüğü yazım.

Uygur imla geleneği XV. yüzyılda Çağatay sahasında Arap harfli Türkçe yazımında devam ederken Eski Anadolu Türkçesinde görülen karışık imla

özelliklerinin XVI. yüzyıl Klasik Osmanlı Türkçesi Dönemi'nde yazının standartlaşmasıyla ortadan kalkmaya başladığı görülür.

Orta Türkçe Dönemi eserlerinde yukarıda bahsedilen yazım geleneklerinden Uygur-Arap imla özelliklerinin karışık şekilde kullanımı daha fazla görülmektedir. Bu kullanım da eserden esere değişen seviyelerde gerçekleşmektedir. Örneğin Harezmi Türkçesiyle yazılan *Nehcü'l-Ferâdis*'te kelime içi ünlülerin yazılması, /ç/ ve /p/ seslerinin ج ve پ harfleriyle yazılması, bazı eklerin tabandan ayrı yazılması gibi Uygur imla özellikleriyle birlikte ünlülerin yazılmaması, hareke kullanılması gibi Arap imlasına ait yapılar da görülmektedir (Çelik, 2017, s. 100-103). Ayrıca *Nehcü'l-Ferâdis*'teki yazım özellikleri Harezmi sahasına ait bir imla geleneği şeklinde karşımıza çıkmaz. Dönemin diğer eseri olan *Kıyasü'l-Enbiyâ*'nın yazımında Uygur imla geleneğine genel olarak uyulmuş, bununla birlikte eserde hareke bulunmazken çok az örnekte *tenvin* ve *vav+elif* gibi Arap imla geleneğine ait unsurlar da kullanılmıştır. Bu bilgiler ışığında farklı imla özelliklerinin aynı sahadaki eserler için değişik yoğunlukta kullanıldığı ve bu eserler arasında Türkçenin yazımında bir imla birliği sağlanamadığı görülmektedir.

Türkçenin Arap alfabesiyle yazılmasında ortaya çıkan karışık yazım, yazıcıların kendi yetenek ve bilgileri etrafında eserleri yazmasına ve böylelikle Orta Türkçe Dönemi'nde kalıcı imla geleneğinin oluşmamasına zemin hazırlamıştır. Bir eserin yazım özelliği olarak bütün kelimeleri harekeli olabilir ya da eserlerde bazı kelimelerde hareke kullanılabilir, kimi eserlerde ise hareke hiç bulunmazken *tenvin*, *şedde*, *vav+elif* gibi işaretler kullanılabilir, kelimelerin yazımında Uygur imla geleneğine uyulan ve uyulmayan ikili yazımlar ortaya çıkabilir. XI. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan büyük yoğunluklu göç hareketleri, istilalar gibi birçok toplumsal nedene bağlı olarak Türkçenin çok dağınık ve büyük bir coğrafyada yazılmasının bu karmaşada etkili olduğu söylenebilir. Dolayısıyla sadece imla özelliklerinden hareketle eserin yazıldığı kültürel çevreyi tespit etmek neredeyse imkânsız hâle gelmiştir. Bir eser Uygur veya Arap imlasının etkisinde Anadolu, Suriye, Mısır, Kırım, Herat, Tebriz, Semerkant veya Buhara'da yazılabilir. Dil özelliklerini dikkate almadan sadece imla özellikleriyle Orta Türkçe metinlerinin yazıldığı yer ve kültürel bölgenin tespiti yanlış sonuçlar ortaya çıkarabilir. Ancak Memlûk sahasında meydana getirilen Arap harfli Türkçe yazımı bu duruma farklı bir kapı aralayabilecek materyaller sunmaktadır.

Memlûk sahası -özellikle Mısır, Şam, Hama gibi Türklerin yerleştiği bölgeler- Türklerin IX. yüzyıldan itibaren hem askerî hem yönetici sınıfını teşkil ettiği ve toplumsal katman olarak Türk topluluklarının yaşadığı bir kültür merkezi durumundadır. Bölgeye ilk olarak askerî amaçlarla köle edinimi yoluyla getirilen Türk kölemenler zamanla merkezî otoriteyi ele geçirerek XIII.

yüzyılda Mısır merkezli bir Türk devleti kurmuşlardır. Memlûk devletinin yöneticisi ve askeri, mutlaka Türkçe konuşan kimseler olmuştur. Ayrıca bölgeye XIV. yüzyıl ortalarında Karadeniz'in kuzeyinden büyük bir Kıpçak Türk göçü de olmuştur. Şam ve çevre bölgeleri ise Selçuklulardan itibaren Oğuzların yaşadığı alanlardır. Dolayısıyla Memlûk devletinde farklı Türk boylarının yaşadığı ve birbiriyle temas hâlinde olduğu bir kültürel yapı ortaya çıkmıştır. Bu kültürel yapı içerisinde *Dîvânu Lugâti't-Türk* ve *Kutadgu Bilig* gibi Türk dili tarihinin abide eserleri kopyalanmış, ayrıca bölgedeki Türklerin dillerini yansıtan eser ve sözlükler de yazılmıştır.

Yakın zamanda *karışık dilli eserler*, *karışık lehçeli eserler* gibi isimlerle adlandırılan ve bugüne kadar farklı bakış açılarıyla açıklanmaya çalışılan eserlerin Memlûk sahasında yazıldığına dair bir teori ortaya atılmıştır. Teoriye göre karışık lehçeli eserlerin Eski Türkçeden Oğuz Türkçesine geçiş sürecini yansıttığı ya da müstensihlerin kendi dil özelliklerinin yansımaları olduğu fikri reddedilmekte, bu eserlerin Memlûk sahasında XIV. yüzyıl başında yazıldığı, bölgede karışık hâlde yaşayan Türk topluluklarının arasındaki temas sonucunda karışık bir lehçe görünümünde ortaya çıktığı öne sürülmektedir (Doğan, 2022). Eserler arasındaki bağlantı şu şekilde açıklanmıştır:

Temas lehçelerine ait eserler gösterdikleri dil özelliklerine göre sınıflandırılmıştır. Yazıldığı yer veya tarih kaydı olmayan eserler ile temas özellikleriyle ortaklaşan diğer eserler aynı kategoride değerlendirilmiştir. Örneğin Memlûk sahası eserlerinden yazıldığı yer ve tarihi belli olan tek eser *Kitâbü'l-İdrâk li-Lisâni'l-Etrâk*'tir. Ancak aynı kategoride değerlendirilen *Behcetü'l-Hadâik fî Mev'izati'l-Halâik*'in tarihi belli olmakla birlikte yazıldığı yer bilinmemektedir. *Karışık Lehçeli Kur'an Tercümesi*'nde ise eserin yazıldığı yer ve tarih ile ilgili bir kayıt yoktur. *Ferâiz Kitabı*'nın yazım tarihi belli olmakla birlikte eserin yazıldığı yer hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak bu eserleri birbiriyle bağlantılı kılan unsur ortak dil yapılarıdır (Doğan, 2022, s. 24).

Eserlerin gösterdiği dil özellikleri karışık bir görünümde olsa da bu karışıklığın içerisindeki seçimler, azalan ve artan dilsel eğilimler gibi birtakım özellikler, eserler arası etkileşimi görünür kılmaktadır. Âdetâ bu eserlerde karışıklığın doğası birbiriyle ilintilidir (Doğan, 2022, s. 44-45). Bu eserler üzerindeki çalışmalar derinleştikçe daha fazla ortak yapılar yüzeye çıkmaya ve aynı ilişkiyi göstermeye tekrar edecektir. Nitekim bu yazının yazılmasının da esas sebebi budur. Türkolojide daha önceden karışık dilli/karışık lehçeli olarak adlandırılan ve şu anda XIV. yüzyıl başında Memlûk sahasında yazıldıkları değerlendirilen *Behcetü'l-Hadâik fî Mev'izati'l-Halâik* (BH), *Kur'an Tercümesi: Süleymaniye 3966* (KTS3966), Kudûri'nin *El-Muhtasar Tercüme-*

si (MT), *Ferâiz Kitabı*¹ ve *Bed'ü'l-Amâli* adlı eserler imla özellikleri konusunda da birbiriyle aynı özellikleri içermektedir. Ayrıca bu imla özellikleri Arap harfli Türkçe yazımında başka sahalarda ve eserlerde tespit edilememektedir.

XIV. yüzyıl başında Memlûk sahasında yazılan eserler de tıpkı diğer Orta Türkçe Dönemi eserlerinde olduğu gibi Uygur-Arap karışık imla özelliklerini yansıtır. Eserlerde kelime içi ünlülerin harfle gösterilmesi, bazı eklerin kelime kök ve gövdelerinden ayrı yazılması, /ç/ ve /p/ seslerinin ج ve پ harfleriyle karşılanması, /η/ sesi için *nun+kef* (نك) harflerinin kullanılması gibi Uygur imlasının özellikleri görülmektedir. Bu özelliklerin yanı sıra eserlerde hareke kullanımı, *şedde*, *tenvin*, *vav+elif* ve *elif-i maksure* gibi Arap imlasına ait unsurların da kullanıldığı görülür. Ayrıca *tenvin*, *vav+elif* ve *elif-i maksurenin* kullanımı diğer sahalarda mevcut olmayan ve sadece bu eserlerin imlasında görülen bazı özellikler içermektedir.

Tenvin

Tenvin kelimesi sözlük anlamı olarak “nunlamak, kelimenin sonuna nun harfini koymak” anlamına gelirken gramer terimi olarak “kelimenin sonuna eklenen, söyleyişte okunan ancak yazıda gösterilmeyen harekesiz nun harfi” anlamındadır (Sevinç, 2012, s. 310). Eski Anadolu Türkçesinde Türkçe bazı sözcük ve eklerin yazımında *tenvin* kullanılmıştır. Kelime köklerinden daha çok eklerin yazımında görülen *tenvin*, en fazla ayrılma durum eki {+dAn} olmak üzere on beş farklı ekin yazımında kullanılmıştır (Salan, 2021, s. 123). Eski Anadolu Türkçesinde *tenvin* sözcük ve kelimelerin sonundaki /-An/ ve /-In/ seslerini göstermek için kullanılmış, /-Un/ sesleri için diğer *tenvin*lere göre yazımı daha zor olan *ötre tenvini* kullanılmamıştır (Salan, 2021, s. 123). Diğer bir önemli özellik de Anadolu sahasında Türkçenin yazımındaki *tenvinin* Arapçada olduğu gibi kelime ve ek sonunda kullanılmış olmasıdır (Salan, 2021, s. 123). Dolayısıyla *tenvin* kullanımının Anadolu sahasında yeni bir imla özelliği oluşturacak biçimde yapılmadığı ve Arap imlasının taklit edildiği görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesinde *tenvin*, dönemin sonuna doğru azalan, beylikler dönemi eserlerinde daha sık tespit edilebilen ancak kullanıldığı eserlerde de sıklığı çok az olan bir kullanımdır (Salan, 2021, s. 122).

Eski Anadolu Türkçesinde kelime ve ek sonunda, sadece /-An/ ve /-In/ seslerini gösteren, /-Un/ sesleri için kullanılmayan ve eserlerde seyrek sıklıkta görülen *tenvin*, XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesi eserlerinde tamamen farklı bir görünümde. En önemli ayrıntı *tenvinin* kullanımındaki sıklıktır. *Tenvin* bazı kelime ve eklerin yazımında *tenvinsiz* biçimden daha sık yazılmaktadır. Eserlerdeki *ben*, *men* kelimeleri ve ayrılma durum eki {+dAn}, zarf-fiil

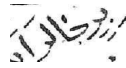

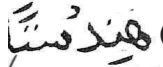

¹ *Ferâiz Kitabı*'nın nüshası elde edilememiştir. Şinasi Tekin'in eser üzerinde yaptığı çalışmadaki kopyası ise okunamayacak durumdadır. Bu nedenle çalışmada kapsam dışı tutulmuştur.

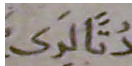
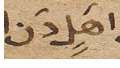
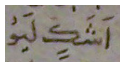
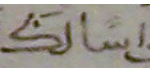

eki {-mAdIn}, enstrümental eki {+In}eklerinde çoğunlukla *tenvin* kullanılmıştır².

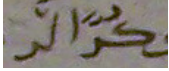
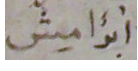

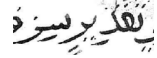
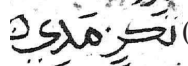

Eski Anadolu Türkçesinde *degin*, *ben*, *işen*, *seksen*, *sen*, *yarın* kelimeleri ile Arapça kökenli *beden* ve Farsça kökenli *zindān* kelimesi *tenvin* kullanılarak yazılmıştır (Salan, 2021, s. 104-105). XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesi eserlerinde ise Eski Anadolu Türkçesinde yazılan *tenvin*li kelimelerin büyük çoğunluğu mevcut olmakla birlikte daha fazla kelimenin *tenvin* kullanılarak yazıldığı görülmektedir.

batman (KTS3966, 203b/4) “ağırlık ölçüsü birimi, batman”, *birinçeler* (KTS3966, 91b/5) “bazı kimseler”, *degirmen* (MT, 107a/1) “değirmen”, *ekin* (BH, 64b/6) “ekin”, *hindūstan* (KTS3966, 26a/6) “Hindistan”, *kaftan* (MT, 26a/17) “kaftan”, *karın* (BH, 48b/2) “karın”, *kelin* (BH, 122b/17) “gelin”, *pāyindan* (< Far. pāyendān) (MT, 97a/10) “kefil”, *şatın* (MT, 24b/5) “satın”, *tegin* (KTS3966, 166b/1) “kadar”, *ten* (BH, 59b/15) “vücut, ten”, *yaqın* (BH, 52a/15) “yakın”

Eski Anadolu Türkçesinde kelime ve ek sonunda yer alan *tenvin* (Salan, 2021, s. 123) XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesi eserlerinde kelime içinde de kullanılmıştır. *Tenvin*in Memlûk sahasındaki bu kullanımı ile Arapçadan ve Anadolu’daki imladan tamamen farklı bir durum ortaya çıkmıştır. *Tenvin* Memlûk sahasında kelime kök veya gövdesindeki ses grubu için ya da sonda bulunmayan ekler için kullanılmıştır.

birenler (MT, 104a/15) “verenler”, *döndürenler* (BH, 32b/6) “döndürenler”, *dutanları* (BH, 41a/20) “tutanları”, *ehlinden* (MT, 91a/10) “ailesinden”, *eşeginleyü* (BH, 51a/4) “eşek gibi”, *esenley* (BH, 55b/15) “uğurlayın, veda

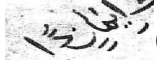
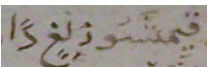
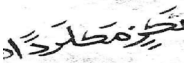

² Bu bölümde *tenvin* kullanımına ait bütün örnekler gösterilmeyecek, yalnızca Anadolu sahasında bulunmayan Memlûk sahasına özgü yapılar işlenecektir. Anadolu sahasındaki *tenvin* kullanımı ve kullanımları karşılaştırmak için bk.: Salan, 2021, 102-123.

edin”, *körenler* (BH, 58a/6) “görenler”, *opranmış*
 (BH, 158a/18) “yıpranmış, eskimiş”, *öğrenmişler erdi*
 (BH, 67b/25) “öğrenmişlerdi”, *şolundakılar*
 “solundakiler”, *takdürinsiz*
 (KTS3966, 36b/10) “beğenilme-
 miş”, *tegzinmedi*
 (KTS3966, 14b/3) “dolaşmadı”, *utanmaya-*
lar (BH, 33b/19) “utanmasınlar”, *vaktından* (BH,
 62a/4) “vaktinden”

XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesi eserlerinden *El-Muhtasar Tercümesi*’nde {+nİŋ} ilgi durum ekinin bir yazımında ortaya çıkan örnek sahadaki *tenvin* kullanımının ne kadar ileri seviyede olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Ekin son sesleri olan /iŋ/ ses birimlerini yazıda göstermek için hem *esre tenvini* hem de *kef* kullanılmıştır.

eriniŋ (MT, 36a/10) “erkeğin”

Memlûk Türkçesinin yazımında kullanılan *tenvin*, Türkçenin yazıldığı diğ-
 ğer sahalarda ve Arap imlasında görülmeyen bir biçimde kelime ve eklerde
 birden fazla kez yazılmıştır. Bu kullanımda ilk *tenvin* bazen kelimeyi ikinci
tenvin ise eki işaretlerken bazı örneklerde iki *tenvinin* de eke geldiği görül-
 mektedir.

düşmenlerinden (KTS3966, 91a/4) “düşmanlarından”, *eren-*
lerin (BH, 54a/8) “erkeklerini”, *hakkından* (MT,
 15b/11) “hakkından”, *îmânından* (KTS3966, 101a/7) “imanın-
 dan”, *kıymetsuzluğundan* (BH, 144b/11) “değersizliğin-
 den”, *tegzinmeklerden* (KTS3966, 21b/7) “dolaşmalardan”,
yalanvan (BH, 129b/15) “yalancıym”

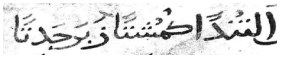
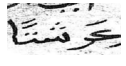
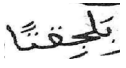

Eski Anadolu Türkçesinde sadece *Ferec Bade*’ş-*Şidde* adlı eserde tespit
 edilen aynı sesleri işaretlemek için hem *nun* hem *tenvin* kullanılması (Salan,
 2021, s. 111, 112, 113, 118, 119) XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesi yazımın-

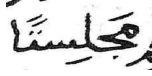

da görülmektedir. Erkan Salan aynı ses birliğini göstermek için iki birimin de kullanılmasının müellif ve müstensih'e ait yazım özelliklerinin aynı nüshaya yansması olabileceğini düşünmektedir (2021, s. 119). Memlûk sahasında farklı eserlerde bulunan *tenvin+nun* yazımı bu durumun yazar-müstensih farklılığından daha çok, bir yazım özelliği şeklinde meydana geldiğini göstermektedir. Üzerinde çalışmakta olduğumuz Kudûrî'nin *El-Muhtasar* adlı eserinin Türkçe tercümesinin birden fazla yazıcı tarafından dinlenerek yazıya geçirildiğine dair elde edilen bulgular da bu durumun bir yazım özelliği şeklinde Memlûk Türkçesinde kullanıldığını göstermektedir.

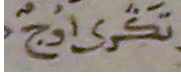

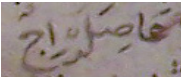
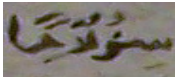
andan (KTS3966, 2a/2) ~ andan (MT, 94a/10)
 “ondan”, berkin (KTS3966, 210a/15) “sıkıca, sağlamca”, *haddin*
 (MT, 94a/9) “cezasını”, kelesin (KTS3966, 174a/6)
 “geleceğini”, minden (KTS3966, 218b/2) “benden”, *nefsden*
 (MT, 85a/7) “nefisten”, peygâmberden (KTS3966, 219a/7) “peygamberden”, *tavarından* (MT, 113b/9) “malından”

1312 yılında Kahire’de yazılan *Kitâbü’l-İdrâk li-Lisâni’l-Etrâk*’te ayrılma durumu eki için tarihî lehçelerde görülen biçimlerin yanında {+tan} kullanımına dair bir örnek geçmektedir. Eserin yazarı Ebû Hayyân özge ve *ayruk* edatlarını anlattığı bölümde *kişileri kördüm aştan* özge veya *aştan ayruk* denildiğini belirtmiştir. Yazara göre örneklerdeki *aştan* kelimesinin aslı *aşdan* biçimindedir ve /d/ sesi /t/ sesine döndürülerek önceki harfe benzetilmiştir (Aldemir, 2020, s. 325). Ebû Hayyân’ın verdiği bilgilere göre Memlûk sahasında XIV. yüzyıl başında ayrılma durumu eki, ünsüz uyumuna göre {+dAn} ve {+tAn} biçiminde ekleşebilmektedir. Nitekim {+tAn} ayrılma durumu eki eserlerde sıkça kullanılmaktadır. Örneklerin çoğu ise *tenvinli* şekilde yazılmıştır. {+tAn} ekinin *tenvinli* yazımı XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesi yazımının karakteristik özelliklerinden biridir.

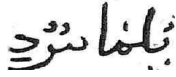

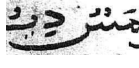
altundan kümüştən zebercedten (KTS3966, 21a/10) “altından, gümüştən, zebercetten”, ‘arştan (KTS3966, 21b/2) “arştan”, balçıktan (KTS3966, 39b/8) “çamurdan”, *dur-naktan* (MT, 17a/15) “tırnaktan”, kökten (KTS3966,

140b/7) “gökten”, *meclisten* (KTS3966, 24a/2) “topluluktan”,
mikâttan (MT, 20a/1) “mikât (ihrama girilecek yer) bölgesinden”,
tavâftan (MT, 14b/4) “tavaftan”

Memlûk Türkçesi eserlerinin yazımında görülen en önemli karakteristik özelliklerden biri de *ötre tenvini*dir. *Ötre tenvini* bu dönem ve eserler haricinde Arap harfli Türkçe yazımında tespit edilememiştir. Örnekleri şunlardır:

odun (BH, 70b/1) “odun”, *teñri için* (BH, 51b/14)
“Allah için” ~ *ķavmi için* (BH, 60a/4) “milleti için” ~ *āsiler için* (BH, 65a/14) “asiler için”, *sızunur-men*
(BH, 64a/5) “akıtırım, sızdırırım”

Ötre tenvininin eklerdeki kullanımı şu şekildedir:

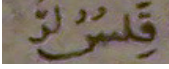

aldamasun (BH, 85a/19) “kandırmasın”, *birmesün* (BH, 129b/22) “vermesin”, *bolsun* (MT, 108a/3) ~
bolsun (KTS3966, 152b/4) “olsun”, *bolmasun*
(KTS3966, 205a/7) “olmasın”, *eglensün* (BH, 105a/10) “meş-
gul olsun, dursun”, *kelsün* (KTS3966, 152b/4) “gelsin”, *müzdün* (MT, 27b/4) “ücretini”, *ol vaķtun* (KTS3966, 133a/6)
~ *اَلْوَقْتُون* (KTS3966, 205a/2) “o vakitte”, *ol vaķtun kim*
(KTS3966, 45b/4) “o vakitte ki”, *yimesün* (KTS3966, 175b/10)
“yemesin”

Ötre tenvini bir örnekte ilgi durum eki için kullanılmıştır. İlgi durum ekindeki /ŋ/ sesi için kullanılan *ötre tenvini* fonetik olarak ayırıcı bir işaret olarak yazılmıştır. *Ötre tenvininin* /ŋ/ sesi için kullanımı XIV. yüzyıl Memlûk sahasına ait karakteristik imla özelliklerinden biridir.

ğaşbun (MT, 59a/8) “zorla ele geçirmenin”

Diğer *tenvin* kullanımlarında olduğu gibi *ötre tenvininin* de kelime içi yazıldığı örnekler eserlerde bulunmaktadır.

anasunsuz (BH, 80a/16) “annesiz” *kılsunlar*

 (BH, 51b/2) “kılsınlar”, *saşınsunlar* (KTS3966, 107a/5) “düşünsünler”

XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesi karakteristik yazım özelliklerinden biri olan kelime ve eklerin yazımında birden fazla *tenvin* kullanılması, *ötre tenvini* ile de yapılmıştır.

odundan (MT, 109b/10) “odundan”

XIV. yüzyıl başında yazılan eserlerin dil özellikleri, yüzyıl ortalarına doğru yazılanlardan farklılık göstermektedir. Eserlerdeki bu farklılık ile imlasının da değişim gösterdiği görülmektedir. *Tenvin* yazımında yüzyıl başı Memlûk sahasına özgü yapıların kullanımı birkaç örnek haricinde ortadan kalkmıştır. Dil özellikleri bakımından XIV. yüzyıl ortalarında yazıldığı değerlendirilen *Bed'ü'l-Amâlî*'de sadece bir örnekte *ötre tenvini* kullanılmıştır.

şoldun (*Bed'ü'l-Amâlî*, 48b/10) “soldan”

Vav+elif

Orta Türkçe Dönemi Arap harfli Türkçe yazımında iki çeşit *vav+elif* yazımı vardır.

- Kaynağını Arap imlasından alan kelime sonu /u/, /ü/ sesleri için *vav+elif* yazımı.

- Kelimenin ilk hecesindeki yuvarlak ünlüyü göstermek için kullanılan *vav+elif* yazımı.

Arap harfli Türkçe yazımının imlası üzerine yapılan çalışmalarda bu iki *vav+elif* kullanımı birbirine karıştırılmaktadır. Bu sebeple öncelikle bu yazımların açıklanması gerekmektedir.

Eski Anadolu Türkçesinin erken dönemlerinde yazılan bazı eserlerde, *Kutadgu Bilig*'in Mısır nüshasında ve *Kıyasü'l-Enbiyâ*'nın British Museum nüshasında yuvarlak ünlü ile biten kelimelerin son sesi için *vav+elif* kullanılmıştır. Bu yazımın kaynağı ise *vav-ı cem* denilen Arapça çokluk biçimini Arap imlasında göstermek ve diğer aslı *vav* kullanımlarından ayırmak için *vav* harfinin yanına *elif* harfi getirilmesidir (Ersoylu, 2000, s. 136-137; Salih, 2012, s. 37). Ersoylu, Eski Anadolu Türkçesiyle yazılan *Kız Destanı* ve *Tevârih-i*

Feth-i Rodos'ta bazı sonu yuvarlak ünlü ile biten kelimelerde *vav+elif* yazıldığını tespit etmiştir. Ersoylu'ya göre *vav+elif* yazımı kelime sonu veya kelime içi aslı uzunluğunu göstermek gibi bir işleve sahip olmayan, kelime ve eklerdeki son sesin Türkçenin kalınlık incelik uyumuna göre /u/ veya /ü/ olduğunu gösteren bir kullanımdır (2000, s. 137-138). Zeynep Korkmaz'a göre Kur'an imlasi'nin etkisi ile Türkçe kelimelerde görülen gereksiz *vav+elif* kullanımı şekilden ibaret olup imla-fonoloji açısından bir değer taşımamaktadırlar (1995, s. 498). A. Deniz Abik ise XIV. yüzyıl ilk yarısına tarihlenen Abdülvasi Çelebi'nin *Halilname* adlı eserinde kelime sonu *vav+elif* yazımının bulunduğunu ayrıca *yıkılı'p, ku'llarına, o'ldı* örneklerinde iç sesteki yuvarlak ünlüler için de *vav+elif* kullanıldığını belirtmiştir (1997, s. 148-149). Abik'in diğer bir çalışmasında *Kutadgu Bilig*'deki *vav+elif* örnekleriyle Anadolu sahasında yazılan *Halilname*'deki örnekleri incelemiş ve bu yazımın ünlü uzunluğu veya vezin gereği bir kullanıma işaret etmediğini belirtmiştir (Abik, 2011, s. 27). Ancak Abik, bu yazımın Ersoylu'nun belirttiği *vavı* ünsüz okumayı engellemek için *elifle* birlikte kullanması fikrine de karşı çıkmıştır (2011, s. 27).

Abik'in *Halilname*'de belirttiği kelime içi *vav+elif* yazımı diğer örneklerden farklılık göstermektedir. Kelime içine sıçrayan *vav+elifin* Çağatay Türkçesinin geç döneminde de görülmesi aralarında bir ilişki olduğuna dair fikirleri de ortaya çıkarmıştır. Çağatay Türkçesinin geç döneminde özellikle *bol-*, *tol-* gibi kelimelerin ilk hecesindeki yuvarlak ünlünün yazımında *vav+elif* kullanılmıştır (Alper, 2019, s. 1715). Ancak bu kullanım kelimenin ilk hecesi ile sınırlıdır ve geç dönem Çağatay Türkçesinde kelime sonu *vav+elif* kullanımı bulunmaz (Alper, 2019, s. 1716). Serap Alper'e göre bu kelime içi kullanım ile Anadolu ve Mısır sahalarındaki yazım birbiriyle ilişkilidir. Anadolu ve Mısır'da herhangi bir ayırıcı ses karşılığı olmayan *vav+elifin* geç dönem Çağatay Türkçesindeki yazımı Eski Türkçeden itibaren varlığı bilinen ve çağdaş Türk dillerinde tespit edilen aslı ünlü uzunluğunun konuşma dilindeki kalıntısının imlaya yansması olarak değerlendirilebilir (2019, s. 1716).

Vav+elifin Çağatay Türkçesiyle Anadolu ve Mısır sahasındaki kullanımları arasında bir ilişki bulunduğuna dair deliller yetersizdir. Eski Anadolu Türkçesiyle yazılan *Halilname*'de kelime içine sıçramış birkaç örnek haricinde Anadolu ve Mısır sahalarında kelime içi *vav+elif* yazımına rastlanmamıştır. Çağatay sahasında kelime içinde birkaç örnekte tespit edilen *vav+elif* kullanımının kelime sonu yazımı yoktur. Dolayısıyla iki saha arasındaki ilişkide kopukluk vardır. Üstelik Anadolu ve Mısır sahalarında ayırıcı ses özelliği taşımayan *vav+elif*, Alper'e göre Çağatay Türkçesinde aslı ünlü uzunluğunu gösteren bir harf niteliği kazanmaktadır. Bu noktada XIV. yüzyıl başı Memlûk sahası Arap harfli Türkçe yazımı da *vav+elif* kullanımı için önemli bilgiler sunmakta ve konunun çözümüne yardımcı olmaktadır.

XIV. yüzyıl başı Memlûk sahası Arap harfli Türkçe yazımında kelime sonu yuvarlak ünlü ile biten kelimelerin yazımında *vav+elif* kullanılmıştır. Bu yazım özelliği *El-Muhtasar Tercümesi* ve *Kur'an Tercümesi: Süleymaniye 3966'* da sıklık bakımından daha fazladır.

aķru **أَفْرُوا** (MT, 4b/13) ~ **إَفْرُوا** (KTS3966, 119a/7) “gizli, ses-siz”, *aşnu* **أَشْنُوا** (KTS3966, 11a/6) “önce”³, *ayru* **أَبْرُوا** (MT, 50b/4) “ayrı”⁴, *berü* **بَرُوا** (MT, 62b/5) “-den beri”⁵, *biregü* **بِيرَكُوا** (MT, 31b/4) ~ **بِرَطُوا** (KTS3966, 4b/10) “birisi”, *borġu* **بَرْغُوا** (BH, 57b/4) “boru”⁶, *delü* **دَلُّوا** (BH, 28b/4) ~ **دَلُوا** (MT, 10b/7) ~ **دَلُّوا** (KTS3966, 19b/1) “deli”, *doġru* **دَوَّغَرُوا** (BH, 83a/24) ~ *toġru* **تَوَّغَرُوا** (KTS3966, 120b/2) “doġru”⁷, *eygü* **أَيْكُوا** (BH, 79a/3) ~ **أَيْكُوا** (MT, 32b/5) ~ **أَبْصُوا** (KTS3966, 123a/2) “iyi”, *içerü* **إِجْرُوا** (BH, 149b/9) “içeri”⁸, *ilerü* **إِلْرُوا** (BH, 39b/1) ~ **الْوَا** (MT, 34b/13) ~ **الْوَا** (KTS3966, 2a/9) “önce”, *inçü* **إِنْجْرُوا** (BH, 4a/13) ~ **يِنْجُوا** (KTS3966, 39a/3) “inci”⁹, *ķamu* **قَمْرُوا** (BH, 5a/10) ~ **قَمُوا** (MT, 51b/6) ~ **قَمُوا** (KTS3966, 9a/1) “bütün, hepsi”, *ķarşu* **قَرَشُوا** (BH, 71a/25) ~ **قَرَشُوا** (MT, 85a/2) “karşı”, *ķayġu* **قَيْغُوا** (BH, 40a/22) ~ **قَيْغُوا** (KTS3966, 127a/5) “tasa, kaygı”¹⁰, *kendü* **كَنْدُوا**

³ *Behcetü'l-Hadâik fî Mev'izeti'l-Halâik ve El-Muhtasar* tercümesinde yalın hâlde *aşnu* kelimesi geçmemektedir.

⁴ *Kur'an Tercümesi: Süleymaniye 3966'* da *ayru* kelimesi geçmemektedir.

⁵ *Kur'an Tercümesi: Süleymaniye 3966'* da *berü* kelimesi geçmemektedir.

⁶ *El-Muhtasar* tercümesinde *borġu* kelimesi geçmemektedir.

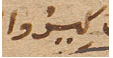
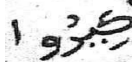

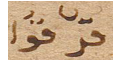

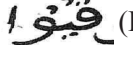

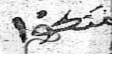

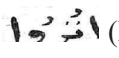

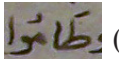

⁷ *El-Muhtasar* tercümesinde *doġru/toġru* kelimesi geçmemektedir.

⁸ *Kur'an Tercümesi: Süleymaniye 3966 ve El-Muhtasar* tercümesinde *içerü* kelimesi geçmemektedir.

⁹ *El-Muhtasar* tercümesinde *inçü/yinçü* kelimesi geçmemektedir.

¹⁰ *El-Muhtasar* tercümesinde *ķayġu* kelimesi geçmemektedir.

(KTS3966, 61a/1) “kendi”, *kirtü* (BH, 69a/21) ~ *kirtü* (MT, 36b/15) ~ *ṣurū* (KTS3966, 8b/3) “doğru”, *kirü* (BH, 50a/10) ~ *kirtü* (MT, 37a/10) ~ *ḡirū* (KTS3966, 117a/1) “geri”, *ḡorku* (BH, 40a/22) ~ *ḡurū* (MT, 108a/14) ~ *ḡurū* (KTS3966, 18b/6) “korku”, *ḡuyu* (MT, 108a/14) “kuyu” ~ *ḡirū* (KTS3966, 185b/12) “aşağı”, *künü* (BH, 86a/10) “kıskançlık”¹¹, *meñü* (KTS3966, 213a/3) “ebedi”¹², *ölü* (MT, 90a/7) “ölü”, *ötürü* (BH, 50b/13) ~ *atırū* (MT, 63a/4) ~ *atırū* (KTS3966, 33b/2) “ötürü”, *su* (BH, 63b/9) ~ *su* (MT, 9a/10) ~ *su* (KTS3966, 10a/4) “su”, *sü* (MT, 109a/14) “asker”, *ṭamu* (BH, 8a/4) ~ *ṭabu* (BH, 21b/11) “cehennem”¹³, *ṭapu* (KTS3966, 13b/6) ~ *dapu* (MT, 26a/10) ~ *ṭabu* (KTS3966, 127a/12) “hizmet”, *ṭolu* (BH, 94b/10) ~ *ṭolu* (MT, 87a/12) ~ *ṭolu* (KTS3966, 12a/14) “tam, dolu”, *ulu* (BH, 28b/3) ~ *adlu* (MT, 8a/9) ~ *uṣbu* (KTS3966, 141a/2) “büyük, yüce”, *uṣbu* (BH, 79a/8) ~ *uṣbu* (MT, 39a/13) ~ *uṣbu* (KTS3966, 46b/7) “işbu”, *uyku* (BH, 55b/14) ~ *uḡurū* (MT, 15a/14) ~ *uḡurū* (KTS3966, 5b/15) “uyku”, *yaḥtu* (BH, 63a/16) “aydınlık”¹⁴, *yaṣru*

¹¹ *Kur'an Tercümesi: Süleymaniye 3966 ve El-Muhtasar* tercümesinde *künü* kelimesi geçmemektedir.

¹² *El-Muhtasar* tercümesinde *meñü* kelimesi geçmemektedir.

¹³ *El-Muhtasar* tercümesinde *ṭamu* kelimesi geçmemektedir.

¹⁴ *Kur'an Tercümesi: Süleymaniye 3966 ve El-Muhtasar* tercümesinde *yaḥtu* kelimesi geçmemektedir.

يَأْتُوا (KTS3966, 8a/12) “gizli”¹⁵, yukarı (MT, 12b/2) ~

يُغَارُوا (KTS3966, 2b/2) “yukarı”

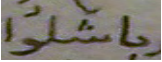

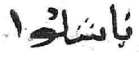
XIV. yüzyıl başı Memlûk sahası Arap harfli Türkçe yazımında yuvarlak ünlü ile biten ekler *vav+elifle* yazılmıştır. {+IAyU} eki, {+IU} isimden isim yapım eki, {+IU...+IU} birliktelik eki, {mU} soru eki ve {-U} zarf-fiil ekinin yazımında *vav+elif* kullanılmıştır.

+IAyU

ançılıyu (BH, 110a/20) ~ (KTS3966, 31a/5) “onun

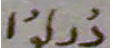
gibi”, aldıkları (MT, 48a/10) “almış gibi”

+IU

başlı (BH, 4a/5) ~ (MT, 84b/11) ~

(KTS3966, 159a/11) “yaralı”, belgüli (MT, 30a/1) ~

(KTS3966, 84a/4) “belli, aşikar”¹⁶, datlu (BH, 91b/16) ~ dadlu

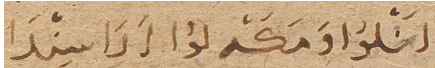
 (KTS3966, 39a/5) “tatlı”, dürlü (BH, 35a/18) ~ tür-

lü (MT, 8b/7) ~ (KTS3966, 10a/5) “çeşitli”, körk-

lü (BH, 5a/12) ~ (KTS3966, 43b/9) “güzel”, sınıklı

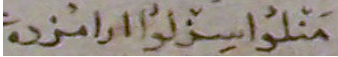
 (BH, 3a/12) “kırık”

+IU ... +IU

anlu ve mekkelü arasında

(MT, 11b/4) “onunla mekkenin arasında”, anlu ol yirliü arasında

 (MT, 6b/7) “onunla o yerin arasında”, men-

lü sizliü aramızda (BH, 36a/19) “benimle sizin

¹⁵ El-Muhtasar tercümesinde *yaşru* kelimesi geçmemektedir.

¹⁶ Behcetü'l-Hadâik fî Mev'izeti'l-Halâik'te *belgüli* kelimesi geçmemektedir.

arasında”, *sinlü peygamberlü arasında* (BH, 21b/4)

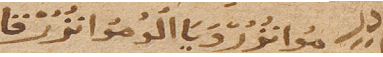
“seninle peygamberin arasında”

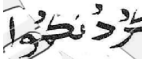
mU

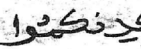
‘*ādil mü?* (MT, 100a/12) “adil mi?”, *bar mu?*

(BH, 65a/5) ~ (KTS3966, 17b/8) “var mı?”, *bola mu?*

 (BH, 35b/11) “olacak mı?”, *diri mü turur veya ölü mü turur?*

 (MT, 62b/2) “diri midir veya ölü müdür?”,

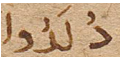

kördün mü? (BH, 152b/5) ~ (KTS3966, 27a/11)

“gördün mü?”, *teğdiñ mü?* (KTS3966, 27a/11) “vardın mı?”

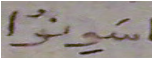
-U

dağılduru (MT, 10a/5) “dağıtarak, ayrı ayrı”, *diyü*

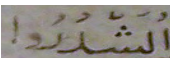

 (BH, 58b/5) ~ (MT, 108a/5) ~ (KTS3966, 2b/4) “di-

yerek”, *döledü* (MT, 107b/15) “ödeterek”, *döşenü*

(MT, 107b/15) “döşeyerek”, *isteyü* (KTS3966, 205b/3) “isteye-

rek”, *kığıru* (KTS3966, 2b/9) “bağırarak”, *sevinü*

(BH, 10a/8) “sevinerek”, *titreyü* (KTS3966, 209b/13) “titre-

yerek”, *üleşdürü* (BH, 35a/8) “pay ederek” *yalını*

(BH, 10a/8) “yalvarıp yakarak”

XIV. yüzyıl başı Memlûk sahası eserlerinde *vav+elif* yazımındaki dikkat çekici sıklık, bu imlanın Memlûk sahası eserlerinin karakteristik özelliği olduğu fikrini güçlendirmektedir. Bu kullanım o kadar ileri bir dereceye ulaşmıştır ki kelime sonu kullanımının kelime içine doğru sıçradığı görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesi eseri *Halilname*’de görülen kelime içi kullanımlar da

Memlûk sahasındaki bu sıçrama ile açıklanabilir. Belki de *Halilname* müstensihî Memlûk sahasında eğitim görmüş biridir.

Kelime sonu *vav+elif* yazımının bozulduğu bazı örneklerde Uygur imla geleneği etkisiyle kelime ekten ayrı yazıldığı için yuvarlak ünlü ile biten kelime ek olsa bile *vav+elif* ile yazılmıştır.

ağırlurak (BH, 7a/3) “daha değerli”, *ala yinlülük-ten* (KTS3966, 208b/7) “alaca hastalığından”, *belgü-lü* (MT, 36a/10) “belli” ~ *belgüsüz* (MT, 53a/17) “belirsiz”, *biregüye* (MT, 48b/12) “birine” ~ *biregüsi* (MT, 85b/13) “birisi”, *ilerürek* (KTS3966, 94a/4) “daha önce”, *kendülerin* (KTS3966, 99a/7) “kendilerini”, *ta-muğa* (KTS3966, 23b/11) “cehenneme”

XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesiyle yazılan eserlerde tasviri fiildeki {-U} ile yeterlik fiili olan {-U} *vav+elif* ile yazılmıştır.

alu birdüki (MT, 45a/9) “alıverdiği”, *ayurumas* (MT, 59b/6) “ayıramaz”, *çıkaru bilmeye* (MT, 32b/14) “çıkaramaya”, *ketürü birdi* (KTS3966, 33b/3) “getiriverdi”, *koynu birge* (MT, 36a/3) “koyuverer”, *öldürü bilü-megesen* (KTS3966, 186a/4) “öldüremeyesin”

Vav+elif kullanımının kelime içine sıçradığı örnekler şu şekildedir:

bolğa (MT, 5a/7) “ola”, *düni* (KTS3966, 149b/4) “gecesi”, *küni* (KTS3966, 149b/4) “gündüzü”

XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesi eserlerinde fonetik işlevi bulunmayan *vav+elif* yazımı Arap imlasının etkisiyle kullanılmıştır. Memlûk sahasının Arapların yaşadığı bir bölge olması, Arap imlasında bulunan ve Türkçe ses değeri bulunmayan *elif-i maksurenin* de Türkçe için kullanılması gibi özellikler bu savı güçlendirmektedir. Kelime içinde yazılan *vav+elif* ise sahanın karakteristik özelliğinin kelime içine sıçramış örnekleri olmalıdır. Çağatay Türkçesinin geç döneminde görülen kelime içi *vav+elifin*, kelime sonunda bulunmaması, birkaç örnekte ve çok az sıklıkta geçmesi ayrıca XVII. yüzyıldan sonra ortaya çıkması gibi nedenlerle Memlûk ve Anadolu'daki *vav+elif* yazımıyla ilişkili olmadığı görülmektedir. Geç dönem Çağatay Türkçesindeki kullanım başka bir imla özelliğinin yansıması olmalıdır.

XIV. yüzyıl başı Memlûk sahası Arap harfli Türkçe yazımında görülen *vav+elif* kullanımının Arapça ve Farsça kelimelere sıçramış ileri örnekleri de bulunmaktadır.

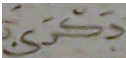
ebū , (KTS3966, 43a/2) “babası”, *terāzū* (KTS3966,

180a/1) “terazi”

Elif-i Maksure

Arap imlasında kelime sonunda bulunan *ی* *ye* harfi bazen /ı/ veya /i/ sesi değil /a/ sesi verir. Bu /a/, kısa bir /a/ sesidir. Bu şekilde *ye* yazıldığı hâlde /a/ sesi veren *ye*'lere *elif-i maksûre* denir (Ergin, 1962, s. 29; Kurt, 2011, s. 58). *Elif-i maksurenin* Türkçe kelimeler için kullanılması XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesi eserleri haricinde bulunmamaktadır. Memlûk sahasının karakteristik özelliği olarak niteleyebileceğimiz *elif-i maksure* kullanılarak Türkçe kelimelerin yazılması ilk olarak *Behcetü'l-Hadâik fî Mev'izati'l-Halâik* üzerine çalışan Sadettin Buluç'un dikkatini çekmiştir. Buluç, çalışmasında *sonra*, *üzre* gibi kelimelerin sonundaki /a/ ve /e/ sesleri için *elif-i maksure* kullanıldığını ve bu durumun Kur'an imlasının tesiriyle oluştuğunu belirtmiştir (1954, s. 120). *Behcetü'l-Hadâik fî Mev'izati'l-Halâik* ile aynı dönemde ve Memlûk sahasında yazıldığı değerlendirilen diğer eserlerde de *elif-i maksure* kelime sonu /a/ ve /e/ seslerinin yazımı için kullanılmıştır.

bisre (MT, 99b/6) ~ (MT, 99b/7) “başka”,

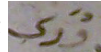
degre (BH, 114b/9) “çevre”, *içre* (BH, 166b/3) ~

 (BH, 176b/2) “içinde”, *isre* (BH, 145a/21) “sonra”,

şonra (BH, 38b/9) ~ *sonra* (BH, 2b/10) ~

(BH, 52a/19) ~ *şoŋra* (MT, 14b/3) ~ (MT, 15a/3)
 ~ *şoŋra* (MT, 94b/11) ~ (KTS3966, 206a/3) ~
 (KTS3966, 216b/8) “sonra”, *üzre* (BH, 18b/6) ~
 (BH, 26b/17) ~ (BH, 5a/10) ~ (MT, 14b/4) ~
 (MT, 14b/8) ~ (MT, 16b/3) “üzere”

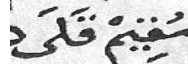
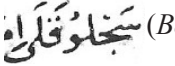
Memlûk sahası eserlerinde Türkçe kelime köklerinin yanında ekler de *elif-i maksure* ile yazılmıştır.

aħura (BH, 80b/5) “ahıra”, *eve* (MT, 15b/7) “eve”,
vura (BH, 172b/14) “vursun”

Elif-i maksure kullanımı sahada yazılan eserlerde Farsça kökenli kelimelerin yazımına da sıçramıştır.

revā (MT, 16b/1) “uygun”

Dil özellikleri bakımından XIV. yüzyıl ortalarında yazıldığı değerlendirilen *Bed'ü'l-Amâlî*'de {-A} istek ekinin yazımında *elif-i maksure* kullanılmıştır.

muķīm ħala (*Bed'ü'l-Amâlî*, 49a/15) “kalıcı olarak kalacak”, *saçlu ħala* (*Bed'ü'l-Amâlî*, 49b/10) “uzakta kalacak”

Sonuç

Karahanlı Türkçesinde meydana getirilen Arap harfli Türkçe yazımının Uygur ve Arap imlalarının etkisi altında karışık bir yapıda olduğu görülmektedir. Bu karışıklık, Arap harflerinin Türkçeyi karşılamadaki yetersizliğini azaltmakla ilgili ortaya çıktığı gibi Uygur ve Arap imla yapısının taklit edilmesi ile de ilgilidir. Nitekim XIV. yüzyıl başı Memlûk sahasında ortaya çıkan kullanımlar Arap imla-fonolojisine ait olan ve bazı özellikler bakımından Türkçe için herhangi bir fonolojik ayırım içermeyen yapılardır. Ancak Arap imlasına ait *tenvin*, *vav+elif* ve *elif-i maksurenin* Türkçe eserler için Memlûk sahasında kullanılması çok değerli yer/saha bilgisi vermektedir. Bu özellikler şöyle sıralanabilir.

XIV. yüzyıl başı Memlûk sahası Arap harfli Türkçe yazımında *tenvin* kullanımı:

- Arapça ve Farsça kelimeler dâhil olmak üzere birçok kelime kökünde *tenvin* kullanılmıştır.
- *Tenvin* kelime sonunda değil kelime içinde de kullanılmıştır. Böylelikle Arapçada ve Anadolu sahası Türkçe yazımında görülen kullanımlardan ayrılır.
- Bir kelime içinde iki defa *tenvin* yazılabilir. Bu da Arap imlasında görülmeyen Memlûk sahasına ait karakteristik bir kullanımdır.
- *Ötreli tenvin* Arap harfli Türkçe yazımında sadece Memlûk sahasında kullanılmıştır.

XIV. yüzyıl başı Memlûk sahası Arap harfli Türkçe yazımında *vav+elif* kullanımı:

- Anadolu'da çok az eserde görülen kelime sonu yuvarlak ünlüleri için *vav+elif* yazımı Memlûk sahasının karakteristik özelliğidir. Birkaç örnekte dışında yuvarlak ünlü ile biten kelimelerin tamamında *vav+elif* yazımı bulunur.
- Kelime sonu *vav+elif* yazımının karakteristik bir yapı kazandığı Memlûk sahasında kelime içine doğru sıçradığı bazı örnekler mevcuttur.
- *Vav+elif* kullanımı Arapça ve Farsça kelimelere de sıçramıştır.

XIV. yüzyıl başı Memlûk sahası Arap harfli Türkçe yazımında *elif-i maksure* kullanımı:

- Memlûk sahasında Türkçe kelime ve ek sonu /a/ve /e/ sesleri için Arap imlasının bir özelliği olan *elif-i maksure* kullanılmıştır. Memlûk sahasının karakteristik özelliklerinden biri olan bu kullanım alıntı sözcüklerin yazımına da sıçramıştır.

XIV. yüzyıl başı Memlûk sahasının karakteristik imla özellikleri olarak öne sürülen bu yapılar, yer/saha bilgisi bulunmayan ve tarihi belirlenemeyen başka eserlerle ilgili olarak saha tespitinde birer kıstas olacaktır. Şu ana kadar incelenmiş ve tasnifi yapılamamış eserler ile yeni bulunacak yazmaların dilsel özellikleri yanında imla özellikleri açısından da aralarındaki bağ ortaya çıkarılabilir. Özellikle karışık lehçeli addedilen eserlere ait külliyat yeniden taranmalıdır.

Müstensihlerin bireysel kullanımlarından, Oğuzcaya geçiş devri dili olmasına kadar farklı çerçevelerde değerlendirilen, Türkolojide *karışık lehçeli/dilli eserler* olarak bilinen bu eserlerin aslen Memlûk sahasında yaşayan Türk topluluklarının karışmasının dilsel göstergeleri olduğu fikrine bir katkı da ortak imla özellikleri üzerinden verilmiştir. Böylece XIV. yüzyıl başı Memlûk Türk-

çesi belirli karışık dilsel kullanımları yansıtmakla birlikte ortak karakteristik imla özellikleriyle de Türk dili tarihi içerisinde yerini almaktadır.

Etik Komite Onayı Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek Araştırma için herhangi bir mali destek alınmadı.

Çıkar Çatışması Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Ethical Committee Approval Ethical committee approval is not required for this research.

Funding This research received no external funding.

Conflicts of Interest The author declares no conflicts of interest in this study.

Kısaltmalar

BH	<i>Behcetü'l-Hadâik fî Mev'izeti'l-Halâik</i>
KTS3966	<i>Kur'an Tercümesi</i> (Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi 3966)
MT	<i>El-Muhtasar Tercümesi</i> (British Library)

Kaynakça

- Abik, A. D. (1997). İki yeni nüshası sebebiyle Halilname ve müellifi Abdülvasi üzerine. *Türkoloji Dergisi*, XII(1), 139-175.
- Abik, A. D. (2011). Kutadgu Bilig'in Mısır nüshasında iki yazım özelliği. M. Duman (Haz.), *Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig bildirileri (26-27 Ekim 2009)* içinde (s. 25-29). Türk Dil Kurumu.
- Aldemir, Ü. (2020). *Yabancılarla Türkçe öğretiminde kaynak eserler (Kitâbu'l-İdrâk li-Lisâni'l-Atrâk örneği)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Alper, S. (2019). XVII.-XIX. yüzyıl doğu Türk yazı dili imla geleneğinde mahallileşme. *Turkish Studies Language and Literature*, 14(4), 1707-1718.
- Bed'ü'l-Amâlî* (t.y.). Demirbaş No. 29204. Bursa İl Halk Kitaplığı, Bursa, Türkiye.
- Behcetü'l-Hadâik fî Mev'izeti'l-Halâik* (1303). Demirbaş No. 99. Bursa Orhan Kütüphanesi, Bursa, Türkiye.
- Buluç, S. (1955). Eski bir Türk dili yadigârı Behcetü'l-Hadâ'ik fî Mev'izeti'l-Halâ'ik. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 6(6), 119-131.
- Çelik, Ş. (2017). *Nehcü'l-Ferâdis'te yazım (imlâ) çeşitliliği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demir, N. ve Yılmaz, E. (2014). *Bitmeyen öykü: Alfabe tartışmaları*. Ahmet Yesevi Üniversitesi-Stratejik Düşünce Enstitüsü.

- Doğan, C. (2022). *XIV-XV. yüzyıl tarihî Türk yazı dillerinde lehçe karışmaları*. Türk Dil Kurumu.
- El-Muhtasar Tercümesi* (t.y.). Demirbaş No. Or 16038. British Library, Londra, İngiltere.
- Ergin, M. (1962). *Osmanlıca dersleri*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Ersoylu, H. (2000). Eski Türkiye Türkçesi metinlerinde kullanılan elifli vav. *Hasan Eren Armağanı* içinde (s. 135-139). Türk Dil Kurumu.
- Korkmaz, Z. (1995). *Türk dili üzerine araştırmalar I*. Türk Dil Kurumu.
- Kur'an Tercümesi: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi 3966* (t.y.). Demirbaş No. 3966. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü, İstanbul, Türkiye.
- Kurt, Y. (2011). *Osmanlıca dersleri I*. Akçağ.
- Mansuroğlu, M. (1988). Eski Osmanlıca. M. Akalın (Ed.), *Târîhî Türk şîveleri* (Çev.: M. Akalın) (s. 247-276). Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Salan, E. (2021). Eski Anadolu Türkçesinde tenvin. E. Boz ve F. Karademir (Ed.), *Prof. Dr. Sadettin Özçelik armağanı* içinde (s. 102-125), Gazi Kitabevi.
- Salih Muhammed, M. N. (2012). *Türkçenin imla sistemi ve Arap harfli imlanın XI-XV. yy. 'ın ikinci yarısına kadar Türkçede yarattığı sorunlar*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sertkaya, O. F. (1972). Nicholas Poppe, A middle Turkic text of the Apostles Creed: Havarilerin Amentüsü'ne ait bir orta Türkçe metni. *Türkiyat Mecmuası*, XVII, 288-291.
- Sevinç, R. R. (2012). Arapçada türüne göre tenvin, anlam özellikleri ve kullanımı. *EKEV Akademi Dergisi*, 51, 307-324.
- Tekin, T. (1997). *Tarih boyunca Türkçenin yazımı*. Simurg.
- Tulum, M. (2022). *Türkçe ülkesinde gezinti*. Ketebe.
- User, H. Ş. (2006). *Başlangıçtan günümüze Türk yazı sistemleri*. Akçağ.

Extended Summary

It is seen that different alphabets have been used for the writing of Turkish in the one thousand and four hundred years that have passed from the first written examples that emerged in the VIth century. This situation gives Turkish a special place among the world languages. Among these alphabets in which Turkish is written, the one that has been used and spread for many years is the Arabic alphabet. The application of the writing system designed in accordance with Arabic, where vowels are less common than consonants, to a language rich in vowels, such as Turkish, caused problems in writing and spelling, and naturally this alphabet was insufficient to reflect Turkish into writing. These deficiencies have been tried to be corrected through various methods such as the use of vowel points and adding new letters.

The Arabic and Uighur alphabets, which were used for Turkish in the XIth century, developed in the form of two scripts in the same period and formed a tradition of spelling belonging to the Turkish writing system. It can be clearly seen that both writing systems affect each other in the writing of Turkish. Mixed use of Uighur-Arabic spelling features is more common in the Middle Turkish period. The mixed spelling that emerged in the writing of Turkish with the Arabic alphabet prevented the formation of a permanent spelling tradition in the Middle Turkish period. The fact that Turkish was written in a large geography, depending on many social reasons such as large-density migration movements and invasions that emerged from the XIth century, has been effective in this confusion. Therefore, it has become almost impossible to determine the cultural environment in which the work was written, based only on spelling features. However, Turkish writing with Arabic letters, which was created in the Mamluk area, also offers materials that can create a different perspective on this situation.

The features that emerged in the Mamluk field at the beginning of the XIVth century are structures that belong to Arabic orthography and phonology and do not contain any phonological distinctions for Turkish in terms of some features. However, the use of Arabic spelling *tenvin*, *vav+elif* and *elif-i maksure* for Turkish works in the Mamluk field gives very valuable place/field information. In the study, it has been revealed how the Arabic orthographic features, which are not found in other fields, are used in the writing of the works called *Behcetü'l-Hadâik fi Mev'izeti'l-Halâik*, Kor'an Translation: Süleymaniye 3966, Bed'ü'l-Amâlî and El-Muhtasar, which are accepted as belonging to the field. In this way, it is thought that the connection between the works that have been examined and not classified so far and the manuscripts to be found will be revealed in terms of their linguistic features as well as their orthographic features.

The use of *tenvin* in Turkish writing with Arabic letters in the Mamluk region at the beginning of the XIV century.

- *Tenvin* has been used in many word roots, including Arabic and Persian words.
- *Tenvin* is used not at the end of the word, but also within the word. Thus, it differs from Arabic and Turkish writing in the Anatolian field.

- *Tenvin* can be written twice in a word. This is a characteristic usage of the Mamluk field, which is not seen in Arabic orthography.

- *Ötreli tenvin* was used only in the Mamluk area in Turkish writing with Arabic letters.

The use of *vav+elif* in Turkish writing with Arabic letters in the Mamluk region at the beginning of the XIV century.

- The writing of *vav+elif* for rounded vowels, which are seen in very few works in Anatolia, is the characteristic feature of the Mamluk area. All of the words with rounded vowels at the end of the word, except for a few examples, have the spelling of *vav+elif*.

- There are some examples in the Mamluk field where the word-end *vav+elif* spelling jumped into the word.

- The use of *vav+elif* has also spread to Arabic and Persian words.

The use of *elif-i maksure* in Turkish writing with Arabic letters in the Mamluk region at the beginning of the XIV century.

- *Elif-i maksure*, which is a feature of Arabic orthography, was used for Turkish words and suffix /a/ and /e/ sounds in the Mamluk area.

Yûnus Emre Dîvânı'nda Mental Fiiller

Hanife ALKAN ATAMAN*

Özet

Dili kullanma becerisi, zihinsel gelişimin temel göstergelerinden biridir. İletişim aracı olarak dilin tek başına yeterli ve anlamlı en önemli öğeleri olan sözcüklerden isim ve fiil türlerinin ayrımından bahsedilebilir. Bunlardan fiil, asıl olarak dış dünyadaki hareketi karşılar. Yapılan çalışmalarda fiiller, somut yönlerine işaret edilerek çeşitli şekillerde tasnif edilegelmişse de fiillerle ilgili semantik sınıflandırma sayısının az olduğu söylenebilir. Özellikle bilişsel dil bilimi alanında zihinsel, duygusal, duygusal süreçleri, dil vasıtasıyla ifade eden fiillerle de ilgili başka bir sınıflandırmaya gidildiği ve bahsi geçen fiillerin genel olarak “mental fiiller” ya da “biliş fiilleri” olarak adlandırıldığı görülmektedir. Bu noktada mental fiillerin kapsamı içinde, kaynağı zihin olan algılama, anlama, düşünme gibi faaliyetlerin yanı sıra duyu organları ile algılamayı ve açıklamaları ifade eden fiiller değerlendirilebilir. Dışarıdan bakıldığında birey(ler)in aklından geçenler bilinmeyeceği için mental fiiller, gözlemlenebilir hareket ifade etmezler. Ancak beden hareketlerine yansıyan bazı durumlardan bireylerin ne düşündükleri veya ne hissettikleri ile ilgili çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Bu çalışmada, Türk dili ve kültür tarihi açısından değeri yadsınamayacak edebî şahsiyetlerden biri olan Yûnus Emre'nin *Dîvânı*'nı, mental fiiller açısından taranmış; tespit edilen fiiller, geçtiği dizelerle tanımlanarak “duyu fiilleri”, “duygular fiilleri”, “anı ve biliş fiilleri” ve “açıklama fiilleri” olmak üzere dört başlık altında incelenmiştir. Bu fiillerin bazılarının çok anlamlı olmaları yönüyle birden fazla başlık altına dâhil edilebileceğine dikkat çekilmiştir. Ayrıca Türk dilinin zengin işaretleyicilerinin,

* Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hanife.alkan@omu.edu.tr, hanifealkan_24@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4030-1142>.

yardımcı fiillerinin ve metaforik anlamlar üretme yönündeki elverişliliğinin aynı anlamı veren birçok mental fiil türünün oluşumuna zemin hazırladığı anlaşılmıştır. Tespit edilen fiiller aracılığıyla dini/tasavvufi bir eser üzerinden yazarın ve bu dönem Türklerinin algı, zihin, duygu ve ifade dünyası hakkında çıkarımlarda bulunmak, Türk dilinin söz varlığını mental süreçler temelinde değerlendirmek hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mental fiil, bilişsel dil bilimi, Yûnus Emre, zihin, duygu.

Mental Verbs in Yunus Emre's *Diwan*

Abstract

The ability to use language is one of the main indicators of mental development. As a means of communication, the distinction between noun and verb types of words, which are the most important and sufficient elements of the language on their own, can be mentioned. Although verbs have been classified in various ways by pointing out their concrete aspects, it can be said that the number of semantic classifications related to verbs is low. Especially in the field of cognitive linguistics, it is seen that another classification is made for verbs that expresses mental, sensory and emotional processes through language, and the related verbs are generally called “mental” or “cognitive verbs”. Within the scope of mental verbs, the source of which is the mind, verbs expressing perception and explanations with sense organs as well as the activities as perception, understanding and thinking can be evaluated. Mental verbs do not express observable action, since what goes through one's mind cannot be known from the outside. However, it is also possible to make inferences about what is thought or felt from some situations that are reflected in body movements. In this study, *Diwan* of Yunus Emre was scanned in terms of mental verbs; the identified verbs were examined under four headings as “sense verbs”, “emotional words”, “memory and cognition verbs” and “explanation verbs” by witnessing the lines in which they occur. It has been pointed out that some of these verbs can be included under more than one heading as they are polyseme. Through the determined verbs, it is aimed to make inferences about the perception, mind, emotion and expression world of the author and the Turks of this period through a religious/mystical work, and to evaluate the vocabulary of the Turkish language on the basis of mental processes.

Keywords: Mental verb, cognitive linguistics, Yunus Emre, mind, emotion.

Art kafa (occipital), ön kafa (frontal), yan kafa (pariental) ve şakak (temporal) olmak üzere dört lobdan oluşan beynin her bölümünün ortak görevleri yerine getirdiği ve beynin keşfedilemeyen birçok işlevinin olduğu bilinmektedir. Bu anlamda yapılan araştırmalar, beyin gelişimiyle birlikte bireylerin en karmaşık bilişsel yetilerden biri olan konuşma yetisi ile ilgili faaliyetleri daha iyi yürütebildiği gerçeğini ortaya koymaktadır (Johnson ve Wellman, 1980, s. 1100).

Konuşma yetisi; bireylerin kavrama, anlama ve anlamlandırma becerilerinin gözlenebildiği en karmaşık olgulardan biridir. Zihinsel faaliyetlerin ve düşünme biçiminin düzgün işleyip işlemediğini ölçmenin yegâne yolu, bireyleri konuşturmaktır. Bu nedenle dil, özellikle küçük yaştaki çocukların beyin fonksiyonlarının gelişimini izlemek için kullanılan önemli bir ölçüt olagelmıştır. Dil edinim sürecinde karşılaşılan konuşma aksaklıkları, beyin fonksiyonunda normal olmayan bir şeyler olduğunu düşündürmektedir. Bu noktada bazı araştırmacılar, zekâ yapısının ve bazı yetilerin nasıl kazanıldığının anlaşılması için çocukların kullandıkları sözcükleri ve bu sözcükleri yerinde kullanıp kullanmadıklarını incelemiştir (Johnson ve Wellman, 1980, s. 1095-1096).

Dildeki sözcüklerin genel olarak anlam bilimi temelinde ele alınmasından hareketle anlam biliminin esasen dilde kodlanmış anlamlarla ilgilendiği ve anlamın sözcükler, gramatikal yapılar ve edim sözü unsurları gibi dilsel öğeler aracılığıyla aktarıldığı söylenebilir. Anlam, her bireyin dış dünyayı, kendi zihnindeki metaforik yapıyla yorumlama biçimidir. Bu noktada anlam, farklı dillere ve kültürlere sahip her bireyin deneyimlerine göre çeşitlilik arz eder (Sweetser, 1990, s. 50; Wierzbicka, 1994, s. 1-2).

Dilde herhangi bir bağlam içinde bulunmadıkları hâlde tek başlarına bir olgu ya da kavrama gönderme yapabilme ve belli bir anlam taşıyabilme özelliğine sahip en önemli unsurlar, isim ve fiillerdir (Sarı, 2019, s. 131). Bu çalışmada ele alınacak olan fiiller, bazı dil bilimcilere göre insanların söyledikleri ilk sözcüklerdir (Aksan, 2007, s. 98). Fiiller, söz dizimi içinde diğer sözcük türlerini kontrol edebilme gücüne sahiptir. Ayrıca Türk dili özelinde düşünüldüğünde geçmişten günümüze kadar yazılı metinlerde Türkçe sözcüklerin çoğunluğunu, fiillerin teşkil ettiği bilinmektedir. Bu nedenle fiillerin yapılarını ve anlamlarını doğru tayin etmek önemlidir.

Gramer kitaplarında fiillerin iş ve hareket bildirme yönlerine, karşıladıkları hareketlerin de zaman ve mekân içinde somut ve soyut nesnelere ve kavramlarla ilgili her türlü durumu işaret ettiklerine vurgu yapılmıştır (Karahan, 1999, s. 47-55; Barutcu Özönder, 1999, s. 56-65; Korkmaz, 2009, s. 528-534). Buna göre fiiller, genel olarak yapılarına (basit, türemiş ve birleşik fiiller), içe-

riklerine (oluş, kılış ve durum bildiren fiiller), anlamlarına (esas ve yardımcı fiiller), kılınış biçimlerine ve çatılarına göre sınıflandırmaya tabi tutulmuşlardır (Korkmaz, 2009, s. 528-534). Fiillerin içerikleri ile ilgili de bilişsel, duyuşsal, duygusal faaliyetleri bildiren *coşmak, delirmek, huylanmak, korkmak* gibi fiillerin oluş; *düşünmek, öğrenmek, bilmek, anlamak* gibi fiillerin kılış ve kılınış; *alışmak, beğenmek, bıkmak, bunamak, gücenmek, özlemek, sevinmek, tiksirmek* gibi fiillerin ise durum ve tasvir fiilleri içinde değerlendirildiği görülmektedir.

Türk dil biliminde özellikle XXI. yüzyılın başlarından itibaren fiilleri bilişsel/zihinsel olarak kategorilendiren çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Fiillerin semantik sınıflandırılması ile ilgili Türkiye'de çok fazla çalışma yer almamakla birlikte konuyu bu yönüyle inceleyenlerden biri, Sema Barutçu Özönder'dir. 22-23 Ekim 1993 tarihlerinde Ankara'da yapılan Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı'nda Barutçu Özönder, düşünme ve idrak fiillerinden bahsetmiştir (1999, s. 57). Yine Hatice Şirin User de fiilleri anlamlarına göre ayırmış, "duygu, zihin" konuları ile ilgili oluş ve kılış fiillerine yer vermiştir (2009, s. 351-357).

Mental Fiiller

Zihinsel süreçlerin en önemli aşamalarından biri olan algılama eylemi, bir olayın veya bir nesnenin varlığının duyu organlarıyla beyne ulaşması, kavranması, idrak edilmesidir. Algılanan şeylerin zihinde işlenmesinden ve belli bir düzene sokulmasından sonra değerlendirilmesi ve yorumlanması noktasında dil olgusu devreye girmektedir. İdrak edilenlerin zihinde bazı işlemlerden geçerek dışa vurumu, dil vasıtasıyla gerçekleşir ve bu unsurlar, dilde bir kavrama ad olur.

Düşünmek ve hissetmek yetisi her insanda var olduğu için bunlarla ilgili sözcükler de bütün dillerde bulunabilir. Böylece *düşünmek* ve *hissetmek* gibi bilişsel ve duyuşsal/duygusal süreçlerin ifadesi olan fiiller, en temel mental fiiller arasında sayılabilir. İlgili kavram alanındaki fiillerin insan vücuduna da gönderimlerle bilişsel, duyuşsal ve duygusal olarak birbirleriyle iç içe geçtikleri yönünde görüşler ağırlıktadır (Sweetser, 1990, s. 50).

Dışarıda izlenebilen hareket, durum ve oluş fiillerinin aksine mental fiiller, çoğunlukla gözlemlenemeyen, ancak bazı durumlarda zihinsel ya da duygusal faaliyetlerin beden hareketlerine çeşitli şekillerde yansımaları sonucunda ne düşünüldüğü ya da hissedildiği ile ilgili çıkarımlarda bulunulabilen zihinsel durum fiilleridir. Bu anlamda his dünyasında ve zihinde gerçekleşen, çoğunlukla öznenin kendisi tarafından başlatılan *görmek, duymak, tatmak, koklamak, dokunmak; sevmek, nefret etmek, üzülme, korkmak; bilmek, düşünmek, hatırlamak, unutmak, problem çözmek, karar vermek, planlamak, tahmin etmek, kabul etmek, reddetmek; söylemek, ifade etmek, açıklamak, tartışmak*

gibi duyu (algı), duygu, idrak ve dilsel açıklama içeren fiillerin bütünü, “mental fiil” konusunun kapsamı içinde değerlendirilebilir. Kaynağı ruh ve zihin olan soyut devinimlerin dilde ifade bulmuş biçimi, mental fiillerdir (Hirik, 2018, s. 133-134).

Mental fiiller ile ilgili bazı çalışmalarda bilginin kurulma aşamalarından bahsedilmiştir. Bu şemaya göre konuşmacı, öncelikle çevresinde gördüğü herhangi bir duruma dikkatle bakar ve onu algılar (algı); ikinci aşamada algıladığı durum ile daha önce algıladığı ve bildiği şey arasında benzerlik kurar ve o şeyi tanır (tanıma). Üçüncü aşamada anımsadığı kavramla ilgili bilgiyi özümser, kavrar ve ondan bahseder (anlama). Dördüncü aşamada kavradığı şeyle ilgili mantıklı muhakemelerde bulunur (anlama). Beşinci aşamada bu farkındalığı ile ilgili tartışmalara girer (ileri idrak) ve son olarak altıncı aşamada çıkarımlarda bulunarak ilgili durumla ilgili davranış ve inançlardan söz eder (değerlendirme) (Booth ve Hall, 1995, s. 532).

Pragmatik nedenlerden ve fiillerin çok anlamlı olabilme ihtimalinden dolayı bu fiillerin bazılarının kavram alanlarının kimi zaman değiştiği de görülmektedir. Bu bakımdan ilgili fiillerin bağlama göre anlamlarının doğru tayin edilmesi önemlidir. Söz gelimi birinin bir davranışının nedenini anlayabildiğini ifade etmek isteyen birey bunu, “Onun neden böyle davrandığını görebiliyorum.” diyerek aslında duyu fiilini, mental fiil anlamında kullanabilmektedir. Türk dili göz önünde bulundurulduğunda deyimleşmiş birçok fiilin sözceler içinde özellikle mecaz anlamları ile mental fiil kapsamında değerlendirilebildiğini görmek mümkündür.

Genel itibarıyla algılama, anlamlandırma, düşünme gibi zihin faaliyetlerini dil bilimsel olarak inceleyen bilişsel dil bilimi (cognitive linguistics) çalışmalarında, konuşmaya başlanılan ilk dönemlerden itibaren çocukların *düşünmek*, *bilmek*, *hatırlamak* gibi zihinsel süreçleri ifade eden fiilleri kullanım sıklığı ile bu fiilleri kullanma amaçlarının ne olduğu üzerinde yoğunlaşmıştır. Söz gelimi çocuk, *bilmek* ile *görmek* ve *yapmak* fiilini kastederek bu fiilleri birbirlerinin yerine kullanıyor olabilir. Yine yaşı ilerledikçe aralarında küçük anlam farklılıkları olan *bilmek* ve *sanmak* fiillerinin anlamlarını tam olarak ayırt edebilir (Booth ve Hall, 1995, s. 532-533). Yapılan çalışmaların birçoğu, çocukların 2-3 yaşlarından itibaren bilişsel süreç ile ilgili fiillerin anlam incelemelerini ayırt ettiklerini, birçok mental fiili yaşlarıyla koşut olarak daha fazla kullanmaya başladıklarını ortaya koymaktadır (Bretherton ve Beeghly, 1982; Shatz vd. 1983; Shatz, 1984; Wellman ve Estes, 1986; Wellman ve Bartsch 1994, Schwanenflugel, 1994a, 1994b).

Türk dilinde mental fiillerle ilgili birkaç çalışma yapılmıştır. Bunlardan makale, kitap bölümü ve bildiri düzeyinde olanlarla birlikte (Yaylagül, 2005;

Erdem, 2004; Şahin, 2012; Biray, 2007; Özeren ve Alan, 2018; Sarı, 2019; Yegin, 2019; Aydoğmuş, 2021) doktora tezi ve kitap olarak hazırlanan çalışmalar da bulunmaktadır (Şahin, 2012; Yıldız, 2016; Seçkin, 2019; Çelik, 2021; Bilgin Aksoy, 2021; Hirik, 2018).

İlgili çalışmalarda mental fiiller, farklı şekillerde sınıflandırılmıştır. Bunlardan Croft (1993, s. 55) ve García Miguel ile Albertuz (2005, s. 3) mental fiilleri, “algı”, “bilgi” ve “duygu” olarak üç başlıkta incelemiştir. Montgomery (2002, s. 357) mental fiillerin istek, inanç ve niyet ifadelerini tanımladığını belirtmiştir. Türkiye’deki çalışmalarda mental fiilleri Şahin (2012) “idrak”, “duygu” ve “algılama”; Yıldız (2016) “bilgi”, “psikolojik durum” ve “algı”; Sarı (2019) “uyarana bağlı mental fiiller”, “uyarandan bağımsız mental fiiller”, “uyaran değişkenli mental fiiller”; Bilgin Aksoy (2021) “algı”, “bilgi” ve “duygu” olmak üzere üç; Seçkin (2019) “algı”, “duygu”, “idrak”, “irade” olmak üzere dört başlık altında ele almıştır. Çelik (2021), *girdi, işlem ve çıktı* basamağı olarak adlandırdığı aşamalarda girdi basamağında “duyu fiillerini”, işlem basamağında “bilgisel fiilleri”, çıktı basamağında “duygu ve açıklama fiilleri”ni değerlendirmiştir. Yaylagül’ün çalışmasında (2005) ise “algılama fiilleri”, “duyu fiilleri”; “idrak fiilleri”, “anı ve uslamlama fiilleri” şeklinde sınıflandırma yapılmış, ayrıca yukarıda sözü edilen gruplara “açıklama fiilleri” de eklenmiştir¹.

Görüldüğü üzere mental fiillerin kapsamı ve sınıflandırılması ile ilgili birçok görüş ortaya atılmıştır. Bu görüşlerin ortak yanı; duygular, duyarlar ve idrak ile ilgili fiillerin tümünün mental fiil kapsamında değerlendirilmiş olmasıdır.

Yûnus Emre ve *Yûnus Emre Dîvânı*'ndaki Mental Fiiller

Yûnus Emre’nin hayatı ve kişiliği ile ilgili bilgilerin hemen hepsi menkıbelere dayanmaktadır. Bu nedenle şairin doğum yeri, doğum tarihi, yaşadığı çevre, şiirleri, vefat tarihi ve mezarı ile ilgili muhtelif birçok fikir yer almaktadır. Yûnus Emre, çeşitli kayıtlara göre H 648 / M 1240-41 yılında doğmuş, H 720 / M 1320-21 yılında vefat etmiştir. Orta Anadolu’da Sarıköy’de ömrü geçmiştir (Tatçı, 2021, s. 49, 59). XIII. yüzyıl Eski Oğuz Türkçesinin en önemli temsilcilerinden biridir (Timurtaş, 2017, s. x; Gölpınarlı, 2003, s. 138). Yûnus’un kullandığı sözcük ve ifadeler, sözcüklere yüklediği farklı anlamlar ve sanatlar, dil bilgisel özellikler onun estetik üslubunun kendine özgü tarafını teşkil etmiştir. Şiirlerinde Türkçe sözcük kullanmaya ağırlık verdiği görülmektedir (Tatçı, 2021, s. 229-230). Farklı ve etkileyici üslubu sayesinde şiirleri dilden dile dolaşmış; Yûnus Emre, kendisinden sonra yetişen birçok şaire örnek olmuştur (Tatçı, 2021, s. 230, 232).

¹ Mental fiillerin tasnifi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Hirik, 2018, s. 25-32.

Yûnus Emre'nin *Risâletü'n-Nushiyye* adlı eseri ve *Dîvân*'ı bulunmaktadır. Şiirlerinde ağırlıklı olarak hece vezniyle birlikte aruz vezni de kullanmıştır. Gazel, kaside ve dize ortaları kafiyeli musammat nazım şekli, ilahi ve nutuk nazım türünü tercih etmiştir (Gölpınarlı, 2003, s. 139).

Eldeki çalışmada Tatcı 2021'den taranarak tespit edilmiş mental fiiller, “1. Duyu Fiilleri 2. Duygu Fiilleri 3. Anı ve Biliş Fiilleri 4. Açıklama Fiilleri” şeklinde Yaylagül'ün tasnifine benzer şekilde sınıflandırılmıştır. Çeşitli kip ekleriyle çekimlenmiş mental fiillerin bazıları, geçtiği birer dizeyle tanıklanmış, bazılarının ise nerede yer aldığına, çalışmanın hacmini açacağı düşünceyle dipnotlarla gönderme yapılmıştır. Bu noktada da ilgili fiilin geçtiği en fazla beş bölüme yer verilmiştir.

Duyu Fiilleri

Dış dünyanın uyarılarını görme, işitme, koklama, tatma ve dokunma ile algılama yeteneğine “duyu”, bunların dil ile ifadesi olan eylemlere “duyu fiilleri” denilmektedir. İdrak etme sürecinin başlamasını sağlayan duyular, psikolojik düzeyde basit uyarılarla birleşen deneyimlere; biyolojik düzeyde duyu organlarına gereksinim duyarlar (Atkinson vd. 2002, s. 153).

Temel ve bileşik (kompleks) olmak üzere iki grupta incelenen duyu türlerinden temel duyular, tek tip fizyolojik sistemin devrede olduğu duyu türlerini ifade eder. Bileşik duyular ise farklı fizyolojik sistemlerin bir arada işlemesiyle açığa çıkan algılama biçimlerini gösterir (Koptagel İlal, 1991, s. 23). Duyular ile ilgili yapılan çalışmaların bazılarında özel, yüzeysel, derin duyular ve iç organ duyuları veya proprioseptif, eksteroseptif, enteroseptif, teleseptif duyular gibi farklı sınıflandırmalara gidilmiştir (Tanalp, 1975, s. 24-25). Bunların yanı sıra görme, duyma ve koklama gibi bazı algılamaların bilinçsizce, istem dışı gerçekleşebilirken dokunma ve tatma gibi algılamaların bilinçli, istemli gerçekleşebileceğini söylemek mümkündür (Sarı, 2019, s. 135).

Duyu fiilleri yabancı kaynaklarda *perception verbs*, *sensory perception verbs* ve *sensation verbs*; Türkçe kaynaklarda *duyu fiilleri*, *algı fiilleri* ve *algılama fiilleri* terimleri ile karşılanmıştır. Bu çalışmaların birçoğunda duyu fiilleri beş duyu organı temel alınarak incelenmiştir. Yıldız'ın çalışmasında (2016) ise beş duyu organı ile ilgili fiiller göz, kulak, tat, burun, temas fiilleri başlıkları altında ele alınmış ve bu başlıklara ek olarak *sarsılmak*, *sendelemek*, *sallanmak* gibi fiillerin dâhil edildiği “Denge Fiilleri” başlığı da açılmıştır. Bu fiillerin bazılarının ifade ettikleri somut deneyimlerin ve anlamların ötesine geçip soyutlama etkisiyle metaforik anlamlar kazandıkları anlaşılmaktadır. Duyu fiillerinin çok anlamlı olma özelliğine işaret eden ilk çalışma, Viberg'e (1983) aittir. Viberg, 50'nin üzerinde dilden elde ettiği örneklerle işitme ve görme eylemlerinin birçok dilde farklı fiil çeşitleriyle ifade edildiği hâlde do-

kunma, tat ve koku alma durumları için tek bir fiil şeklinin kullanıldığı, dillerde kullanım oranı fazla olan duyu fiillerinin çeşitli anlam olaylarının etkisiyle çok anlamlılık kazandığı üzerinde durmuştur. Sarı'nın (2019) *gör-* fiili özelinde algı fiillerinde çok anlamlılığa işaret ettiği çalışmasında ise mental fiillerin algı/uyaran temelli bir sınıflandırması yapıldıktan sonra çok anlamlılık konusu üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulmuş, Türkçede *gör-* fiilinin teknolojik, ekonomik, kültürel vb. etkenlere bağlı olarak çeşitli bağlamlarda kazandığı yeni yan anlamlarına örneklerle vurgu yapılmıştır.

Dîvân'da birçok duyu fiili tespit edilmiştir. Tespit edilen duyu fiilleri şunlardır:

Görme ile İlgili Duyu Fiilleri. Dış dünyaya ait gerçeklikler, göz organı ile algılanıp seçilerek ileride kullanılmak üzere beynin ilgili bölümlerine gönderilir. Görme duyusu ile ilgili en temel fiil, *gör-*'tir. Bunlar dışında görme duyusuyla ilgili olarak *bak-*, *izle-*, *gözetle-* gibi fiiller ya da *göz gezdir-*, *göz at-*, gibi bir kısmı deyimleşmiş yapılar da bulunmaktadır. İlgili fiillerde algılama işini gerçekleştiren bir özne olması gerekir. Ancak *belir-*, *görün-* gibi görme duyusuyla ilişkili fiillerde özneye değil, bu fiilleri ortaya çıkaracak uyaran(-lar)a ihtiyaç duyulur.

Dış dünyadaki nesnelere algılanması için ilk aşamada görme duyusunun devreye girmesi gerekir. Dokunma ve tatma gibi bazı duyuların görme duyusuyla bağlantılı olduğu düşünüldüğünde görme duyusunun duyu türleri içinde en önemli algı türü olduğu söylenebilir. Yapılan bazı çalışmalarda da görmek anlamındaki fiillerin dillerde en sık kullanılan duyu fiilleri olduğu ortaya konulmuştur (Viberg, 1993; Roque vd. 2015; Hirik, 2017; Sarı, 2019).

Gör- fiilinin diğer duyu organlarına kıyasla daha fazla kullanılması, onun başka fiillerin kavram alanlarına göndermelerde bulunmasını sağlamıştır. Böylelikle somut anlamdaki *gör-*, çeşitli metaforik bağlantıların etkisiyle “anlamak, kavramak, sezmek ve bir şey hakkında yargıya varmak, değerlendirmek, çok değer vermek” (Türk Dil Kurumu, t.y.a) gibi ileri dil aşamasında (metalinguistic) değerlendirilebilecek başka soyut anlamlar kazanmış, bu anlamlardaki kullanımı, *Dîvân*'da da tanıklanmıştır. *Gör-* fiilinin özellikle soyut durumlara göndermelerde bulunarak çok anlamlı olma yönüne işaret eden birçok çalışma bulunmaktadır (Sweetser, 1990; Sarı, 1999; Ibarretxe Antuñano, 1999). Bunlardan Sweetser'in çeşitli dilleri karşılaştırdığı çalışmasında (1990), görme anlamı ifade eden fiillerin birçok dilde bilişsel yan anlamlara da işaret ettiği, bunun nedeninin de görme eyleminin dünyayı algılamada esas duyu olmasından ileri geldiği savunulmuştur.

Sarı'nın çalışmasında (1999), *gör-* fiilinin *Güncel Türkçe Sözlük*'teki fiziksel görmenin yanı sıra bilişsel idrak ile ilgili 20 farklı anlamının tanımlandığı

üzerinde durulmuş, buna ek olarak arama motoru sorguları üzerinden çevrim içi yazışma ortamları, gazeteler vb. taranarak 12 yan anlamı daha tespit edilmiştir.

Gör- fiili, tek başına kullanıldığında istemsiz olarak gerçekleşen eylemi ifade ederken *göz* sözcüğüne, isimden fiil yapan en işlek eklerden biri olan *-le* ekinin eklenmesiyle oluşan *gözle-*, istemli bir eylemi anlatır hâle gelmiştir. *Görüş-* fiili ise bir işin birden fazla kişi tarafından yapıldığını anlatan *-İş/-Uş* fiilden fiil yapım ekiyle oluşmuştur. Ancak bu fiilin “bir araya gelmek, buluşup konuşmak, sohbet etmek” gibi ileri dil aşamasının göstergesi olan anlamından da söz edilebilir (Yaylagül, 2005, s. 27). Aynı şekilde *izle-* fiili de öznenin bilinçli bir şekilde gerçekleştirdiği eylem türünü ifade etmektedir.

Dîvân'da görme duyusu ile ilgili *gör(me)-²*, *görün-³*, *belür-⁴*, *bak-⁴*, *bakdur-⁴*, *nazar kıl-⁵/eyle-*, *gözi git-*, *göz ırma-*, *izle-⁶*, *gözle-⁷*, *temâşâ eyle-/kıl-*, *seyreyle-*, *seyvân eyle-* “seyretmek”, *yüz dut-⁸/döndürme-⁹*, *göze gel-*, *göster(me)-¹⁰*, *işaret eyle-* gibi görme eylemini doğrudan ifade eden sözlerin yanı sıra çeşitli yardımcı fiillerle kurulan ya da deyimleşme sonucu ortaya çıkan birleşik fiil yapıları da kullanılmıştır. Bunlardan *gözi gitme-* ve *göz ırma-* fiilleri, “odaklanılması gereken noktadan uzaklaşmaması, dikkatin dağılmaması”; *yüz dut-*, *yüz döndürme-* fiilleri ise “gösterilen ilgiyi ve alakayı kesmemek” gibi tamamen mecaz anlamları ile kullanıldığından ilgili fiillerin duygu fiilleri içinde değerlendirilmesi de mümkün görünmektedir. Aynı zamanda *gör-*, *bak-*, *nazar kıl-*, *temâşâ eyle-*, *izle-*, *gözle-*, *seyreyle-* gibi fiillerin somut anlamlarının yanı sıra soyut/mecaz anlamlara da göndermeler yaptığı anlaşılmaktadır.

Ol dost bizi viribidi var dünyâyı bir gör didi / Geldüm gördüm bir ârâyış seni seven kalmaz ana (ELİF 7/6, s. 268)

² *gör-* fiili ELİF 3/4, s. 264; TE 17/8, s. 274; RA 24/5, s. 278; ZA 104/1, s. 328; ŞİN 124/12, s. 340'ta geçmektedir.

³ *görün-* fiili ELİF 4/4, s. 265; RA 89/1, s. 319'da geçmektedir.

⁴ *bak-* fiili RA 33/6, s. 284; ŞİN 121/4, s. 338; KÂF 128/1, s. 342; KEF 135/4, s. 348; LAM 159/1, s. 363'te geçmektedir.

⁵ *nazar kıl-/nazar eyle-* fiili ELİF 12/6, s. 271; RA 71/2, s. 307; KEF 149/3, s. 357; MİM 190/1, s. 385; NUN 249/1, s. 425, s. 457'de geçmektedir.

⁶ *izle-* fiili NUN 257/9, s. 430; HE 302/16, s. 461; HE 322/1, s. 474; HE 339/5, s. 484'te geçmektedir.

⁷ *gözle-* fiili MİM 225/5, s. 411; NUN 257/9, s. 430; HE 302/16, s. 461; HE 305/3, s. 463; HE 322/1'de geçmektedir.

⁸ *yüz dut-* fiili PE 16/5, s. 273'de yönünü Allah'a çevirmek anlamında kullanılmıştır.

⁹ *yüz döndür-* fiili MİM 219/2, s. 407'de geçmektedir.

¹⁰ *göster-* fiili MİM 206/2, s. 399; NUN 229/1, s. 413; HE 296/6, s. 457; HE 331/20, s. 479; EK METİN 1-1⁴³³/4, s. 546'da geçmektedir.

Şöyle gâib olmuş bular hiç belürmez nişânları (YA 368/5, s. 505)

*Bir **bagıl** saga sola tagılma degme yola* (RA 23/6, s. 278)

*Nazar **kıl** bu gevhere ya bu bir gizlü nûra* (RA 33/3, s. 283)

*'Âşikun 'işreti sensüz **gözi** ol yana **gitmeye*** (ELİF 3/9, s. 265)

*Dervîş **irma gözün** evvelki demden* (LAM 156/6, s. 362)

*Gence ugrasam diyen **izlesün** eren izin* (NUN 247/6, s. 424)

*Yûnus senün 'aybunu **gözlegil** ayrugı ko* (RA 86/7, s. 317)

*Yine **seyreyledi** gönüm* (RA 98/1, s. 324)

*Yûnus eydür iş bu sözi dergâhına **dutgil yüzi*** (ELİF 9/8, s. 269)

*Yüz bin cefâ kılсан bana / Senden **yüzüm döndürmezem** / Cânım dahi
alurisan / Senden **yüzüm döndürmezem*** (MİM 219/1, s. 407)

*Sor turdugum yiri bana gelürsen **gösterem** sana* (MİM 175/5, s. 374)

İşitme ile İlgili Duyu Fiilleri. İşitme duyusu, görme duyusundan sonra en fazla kullanılan algılama biçimlerinden biridir. Hatta görme engeli olan bireylerin diğer duyularından en çok işitme duyusunu geliştirdikleri yönünde görüşler de bulunmaktadır. İşitme duyusunun fazla kullanılmasının en önemli göstergelerinden biri, ilgili duyu için kullanılan *işit-* ve *duy-* fiillerinin çok anlamlı bir görünüm arz etmesidir. *İşit-* eyleminin *Türkçe Sözlük*'te ilk anlamı, "sesleri kulakla algılamak" iken bu eylem yerine kullanılabilen *duy-* eyleminin ilk anlamının "bilgi almak, öğrenmek, haber almak", ikinci anlamının "sesleri işitmek" olduğu görülmektedir (Türk Dil Kurumu, t.y.b). Birçok kişi tarafından "sesleri işitmek" anlamının ilk anlamı olduğu düşünülecekken *Türkçe Sözlük*'te eylemin bu anlamına ikinci sırada yer verilmesi ilginçtir. Ayrıca *duy-* fiilinin "dokunma, koklama vb. duyularla algılamak, hissetmek" gibi yine somut yan anlamının yanı sıra "sezmek, fark etmek, hissetmek" gibi eylemin bilişsel ve duygusal yönlerine de göndermelerde bulunan mecazi anlamlarının olduğu da bilinmektedir.

İşitme, biyolojik olarak ses basıncındaki küçük değişikliklerin iç kulaktaki zarı, ileri geri hareket ettirmesi sonucu oluşur (Atkinson vd. 2002, s. 138). Buradan bakıldığında *işit-* ve *duy-* eylemlerinin bireyin bilinci dışında algılanan seslerin kulağa ulaşmasını ifade ederken işitme kavram alanına giren *dinle-* eyleminin gerçekleştirilebilmesi için bireyin özel bir çaba harcaması gerektiğini de eklemek gerekir.

Dîvân'dan işitme kavram alanı ile ilgili *işit*¹¹, *tuy*(*ma*)-¹², *dinle*-¹³, *dinlen*-örneklerinin yanı sıra “dinlemek” anlamını ifade eden *kulak ur-* ve *kulak tut-*birleşik fiilleri de tespit edilmiştir:

İşidün *iy ulu kiçi size benüm haberüm var* (RA 43/1, s. 290)

Üç günden sonra tuyalar (NUN 277/6, s. 443)

Dinle *kuşlar ünini niçe dürlü sâz gelür* (RA 23/3, s. 278)

Kulak urgul *benden yana haberüm var diyem sana* (NUN 273/9, s. 440)

Okınan Kur'ân'a kulak tutulmaz (YA 387/2, s. 518)

Koku Alma ile İlgili Duyu Fiilleri. Koku alma duyusu ile ilgili en çok kullanılan fiil, *kokla-*'tır. *Kokla-* fiilinin somut ilk anlamı, “kokusunu duymak için bir şeyi burnuna yaklaştırmak veya bir yerin havasını içine çekmek”tir (Türk Dil Kurumu, t.y.c). Ancak bu fiilin “çok az kullanmak, çok azıyla yetinmek” gibi soyut anlamda kullanıldığı da bilinmektedir. Bunun yanı sıra bu eylemden türeyen *koklat-* fiilinin de “yararlandırmak, biraz vermek” gibi yine mecazi anlamlara işaret etmesi, bu duyunun ne kadar fazla kullanıldığını kanıt oluşturmaktadır. *Dîvân*'da bu kavram alanı ile ilgili *yıyla-/yiyle*¹⁴, *kohu duy-/tuy-* fiillerine rastlanmıştır:

Hezâr destân olubanı dost bâgını yıylayayın (NUN 283/6, s. 447)

'Aceb anı nice yiye nefsi dilerse yiyleye (KEF 140/5, s. 352)

Benliğüm benden koyayın senün kohunı duyayın (NUN 253/7, s. 428)

Senün kokun tuydı cânum terkin urdum bu cihânun (NUN 268/3, s. 437)

Tatma ile İlgili Duyu Fiilleri. Tatmak, bir şeyin tadının nasıl olduğunu anlamak amacıyla dil yardımıyla gerçekleştirilen eylemdir. Tat almak için tükürkle çözülebilen tat uyarısına ihtiyaç duyulur. Tatmak eyleminin tadılan maddeyle olduğu kadar genetik duyarlılık ve deneyimle de ilişkili olduğu bilinmektedir (Atkinson vd. 2002, s. 154).

Türkçe Sözlük'te de tanıklandığı üzere *tatmak* fiili, somut anlamının yanı sıra “duymak, hissetmek, bir şeyden hoşlanmak, zevk almak” (Türk Dil Kurumu, t.y.ç) gibi mecaz anlamları ile de kullanılabilen ve bu yönüyle aslında duygu fiillerinin kapsamına girmektedir. Söz gelimi, okuduğu kitaptan tat aldığını bildiren birinin o kitabı okumaktan memnuniyet duyduğu, yaşamaktan tat

¹¹ *işit-* fiili ELİF 12/6, s. 271; TE 19/1, s. 275; RA 39/2, s. 287; MİM 201/8, s. 394; NUN 248/7, s. 425'te geçmektedir.

¹² *tuy-/tuyma-* fiili RA 57/6, s. 299; ZA 105/1, s. 328; HE 295/17, s. 455'te geçmektedir.

¹³ *dinle-* fiili RA 23/5, s. 278; ZA 106/8, s. 329; KEF 149/4, s. 357; MİM 168/1, s. 369; NUN 238/4, s. 419'da geçmektedir.

¹⁴ *yıyla-/yiyle-* fiili YA 384/3, s. 516'da geçmektedir.

almadığını dile getiren birinin de aslında ruhsal durumunun sıkıntılı olduğu çıkarımına varılabilir. Konuşma dilinde ve edebî metinlerde *tatmak* fiilinin buna benzer mecazi yönünün yansıtıldığı birçok kullanıma şahit olmak mümkündür.

Dîvân'da bu duyu kapsamında değerlendirilebilecek *tat-/dad-/dat*¹⁵, *dad/lezzet al-* fiilleri yer almaktadır. İçinde buldukları bağlamlar dikkate alındığında *ayruksı nesne tat-*, *ecel şerbetini dad-*, *lezzetinden dad al-*, *lezzet al-* gibi birleşik fiillerin aslında gerçek anlamları ile değil, soyut/mecaz anlamları ile kullanıldığı anlaşılmaktadır. Aşağıdaki dizelerde görüleceği üzere Yûnus Emre, *ecel şerbetini dad-* fiilini, “ölmek” anlamında kullanmıştır. Ayrıca o, daha önce bilmediği şey(ler)i tattıktan, deneyimledikten sonra bu durumdan çok keyif aldığı ve o ana kadar bildiklerini unuttuğunu söyleyerek *tat-* fiilinin mecazi anlamlarına göndermelerde bulunmuştur.

Ayruksı nesne tatmışam bildüklerüm unutmışam (MİM 192/2, s. 387)

İş bu ecel şerbetini elbet dadırsın / Dadışuna şek yokdur şimdi anı datdun tut (TE 18/9, s. 274)

Kim senün lezzetünden cânı dad almazısa (MİM 202/2, s. 396)

Va 'llâhi hoş lezzet aldı tatmışam dimâgum anda (HE 310/9, s. 466)

Dokunma ile İlgili Duyu Fiilleri. Dokunma duysusu ile ilgili akla gelebilecek ilk fiil, *dokun-*tır. *Dokun-*, nesnelere sıcaklık, soğukluk, sertlik, yumuşaklık vb. niteliklerini derinin altındaki sinir uçları aracılığıyla duymak amacıyla gerçekleştirilen eylemdir. İlgili ilk anlamı dışında *dokun-* eyleminin “karıştırmak (evrak); kullanmak, el sürmek; hafifçe değ-” gibi diğer somut anlamları ile birlikte “sağlığını bozmak; içe işlemek, duygulandırmak; ilişkili, ilgili olmak; tedirgin etmek, sataşmak” şeklinde soyut anlamlarının olduğu da görülmektedir. Buradan bakıldığında tene ya da bir şeye temas etmeyi karşılayabilecek *sür-*, *sürtün-*, *değ-*, *okşa-*, *daya-*, *dayan-*, *yapış-*, *öp-* gibi birçok eylemin varlığından da söz edilebilir. İlgili eylemlerin de somut anlamları dışında soyut anlamlar taşıdığı durumlar da söz konusudur.

Dîvân'da *dokun-* eylemi geçmemekle birlikte dokunma kavram alanı içine dâhil edilebilecek *sür-*¹⁶, *sun-*, *ayan-*, *yapış-* fiilleri bulunmaktadır. Bu fiiller, ilk bakışta somut anlamda kullanılıyormuş gibi düşünülse de fiillerin bağlamlarından daha ziyade soyut anlam taşıdıkları anlaşılmaktadır.

Bir dem varur mescidlere yüzün sürer anda yire (RA 49/10, s. 294)

Sen güli görür iken dikene sunma elün (RA 51/2, s. 295)

Tayanursan 'asâya tayanasın (NUN 279/8, s. 445)

¹⁵ *dat-/tat-* fiili MİM 220/4, s. 408; NUN 252/3, s. 427; HE 310/9, s. 466; YA 349/10, s. 491; YA 414/2, s. 536'da geçmektedir.

¹⁶ *sür-* fiili YA 408/4, s. 531; EK METİN 1-16/5, s. 563'te geçmektedir.

Turam yapışam bunlara dostdan haber virün diyem (EK METİN 1-5⁴⁶⁸/5, s. 552)

Duygu Fiilleri

Duygular, yaşam boyunca deneyimlenen birçok olayın ve olgunun insanın iç dünyasında uyandırdığı izlenimlerdir. Bu izlenimlerin davranışlarla dışavurum şekli ve şiddeti, kişiden kişiye farklılık arz etmektedir. Duyguların aslında kişilerin zihin dünyasını ve davranış biçimini etkileyen faktörlerin başında geldiği düşünüldüğünde olumlu ve olumsuz duyguların kişilerin düşünme ve davranış biçimine de aynı şekilde yansıtacağı söylenebilir.

Sevinç, üzüntü, öfke, korku gibi duygular, aslında birtakım bilişsel faaliyetler sonunda ortaya çıkan, zihinsel faaliyetleri ve davranış biçimlerini etkileyen, çoğunlukla onlarla uyumlu bir etkileşim içinde olan ve insanlar üzerinde bıraktıkları etkileri yansıtan duygusal tepkilerdir (Güvenç, 2002, s. 432-433). Bir olayın ya da durumun idrak edilmesinden sonra bireylerin bu olay ya da duruma verdiği *sevme, sevmeme, sevinme, üzülme, heyecanlanma, öfkelenme, korkma* gibi olumlu ve olumsuz tepkileri, takındıkları tavırları veya iç dünyalarında oluşan duyguları ifade eden fiillere “duygu fiilleri” denir. Bu fiillerin büyük bir çoğunluğu gövde hâlindeyken olumlu ya da olumsuz anlam taşıyan *-mA* olumsuzluk ekiyle anlamın olumluyken olumsuz ya da olumsuzken olumluya evrildiği de görülmektedir: *beğenmemek, sevmemek, hoşlanmamak*.

Çocukların duygusal gelişiminin bir aylıktan itibaren olumlu ve olumsuz yönde ayırt edilebildiği, duyguların hoşnutluk ve hoşnutsuzluk olarak açığa çıktığı bilinmektedir. Bu durumların daha sonraki dönemlerde *gülmek* ve *ağlamak* eylemleri ile dışa vurulduğu; sevinç, mutluluk; öfke, tikslenme, korku gibi duyguların kendini ayırt edilebilir derecede gösterdiği ve fiziksel olgunlaşmayla birlikte duygusal durumun da geliştiği söylenebilir (Koptagel İlal, 1991, s. 100). Konuyla ilgili yapılan araştırmaların birçoğu heyecan, duygu/his ve tutku olmak üzere üç çeşit duygu türünün varlığından bahsetmekle birlikte duyguların da öğrenme yoluyla oluşabildiğini, anlama ve hissetmenin birbirleriyle iç içe olduğunu ortaya koymuştur (Koptagel İlal, 1991, s. 115).

Duygu fiilleri (İng. *emotion verbs, sensual verbs, psych verbs, psychological verbs*) için *duygu fiilleri, duygu eylemleri, duygu durumu eylemleri, ruh durumu eylemleri, ruhsal eylemler, psikolojik durum eylemleri, psikolojik durum fiilleri* gibi terimler kullanılmıştır.

Dîvân'da duyguları ifade eden fiiller; anlık tepki fiilleri, olumlu ve olumsuz duygu fiilleri şeklinde üç bölümde incelenmiştir:

Anlık Tepki Fiilleri. Dış dünyada ani, birdenbire gerçekleşen bazı olaylar, bireylerce tehlikeli olarak algılandığında ilk olarak ürkme, şaşırma ve kork-

ma eylemleri ile tepki verilir. “Ürkmek” ve “şaşırmak” anlamında kullanılan *kork-* eylemi, bir anda gerçekleşen tepkileri ifade edebildiği gibi bazı nesnelere, durumlar ve olaylar karşısında her zaman kaygı hissetmek karşılığında da kullanılabilir. Böyle bir sürerliliğin olması durumunda fiilin olumsuz anlam taşıdığı söylenebilir.

Dîvân'da, bir durum karşısında şaşırmayı ifade eden ‘*aceble*-¹⁷, *hayrân ol-* eyle-¹⁸, *vâlih ü hayrân kal-*, *şaşa gel-*, *tana kal-*¹⁹ “şaşakalmak” fiilleri ile heyecanlanmayı ifade eden *cûşa gel-*, *cûş kıl-/eyle*-²⁰, *talbîn-* “çırpınmak, heyecanlanmak” fiilleri tespit edilmiştir:

Bir dem gelür güm-râh olur miskîn Yûnus hayrân olur (RA 49/13, s. 295)

Ol hakikat gördüm diyen kendözinden şaşa gelür (RA 73/4, s. 310)

Bir şîvede yüz bin gönül uş hemîşe cûşa gelür (RA 73/5, s. 310)

Delü bigi talbînma iy bî-çâre batdun tut (TE 18/7, s. 274)

Olumlu Duygu Fiilleri. *Dîvân*'da, çeşitli durumların ve olayların rahatlatma hissi uyandırdığı anlaşılan “sevmek, sevilme, âşık olmak” anlamlarında *sev*-²¹, *sevil*-²², ‘*âşık ol*-²³, ‘*ışka düş*-²⁴, ‘*ışk etegin tut*-²⁵, *teveccüh kıl-* “alaka göstermek”, *gönül vir*-²⁶/*düş*-²⁷/*siz-/yumşan*-²⁸, *yüz tut*-²⁹ “kendini vermek”, *kayık*-³⁰ “meyletmek, sevmek”, *bağlan*-³¹, *hoşa gel*-³², *kıymet tuy-* gibi pek çok olumlu duygu fiili tespit edilmiştir:

¹⁷ ‘*aceble*- fiili YA 401/4, s. 526’da geçmektedir.

¹⁸ *hayrân ol-/eyle-/kal-* fiilleri RA 49/1, s. 294; ZA 118/3/6, s. 336; KEF 146/2, s. 355; MİM 189/2, s. 385; NUN 269/2, s. 437’de geçmektedir.

¹⁹ *tana kal-* fiili ELİF 7/3, s. 267; ELİF 14/4, s. 272’de geçmektedir.

²⁰ *cûş kıl-/cûş eyle-* fiili YA 371/8, s. 507’de geçmektedir.

²¹ *sev-* fiili TE 17/4, s. 274; RA 39/1/3, s. 287; ŞİN 121/2, s. 338; GAYIN 126/10, s. 341; KÂF 129/9, s. 343’te geçmektedir.

²² *sevil-* fiili HE 317/9, s. 471’de geçmektedir.

²³ ‘*âşık ol-* fiili RA 96/4, s. 323; ZA 118/3, s. 336; KÂF 129/8, s. 343; LAM 165/6, s. 368; MİM 179/5, s. 377’de geçmektedir.

²⁴ ‘*ışka düş-* fiili ZA 113/2, s. 333’te geçmektedir.

²⁵ *etek tut-* fiili RA 59/4, s. 300; RA 71/13, s. 309’da geçmektedir.

²⁶ *gönül vir-* fiili RA 24/5, s. 278; ZA 111/6, s. 332; GAYIN 126/9, s. 341; MİM 174/3, s. 373; NUN 232/8, s. 415’te geçmektedir.

²⁷ *gönül vir-/düş-* fiilleri LAM 152/16, s. 360’ta geçmektedir.

²⁸ *yumşan-* fiili RA 66/3, s. 304’te geçmektedir.

²⁹ *yüz tut-* fiili ELİF 8/6, s. 268; ELİF 9/8, s. 269’da geçmektedir.

³⁰ *kayık-* fiili KEF 135/4, s. 348; MİM 221/6, s. 409; NUN 259/1, s. 431’de geçmektedir.

³¹ *bağlan-* fiili MİM 216/2, s. 405’te geçmektedir.

³² *hoşa gel-* fiili RA 73/3, s. 310’da geçmektedir.

İy dost seni severem cân içre yirün vardur (RA 51/1, s. 295)

Yûnus eydür ‘âşik oldum ma’şûkun derdinden öldüm / Teveccüh ma’şûka kıldum anunıla gönlin egler (RA 75/5, s. 311)

Günâhum çok gönlüm sizler ben dosta çok yalvarayın (NUN 266/3, s. 436)

Bir dem gönüle kayık dum ol gizlü varaka bak dum (ŞİN 121/4, s. 338)

Aşkın yakıcılığının, acı verdiği ifadesi olan *yan*⁻³³, ‘ışka/‘ışk odına *yan-*, *gönlü/içi yan*⁻³⁴, *göyne*⁻³⁵, *uşan*- “parçalanmak”, *düken-*, *yürece dokun-* fiilleri de aşkın sebep olduğu bu duyguların kutsal sayılmasından ötürü olumlu duygu fiilleri başlığı altında incelenmiştir:

Kogıl beni hoş yanayın kül oluban uşanayın (MİM 186/5, s. 383)

Götür yüzünden perdeyi didâruna göyüneyin (NUN 268/7, s. 437)

Ma’şûk yüzün gören kişi gerek yana vü dükene (HE 294/4, s. 454)

‘İşkun okı demreni dokunur yüregüme (LAM 165/7, s. 368)

Karşılaşılan kişileri üzmemek, onların gönlünü okşamak, onlara iyi niyetler beslemek, yardım etmek ve tevazu sahibi olmak gerektiğini salık veren *hoş eyle-/it-/tut*⁻³⁶, *hoşgör-*, *gönül al*⁻³⁷/*güt-*, *avut-*, *yarlıgan-*, *bağışla*⁻³⁸, *incit-meme*⁻³⁹, *barış-*, *kîn tutma-*, *yavuzluk eyleme-*, *kürelilik itme*⁻⁴⁰, *hor bakma*⁻⁴¹, *alçak görme-*, *gönül yıkma-/sıma*⁻⁴², *‘ayıblama-*, *kibir kılma-*, *magrûr*⁻⁴³/*te-kebbür olma-*, *nükte itme-/kılma*⁻⁴⁴, *‘inâyet ol*⁻⁴⁵ “yardımı olmak”, *vefâ kıl*⁻⁴⁶,

³³ *yan-* fiili MİM 186/5, s. 383; NUN 269/4, s. 437; HE 294/8, s. 454; YA 417/23, s. 539’da geçmektedir.

³⁴ ‘ışka *yan-*, ‘ışk odına *yan-* ve *gönlü/içi yan-* fiilleri RA 66/3, s. 304; KÂF 129/5/7, s. 343; MİM 186/5, s. 383; NUN 253/4, s. 427; HE 294/8, s. 454’te geçmektedir.

³⁵ *göyne-/göynü-* fiili KÂF 127/1, s. 342; MİM 204/2, s. 398; NUN 274/3, s. 441; NUN 277/4, s. 443’te geçmektedir.

³⁶ *hoş it-/tut-* fiilleri RA 80/6, s. 313; NUN 267/2, s. 436; YA 409/6, s. 532’de geçmektedir.

³⁷ *gönül al-* fiili MİM 188/1, s. 384’te geçmektedir.

³⁸ *bağışla-* fiili NUN 274/4, s. 441; HE 343/3, s. 487’de geçmektedir.

³⁹ *incit-* fiili YA 374/4/5, s. 509’da geçmektedir.

⁴⁰ *yavuzluk eyleme-* ve *kürelilik itme-* fiilleri RA 72/2, s. 309; HE 300/2, s. 459; RA 22/1, s. 277’de geçmektedir.

⁴¹ *hor bakma-/hor görme-* fiilleri KEF 150/5, s. 358; YA 374/1/6, s. 509’da geçmektedir.

⁴² *gönül sıma-* fiili YA 366/6, s. 503’te geçmektedir.

⁴³ *alçak görme-*, *ayıplama-*, *kibir kılma-* ve *magrûr olma-* fiilleri YA 353/3, s. 494; HE 300/10, s. 459; YA 390/3, s. 520; HE 297/8, s. 457; YA 353/11, s. 494’te geçmektedir.

⁴⁴ *nükte kılma-* fiili HE 340/7, s. 485’te geçmektedir.

⁴⁵ *inâyet ol-* fiili MİM 191/12, s. 387’de geçmektedir.

⁴⁶ *vefâ kıl-/eyle-* fiili RA 22/5, s. 277; LAM 155/1, s. 361; NUN 273/6, s. 440’ta geçmektedir.

*çâre/dermân kıl-/ol-, kurbân ol-*⁴⁷, *fidî kıl-*⁴⁸, *esenle-*⁴⁹ fiillerinin geçtiği dizeler oldukça fazladır:

‘İşk odı cûş eyledi cânımı hoş eyledi (YA 371/8, s. 507)

Seyr ü seferi hoş gör ‘ummân bulasın birgün (NUN 229/3, s. 413)

Bülbül olubanı gidem iy nice gönüller güdem (MİM 213/4, s. 404)

Dervîş Yûnus sen dahı incitme dervîşleri (RA 96/6, s. 323)

Sakingil yârün gönlin sırçadur sımayasın (LAM 158/4, s. 363)

Miskîn Yûnus erenlere tekebbür olma toprak ol (ELİF 10/5, s. 269)

Ol kuldı Hakk’a vefâ andandur ihsân bana (ELİF 12/7, s. 271)

İşde bir yâr bulasın cânun fidî kılasın (LAM 164/5, s. 367)

Esenledüm dünyâm seni (YA 413/1, s. 534)

Bu dünyada gönül gözüyle bakmanın, nefsin isteklerine boyun eğmemenin, her zaman her olana şükretmenin ve elindekini herkesle paylaşmanın en doğru olduğunu telkin etmek gayesiyle gönül gözü aç-, geçürme-, nefsin dileğini kov-⁵⁰, şükr it-/eyle-⁵¹, kanâ’at it-, kanâ’ate gel-⁵², usanma-⁵³, avın-⁵⁴, esirgeme-⁵⁵ fiilleri kullanılmıştır:

Açdum ben de gönlüm gözün sultânımı gördüm mutlak (KÂF 128/1, s. 342)

Bu yolun ‘ârîfleri geçürmezler meta’ı (KEF 143/3, s. 353)

Nefsinün dileğın kovar nefsin evine düşdi gönül (LAM 152/9, s. 359)

Ölicegez şükr ideler sinden yana iledeler (LAM 152/13, s. 360)

Bu dünyâdan usanmaz gaflet ögin almışdur (RA 76/2, s. 311)

⁴⁷ *dermân/kurbân ol-* fiilleri LAM 165/5, s. 368; KÂF 131/5, s. 345; NUN 253/9, s. 428’de geçmektedir.

⁴⁸ *fidî kıl-* fiili MİM 182/2, s. 379; MİM 190/1, s. 385; HE 294/8, s. 454; YA 402/3, s. 526’da geçmektedir.

⁴⁹ *esenle-* fiili YA 413/6, s. 535’te geçmektedir.

⁵⁰ *kov-* fiili, “bir şeyi istememek, sevmemek” anlamında kullanılması yönüyle aslında olumsuzluğu çağırırsa da bu şiirde “nefse uymamak” karşılığında kullanıldığı için olumlu duygu fiilleri içinde değerlendirilmiştir. *kov-* fiili ELİF 2/2, s. 264’te geçmektedir.

⁵¹ *şükr it-/eyle-* fiili ŞİN 125/2, s. 340; HE 315/4, s. 469; YA 355/6, s. 495; YA 392/1, s. 520’de geçmektedir.

⁵² *şükr eyle-* ve *kanaate gel-* fiilleri RA 33/5, s. 284; RA 83/2, s. 315’te geçmektedir.

⁵³ *usan-* fiili RA 80/2, s. 313; ZA 113/2/3, s. 333; NUN 267/1, s. 436; VÂV 288/4, s. 450; YA 382/3, s. 515’te geçmektedir.

⁵⁴ *avın-* fiili YA 381/2, s. 514’te geçmektedir.

⁵⁵ *esirgeme-* fiili PE 16/5, s. 273’te geçmektedir.

Yünus imdi avınur dostı görüp sevinür (YA 362/8, s. 501)

Sıkıntılı bir durumdan feraha ermenin, duygusal dinginliğin ifadesi olan *âzât ol-*, *selâmet ol-*, *kurtul-*⁵⁶ fiillerinin yanı sıra sevinçli ve mutlu olmayı yansıtan *gül-*⁵⁷, *güldür-*, *handân eyle-*, *sevin-*⁵⁸, *kasd it-*⁵⁹ “heveslenmek”, *gö-nen-* “sevinmek”, *şâdî ol-*⁶⁰, *ferâh kıl-*, *safâ eyle-*, *dinlen-* “sakinleşmek”, *alış-*, *yas/pâs eyleme-*, *gönül egle-*⁶¹, *kayurma-*⁶² “üzülmemek”, *emek/gam yime-*⁶³, *emek çekme-*⁶⁴ fiilleri tercih edilmiştir:

Korkum anı bulıncaydı şimdi korkudan kurtuldum (MİM 176/1, s. 374)

Ko gülen gülsün hak biziim olsun (RA 79/2, s. 313)

Gönüle sen de gir kim gönenesin (NUN 279/14, s. 445)

Bir dem gelür şâdî olur bir dem gelür giryân olur (RA 49/1, s. 294)

Öldüğümü kayurmazam itduğümü bulam diyü (VÂV 285/1, s. 448)

Boz yapalak devlingece emek yime irte-gice (LAM 157/5, s. 362)

Utanma duygusu *Dîvân*'da bir meziyet olarak algılandığı için bu anlamı ifade eden *utan-*⁶⁵ ve *hicâb ol-* fiilleri, olumlu duygu fiilleri kapsamında değerlendirilmiştir:

Bunda yalan söyleyen yarın utanasıdur (RA 29/3, s. 281)

Sen hicâb oldun sana ne bakarsın dört yana (KEF 135/4, s. 348)

⁵⁶ *kurtul-* fiili NUN 247/5, s. 424'te geçmektedir.

⁵⁷ *gül-* fiili RA 96/2, s. 323; MİM 187/2, s. 384; VÂV 285/3, s. 448; EK METİN 1-12⁵³⁴/4, s. 559'da geçmektedir.

⁵⁸ *güldür-*, *handân eyle-* ve *sevin-* fiilleri MİM 173/4, s. 373; HE 329/6, s. 479; YA 362/8, s. 501; YA 381/2, s. 514'te geçmektedir.

⁵⁹ *kasd it-/eyle-* fiili KEF 140/8, s. 352; MİM 173/5, s. 373; MİM 181/9, s. 378; NUN 281/5, s. 446; YA 417/16, s. 538'de geçmektedir.

⁶⁰ *şâd(î) ol-* fiili RA 49/1, s. 294; NUN 247/6, s. 424'te geçmektedir.

⁶¹ *ferâh kıl-*, *safâ eyle-*, *dinlen-*, *alış-*, *yâs/pâs eyleme-* ve *gönül egle-* fiilleri MİM 201/4, s. 394; NUN 273/6, s. 440; MİM 216/5, s. 405; NUN 243/6, s. 422; ELİF 7/2, s. 267'de geçmektedir.

⁶² *kayur-* fiili HE 317/8, s. 471; YA 395/4, s. 522; YA 403/1, s. 527'de geçmektedir.

⁶³ *emek yi-* fiili HE 299/3, s. 458'de geçmektedir.

⁶⁴ *emek çekme-* ve *gam yime-* fiilleri EK METİN 1-17/1, s. 564; HE 335/20, s. 483'te geçmektedir.

⁶⁵ *utan-* fiili ZA 117/8, s. 336; MİM 225/3, s. 411; NUN 267/1, s. 436; YA 400/3, s. 525'te geçmektedir.

“Sürekli bir şeyden ürküntü duymak” anlamında kullanılan *kork-* fiilinin olumsuzu olan *korkmama*-⁶⁶ fiili, bu bölüme dâhil edilmiştir:

Hîç ayruktan ben **korkmazam** ya bir zerre kayurmazam (MİM 176/2, s. 374)

Olumsuz Duygu Fiilleri. *Dîvân*'da Yûnus Emre'de olumsuz his uyandırdığı anlaşılan pek çok fiil yer almaktadır. Yûnus Emre, karşılaştığı olumsuz durumlar karşısında genellikle çok sıkıntı çekmiş, üzülmüş ve bunun ileri aşamasında da ağlama isteği duymuştur. Bu duyguların yansıtıcısı olarak *gülme*-⁶⁷, *hâr/zâr ol-/eyle-*, *âh u zâr kıl-*, *âh it-*, *bîzâr ol-*, *mahzûn/ahzân/giryân ol*-⁶⁸, *derde düş-*, *cefâ tart-* “cefa görmek”, *cefâ gör-/dut-*, *mahvol-*, *harâb ol-*, *mihnet bul-*, *gam/kaygu yi-*, *yük çek*-⁶⁹, *yirin-* “üzülmek”, *teşvîş it-* “gönül bulanıklığı yaşamak”, *firâk çek-* “ayrılık (acısı) çekmek”, *usan*-⁷⁰, *agla*-⁷¹, *aglaş-*, *göz/çeşm yaşı ak-/dök-*, *kanlu yaş akıt-*, *gözü kanlı yaşıla tol*-⁷² gibi fiiller kullanılmıştır:

Tuzaga düşen gülmez ‘âşıklar râhat olmaz (MİM 196/5, s. 390)

Kim dostıla bilişe lâ-cerem derde düşe (KEF 135/8, s. 348)

Tartduk bu ‘ışk cefâsın tâ irince ma ‘şûka (RA 64/2, s. 303)

Ne yokluga yirinürem (YA 381/2, s. 514)

Çagrışalar ata ana kardaş kardaşdan usana (KEF 138/5, s. 351)

Dervîş olan bil bağlaya tolaplayın çok aglaya (RA 97/2, s. 324)

Bir kimseye ya da duruma yakınlık duymamayı ifade eden *sev(e)me-*, *tapma*-⁷³; “bir kimseye ya da durumla ilgili olumsuz yargı taşımak, onlara zarar vermek veya onlardan zarar görmek” anlamında *ziyân it-*, *zevâl ir-*, ‘*arbede*

⁶⁶ *korkma-* fiili KEF 142/5, s. 353; LAM 153/8, s. 360; NUN 261/7, s. 433; VÂV 285/1, s. 448; YA 403/1, s. 527’de geçmektedir.

⁶⁷ *gülme-* fiili RA 40/2, s. 288; RA 96/2, s. 323; ZA 114/2, s. 334; KÂF 129/1, s. 343’te geçmektedir.

⁶⁸ *zâr ol-/kıl-/eyle-*, *ah it-*, *bî-zâr/mahzûn/ahzân/giryân ol-* fiilleri ELİF 13/5, s. 271; RA 71/2, s. 307; MİM 215/2, s. 405; NUN 262/3, s. 433; VÂV 289/3, s. 451’de geçmektedir.

⁶⁹ *cefâ gör-/dut-*, *mahvol-*, *harâb ol-*, *mihnet bul-*, *gam/kaygu yi-* ve *yük çek-* fiilleri TE 17/1, s. 273; RA 28/6, s. 281; RA 78/7, s. 312; NUN 252/3, s. 427; KEF 148/5, s. 356’da geçmektedir.

⁷⁰ *usan-* fiili MİM 208/6, s. 400; MİM 216/4, s. 405’te geçmektedir.

⁷¹ *agla-* fiili RA 82/4, s. 314; LAM 161/1, s. 365; MİM 187/2, s. 384; NUN 270/6, s. 438; VÂV 285/3, s. 448’de geçmektedir.

⁷² *aglaş-*, *göz/çeşm yaşı ak-/dök-*, *kanlu yaş akıt-* ve *gözü kanlı yaşıla tol-* fiilleri RA 55/1, s. 298; MİM 198/8, s. 392; NUN 272/1/3, s. 439; NUN 284/4, s. 448; NUN 274/3, s. 441’de geçmektedir.

⁷³ *tapma-* fiili NUN 276/6, s. 442; YA 416/2, s. 537’de geçmektedir.

kıl- “kavga etmek”, *şerler düz-*, *cefâ kıl-*, *zulm eyle-*⁷⁴, *yavu kıl-*⁷⁵, *günâh kıl-*, *aman virmez ol-* “rahat vermemek”, *onama-*, *çâre kılma-*⁷⁶, *hased/hıyânet it-*; birine rahatsız edici sözlü müdahalede bulunmak, iftira atmak, birini kötü yönde eleştirmek ve aşağılamak maksadıyla *sataş-*⁷⁷, *kız-*, *kakı-*⁷⁸, *sög-*, *buş-*⁷⁹, *bühtân eyle-* “iftira atmak”, *yir-*, *dak tut-* “kusur bulmak”, *yüze ‘ayb ur-*, *ta’n it-* “kınamak”⁸⁰, *gönül yık-*⁸¹, *cânlar yak-*, *sın-*; “birinin yararı uğruna malından ya da canından ödün vermemek” anlamında *kıyma-*; “olumsuz bir duruma katlanmak zorunda kalmak” karşılığında *‘âciz kal-*, *boyun eg-*, *mât ol-*, *cezâ çek-*⁸² fiilleri kullanılmıştır:

Degmeler dostı sevemez dostun sevgüsü cândadur (RA 65/2, s. 304)

‘Aklunu başdan alıcı bir dem aman virmez ola (ELİF 6/3, s. 267)

Bî-çâre za ‘if Yûnus neye hased idersün (NUN 229/5, s. 413)

Şart ol kişiyedir ider hıyânet (TE 20/4, s. 276)

Usan olma bu sözümden gör müfsidi nice kızar (RA 83/3, s. 315)

Kakır söger buşar bana eydür ki iy Hakk’ı görmez (ZA 104/7, s. 328)

Serd söz ile gönül yıkdum od oldum cânları yakdum (MİM 224/3, s. 410)

‘İşkdan ne var eger sindumisa (NUN 244/3, s. 423)

‘Ârif cân virür tuymaz yalancı mâla kıymaz (RA 57/6, s. 299)

Bunlar dışında doyuma erememeyi, yoksunluk duymayı, bir kimseden ya da durumdan ötürü isyankâr ya da ürker olmayı, Allah’a, bir kimseye ya da duruma uygun olamamayı ve mahcubiyet taşımamayı ifade eden *eyleme-* “avutmamak, oyalamamak”, *rahât olma-*, *karârı gelme-*⁸³; *hasretlen-*, *murâda*

⁷⁴ *ziyân it-*, *zevâl ir-*, *‘arbeye kıl-*, *şerler düz-*, *cefâ kıl-* ve *zulm eyle-* fiilleri ELİF 2/9, s. 264; MİM 201/7, s. 394; MİM 219/1, s. 407; YA 398/10, s. 525; YA 417/2, s. 537’de geçmektedir.

⁷⁵ *yavu kıl-* fiili YA 359/1, s. 499’da geçmektedir.

⁷⁶ *onama-* ve *çâre kılma-* fiilleri RA 58/3, s. 300; PE 16/1, s. 273’te geçmektedir.

⁷⁷ *sataş-* fiili RA 68/3, s. 306; MİM 188/3, s. 385; HE 328/4, s. 478; YA 354/6, s. 495’te geçmektedir.

⁷⁸ *kakı-* fiili YA 387/4, s. 518’de geçmektedir.

⁷⁹ *buş-* fiili YA 403/3, s. 527; YA 412/5/6, s. 534’te geçmektedir.

⁸⁰ *bühtân eyle-*, *yir-*, *dak tut-*, *yüze ‘ayb ur-* ve *ta’n it-* fiilleri YA 407/11, s. 531; KÂF 130/1, s. 344; VÂV 285/2, s. 448; YA 414/6, s. 536’da geçmektedir.

⁸¹ *gönül yık-* fiili HE 299/3, s. 458; YA 410/4, s. 532’de geçmektedir.

⁸² *‘âciz kal-*, *boyun eg-*, *mât ol-* ve *cezâ çek-* fiilleri RA 47/4, s. 292; ZA 110/3, s. 331; RA 77/8, s. 312; RA 48/9, s. 293; MİM 168/9, s. 370’te geçmektedir.

⁸³ *rahât olma-* ve *karârı gelme-* fiilleri MİM 196/5, s. 390; RA 80/5, s. 313’te geçmektedir.

ir(e)me-, *mahrûm kal-*⁸⁴; *âsî ol-*, *kork-*⁸⁵, *endîşe gel-*⁸⁶; *lâyık olma-*, *utanma-* fiilleri kullanılmıştır:

Anı ol eylemez illâ gül eyler (RA 95/1, s. 322)

Nice bir eskiye hasretlenesin (NUN 279/2, s. 444)

Bir dem gelür 'âsî olur Hak zihnini yavı kılur (RA 49/8, s. 294)

Düşmândan ne korkarsın çün togrı yârün vardur (RA 51/2, s. 295)

Hücrede vü bucadka Hakk'a lââyık olmadum (ZA 106/3, s. 329)

Yaradan Hâlik'un hâzır niçün ondan utanmazsın (NUN 235/5, s. 417)

Anı ve Biliş Fiilleri

Bu grup altında yaşam boyunca dış dünyayı algılama ile birlikte beyne girip yerleşen, ileride gerekli görüldüğü takdirde çağrılmayı bekleyen, akıl yürütme ile bir sonuca varılan, dışarıdan gözlemlenemeyen, kişinin durgun tavrı göz önünde bulundurularak düşündüğü ve ne düşündüğü yönünde bir çıkarımda bulunulabilen, zihinde tasarlanan ve gerçekleşen faaliyetlerin tümünü ifade eden, bellekle ilişkili olan fiiller incelenmektedir.

Biliş fiilleri (*verbs of cognition, cognitional verbs, cognitive verbs, mental state verb*) için *bilişsel eylemler*, *biliş eylemleri*, *bilişsel fiiller*, *zihin fiilleri*, *zihin eylemleri*, *zihinsel eylemler*, *idrak fiilleri*, *mental fiiller*, *anı ve uslamlama fiilleri* gibi terimler kullanılmıştır.

Dîvân'da “idrak etmek, düşünmek” anlamında *anla-*⁸⁷, *anlan-*, *ma'lûm ol-*, *ma'niye/akıl/sırra*⁸⁸/*'aklıla fehm ir-*, *'aklı diril-*, *ögin dir-*, *fehm eyle-/it-*⁸⁹, *uyan-*, *tefekkür kıl-*⁹⁰, *fıkr eyle-/it-*⁹¹, *sagıncıla-* “düşünmek”, *sagınç san-*⁹²; “önem vermek, dikkate almak” anlamında *gözet(me)-*⁹³; “bir şeyden ders alıp çıkarımda bulunmak” anlamında *'ibret al-*; “birinin nasihatini dinlemek, idrak

⁸⁴ *murâda ir(e)me-* ve *mahrûm kal-* fiilleri RA 74/2, s. 310; NUN 242/13, s. 421'de geçmektedir.

⁸⁵ *kork-* fiili RA 26/8, s. 279; KEF 137/5, s. 350'de geçmektedir.

⁸⁶ *endîşe gel-* fiili RA 73/8, s. 310'da geçmektedir.

⁸⁷ *anla-/anlan-* fiili RA 23/3, s. 278; ŞİN 120/5, s. 337; KÂF 128/4, s. 342; ZA 103/6, s. 327; EK METİN 1-2⁴⁴⁰/1, s. 547'de geçmektedir.

⁸⁸ *ma'lûm ol-*, *ma'niye ir-*, *'akıl ir-*, *'aklı diril-*, *ögin dir-* ve *sırra ir-* fiilleri RA 56/10, s. 299; NUN 233/10, s. 416; ZA 107/12, s. 330; YA 394/9, s. 522; EK METİN 1-1⁴³³/1, s. 545-546'da geçmektedir.

⁸⁹ *fehm eyle-/it-* fiilleri NUN 259/4, s. 432; RA 94/5, s. 322'de geçmektedir.

⁹⁰ *tefekkür kıl-* fiili YA 357/6, s. 498'de geçmektedir.

⁹¹ *fıkr et-/eyle-* fiilleri RA 49/9, s. 294; MİM 187/10, s. 384; HE 315/4, s. 469'da geçmektedir.

⁹² *sagınç san-* fiili MİM 216/1, s. 405'te geçmektedir.

⁹³ *gözet-* fiili RA 39/7, s. 287; LAM 159/1, s. 363; YA 409/2, s. 532'de geçmektedir.

etmek” anlamında *öğüt al*⁹⁴, *pend tut*⁹⁵ fiillerinin yanı sıra duyu fiilleri içinde değerlendirilebilecek *gör*⁹⁶, *göz aç*⁹⁷, *gözet*⁹⁸, *dinle-*, *tuy*⁹⁹, *kulagina gir*¹⁰⁰, *işit-* gibi çok anlamlılık kazanan fiiller de tercih edilmiştir:

*Dinle sözüm ma'nîsin **anlayayum** dirisen* (RA 23/5, s. 278)

*Yûnus dahı **uyanmadın** kendü ölümün sanmadın* (ŞİN 121/9, s. 338)

*Cân şümâr iderisen küllî **sagıncılasın*** (NUN 281/2, s. 446)

*‘Âlem çırâkdur sadır gönüm bunı **gözedür*** (ZA 117/5, s. 335)

*Getür **görelüm** burhânun belki haber takrîr nedür* (RA 56/7, s. 298)

*Hiç yogıken oldun diri **aç gözünü** yolca yüri* (RA 56/8, s. 298)

*Evvel duta şerî'âti **gözede** farzı sünneti* (EK METİN 1-15/2, s. 562)

*Yûnus sözün anlarsan söz ma'nîsin **dinlersen*** (ZA 103/6, s. 327)

*‘İbret durur anlayana bu ‘ibreti ‘ârif **tuyar*** (RA 28/5, s. 281)

*Ben yüz bin kez söylerisem sözüm **kulagina girmez*** (RZA 104/8, s. 328)

*Bu halk öğüt **işitmez** ne sarp zamân olısar* (RA 60/2, s. 301)

Bir şeyi anlamak ve öğrenmiş olmak *bil*¹⁰¹; tanımak ve tanışmak *biliş-*, *biliş eyle*¹⁰², *tanşuk it-*; bir şeyi başka bir şeyden ayırt etmek *sez-*, *tan(ma)-*, *şeşür-* “ayırt etmek”, *seç*¹⁰³; aranılanla karşılaşmak *bul*¹⁰⁴, *tap-*, *nişân al-*, *keşf ol*¹⁰⁵ fiilleri ile karşılanmıştır:

⁹⁴ *öğüt al-* fiili RA 76/3, s. 311; LAM 157/1, s. 362; NUN 247/2, s. 424’te geçmektedir.

⁹⁵ *pend tut-/tutul-* fiili ELİF 113/7, s. 270; RA 22/7, s. 277; ZA 104/8, s. 328; LAM 161/3, s. 365; NUN 248/1, s. 425’te geçmektedir.

⁹⁶ *gör-* fiili ELİF 1/10, s. 263; RA 22/7, s. 277; RA 23/1, s. 277; ZA 106/9, s. 329’da geçmektedir.

⁹⁷ *göz aç-* fiili RA 35/2, s. 285; RA 88/9, s. 318; LAM 153/2, s. 360’ta geçmektedir.

⁹⁸ *gözet-/gözetme-* fiili “kurallara uy(ma)mak” anlamında RA 60/2, s. 301’de geçmektedir.

⁹⁹ *tuy-/duy-* ve *tuyma-* fiili RA 28/8, s. 281; MİM 193/2, s. 388; RA 28/6/7, s. 281; RA 62/8, s. 302; HE 295/4, s. 455’te geçmektedir.

¹⁰⁰ *kulaga girme-* fiili ZA 104/8, s. 328’de geçmektedir.

¹⁰¹ *bil-/bilme-* fiili ELİF 1/10, s. 263; TE 17/1, s. 273; RA 23/7, s. 278; ZA 108/3, s. 330; ŞİN 123/4, s. 339’da geçmektedir.

¹⁰² *biliş-/biliş(i)me-* ve *biliş eyle-* fiili ZA 104/2, s. 328; LAM 167/2, s. 369; MİM 179/5, s. 377; NUN 243/6, s. 422; HE 292/5, s. 453’te geçmektedir.

¹⁰³ *seç-/seçil-* fiili KÂF 130/4, s. 344; YA 370/3, s. 506; YA 382/4, s. 515; EK METİN 1-9/4, s. 557’de geçmektedir.

¹⁰⁴ *bul-* fiili PE 16/4, s. 273; TE 20/10, s. 276; RA 40/1/7, s. 288; LAM 164/5, s. 367; MİM 176/1, s. 374’te geçmektedir.

¹⁰⁵ *nişân al* ve *keşf ol-* fiilleri MİM 189/4, s. 385; NUN 233/10, s. 416’da geçmektedir.

- Yâ bu gönül birliği bil kudret budagıdır* (RA 33/7, s. 284)
Kim dostıla bilîşe lâ-cerem derde düşe (KEF 135/8, s. 348)
İhlâs gelüp cümlesin yur Yûnus yolu yavlak sezer (RA 83/7, s. 315)
Varur 'ışka düşer hiç bana tanmaz (ZA 113/2, s. 333)
Gök perdelerin açalar eyü yavuzdan seçeler (KEF 138/3, s. 350)
Yûnus tap uzat bu sözi (MİM 184/19, s. 382)

Yine matematiksel işlem yapmayı, tasarlamayı, akılda tutmayı anlatan *şümâr/hisâb it*¹⁰⁶, *hisâb ol-*, *ezberle-*; “bellemek, bilgi edinmek, beceri kazanmak ve bilgi vermek, beceri kazandırmak” anlamında *öğren*¹⁰⁷, *öğret*¹⁰⁸; “öğrenim görmek, ders almak” anlamında *oku*¹⁰⁹, *tahsîl kıl*¹¹⁰, *sebak al-* fiilleri tercih edilmiştir:

- Ezberledüm sebakımı bu 'ışkı hânendeyidüm* (MİM 169/7, s. 370)
Kogul bu yokluk bâbını öğren dostluk edebini (RA 83/5, s. 315)
Öğret imdi dil ne disün şart oldur seni söylesün (MİM 183/5, s. 380)
Ben bu 'ışk kitâbını okudum tahsîl kıldum (MİM 171/2, s. 371)

Bir şeyi doğru olarak benimsemenin, birini doğru sözlü olarak bilmenin, güvenilecek, bağlanılacak en yüksek varlığa iman etmenin, bir dinin buyruklarını yerine getirmenin ve Allah'a yalvarıp ondan bir şey istemenin ifadesi olarak *inan*¹¹¹, *mutî' ol-*, *dölen-*, *îmân eyle-*, *tap-*, *tapun-*, *tapu kıl*¹¹², *dîn tut*¹¹³/*idîn*¹¹⁴, *'ibâdet/du'â/münâcât kıl-*, *yalvar*¹¹⁵; “kendini bir şeye vermek, adamak, boyun eğmek” anlamında *tut*¹¹⁶, *teslîm ol-/eyle*¹¹⁷, *boynu urul-*, *ben-*

¹⁰⁶ *hisâb it-* fiili YA 377/6, s. 511'de geçmektedir.

¹⁰⁷ *öğren-* fiili MİM 209/3, s. 401; EK METİN 1-10⁵²⁵/5, s. 558'de geçmektedir.

¹⁰⁸ *öğret-* fiili HE 341/4, s. 486'da geçmektedir.

¹⁰⁹ *oku-* fiili ELİF 10/4, s. 269; RA 29/8, s. 281; ŞİN 124/9, s. 340; KÂF 128/3, s. 342; NUN 248/1, s. 425'te geçmektedir.

¹¹⁰ *tahsîl kıl-* fiili ŞİN 124/9, s. 340'ta geçmektedir.

¹¹¹ *inan-/inanma-* fiili LAM 155/2, s. 361; MİM 195/10, s. 390; MİM 225/6, s. 411; NUN 250/2, s. 426; NUN 279/10, s. 445'te geçmektedir.

¹¹² *mutî' ol-*, *dölen-*, *îmân eyle-/tut-*, *tap-*, *tapun-* ve *tapu kıl-* fiilleri KÂF 130/7: 344; MİM 170/5, s. 371; YA 356/21, s. 497; YA 351/1, s. 492; MİM 190/8, s. 386'da geçmektedir.

¹¹³ *dîn tut-* fiili “benimsemek” anlamında RA 57/2, s. 299; MİM 180/6, s. 377'de geçmektedir.

¹¹⁴ *dîn idîn-* fiili ELİF 7/9, s. 268'de geçmektedir.

¹¹⁵ *du'â/münâcât kıl-* ve *yalvar-* fiilleri RA 50/7, s. 295; NUN 262/10, s. 434; YA 364/5, s. 502; RA 49/11, s. 294; YA 356/9, s. 496'da geçmektedir.

¹¹⁶ *tut-* fiili “kabul etmek” anlamında TE 18/2, s. 274'te geçmektedir.

¹¹⁷ *teslîm ol-* fiili ELİF 1/8, s. 263'te geçmektedir.

ligi vir-; “tehlikelerden uzak durmak düşüncesiyle bir şeyin veya varlığın korumasına ihtiyaç duymak, bir kişiye itimat etmek” karşılığında *sığın-, güven-, tayan-, emîn ol-, boyun burul-*¹¹⁸, *benligi vir-* fiilleri kullanılmıştır:

Dünyâyı inanursın rızka benümdür dirsın (ZA 103/2, s. 327)

Küfr ile tutdun dînüni vir yağmâya gümânunu (RA 56/7, s. 298)

‘Âşık kişi miskîn olur yol içinde teslim olur (ELİF 1/8, s. 263)

Anımsa(ma)mak, bir şeyi akılda tut(ma)mak *yâd ol(ma)-/it-, yâd-*¹¹⁹, *unıt-*¹²⁰, *unıtdur-, unıdul-, nisyân ol-*¹²¹; zihin bulanıklığı yaşamak ve sarhoş olmak *‘akıl git-*¹²², *‘akıl başa gelme-, delü/dîvâne*¹²³/*serhoş/tiryâk/esrük/mestân/bî-hod u ser-gerdân ol-*¹²⁴, *esri-*¹²⁵, *esrit-, miskînlige geç-, ayık oluma-, aylama-, kendözüne gelime-*; doğru yoldan çıkmak *az-*¹²⁶, *sap-, güm-râh ol-*¹²⁷; yanlış bir yargıya varmak, bir hileye kanmak ve hayal kırıklığına uğramak *alda-*¹²⁸, *aldan-, yanıl-*¹²⁹, *düş-, sâluslan-, kal-, gâfil/usan ol-, nefse uy-*¹³⁰ fiilleri ile karşılık bulmuştur:

Ayırma beni senden bulışdum yâd olmazın (NUN 256/5, s. 430)

Unıt unıt kamusun söylegil sözün hâsın (KEF 135/15, s. 348)

Delü oldum adum Yûnus ‘ışk oldı bana kulavuz (MİM 177/9, s. 375)

¹¹⁸ *teslîm eyle-, sığın-, güven-, tayan-, emîn ol-* ve *boyun burul-* fiilleri ELİF 5/4, s. 266; HE 302/13, s. 461; YA 403/4, s. 527; ELİF 1/8, s. 263; ZA 107/9, s. 330’da geçmektedir.

¹¹⁹ *yâd it-* ve *yâd-* fiilleri RA 67/9, s. 305; MİM 220/8, s. 408’de geçmektedir.

¹²⁰ *unıt-/unıtma-* fiili ELİF 3/1, s. 264; RA 52/4, s. 296; LAM 159/5, s. 364; MİM 178/3, s. 376; NUN 258/5, s. 431’de geçmektedir.

¹²¹ *unıtdur-, unıdul-* ve *nisyân ol-* fiilleri KEF 149/8, s. 357; NUN 281/7, s. 446; MİM 201/8, s. 394’te geçmektedir.

¹²² *akıl git-* fiili NUN 275/2, s. 441; NUN 280/1, s. 445’te geçmektedir.

¹²³ *delü/divâne ol-* fiili MİM 183/4, s. 380; NUN 256/4, s. 429; VÂV 285/2, s. 448; HE 320/10, s. 473; YA 359/1, s. 499’da geçmektedir.

¹²⁴ *akıl başa gelme-, delü/dîvâne ol-, serhoş ol-/tiryâk ol-/esrük/mestân/bî-hod u ser-gerdân ol-* ve *miskînlige geç-* fiilleri MİM 214/2, s. 404; YA 403/5, s. 527; ZA 118/2, s. 336; YA 383/4, s. 515; ÇE 21/2, s. 276’da geçmektedir.

¹²⁵ *esri-/esrit-* fiilleri RA 59/6, s. 300; NUN 256/4, s. 429; NUN 256/5, s. 430’da geçmektedir.

¹²⁶ *az-* fiili RA 64/7, s. 304; RA 83/6, s. 315’te geçmektedir.

¹²⁷ *sap-* ve *güm-râh ol-* fiilleri RA 94/1, s. 322; EK METİN 1-10⁵²⁵/4, s. 558; RA 49/13, s. 295’te geçmektedir.

¹²⁸ *alda-/aldan(ma)-* fiilleri RA 22/6, s. 277; KEF 140/7, s. 352; LAM 160/5, s. 365; MİM 216/3, s. 405; NUN 268/6, s. 437’de geçmektedir.

¹²⁹ *yanıl-* fiili RA 57/8, s. 299; NUN 256/4, s. 429’da geçmektedir.

¹³⁰ *düş-, sâluslan-, kal-, gâfil/usan ol-* ve *nefse uy-* fiilleri ELİF 2/8, s. 264; RA 39/5, s. 287; YA 383/4, s. 515; ZA 102/6, s. 327; EK METİN 1-16/5, s. 563’te geçmektedir.

Ben oruç namâz için süçi içdüm esridüm (ZA 106/8, s. 329)

Severem 'ışk esrugin ben ayık olımazam (MİM 188/6, s. 385)

Şöyle ki hayrân olmışam kendözüme gelimezem (MİM 189/2, s. 385)

Begler azdı yolundan bilmez yoksul hâlınden (RA 76/4, s. 311)

Bu şimdiki devrede Yûnus'a aldar idüm (MİM 223/5, s. 410)

Yanıldum bugday yidüm Uçmak'dan sürlüp geldüm (MİM 191/6, s. 386)

“Addetmek, farz etmek, herhangi bir şey gözüyle bakmak” anlamında *say-*¹³¹ fiili kullanılmıştır. Bunun yanı sıra temel anlamı itibarıyla duyu fiili olan, ancak bağlamdan “saymak” anlamında kullandığı anlaşılan *bak-* fiili de tercih edilmiştir.

Az bakmagıl sen çoga çün dost içünden doga / Varlıgun saygıl yoga bunca ne haber gerek (KEF 135/14, s. 348)

Bir şeyin olabileceğine inanmak, zannetmek *san-*¹³², bir kimseyi, bir şeyi veya durumu istemez olmak, bırakmak *geç-*¹³³, *ko-*¹³⁴, *terk it-*, *terkin ur-*, *fâriğ ol-*¹³⁵; yapılan bir işin yanlış olduğunu idrak ederek üzüntü duymak *peşimân ol-*, *peşimâna gel-*¹³⁶; bir kişiden veya şeyden kuşkulanmak ya da kuşkulanmamak *gümân ol-/eyle-/dut-*, *gümânı yak-*, *şek getir-*, *şeki gider-*, *kayurma-*¹³⁷; bir şeyin önünü arkasını düşünerek önlem almak veya bir şeyden uzak durmak *tedbîr eyle-/it-*, *sakın-*¹³⁸; rıza göstermek veya göstermemek *kabûl it(me)-/kıl-*¹³⁹, *râzî ol-*; *inkâr eyle-*, *merdûd it-*¹⁴⁰; bir sorunu sonuca bağlamak *karâr*

¹³¹ *say-* fiili ZA 113/6, s. 333; KÂF 127/9, s. 342; LAM 166/4, s. 368; HE 296/6, s. 457'de geçmektedir.

¹³² *san-/sanma-* fiili RA 42/1, s. 289; ZA 117/8, s. 336; ŞİN 121/9, s. 338; LAM 157/7, s. 363; MİM 178/3, s. 376'da geçmektedir.

¹³³ *geç-* fiili ELİF 1/11, s. 263; RA 54/2, s. 297; KÂF 130/4, s. 344; LAM 167/4, s. 369; NUN 281/6, s. 446'da geçmektedir.

¹³⁴ *ko-* fiili RA 24/3, s. 278; RA 32/7, s. 283; RA 33/1, s. 283; RA 83/5, s. 315; LAM 151/4, s. 358'de geçmektedir.

¹³⁵ *terk it-*, *terkin ur-* ve *fâriğ ol-* fiilleri LAM 161/1, s. 365; YA 370/3, s. 506; TE 17/3, s. 273; KEF 150/6, s. 358'de geçmektedir.

¹³⁶ *peşimân ol-* ve *peşimâna gel-* fiilleri ELİF 6/5, s. 267; RA 58/1, s. 300; RA 63/1, s. 303; HE 314/9, s. 469'da geçmektedir.

¹³⁷ *gümân eyle-/dut-*, *gümânı yak-*, *şek getir-*, *şeki gider-* ve *kayurma-* fiilleri ELİF 3/10, s. 265; RA 54/9, s. 297; RA 56/12, s. 299; MİM 176/2, s. 374; HE 328/3, s. 478'de geçmektedir.

¹³⁸ *tedbîr it-* ve *sakın-* fiilleri MİM 216/1, s. 405; ZA 102/6, s. 327; LAM 158/4, s. 363; NUN 254/6, s. 428; NUN 265/1, s. 435'te geçmektedir.

¹³⁹ *kabûl it-/kıl-* ve *râzî ol-* fiilleri RA 90/11, s. 320; ZA 117/1, s. 335; MİM 205/5, s. 398; BA 15/3, s. 272'de geçmektedir.

¹⁴⁰ *merdûd it-* fiili YA 353/11, s. 494'te geçmektedir.

*kıl-/it-/tut-*¹⁴¹; sözünü geçirmek veya düşünme ya da yargılama sonucunda bir kanıya varmak *hükm eyle-/it-, söz geçür-*¹⁴²; bir şeye tahammül etmek ya da etmemek *sabr eyle-/çek-/göster-, katlan-, tayan-, küyme-, döyme-*¹⁴³ fiilleri ile karşılanmıştır:

Söz aslını anlamayan sanur bu söz benden gelir (RA 42/1, s. 289)

Yünus bu sözleri kogul kendözünden elün yugıl (RA 28/9, s. 281)

Dervîşlere irişen işine pişmân olur (RA 58/6, s. 300)

Ser-mest ü hayrân kamusı ben niçe tedbîr eyleyem (MİM 206/5, s. 399)

Senün sevgünden özgeyi gönlüm hiç kabûl itmeye (ELİF 3/11, s. 265)

Secdeyi işidicek döndi inkâr eyledi (YA 356/19, s. 497)

Ne mesel bağlasam olur ne hod gönül karâr kılur (MİM 183/2, s. 379)

Sabr eyleyelüm kahra (RA 71/9, s. 308)

Bir şeyle ilgili beklenti içinde olmak ya da olmamak *um-, ümîd dut-/tut-*¹⁴⁴, *dile-, dilekler eyle-, iste(me)-, arzû kıl-, arzûla-*¹⁴⁵, *kal-*¹⁴⁶, *taleb eyle-, niyyet it-/eyle-, meyl-i fenâ kıl-*¹⁴⁷, *tama' eyle-*¹⁴⁸ fiilleri ile karşılanmıştır:

Biz umaruz mürvetünden cümle iş seniün katundan (RA 89/6, s. 319)

Asil-zâdeler nişânın eger bilmek dilerisen (ELİF 5/3, s. 266)

Mutlak Hakk'ı seven kişi mâla câna kalmadular (RA 40/3, s. 288)

Hiç tama' eylemegil 'aklun sana yarısa (HE 300/1, s. 459)

Bu fiiller dışında istek anlamının *-AsI gel-* kalıbıyla kurulduğu örnekler de mevcuttur:

Bu vücûdum şehrine bir dem giresüm gelür / İçindeki sultânun yüzün göre-süm gelür (RA 46/1, s. 291)

¹⁴¹ *karâr kıl-/it-* ve *karâr tut-* fiilleri ELİF 1/2, s. 263; ZA 107/7, s. 330; ŞİN 123/4, s. 339; MİM 214/1, s. 404; MİM 193/2, s. 388'de geçmektedir.

¹⁴² *hükm it-/eyle-* ve *söz geçür-* fiilleri RA 22/5, s. 277; GAYIN 126/3, s. 341; MİM 169/9, s. 371; HE 295/3, s. 455; YA 359/5, s. 499'da geçmektedir.

¹⁴³ *sabr eyle-/çek-/göster-, katlan-, tayan-, küy-* ve *döy-* fiilleri KEF 140/3, s. 351; MİM 214/1, s. 404; NUN 267/4, s. 436; HE 325/5, s. 476; YA 363/3, s. 501'de geçmektedir.

¹⁴⁴ *um-/umma-* ve *ümîd tut-/dut-* fiilleri RA 71/2, s. 307; KEF 142/5, s. 353; RA 87/8, s. 317; YA 348/4, s. 490'da geçmektedir.

¹⁴⁵ *dile-, dilekler eyle-, iste(me)-, arzû kıl-* ve *arzûla-* fiilleri ELİF 13/5/6, s. 271; MİM 201/2, s. 393; RA 98/1, s. 324; NUN 255/1/9, s. 429; RA 98/3, s. 324'te geçmektedir.

¹⁴⁶ *kal-* fiili "istemek" anlamında RA 39/5, s. 287; EK METİN 1-8⁵⁰⁴/3, s. 556'da geçmektedir.

¹⁴⁷ *niyyet it-* ve *meyl-i fena kıl-* fiilleri YA 364/1, s. 502; RA 40/1, s. 288'de geçmektedir.

¹⁴⁸ *tama' eyle-/kıl-* fiili YA 412/8, s. 534'te geçmektedir.

Bî-derdleri sohbetden her dem süresüm gelür (RA 46/5, s. 292)

“Bir gereksinimini yeteri kadar karşılamak, tatmin olmak ya da olmamak” karşılığında *toy-*, *kan(ma)-*, *kaniş-*, *dölen-*; “bir şeyi öğrenmek veya yapmak için çaba sarf etmek, emek vermek ve bir durumla ilgili titiz ve dikkatli olmak” anlamında *çalış-*, *ta’lîm kıl-*, *düriş-*, *cehd it-*, *mücâhede çek-*, *sa’y it-*, *‘azm-i râh it-*¹⁴⁹, *kılı kırk yar-*, *irde-*; “iddialaşmak, bahse girişmek” karşılığında *arış-*; “girişilen bir şeyde üstün olmak veya olmamak” anlamında *başar-*, *zafer eyle-*, *mât eyle-*, *ut-/üt-*, *başar(a)ma-*, *yen(e)me-*¹⁵⁰, *elden gelme-*; “kendinde olmayan bir özelliği varmış gibi göstermek, gösteriş yapmak” karşılığında *sat(ma)-*, *çat-*¹⁵¹ fiilleri tercih edilmiştir:

Ümmetiycün çalışdı oldur Resûl-ı Mutlak (KÂF 134/13, s. 347)

Bir kılı kırk yardılar birin yol gösterdiler (MİM 181/6, s. 378)

Dost diyü geçdi bu ‘ömrüm başarmadum dost kullığın (MİM 174/4, s. 373)

Yâ bu ‘âlem mâlını oynayuban utdun tut (TE 18/1, s. 274)

Ger elünden gelmezse söyleme fâsid haber (RA 26/1, s. 279)

‘Ârifler ortasında sofîlik satmayalar (RA 57/1, s. 299)

Bunlar dışında *uyu-*¹⁵² ya da *uyuma-* eylemlerinin de zihinsel bir faaliyet olduğu düşünüldüğünde ilgili eylemler de bu grupta değerlendirilebilir:

Dün gün uyumaz oldum ‘acâyib hâlüm vardur (RA 51/1, s. 295)

Açıklama Fiilleri

Biliş fiilleri dışarıdan gözlemlenemeyen, beyinde gerçekleşen bir dizi eylemi gösterirken açıklama fiilleri, gerçekleşen bu eylemlerin sözle veya davranışla dışı vurumudur. Bu anlamda *Dîvân*'da duygu ve düşüncelerin sözle

¹⁴⁹ *ta’lîm kıl-*, *düriş-*, *cehd it-*, *mücâhede çek-*, *sa’y it-* ve *‘azm-i râh it-* fiilleri MİM 191/7, s. 386; HE 310/8, s. 466; HE 337/2, s. 483; HE 313/12, s. 468; YA 380/4, s. 513'te geçmektedir.

¹⁵⁰ *başar(ma)-*, *zafer eyle-*, *ut-/üt-*, *mât eyle-* ve *yen(e)me-* fiilleri RA 78/4, s. 312; MİM 183/4, s. 380; MİM 226/1, s. 411; YA 356/6, s. 496; YA 364/4, s. 502'de geçmektedir.

¹⁵¹ *sat(ma)-* ve *çat-* fiilleri NUN 248/7, s. 425; NUN 248/2, s. 425'te geçmektedir.

¹⁵² *uyu-* fiili RA 61/7, s. 302'de geçmektedir.

ifade edilmesinin *anma-*, *anıl-*¹⁵³, *di-*¹⁵⁴, *eyt-*¹⁵⁵, *söyle-*, *söyleş-*, *söylet-*¹⁵⁶, *söz it-*, *söz düşür-*, *söz uzat-*, *dile gel-*, *dil dön-*, *lisân depret-*, *kelime kıl-*, *söz çat-* “söz düzenlemek, söylemek”, *dem urma-*¹⁵⁷, *anlat-*¹⁵⁸, *bildür-*¹⁵⁹, ‘*arz eyle(me)-*¹⁶⁰, *sır çak-*¹⁶¹ “sır söylemek”, *sır aç-*, *râz aç-*¹⁶², *delâlet eyle-* “doğru yolu anlatmak”, *fâş eyleme-* “açıklamak”, *ikrâr it-*¹⁶³ “doğru olduğunu dile getirmek”, *şerh it-/eyle-*¹⁶⁴, *düş yor-*¹⁶⁵, *ta’bîr eyle-*, *da’vî kıl-*¹⁶⁶/*it-*, *müşâhade it-* “şahidlik etmek”, *söz vir-*, *va’deyle-*, *va’de kıl-*, *and iç-*, ‘*ahd güit-*¹⁶⁷, *şikâ-yet eyleme-*, *yalan söyle-*, *hisâb vir-*¹⁶⁸, *haber vir-/eyle-*¹⁶⁹/*di-/söyle-/getür-*¹⁷⁰,

¹⁵³ *an-* ve *anıl-* fiilleri ELİF 1/4, s. 263; TE 20/7, s. 276; RA 23/5, s. 278; KÂF 127/1, s. 342; ZA 116/8, s. 335’te geçmektedir.

¹⁵⁴ *di-* fiili ELİF 1/4, s. 263; TE 20/9, s. 276; RA 28/9, s. 281; ZA 103/2, s. 327; KEF 149/8, s. 357’de geçmektedir.

¹⁵⁵ *eyit-* fiili ELİF 2/4/5, s. 264; PE 16/2, s. 273; RA 53/4, s. 297; MİM 214/2, s. 404; NUN 283/1, s. 447’de geçmektedir.

¹⁵⁶ *söyle-/söylen-*, *söyleş-* ve *söylet-* fiilleri ELİF 5/6, s. 266; PE 16/8, s. 273; LAM 159/2, s. 364; MİM 183/5, s. 380; EK METİN 1-8⁵⁰⁴/4, s. 556’da geçmektedir.

¹⁵⁷ *söz uzat-*, *dile gel-*, *dil dön-*, *lisân depret-*, *kelime kıl-*, *söz çat-* ve *dem urma-* fiilleri ELİF 8/3, s. 268, BA 15/5, s. 272; LAM 166/6, s. 369; NUN 256/2, s. 429; NUN 260/3, s. 432’de geçmektedir.

¹⁵⁸ *anlat-* fiili HE 317/2, s. 470’te geçmektedir.

¹⁵⁹ *bildür-* fiili ZA 118/7, s. 336, MİM 205/3, s. 398, NUN 256/6, s. 430, VÂV 288/6, s. 450, YA 351/3, s. 492’de geçmektedir.

¹⁶⁰ ‘*arz eyle(me)-* fiili NUN 234/2, s. 416’da geçmektedir.

¹⁶¹ *çak-* fiili MİM 185/9, s. 383; MİM 224/3, s. 410’da geçmektedir.

¹⁶² *sır aç-* ve *râz aç-* fiilleri ÇE 21/1, s. 276; RA 42/8, s. 289; MİM 196/3, s. 390; MİM 208/9, s. 401’de geçmektedir.

¹⁶³ *ikrâr it-* fiili EK METİN 1-6/2, s. 553’te geçmektedir.

¹⁶⁴ *şerh it-/eyle-* fiilleri RA 49/3, s. 294; KEF 139/5, s. 351; MİM 183/1, s. 379; YA 349/6, s. 491; YA 403/8, s. 527’de geçmektedir.

¹⁶⁵ *düş yor-* fiili YA 360/3, s. 500’de geçmektedir.

¹⁶⁶ *da’vî kıl-/it-* fiilleri RA 38/4, s. 287; KEF 148/9, s. 357; NUN 250/6, s. 426; NUN 256/7, s. 430; HE 347/5, s. 490’da geçmektedir.

¹⁶⁷ *va’deyle-*, *va’de kıl-*, *and iç-* ve ‘*ahd güit-* fiilleri ELİF 7/7, s. 268; KEF 139/2, s. 351; MİM 219/2, s. 407; MİM 220/2, s. 408’de geçmektedir.

¹⁶⁸ *hisâb vir-* fiili LAM 153/3, s. 360’ta geçmektedir.

¹⁶⁹ *haber vir-/eyle-* fiilleri ELİF 6/1, s. 267; TE 19/5, s. 275; RA 26/9, s. 279; ZA 118/9, s. 336; LAM 167/4, s. 369’da geçmektedir.

¹⁷⁰ *haber di-/söyle-/haber getir-* fiilleri RA 56/9, s. 299; RA 75/1, s. 311; TE 17/5, s. 274’te geçmektedir.

oku- “çağırmaq”, *çagur*-¹⁷¹, *çagırış*-, *ün it*-, *hitâb kıl*-, *kıgur*-¹⁷² “çağırmaq, davet etmek”, *da'vet it*-, *ısmarla*- “çağırmaq”, *banla*- “ezan okumak, çağırmaq”, *ezân oku*-, *sala viril*-, *tekbîr getir*-, *salâvât vir*-¹⁷³, *salâvât getir*-, *zıkr ü tesbîh kıl*-¹⁷⁴, *tesbîh oku*-, *zıkr it*-¹⁷⁵, *tevbe kıl*-, *istiğfâr eyle*-¹⁷⁶, *muştula*-¹⁷⁷ “müjde vermek”, *beşâret ay*-/eyle-¹⁷⁸ “müjde vermek”, *su'âl ol(ma)*-/it-¹⁷⁹, *sor(ma)*-, *cevâb vir*-, *danış*-¹⁸⁰, *öğüt vir*-¹⁸¹, *öğüt*le-, *uyar*-, *nasîhat eyle*-, *yol göster*-¹⁸², *buyur*-¹⁸³, *emir eyle*-/vir-¹⁸⁴, *vasyet kıl*-, *fısılda*-, *nâlân ol*-, *figân eyle*-, *feryâd it*-, *feryâd çık*-¹⁸⁵ gibi çeşitli eylemlerle yansıtıldığı dizeler yer almaktadır:

‘İşk da ’vîsin kılan kişi hiç anmaya hırs u hevâ (ELİF 2/1, s. 264)

‘İşk odına yan dirisen gönüllere gir dirisen (ELİF 10/3, s. 269)

Yûnus eydür iş bu sözi dergâhına dutgıl yüzi (ELİF 9/8, s. 269)

Hem söyleyem bülbül olam turagum gülistân ola (ELİF 4/2, s. 265)

İ dostlar işidün sözüm dün itmişem bu gündüzüm (NUN 230/6, s. 414)

Sözün usula düşürgil dimegil çagada bir söz (ZA 102/3, s. 327)

Yûnus gel anlat hâlünü bildür nedür ahvâlünü (VÂV 288/6, s. 450)

Yûnus Emre ’m bu yolda eksükligin bildürür (ELİF 12/10, s. 271)

¹⁷¹ *çagur*- fiili RA 88/3, s. 318; ZA 101/7, s. 326; MİM 191/9, s. 387; HE 302/5, s. 461; YA 381/10, s. 514’te geçmektedir.

¹⁷² *kıgur*-/kıgrıl- fiilleri MİM 182/8, s. 379; HE 306/3, s. 463; YA 360/6, s. 500’de geçmektedir.

¹⁷³ *salâvât vir*- fiili RA 81/1, s. 314’te geçmektedir.

¹⁷⁴ *zıkr/tesbîh/zühd/tâ’at kıl*-/it- fiilleri TE 17/2, s. 273; RA 91/3, s. 320; ZA 104/4, s. 328; HE 315/4, s. 469; YA 413/6, s. 535’te geçmektedir.

¹⁷⁵ *tesbîh oku*- ve *zıkr it*- fiilleri YA 374/2, s. 509’da geçmektedir.

¹⁷⁶ *tevbe kıl*-/eyle- ve *istiğfâr eyle*-/it- fiilleri NUN 267/2, s. 436; YA 350/7, s. 492; YA 356/15/18, s. 497; YA 414/7, s. 536’da geçmektedir.

¹⁷⁷ *muştula*- fiili RA 89/4, s. 319; MİM 205/3, s. 398’de geçmektedir.

¹⁷⁸ *beşâret ay*-/eyle- fiilleri LAM 151/4, s. 358; YA 392/1, s. 520’de geçmektedir.

¹⁷⁹ *su’âl it*-/kıl-/sor-/ol- fiilleri YA 385/3, s. 517; YA 417/1, s. 537; EK METİN 1-5⁴⁶⁸/5/6, s. 552; ELİF 5/1, s. 266’da geçmektedir.

¹⁸⁰ *danış*- fiili KÂF 134/13, s. 347’de geçmektedir.

¹⁸¹ *öğüt vir*- fiili ELİF 6/8, s. 267; LAM 157/1, s. 362; MİM 174/6, s. 374; YA 402/3, s. 526’da geçmektedir.

¹⁸² *öğüt*le-, *uyar*-, *nasîhat eyle*- ve *yol göster*- fiilleri LAM 165/13, s. 368; MİM 181/6, s. 378; NUN 235/1, s. 417; NUN 235/9, s. 417; RA 80/6, s. 313’te geçmektedir.

¹⁸³ *buyur*- fiili RA 85/2/4, s. 316; MİM 176/4, s. 375; HE 302/17, s. 461; YA 351/1, s. 492; EK METİN 2/4, s. 567’de geçmektedir.

¹⁸⁴ *emir eyle*-/vir- fiilleri RA 42/9, s. 289; MİM 193/6, s. 388’de geçmektedir.

¹⁸⁵ *feryâd çık*- fiili EK METİN 1-8⁵⁰⁴/4, s. 556’da geçmektedir.

- Gel ikrâr it erenlere / Sileler gönlün pâsını* (HE 314/1, s. 468)
- Degme 'ârif bu düşi yoramaz işi degül* (LAM 164/4, s. 367)
- 'Âlimler da'vî kılur velî degme göz görmez* (ZA 110/1, s. 331)
- Kolmaşa virdük sözünü söz ile dögdük yüzünü* (RA 80/3, s. 313)
- Yünus şikâyet eyleme yârdan cefâ gördüm diyü* (RA 78/7, s. 312)
- İtdüklerümün hisâbın vireyim andan varayım* (MİM 210/6, s. 402)
- Yünus imdi sever isen andan haber virgil bize* (KEF 139/7, s. 351)
- Beni okudu sultânım uş gönüldi gider cânım* (NUN 268/2, s. 437)
- Bu 'ışk meydânı içinde çagurdum bir âvâz itdüm* (NUN 230/3, s. 414)
- İş bu cihân mülkinden ansuzın ün iderler* (TE 18/6, s. 274)
- Cebrâil eydür hâcem Mi'râc'a kıgurdu Hakk* (KÂF 134/1, s. 346)
- Banladı ol mü'ezzin turdu kâmet eyledi* (YA 364/1, s. 502)
- Oglanlar ögüt almaz yigitler tevbe kılmaz* (RA 76/3, s. 311)
- Muştulanuz 'âşıklara bu 'ışk ulu devlet olur* (RA 45/1, s. 291)
- Dîn ü millet sorarısın¹⁸⁶ 'âşıklara dîn ne hâcet* (TE 17/1, s. 273)
- Ben bunlara cevâbını vireyim andan varayım* (MİM 210/5, s. 402)
- Ölüm endîşesi ne hoş ululara danışıcak* (KÂF 127/1, s. 342)
- Kime kim ögüt virdüm ol Hakk'a irdi gördüm* (RA 41/7, s. 289)
- Riyâ çökük yirde durur key sakın oda buyurur* (RA 83/7, s. 315)
- Gözsüze fışıldadum sagır sözüm işitmiş* (YA 407/9, s. 531)
- Niçe feryâd idem bu 'ışk elinden* (NUN 262/5, s. 433)

Bunlar dışında muhatabın meziyetlerini çeşitli sözlerle övmek üzere kullanılan *ög-*¹⁸⁷, *soyla-*, *fahr/medh it-*¹⁸⁸ gibi fiiller ile muhatabı yermek, ona kötü dilekler içeren, sert ve küçük düşürücü sözler söylemek, bu sözlerle ona git-

¹⁸⁶ *sor-/sorma-* fiilleri ELİF 7/8, s. 268; PE 16/2/4, s. 273; TE 17/6, s. 274; ÇE 21/6, s. 277; LAM 160/7, s. 365'te geçmektedir.

¹⁸⁷ *ög-* fiili RA 77/7, s. 312; LAM 157/6, s. 363; HE 342/7, s. 486; YA 351/9, s. 492; YA 397/5, s. 524'te geçmektedir.

¹⁸⁸ *fahr/medh it-* fiilleri RA 56/10, s. 299; HE 321/1, s. 473; HE 334/3, s. 481'de geçmektedir.

mesini emretmek üzere tercih edilen *yir*-¹⁸⁹, *sög*-¹⁹⁰, *kov*-, *süril*-¹⁹¹, *la'net kıl*-, *naleyn savur*- fiilleri de bu başlık altında ele alınmıştır:

Öger *anun kâdırlığın her bir işe hâzırlığın* (RA 28/4, s. 280)

Bâri gücüm yitdügince soylarını soylayayın (NUN 283/7, s. 447)

Ben n'iderem eyü adı çün terbiyet 'ışkdan yirem (MİM 209/4, s. 401)

Kakır söger buşar bana eydür ki iy Hakk'ı görmez (ZA 104/7, s. 328)

'Aşık degıldür ol kişi yüriye 'izzeti kova (ELİF 2/2, s. 264)

La'net kıldı *'Azâzil'i 'Arş'da mekân tutmuş iken* (NUN 273/9, s. 440)

Üveys yirinde turdı 'Arşa na'leyn savurdu (EK METİN 1-1⁴³³/5, s. 546)

Sonuç

Bireylerin kavrama, anlama ve anlamlandırma yetilerinin gözlemlenebildiği en karmaşık becerilerden biri dili kullanma, yani konuşma yetisidir. Bireyler, yaşamları boyunca birçok deneyim edinirler. Edinilen deneyimler, duygu ve düşünce dünyasını etkilediği gibi bunların dışı vurulma vasıtası olan dili de şekillendirir. Eski Türklerin zihin dünyasının tespiti noktasında edebî eserler, önde gelen başvuru kaynaklarıdır. Bu çalışmada, eseri mental fiiller açısından incelenen Yûnus Emre, Eski Oğuz Türkçesinin en önemli temsilcilerinden biridir. O, telkin etmeyi hedeflediği fikirlerini edebî bir zevkle ortaya koymuş, dili en iyi şekilde kullanması ve anlattıklarının içeriği sayesinde kendisinden sonraki nesillerce de tanınmış ve ilgi görmüştür.

Pek çok gramatikal unsurla çevrili olan dil, en eski dönemlerden itibaren özellikle sözcük türleri ve bunların anlam incelikleri doğrultusunda incelenmiş; sözcük türlerinin temelde isim ve fiil olarak ayırımına gidilmiştir. Bu noktada dilsel gelişimin her döneminde fiillerin diğer sözcük türlerine göre çoğunlukla asli biçimlerini koruyarak kaldıkları bilinmektedir. Geleneksel dil bilgisi ve dil bilimi çalışmalarında fiiller; yapıları bakımından basit, türemiş ve birleşik fiiller ya da anlamları göz önüne alınarak oluş, kılış ve durum fiilleri şeklinde bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Semantik bir sınıflandırma türü olan mental fiillerin kaynağı, dış dünyadan edinilen bilgilerin zihinde belli işlemlerden geçirilmiş hâlidir. Zihindeki hareket, durum ve kılış; mental fiiller aracılığıyla söze dökülmüş olur. Bu noktada mental fiillerin kapsamı içinde dış dünyada gözlemlenebilen somut hareketler, oluşlar, durumlar değil; kişilerin zihninde gerçekleşen çeşitli hareketler, duyular ve duygular

¹⁸⁹ *yir*- fiili NUN 266/5, s. 436; NUN 284/2, s. 448; YA 376/4, s. 510; YA 382/4, s. 515'te geçmektedir.

¹⁹⁰ *sög*- fiili NUN 269/4, s. 437; HE 342/7, s. 486'da geçmektedir.

¹⁹¹ *süril*- fiili ZA 107/11, s. 330'da geçmektedir.

yer almaktadır. Dolayısıyla dışarıdan bakıldığında kişinin zihninden nelerin geçtiğini bilme veya tahmin etme olasılığı az olmakla beraber özellikle bazı durumlarda akıldan geçenlerin çeşitli şekillerde vücut hareketlerine yansması sonucu kişinin düşündüğü ve uygulandığı anlaşılabilir. Hatta ne düşünüldüğü veya hissedildiği ile ilgili çıkarım yapabilme ihtimalinden de söz edilebilir.

Mental fiil konusu, Türkiye dışında özellikle bilişsel dil bilimi alanı ile bağlantılı olarak pek çok çalışmada irdelenmiştir. Ancak Türkiye’de yapılan çalışma sayısı oldukça azdır. Bu çalışmada *Yûnus Emre Dîvânı* mental fiil açısından taranmış ve tespit edilen mental fiiller; duyu, duygu, anı ve biliş, açıklama fiilleri başlıkları altında incelenmiştir. Bunlardan duyu fiillerinden görme ile ilgili 21, işitme ile ilgili 6, koku alma ile ilgili 2, tatma ile ilgili 3, dokunma ile ilgili 4 farklı fiil değerlendirilmiştir. Özellikle görme duyusuna ait çok sayıda fiilin bulunması, bu duyunun diğer duyu türlerine oranla daha fazla kullanılmasından ileri gelmektedir.

Anlık tepki fiilleri, olumlu ve olumsuz duygu fiilleri olmak üzere üç bölümde incelenen duygu fiillerinden anlık tepki fiillerine dâhil edilebilecek 11, olumlu duygu fiilleri içinde 90, olumsuz duygu fiilleri içinde 73 fiil değerlendirilmiştir. Bunların bazılarının *-mA* olumsuzluk eki ile anlamlarının olumlu iken olumsuz, olumsuzken olumluya evrildikleri de anlaşılmaktadır.

Anı ve biliş fiilleri kapsamında hatırlama, düşünme, bilme, anlama gibi zihin faaliyetlerini yansıtan 180 civarında fiil tespit edilmiştir. Bunlardan birçoğunun aslında aynı anlamı ifade eden deyimleşmiş birleşik fiillerle, farklı yabancı sözcüklerin *it-*, *ol-*, *eyle-* gibi yardımcı fiillerle kurduğu birleşik fiillerle ya da *-LA* isimden fiil yapan yapım eki ile oluşturulan fiillerle oluşturulmuş söylenebilir. Ayrıca bugün Türkiye Türkçesinde kullanım alanı olmayan bazı fiillere de rastlanmaktadır: *anla-*, *ma'lûm ol-*, *'akıl ir-*, *'aklı diril-*, *'aklıla fehîr ir-*, *fehîr eyle-/it-*, *uyan-*, *tefekür kıl-*, *fikr eyle-/it-*, *sagıncıla-*, *sagıncı san-*; *unit-*, *nisyân ol-*; *delü/divâne ol-*, *'akıl git-*, *'akıl başa gelme-*, *serhoş/tiryâk/esrük ol-*, *esri-*, *ayık olma-*, *ayılama-*, *miskînlige geç-*, *kendözüne gelme-*; *alda-*, *aldan-*, *düş-*, *sâlûslan-*, *kal-*, *yanıl-*, *gâfil/usan ol-*; *geç-*, *ko-*, *terk it-*, *terkin ur-*, *fârig/gümân ol-*, *gümânı yak-*, *şek getir-*, *kayur-*; *sabr eyle-/göster-*, *katlan-*, *tayan-*, *küy-*, *döy-*; *um-*, *ümîd tut-*; *dile-*, *dilekler eyle-*, *iste-*, *arzû kıl-*, *arzûla-*, *kal-*, *taleb eyle-*; *toy-*, *kan-*, *kamış-*, *dölen-*; *okı-*, *tahsîl kıl-*, *sebâk al-*; *zafer eyle-*, *ut-/üt-*, *mât eyle-*, *yen-* ...

Türkiye Türkçesinde istek anlamı veren *-AsI gel-* kalıbıyla kurulan biliş fiilleri, *Dîvân*'da da bulunmaktadır: *giresi gel-*, *göresi gel-*, *söyleyesi gel-*.

Ayrıca temel anlamları düşünüldüğünde duyu fiilleri içinde değerlendirilmesi gereken *gör-*, *göz aç-*, *gözet-*, *dinle-*, *tuy-*, *kulagina gir-*, *işit-* gibi fiiller de

bağlamdan anlaşıldığına göre “anlamak” manasında biliş fiilleri kapsamında kullanılmıştır.

Zihinde gerçekleşen ya da muhatapta bir etki yaratmak için özellikle komut niyeti taşıyan kimi eylemleri sözle ifade etmeye yarayan 94 açıklama fiili derlenmiştir. Özellikle deyimleşmiş ve yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiillerle açıklama fiillerinin çeşitliliğinin artmış olduğu söylenebilir: *di-*, *ey-*, *söyle-*, *söz it-*, *söz düşür-*, *dile gel-*, *lisân depret-*, *kelime kıl-*, *söz çat-*, *dem ur-*...

İncelenen fiillerin yer aldığı söylemlerin tümüne bakıldığında Yûnus Emre'nin ve içinde yaşadığı toplumun duygu, düşünce ve zihin yapısıyla ilgili bilgi edinmek mümkündür. Bu anlamda o dönem Türk toplumunun his dünyasının genişliğine, akla, fikre, bilgiye, büyüklerin telkinlerine, Allah inancına, aşka, sevgiye, saygıya, utanma duygusuna, ahlaka önem verdiğine, bu çerçevede hareket edenlerin toplumda itibar gördüğüne ve övüldüğüne, aksi yönde tavır geliştirenlerin ise olumsuz tepkiyle karşılandığına ve yerildiğine tanık olunmaktadır.

Etik Komite Onayı Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek Araştırma için herhangi bir mali destek alınmadı.

Çıkar Çatışması Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Ethical Committee Approval Ethical committee approval is not required for this research.

Funding This research received no external funding.

Conflicts of Interest The author declares no conflicts of interest in this study.

Kaynakça

- Aksan, D. (2007). *Her yönüyle dil ana çizgileriyle dilbilim*. Türk Dil Kurumu.
- Aksoy, Ö. A. (1988). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü*. İnkılâp.
- Atkinson, R. L., Atkinson, R. C., Smith, E. E., Bem, D. J. ve Hoeksema, S. M. (2002). *Psikolojiye giriş* (2. bs.). Arkadaş.
- Aydoğmuş, E. (2021). Özbek Türkçesinde mental fiiller. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 22(Mart), 135-151.
- Barutcu Özönder, S. (1999). Türk Dilinde fiil ve fiil çekimi. *Türk gramerinin sorunları II* içinde (s. 56-65). Türk Dil Kurumu.
- Bilgin Aksoy, G. (2021). *Azerbaycan Türkçesinde mental fiiller*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.
- Biray, N. (2007). Kazak şivesi ve Denizli ağzında kök hâldeki benzer idrak fiillerinde anlam farklılaşmaları. A. Özçelik (Ed.), *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (6-8- Eylül 2006) Bildiriler II* içinde (s. 307-314). Pamukkale Üniversitesi.
- Booth, J. R. ve W. S. Hall (1995). Development of the understanding of the polysemous meanings of the mental-state verb know. *Cognitive Development*, 10, 529-549.
- Bretherton, I. ve M. Beegly (1982). Talking about internal states: The acquisition of an explicit theory of mind. *Developmental Psychology*, 18, 906-921.
- Croft, W. (1993). Case marking and the semantics of mental verbs. J. Pustejovsky (Ed.), *Semantics and the lexicon* içinde (s. 55-72). Kluwer Academic.
- Çelik, T. (2021). *Risale-i Kudsiyye'de mental fiiller ve dizin*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi.
- Erdem, M. (2004). Türkmen Türkçesinde mental fiillerin isteme göre anlam değişimleri. *V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri* içinde (I: 939-949). Türk Dil Kurumu.
- García Miguel, J. M. ve F. J. Albertuz (2005). Verbs, semantic classes and semantic roles in the ADESSE project'. *Proceedings of the Interdisciplinary Workshop on the Identification and Representation of Verb Features and Verb Classes (28 Febrero-1 Marzo 2005)* içinde (s. 50-55). Saarbrücken.
- Gölpınarlı, A. (1943). *Yünus Emre divânı*. Ahmet Halit Kütüphanesi.
- Güvenç, G. (2002). Güdüler ve duygular. Charles G. Morris (Ed.), *Psikolojiyi anlamak (Psikolojiye giriş)* içinde (s. 407-451). Türk Psikologlar Derneği.
- Hirik, E. (2017). Türkiye Türkçesi duyu fiillerinde anlam ve kelime sıklığı ilişkisi. *SUTAD*, 41, 53-74.
- Hirik, E. (2018). *Türkiye Türkçesinde mental fiiller*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

- Ibarretxe Antuñano, B. I. (1999). *Polysemy and metaphor in perception verbs: A cross linguistic study*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Edinburgh: University of Edinburgh.
- Johnson, C. N. ve H. M. Wellman (1980). Children's developing understanding of mental verbs: Remember, know, and guess. *Child Development*, 51(4), 1095-1102.
- Karahan, L. (1999). Fiil terimi üzerine. *Türk gramerinin sorunları II* içinde (s. 47-55). Türk Dil Kurumu.
- Koptagel İlal, G. (1991). *Tıpsal psikoloji. Tıpta davranış bilimleri* (3. bs.). Güneş Kitabevi.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi grameri şekil bilgisi* (3. bs.). Türk Dil Kurumu.
- Montgomery, D. E. (2002). Mental verbs and semantic development. *Journal of Cognition and Development*, 3(4), 357-384.
- Özeren, M. ve İ. Alan (2018). Kırgız Türkçesinde mental fiiller. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 61, 203-224.
- Sarı, İ. (2019). Algı fiillerinde çok anlamlılık: gör- örneği, E. Kuyma ve A. Nazlı (Ed.) *Algı'ya dair* içinde (s. 129-161). Kesit.
- Schwanenflugel, P. J., Fabricius, W. V. ve Alexander, J. (1994a). Developing theories of mind: Understanding categories and relations between mental activities. *Child Development*, 65, 1546-1563.
- Schwanenflugel, P. J., Fabricius, W. V., Noyes, C. R., Bigler, K. D. ve Alexander, J. M. (1994b). The organization of mental verbs and folk theories of knowing. *Journal of Memory and Language*, 33, 376-395.
- Seçkin, K. (2019). *Eski Türkçede mental fiiller*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Shatz, M., Wellman, H. M. ve Silber, S. (1983). The acquisition of mental verbs: A systematic investigation of the first reference to mental states. *Cognition*, 14, 301-321.
- Sweetser, E. (1990). Modality. Etymology to pragmatics: Metaphorical and cultural aspects of semantic structure. *Cambridge studies in linguistics* içinde (s. 49-75). Cambridge University Press.
- Şahin, S. (2012). Mental fiil kavramı ve Türkmen Türkçesinde mental fiiller. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 1(4), 45-62.
- Şirin User, H. (2009). *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı yazıtları. Söz varlığı incelemesi*. Kömen.
- Tanalp, R. (1975). *Duyu fizyolojisi*. Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi.
- Tatçı, M. (2021). *Yûnus Emre dîvânı*. H.
- Timurtaş, F. K. (2017). *Yûnus Emre dîvânı*. Kapı.
- Türk Dil Kurumu. (t.y.a). Görmek. *Güncel Türkçe sözlük* içinde. 25 Haziran 2022 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden edinilmiştir.

- Türk Dil Kurumu. (t.y.b). İşitmek. *Güncel Türkçe sözlük* içinde. 25 Haziran 2022 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden edinilmiştir.
- Türk Dil Kurumu. (t.y.c). Koklamak. *Güncel Türkçe sözlük* içinde. 25 Haziran 2022 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden edinilmiştir.
- Türk Dil Kurumu. (t.y.ç). Tatmak. *Güncel Türkçe sözlük* içinde. 25 Haziran 2022 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden edinilmiştir.
- Viberg, Å. (1983). The verbs of perception: A typological study, Brian Butterworth. Bernard Comrie ve Östen Dahl (Ed.), *Explanations for language universals* içinde (s. 123-162). Mouton.
- Viberg, Å. (1993). Crosslinguistic perspectives on lexical organization and lexical progression. Kenneth Hyldenstam ve Åke Viberg (Ed.), *Progression and regression in language: Sociocultural, neuropsychological and linguistic perspectives* içinde (s. 340-385). Cambridge University Press.
- Wellman, H. M. ve K. Bartsch (1994). Before belief: Children's early psychological theory. C. Lewis ve P. Mitchell (Ed.), *Children's early understanding of mind: origins and development* içinde. LEA.
- Wellman, H. ve D. Estes (1986). Early understanding of mental entities: A reexamination of childhood realism. *Child Development*, 57, 910-923.
- Wierzbicka, A. (1994). 'Cultural scripts': A new approach to the study of cross cultural communication. *Pragmatics and Language Learning. Monograph Series*, 5, 1-24. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED398737.pdf>
- Yaylagül, Ö. (2005). Türk Runik harfli metinlerde mental fiiller. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 17-51.
- Yaylagül, Ö. (2011). Türkiye Türkçesindeki duygu fiilleri. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 100-111.
- Yegin, A. (2019). Mental fiil kavramı ve Şeyyâd Hamza'nın Yusuf u Zeliha mesnevisinde mental fiiller. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 4(9), 51-74.
- Yıldız, H. (2016). *Eski Uygurcada mental fiiller*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Yıldız, H. (2017). Eski Uygurcada göz fiilleri. *JOTS*, 1(1), 145-213.
- Yıldız, H. (2018). Atebetü'l-Hakayık'ta algı fiilleri. *Karadeniz Araştırmaları*, 15(60), 163-181.
- Yıldız, H. (2019). Eski Uygurcada bellek fiilleri. *Türkbilgi*, 37, 21-34.
- Yıldız, H. (2020). Eski Uygurcada mental fiiller arası geçişler üzerine notlar. *Gazi Türkiyat*, 26, 105-125.

Extended Summary

Language is the most comprehensive area where the worldview, way of life, traditions and customs of societies can be observed. In this sense, it is possible to reach all kinds of information that one is curious through literary works belonging to that society. In particular, the works written by literary figures who have become the property of the society give important clues about the language characteristics of that period.

In this study, Yunus Emre, whose work has been analysed in terms of mental verbs, is one of the most important names of the Old Oghuz Turkish. He put forward his ideas that he aimed to inculcate with literary taste, and thanks to his use of language in the best way and the content of his narratives, he was recognized and attracted attention by the generations after him. The words, expressions, the different meanings he attributed to the words and his rhetoric, grammatical features are the unique aspects of his aesthetic style. The simplicity and sincerity of Yunus Emre's language, the high number of Turkish words he used, and the content of his works have ensured that his works have been read and listened with pleasure, and that many poets who took him as an example for centuries.

Language, which is surrounded by many grammatical elements, has been analysed since the earliest periods, especially in terms of word types and their semantic subtleties; word types have been basically divided into nouns and verbs. Especially in studies dealing with the meanings of words and how they are formed, it is seen that primarily nouns and verbs are distinguished. At this point, it is known that in every period of linguistic development, verbs have mostly retained their original forms compared to other word types. For this reason, studies on the verbs are important in terms of clarifying the structure of the language.

In grammatical studies, classifications such as "action", "occurrence" and "state" have been made, mainly related to the concrete functions of verbs. Although many studies are conducted abroad, especially in the field of cognitive linguistics, on *mental/cognitive verbs*, in Türkiye the number of studies is quite low. In this sense, the scope of mental verbs does not include concrete movements, occurrences and situations that can be observed in the outside world, but various movements, feelings and emotions that take place in the minds of individuals.

Mental activities begin with perception. Perception is "the reaching, grasping and realizing the existence of an event or an object through the sense organs in the brain". Therefore, although it is unlikely to know or guess what is going on in a person's mind when viewed from the outside, it can be understood that the person is thinking and feeling, especially in some cases, as a result of the reflection of what is going on in the mind to the body movements in various ways. It is even possible to infer what is being thought or felt.

In this study, the *Diwan* of Yunus Emre was scanned in terms of mental verbs and many mental verbs were identified from the Divan. Identified verbs were examined under the titles as "sense", "emotion", "memory and cognition", "explanatory verbs". Among these, 21 verbs related to sight, 6 verbs related to hearing, 2 verbs related

to smell, 3 verbs related to taste and 4 verbs related to touch were evaluated. It is noteworthy that there are many verbs related to the sense of sight.

Among the “emotional verbs”, which were examined in three sections as immediate reaction verbs, positive and negative emotion verbs, 11 verbs that can be included in instantaneous reaction verbs, 90 verbs within positive emotional verbs, and 73 verbs among negative emotional verbs were evaluated. It is also noteworthy that some of these, with the negative suffix *-mA*, change their meanings from positive to negative, from negative to positive: *to love-/not to love-*, *to fear-/not to be afraid-...* Around 180 verbs reflecting mental activities such as remembering, thinking, knowing and understanding have been compiled within the verbs of memory and cognition. It can be said that many of them are actually formed with compound verbs that express the same meaning. Compound words formed by different foreign words are formed with auxiliary verbs such as *it-*, *ol-*, *eyle-* or with verbs formed with the suffix *-LA*, that changes a noun into a verb. In addition to these, there are some verbs that are not used in Türkiye Turkish today. Considering their basic meanings, the verbs *to see*, *to watch*, *to listen*, *to hear*, which should be evaluated within the sense verbs, are also used within the scope of cognition verbs in the sense of “understanding”. 94 explanatory verbs, which are used to verbalize some actions that take place in the mind or that have the intention of command in order to create an effect on the interlocutor, have been compiled.

It can be said that the diversity of explanatory verbs has increased, especially with compound verbs formed with idiomatic and auxiliary verbs. All of the discourses in which the examined verbs are included provide important information about the emotion, thoughts and mental structure of Yunus Emre and Turkish society at that time. In this sense, the Turkish society at that time gave importance to the wideness of the world of feeling, reason, idea, knowledge, the suggestions of the elders, belief in Allah, love, affection, respect, shame, morality; it is witnessed that those who act in this framework are respected and praised in the society, while those who take the opposite attitude are met with a negative reaction and vilified.

TÜRK DİLİ ARAŞTIRMALARI YILLIĞI-BELLETEN DERGİSİ

YAYIN İLKELERİ

- Uluslararası hakemli dergi olan *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten* yılda (haziran ve aralık olmak üzere) iki sayı olarak yayımlanır.
- *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*'de Türk dilinin tarihi, günümüzdeki durumu, Türkçenin dil bilgisi ve güncel sorunlarını ele alan bilimsel yazılara yer verilmektedir.
- *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*'de yayımlanmak üzere gönderilen yazılar hiçbir yerde yayımlanmamış olmalıdır. Kongrelerde sunulan bildiriler ve konferans metinleri bildiri kitaplarında yayımlanmamış olmak kaydıyla gönderilebilir.
- Derginin genel yayın dili Türkiye Türkçesidir. Bununla birlikte çağdaş Türk yazı dilleri ve İngilizce, Almanca, Rusça yazılara da yer verilmektedir.
- *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, makale başvurularını <https://giris.ayk.gov.tr/yaysis> adresinde yer alan **YAYSİS (Yayın Takip Sistemi)** üzerinden kabul etmektedir. Posta veya e-posta yoluyla yapılan başvurular yayım sürecine alınmamaktadır.
- Dergiye gönderilen makale, yayıma uygunluk açısından incelendikten sonra (Yayıma uygun görülmeyen makaleler sürece dâhil edilmez.) iki hakeme gönderilir. Hakemlerin değerlendirmeleri sonucunda iki hakem tarafından yayımlanabilir raporu alan makale, bir sonraki sayıda yayımlanır. Hakem raporlarının birisinin olumlu, diğerinin olumsuz olması durumunda makale üçüncü bir hakeme gönderilir. Bu durumda makalenin yayımlanıp yayımlanmamasına üçüncü hakemin raporuna göre karar verilir.
- Makaleler, hakemlere doğrudan YYSİS üzerinden (yazarın yüklediği dosyada değişiklik yapılmadan) yönlendirilmektedir. Makale üzerinde yazar-hakem gizliliğini sağlama adına makalenin sahibini tanımlayıcı herhangi bir bilgi olmamalıdır.
- Yazarlar, şahsi ORCID numaralarını “Ad SOYADI” bölümüne ekledikleri dipnotta belirtmelidirler.
- Makale gönderirken şablon dosyasını kullanmanız gerekmektedir. Gönderilecek makale dosyasını derginin genel ağ sayfasından indirebilirsiniz.
- Makaleye katkı veren bütün yazarlar tarafından imzalanıp YYSİS'e yüklenmesi gereken beyanlar dosyasını derginin genel ağ sayfasından indirebilirsiniz.
- Dergiye gönderilen makalelerde Türk Dil Kurumu *Yazım Kılavuzu*'na (kısaltmalar dâhil) uyulmalıdır.
- Makalelerin kelime sayısı 8000'i ve sayfa sayısı 20'yi geçmemelidir.
- Dergiye gönderilecek makalelerin Türkçe ve İngilizce ile en az 200, en fazla 250 kelimelik özetleri ve her iki dilde anahtar kelimeleri yazının ilk sayfasında yer almalıdır. Makalelerin kaynakça bölümünden sonra en az 700, en fazla 1.000 kelimelik ayrıntılı İngilizce özeti verilmelidir.
- Dergiye gönderilen makaleler, gerekli hakem incelemeleri yapıldıktan sonra yayımlanır. Yazı Kurulu gönderilen makaleleri yayımlamama hakkına sahiptir. Yazı Kurulu/Editör, yayımlanan yazılarda yazının bütünlüğünü bozmayacak düzeltmeler yapabilir.
- Dergide yayımlanan makalelere ilgili yönetmelik hükümleri çerçevesinde telif ücreti ödenir.
- Dergide yayımlanan makalelerde ileri sürülen görüşler ve makalenin yasal sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Dergide yer alan yazı, fotoğraf, tablo ve şekillerden kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

SAYFA DÜZENİ İLKELERİ

- Makalede Times New Roman yazı fontu kullanılmalıdır. Ancak bazı alanların gereği olarak yazım esnasında özel font kullanılmış ise bu fontlar, YAYSİS üzerindeki ilgili alana yüklenmelidir.
- Özet (abstract) sağ ve sol taraflardan 2 cm daha içeride, 10 punto ve tek satır aralığı ile yazılmalıdır.
- Makale MS Word dosyası olarak hazırlanmalıdır. Makalede sayfa düzeni şu şekilde olmalıdır:

Metin boyutu: 11 punto

Dipnot boyutu: 9 punto

Paragraf aralığı: 6 nk

Paragraf girintisi: 1,25 cm

Üst-alt-sağ-sol kenar boşlukları: 3 cm

Satır aralığı: tek satır

- Makalede dipnotlar yer alacaksa tek satır aralığı ve 0 nk paragraf aralığında, 9 punto ile yazılmalıdır.
- Makalede 40 kelimeyi geçen doğrudan alıntılar sağ ve sol taraflardan 1,5 cm içeride ve 10 punto ile yazılmalıdır.

Makalede Kaynak Gösterme

- Dergimize gönderilecek makalelerde kaynak gösterme konusunda APA 7 benimsenmiştir. Bu sebeple, gönderilecek makalelerin aşağıdaki kaynak gösterme sistemine uygun olması gerekmektedir.
- Kullanılan bütün kaynaklar makalenin sonunda “Kaynakça” adı altında verilmelidir.

Kitaplarda:

Metin içinde: (Korkmaz, 1992, s. 37)

Eserin kaynaklar bölümündeki yazımı şu şekilde olmalıdır:

Korkmaz, Z. (1992). *Atatürk ve Türk dili - belgeler*. Türk Dil Kurumu.

Makalelerde:

Metin içinde: (Gözaydın, 2001, s. 585)

Makalenin kaynaklar bölümündeki yazımı şu şekilde olmalıdır:

Gözaydın, N. (2001). Atatürk dönemi ile ilgili Almanya Dış İşleri arşivindeki belgeler - VII. *Türk Dili*, 599, 575-586.

Tezlerde:

Metin İçinde: (Durukan, 2011, s. 119)

Tezin kaynaklar bölümündeki yazımı şu şekilde olmalıdır:

Durukan, E. (2011). *İlköğretim 6. sınıfta bilgisayar destekli dil bilgisi öğretiminin başarı ve tutuma etkisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

TABLO VE ŞEKİLLER

Tablo numaraları ve açıklamaları tablonun üstünde

Tablo 1: .....

şeklinde 10 punto ile yazılmalı ve ortalanmalıdır.

Tablo içi metinler 9 punto, satır aralığı tek, paragraf aralığı 0 nk olmalıdır.

Tablo sayfaya ortalanmalıdır.

Şekil numaraları ve açıklamaları şeklin altında

Şekil 1: .....

biçiminde 10 punto ile yazılmalı ve ortalanmalıdır.

Şekil sayfaya ortalanmalıdır.

Bu ilkelere uymayan makaleler kesinlikle değerlendirilmeye alınmayacaktır.

